

ҚАЗАҚСТАН

2025

ҮШІНШІ ЕРІКТІ ҰЛТТЫҚ ШОЛУ

Тұрақты даму саласындағы 2030 жылға
дейінгі күн тәртібін іске асыру туралы

Құрметті оқырман!

Қазақстан орнықты даму саласындағы 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған Күн тәртібін берік ұстанады және әр үш жыл сайын Ерікті ұлттық шолуды ұсынады. Бұл шолу үшінші рет дайындалып отыр және 2022-2024 жылдар аралығындағы негізгі жетістіктерді, сын-қатерлерді, сондай-ақ алынған сабақтарды көрсетеді.

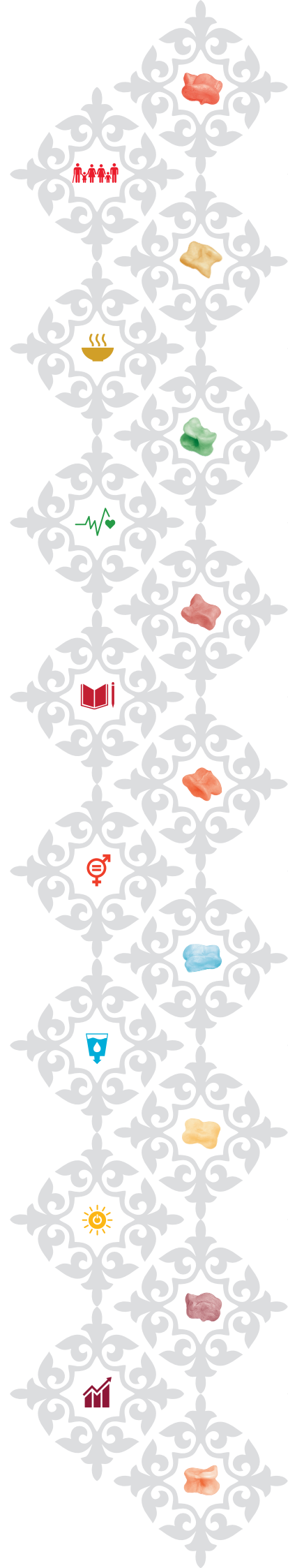
Екінші Шолуды ұсынған кезден қазірге дейін Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуде елеулі прогресс байқалады.

Қазақстан Үкіметі қол жеткізілген аралық нәтижелер мен туындайтын сын-қатерлерді ескере отырып, Тұрақты даму мақсаттарының ұлттық индикаторларын қайта қарастырып, жаңартты.

2023 жылы Қазақстанда тұрақты даму саласындағы ұлттық мақсаттар мен міндеттердің орындалуына мониторинг жүргізу жөнінде Парламенттік комиссия құрылды. Қазіргі уақытта Комиссия Тұрақты даму мақсаттарының іске асырылу барысын талдаумен белсенді айналысып келеді.

2024 жылы орта мерзімді стратегиялық жоспарлаудың негізгі құжаты – Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары қабылданды. Жоспар Тұрақты даму мақсаттарын ескере отырып әзірленді және ТДМ өзекті ұлттық индикаторларын қамтиды.

2030 жылға дейінгі Жаһандық күн тәртібін іске асыру жолындағы стратегиялық жоспарлау саласындағы негізгі жетістіктердің бірі – Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясын қабылдау болды. Стратегия жаһандық климаттық трендтерді ескере отырып қалыптастырылды және Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық міндеттемелерін орындауға бағытталған.

Қазақстан Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру мәселелеріне басымдық береді. Соңғы жылдары оларды өңірлік деңгейде іске асырудың әдіснамалық негіздерін қалыптастыру бойынша жұмыс жанданды. Нәтижесінде ұлттық контекстте ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыру тәсілдері мен қағидалары ресми түрде бекітілді.

Азаматтық қоғамның Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруға белсенді қатысуын атап өткен жөн. 2023 жылы еліміздің барлық өңірлерінде тұрақты даму мәселелеріне арналған азаматтық форумдар өткізілді. Бұл іс-шаралар мемлекет, халық және коммерциялық емес ұйымдар арасындағы диалогты нығайтуға ықпал етті.

Бизнес-қоғамдастық та ТДМ іске асыру процесіне белсенді қатысады. Ірі компаниялар тұрақтылықты өздерінің стратегиялық және операциялық процестеріне біріктіре отырып, ESG (экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару) қағидаларын енгізе бастады.

Ішкі және сыртқы сын-қатерлерді ескере отырып, 2030 жылға дейінгі Жаһандық күн тәртібіндегі мақсаттарға қол жеткізудегі прогресті сыни тұрғыдан бағалаудың маңызы зор. ТДМ тиімді іске асыру барлық деңгейдегі ынтымақтастықты және оның "Ешкімді артта қалдырмау" негізгі қағидасын сақтауды талап етеді.

Бұл Шолуды дайындау процесі Қазақстанда Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруға тартылған көптеген мүдделі тараптарды біріктірді. Дайындық барысында сарапшылар мен ересектер өкілдерінің ғана емес, жастар мен оқушылардың да пікірлері ескерілді. Мұндай инклюзивті тәсіл ел халқы үшін анағұрлым өзекті болып табылатын басым бағыттарды анықтауға мүмкіндік берді.

Осыған байланысты, БҰҰ 2025 жылы таныстыруға ұсынған бес мақсатпен қатар, Шолуда Қазақстан үшін ерекше маңызы бар қосымша тағы үш Тұрақты даму мақсатына терең талдау ұсынылды.

Шолуды дайындауға негізгі жауапкершілік ТДМ жөніндегі Үйлестіру органы, ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесінің Хатшылығы, мемлекеттік органдарға жүктелді. Алайда процесс кеңінен қатысу қағидаларына негізделді. Оған ғылыми – зерттеу ұйымдарының, азаматтық қоғамның, жеке сектордың, академиялық қоғамдастықтың, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты. Олардың барлығы Қазақстандағы Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі прогресті бағалауға құнды үлес қосты.

Дайындауға қатысқандардың барлығына шын жүректен алғыс білдіремін. Бірлескен күш-жігермен біз халықтың әртүрлі топтарының пікірін көрсететін кешенді және ашық құжатты әзірлеуге қол жеткіздік.

Техникалық және қаржылық қолдау үшін БҰҰ елдік командасына алғыс білдіреміз. Осы маңызды мәселеде үшінші рет Үкіметтің негізгі серіктесі болған БҰҰ Даму Бағдарламасына, БҰҰ Тұрақты Үйлестіруші Кеңесіне, ЮНИСЕФ, ФАО, БҰҰ-Әйелдер құрылымына, ЮНФПА, және Шолуды әзірлеуге белсенді қатысқан басқа серіктестерге жеке алғыс білдіремін.

Қазақстан инклюзивті экономикалық дамуға, әлеуметтік әділеттілікке және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға ұмтыла отырып, өзінің БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарын ұстанатынын үнемі дәлелдеп келеді.

Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі
О.А. Бектенов

МАЗМҰНЫ

Қысқартулар мен аббревиатуралар	6
Кіріспе	10
1. Шолу дайындау әдістемесі мен барысы	12
1.1. Ерікті ұлттық шолуды дайындаудың әдістемелік тәсілдері	13
1.2. Мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу	18
2. Қазақстанда Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырудың мемлекеттік саясаты	22
2.1. Тұрақты даму мақсаттарының орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік институттар	23
2.2. Ұлттық және өңірлік жоспарлауға Тұрақты даму мақсаттарын енгізу	28
2.3. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын жүзеге асыру	32
2.4. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асырудағы Волонтерлықтың үлесі	36
2.5. «Тұрақты даму мақсаттарының буыны»	38
2.6. Кәсіпкерлік бастамалар – Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру құралы	39
3. Тұрақты прогресс жолындағы синергия	42
3.1. ТДМ міндеттерінің өзара байланысын талдау – ұлттық стратегияны тиімді жүзеге асыру факторы	43
3.2. Әрбір адам үшін әлеуметтік әділеттілік және инклюзивті әл-ауқат	45
1-мақсат. Кедейліктің барлық түрін жаппай жою	46
2-мақсат. Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тамақтануды жақсарту және ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына жәрдемдесу	57
3-мақсат. Салауатты өмірді қамтамасыз ету және кез-келген жастағы барлық адамдардың әл-ауқатын арттыруға жәрдемдесу	69
4-мақсат. Барлығын қамтитын және әділ, әрі сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығын өмір бойы оқуға ынталандыру	83
5-мақсат. Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету және әйелдер мен қыздардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту	94
3.3. Тұрақты экономикалық өсу және өңірлік инфрақұрылымды дамытуға арналған инновациялар	107
7-мақсат. Арзан, сенімді және тұрақты қуат көздерінің барлық адамдарға уақтылы қолжетімді болуын қамтамасыз ету	108
8-мақсат. Алға бағытталған, ауқымды және тұрақты экономикалық өсімге, баршаның толық, өнімді және лайықты жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу	115
9-мақсат. Берік инфрақұрылым құру, ауқымды және тұрақты индустрияландыру мен инновацияларға жәрдемдесу	127
10-мақсат. Елдер ішіндегі және мемлекеттер арасындағы теңсіздікті қысқарту	136
11-мақсат. Қалалар мен елді мекендердің ашықтығын, қауіпсіздігін, өміршеңдігі мен экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету	148

3.4. Экологиялық келісім: болашақ ұрпақ үшін табиғатты сақтау.....	160
6-мақсат. Су ресурстары мен санитарияның барлығына қолжетімді болуын және оны тиімді пайдалануды қамтамасыз ету	161
12-мақсат. Тұтыну мен өндірудің оңтайлы үлгілеріне көшуді қамтамасыз ету.....	167
13-мақсат. Климаттың өзгеруімен және оның салдарларымен күрес бойынша шұғыл шаралар қабылдау.....	175
14-мақсат. Мұхиттарды, теңіздерді және теңіз ресурстарын тұрақты даму мүдделерінде сақтау және оңтайлы пайдалану.....	183
15-мақсат. Құрлық экожүйелерін қорғау және қалпына келтіру және олардың ұтымды пайдаланылуына жәрдемдесу, ормандарды оңтайлы пайдалану, шөлейттенумен күрес, жердің тозу үдерісін тоқтату және кері қайтару және биоәртүрлілікті жоғалту процесін тоқтату.....	193
3.5. Әділдік үшін әріптестіктің күші: тиімді институттар мен жаһандық ынтымақтастық арқылы бейбітшілік құру.....	201
16-мақсат. Тұрақты даму мақсатында бейбіт және ашық қоғамды құруға жәрдемдесу, барлығына арналған сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз ету және барлық деңгейлерде тиімді, есеп беретін және бұқараның қатысуына негізделген мекемелер құру.....	202
17-мақсат. Тұрақты даму мүддесіндегі жаһандық әріптестік аясындағы жұмысты жүзеге асыру құралдарын нығайту және жандандыру.....	210
4. Қазақстанда ТДМ-ын жүзеге асырудағы жетістіктер мен сын-қатерлер.....	220
5. Қорытынды және тұрақты болашаққа бағытталған қадамдар	226
Дереккөздер тізімі	230
Шолуды қалыптастыруға қатысқан тұлғалардың тізімі.....	237

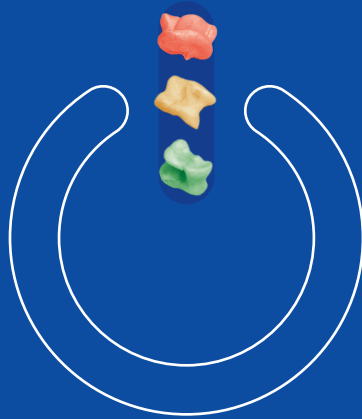
ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН АББРЕВИАТУРАЛАР

АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
АӘҚ	Арнайы әлеуметтік қызмет
АДБ	Азия даму банкі
АДИ	Адам даму индексі
АЕК	Айлық есептік көрсеткіш
АИТВ	Адамның иммун тапшылығы вирусы
АНК	Аграрлық несие корпорациясы
АКТ	Ақпараттық-коммуникациялық технология
АҚ	Акционерлік қоғам
АҚШ долл.	Америка Құрама Штаттарының доллары
АМСК	Алғашқы медициналық-санитарлық көмек
АӨК	Аграрлық-өнеркәсіптік кешен
АӨСШК	Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңес
АХАЖ АЖ	Азаматтық хал актілерін жазу органдарының ақпараттық жүйесі
АХҚО	«Астана» халықаралық қаржы орталығы
ӘМАТ	Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары
ӘМО	Әлеуметтік мұқтаж отбасы
ӘППМ	Әмбебап-прогрессивті патронаж моделі
БАӘ	Біріккен Араб Әмірліктері
БББ	Білім беру бағдарламалары
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
БҰҰДБ	БҰҰ Даму бағдарламасы
ГББ	Гендерлік бағыттағы бюджеттеу
ГЭС	Гидроэлектрстанция
ҒЗТҚЖ	Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар
ДДСҰ	Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы
ДРК	Дамуға ресми көмек
ДСҰ	Дүниежүзілік сауда ұйымы
ДЭФ	Дүниежүзілік экономикалық форум
ЕЖШ	Ерікті жергілікті шолу
ЕҚДБ	Еуропа Қайта Құру және даму банкі
ЕҚТА	Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар
ЕО	Еуропа одағы
ЕҰШ	Ерікті ұлттық шолу
ЕБҚ	Ерекше білім алу қажеттіліктері
ЕТЖ	Ең төменгі жалақы

ЖАО	Жергілікті атқарушы орган
ЖДО	Жастар денсаулық орталығы
ЖЖОКБҰ	Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары
ЖЖӨОШ	Жерді пайдалану, жерді пайдалануды өзгерту және орман шаруашылығы
ЖИИ	Жаһандық инновациялық индекс
ЖИТС	Жүре пайда болған иммундық тапшылық синдромы
ЖКО	Жол-көлік оқиғасы
ЖҚҚ	Жалпы қосылған құн
ЖМС	Жасыл мемлекеттік сатып алулар
ЖОО	Жоғары оқу орны
ЖШС	Жауапкершілігі шектеулі серіктестік
ЖІӨ	Жалпы ішкі өнім
ЖЭК	Жаңартылатын энергия көзі
ЖЭС	Жел электр станциясы
ЖЭҚ	Жаһандық экологиялық қор
ЗХР	Заңсыз, хабарланбайтын және реттелмейтін аулау
ҚДЗ	Клиникалық-диагностикалық зертхана
КеАҚ	Коммерциялық емес акционерлік қоғам
КЕЖЖ	Көктемгі егіс және егін жинау жұмыстары
КТҮ	Көп пәтерлі тұрғын үй
КӨНК	Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы
ҚР	Қазақстан Республикасы
ҚРАШМ	Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі
ҚР ӘМ	Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі
ҚР БҚДА	Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі
ҚР ҒЖБМ	Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
ҚР ДСМ	Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі
ҚР ЕХӘҚМ	Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі
ҚР МАМ	Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
ҚР ОАМ	Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
ҚР СЖРА ҰСБ	Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ҚР СІМ	Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі
ҚР ҰЭМ	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
ҚР ІІМ	Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі
ҚР ЭТРМ	Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі
ҚР СЖРА ҰСБ	Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы
ҚР СТ	Қазақстан Республикасының стандарты

ҚТҚ	Қатты тұрмыстық қалдықтар
ҚТҚ	Құрылыс және тасымалдау қалдықтары
ҚҚДИ	Қазақстандық қоғамдық даму институты
ҚХР	Қытай Халық Республикасы
МӘМС	Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі
МӘО	Медициналық-әлеуметтік оңалтудың
МИКС	Мультииндикаторлық кластерлік тексеру
МЭТ	Мемлекеттік энергетикалық тізілім
ОМО	Орталық мемлекеттік орган
ОСК	Отбасының сандық картасы
ОЦК	Отбасының цифрлық картасы
ӨКЖ	Өндірушілердің кеңейтілген жауапкершілігі
өпөп	Өнеркәсіптік процестер және өнімді пайдалану
РМК	Республикалық мемлекеттік кәсіпорын
СҚП	Сатып алу қабілетінің паритеті
ТЖ	Төтенше жағдай
ТКБ	Техникалық және кәсіптік білім беру
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ТШИ	Тікелей шетелдік инвестициялар
ТБА	Туа біткен ақаулар
ТДМ	Тұрақты даму мақсаттары
ТТӨ	Тұрақты тұтыну және өндіріс
ҮЕҰ	Үкіметтік емес ұйым
ҰК	Ұлттық компания
ҰҚК	Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі
ҰҚШҰ	Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы
ФАО	БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы
ХҚБ	Халық қатысатын бюджет
ХҚКО	Халыққа қызмет көрсету орталығы
ЦЭ	Циркулярлық экономика
ШОБ	Шағын және орта бизнес
ШОК	Шағын және орта кәсіпкерлік
ШЫҰ	Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы
ЭЗИ АҚ	Экономикалық зерттеулер институты АҚ
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
ЮНЕСКО	Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі БҰҰ
ЮНИСЕФ	БҰҰ Балалар қоры
ЮНФПА	БҰҰ Халық саласындағы қоры

ESG	Environmental, Social, Governance principles
IPO	Initial Public Offering
ISO	International Organization for Standardization
NEET	Not in Education, Employment or Training
PIRLS	Progress in International Reading Literacy Study
PISA	Programme for International Student Assessment
PwC	PricewaterhouseCoopers
SIGI	Social Institutions and Gender Index
STEM	Science, Technology, Engineering, Mathematics
TEU	Twenty-foot Equivalent Unit

КІРІСПЕ

Елдің дамуының тұрақты негіздерін қалыптастыру Қазақстанның ұзақ мерзімді стратегиялық жоспарлауының басты міндеті болып табылады. Сондықтан 2030 жылға дейінгі тұрақты даму саласындағы Күн тәртібі Қазақстандағы мемлекеттік саясаттың стратегиялық және ұзақ мерзімді бағдары болып қала береді, ал тұрақты даму қағидалары Мемлекеттік жоспарлау жүйесіне біріктірілген.

Қазақстан «2030 Күн тәртібіне» қосылғаннан бері институттық, реттеуші және бағдарламалық тетіктерді дәйекті түрде нығайта отырып, тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) іске асырудың дәйекті тәсілін көрсетуде.

Соңғы жылдары қабылданған 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары мен 2060 жылға дейінгі Көміртекті бейтараптылыққа қол жеткізу стратегиясы сияқты негізгі стратегиялық құжаттарда ұлттық саясаттың негізгі векторларында тұрақты даму қағидалары ескеріліп қана қоймай, енгізілуде. Бұл құжаттар елдің болашақ дамуының негізі ретінде экологиялық, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтың басымдығын белгілейді.

Ерікті ұлттық шолуларды ұсыну арқылы Тұрақты даму мақсаттарының іске асырылуын талдау және бағалау, жүзеге асырылған реформаларды кешенді бағалаудың, сондай-ақ қажетті бағдарламалар мен реформаларды одан әрі дамыту және іске асыру үшін жетістіктер мен мәселелерді бағалаудың бірегей мүмкіндігі болып табылады.

Үшінші Ерікті ұлттық шолу (ЕҰШ-2025) 2030 Күн тәртібін жүзеге асыру басталғаннан бергі ұлттық прогреске аралық кешенді баға беру болып табылады. Ол ТДМ-на қол жеткізудегі Қазақстанның тәсілдерінің эволюциясын көрсетеді.

Бірінші Шолу Тұрақты даму мақсаттарының институттық негізін құруға және тұрақты дамуды басқарудың негізгі құрылымын қалыптастыруға бағытталған.

Екінші Шолу тұрақты даму қағидаларын стратегиялық жоспарлауға біріктіруге және ТДМ-ға сәйкес, бюджеттік жоспарлауды дамыту мүмкіндіктерін зерттеуге бағытталған.

Үшінші Шолу барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде мемлекеттік органдардың, азаматтық сектордың, ғылыми және сарапшылық қоғамдастықтың және халықаралық серіктестердің күш-жігерін біріктіруге бағытталған. Бұл Шолуда ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыруға – жаһандық мақсаттарды өңірлер мен жергілікті деңгейге жеткізу мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді.

2025 жылғы Ерікті ұлттық шолудың негізгі ерекшелігі – азаматтық қоғамның кең көлемде қатысуы және «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асыруды талдау.

Жергілікті атқарушы органдардың, депутаттардың, азаматтық қоғам өкілдерінің, саяси партиялардың, тәуелсіз сарапшылардың, зейнеткерлердің, ғылыми қоғамдастық өкілдерінің, жеке сектор өкілдерінің және басқа да мүдделі тұлғалардың қатысуымен Шолу жобасын талқылау бойынша еліміздің өңірлерінде консультациялар өткізілді. Консультациялар барысында ел алдындағы басым мақсаттарға дауыс берілді.

Мектеп оқушылары арасында эссе байқауы, сондай-ақ жастар арасында онлайн сауалнама ұйымдастырылды. Оқушылардың жұмыстары қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылды.

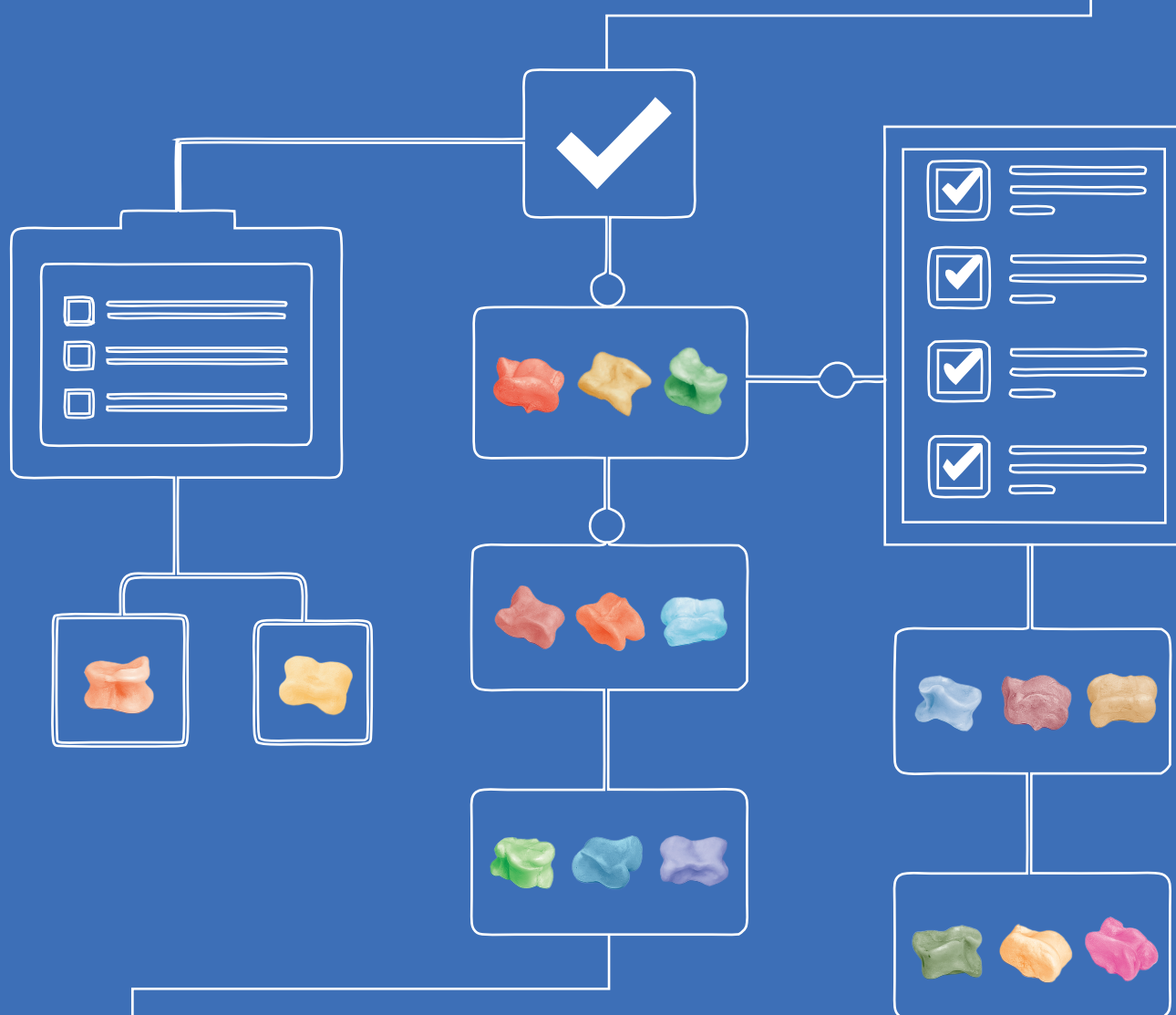
Байқау нәтижесінде іріктеліп алынған үздік жұмыстар өскелең ұрпақтың ой-пікірлерінің көрінісі ретінде Шолу мәтініне енгізілді.

Сондай-ақ шолуда жастардың, үкіметтік емес ұйымдардың және белсенділердің пікірлері, бағалары мен ұсыныстары, сондай-ақ олардың елдің болашақтағы тұрақты дамуына деген көзқарастары бейнеленген «ТДМ буыны» атты жеке бөлім бар.

Қазақстан Республикасының үшінші Ерікті ұлттық шолуы тек прогресті ғана емес, сонымен қатар тұрақтылық, әріптестік және нәтижелерге назар аудару арқылы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі ұлттық көзқарастың нығаюын көрсетеді.

1. ШОЛУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ДАЙЫНДАУ ПРОЦЕСІ

- 1.1. Ерікті ұлттық шолуды дайындаудың әдістемелік тәсілдері
- 1.2. Мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу

1.1. Ерікті ұлттық шолуды дайындаудың әдістемелік тәсілдері

Қазақстан Ерікті ұлттық шолуды дайындау әдістемесін жетілдіруді жалғастыруда. Үшінші шолудың әдістемесі алдыңғы екі шолуды дайындау кезінде жинақталған тәжірибені ескере отырып, Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық және әлеуметтік мәселелер департаменті әзірлеген Ерікті ұлттық шолуларды әзірлеу жөніндегі нұсқаулыққа (2024 жылғы нұсқасы) негізделді. Басқа елдердің тәжірибесін есепке алу мақсатында, 2023-2024 жылдары ұсынылған бірқатар елдердің ерікті ұлттық шолулары зерттелді.

Осы Шолуды дайындау, негізгі дайындық процестерін айқындайтын Қазақстан Республикасының ОДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесінің оны дайындау жоспарын бекітуінен басталды (1-сурет).

1-сурет. Үшінші Ерікті ұлттық шолуды дайындау процесі

Ерікті ұлттық шолуды дайындау әдістемесі ТДМ-на қол жеткізудің негізгі қағидасы – «ЕШКІМДІ АРТТА ҚАЛДЫРМАУ» қағидасына негізделген.

Дайындық процесі ел өңірлерінде мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғамның, халықаралық ұйымдардың, сарапшылар мен ғылыми қауымдастықтың өкілдерімен кең ауқымды консультацияларды қамтыды. Консультациялар онлайн және офлайн режимде жүргізілді. Өртүрлі жастағы адамдардың пікірін ескеру үшін жастар арасында сауалнама жүргізіліп, мектеп оқушылары арасында эссе байқауы ұйымдастырылды.

Сонымен қатар, Шолуды әзірлеу барысында цифрлық құралдар белсенді пайдаланылды. Құжаттың жобасы бұлтты сақтау жүйесіне орналастырылып, кез-келген адам өз пікірілері мен ұсыныстарын енгізді.

Шолуды дайындау кезінде талдаудың сандық және сапалық әдістері қолданылды. Халықтың пікірін жинақтап, зерделеу арқылы тереңірек талдауды, назар аударуды қажет ететін ел үшін маңызды мақсаттарды анықтауға мүмкіндік туды.

Бұл Ерікті ұлттық шолу аясында барлық 17 тұрақты даму мақсатын іске асыру барысы туралы жүйелі ақпарат беріледі. Ал басым мақсаттарға тереңірек талдау жүргізілді.

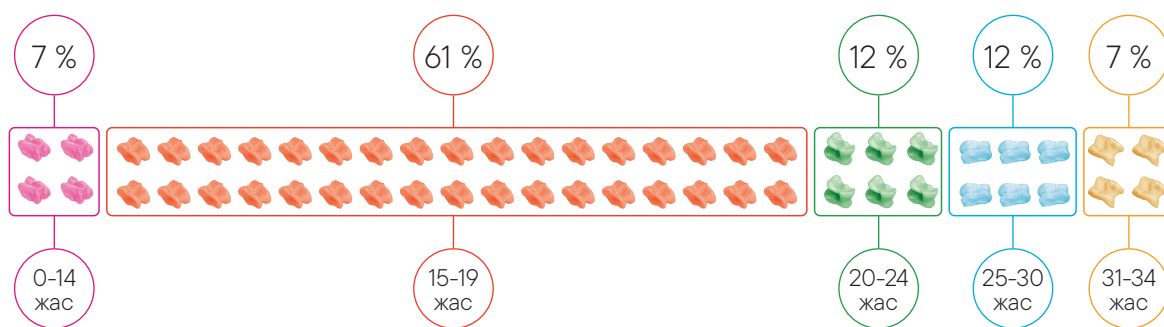
Бұл Шолуда тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуі прогресіне Үкімет пен азаматтық қоғам берген баға біріктірілген. Азаматтық қоғам атынан бағалауды «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы» ЗТБ, «ҚПЗО» Қоғамдық Пікірді Зерттеу Орталығымен бірлесе отырып, Action for Sustainable Development бастамасының қолдауымен жүргізді. Азаматтық қоғам берген бағада азаматтық қоғам ұйымдарының Тұрақты даму мақсаттарына қаншалықты қол жеткізгені туралы пікірлер мен түсініктерге негізделген People's Scorecard сауалнамасының әдістемесі қолданылған.

Қазақстандағы тұрақты дамудың басым мақсаттарын таңдау тәсілдері

Шолуда ұсынылған басым міндеттер екі топтан тұрады. Бірінші топқа БҰҰ ұсынған келесі мақсаттар кіреді: **ТДМ 3** «Жақсы денсаулық және әл-ауқат», **ТДМ 5** «Гендерлік теңдік», **ТДМ 8** «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу», **ТДМ 14** «Теңіз экожүйелерін сақтау», **ТДМ 17** «Тұрақты даму үшін серіктестік».

Басым мақсаттардың екінші тобы осы Шолуды дайындау барысында жүргізілген сауалнамалардың нәтижелері бойынша анықталды. Сауалнамалар екі форматта жүргізілді:

- 1) Шолу жобасын талқылау бойынша өткізілген консультациялар аясында еліміздің жиырма өңірінде дауыс беру ұйымдастырылды. Дауыс беруге жергілікті атқарушы органдардың, саяси партиялардың, азаматтық қоғамның, ғылыми қауымдастықтың өкілдері, тәуелсіз сарапшылар арасынан **702** адам қатысты.
- 2) ЮНИСЕФ қолдауымен еліміздегі 35 жасқа дейінгі балалар мен жастар арасында U-Report платформасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға **3 123** адам қатысты, оның **68** %-ы қыздар мен әйелдер. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі 15-19 жас аралығындағы жастар болды (2-сурет).

2-сурет. Басым мақсаттарды анықтау үшін сауалнамаға қатысқан респонденттердің жасы

Сауалнама әртүрлі жастағы адамдар әртүрлі мақсатқа басымдық беретінін көрсетті. Ересектер денсаулық сақтау, білім беру және мұқтаж жандарға қолдау көрсету сияқты әлеуметтік мәселелерге көбірек көңіл бөледі. Жас буын үшін қоршаған ортаны қорғау және бейбітшілікті сақтау тақырыптары ерекше маңызды. Сауалнамаға қатысқан жастардың 60 %-дан астамы **ТДМ 12** («Жауапты тұтыну және өндіріс»), 46 % – **ТДМ 16** («Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар»), 38 % – **ТДМ 8** («Лайықты жұмыс және экономикалық өсу»), 35 % – **ТДМ 17** («Тұрақты даму үшін серіктестік»), 33 % – **ТДМ 1** («Кедейлікті жою») таңдады.

Демек, сауалнама нәтижелері табиғи ресурстарды үнемді пайдалану және бейбітшілікті нығайту мәселелері жастар үшін басымдық болып табылатынын көрсетеді.

Мұны мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауының нәтижелері де растады: жұмыстардың ең көп саны **ТДМ 12** («Жауапты тұтыну және өндіріс») және **ТДМ 16** («Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар») тұрақты даму мақсаттарына арналған.

Жас буынның көзқарасы

“

Өз басым Қазақстан Республикасындағы экологиялық проблемаларға қатты алаңдаймын. «Бізге қалған мұраны келешек ұрпаққа аман-сау қалдыра алар ма екенбіз?» деп, өз-өзіме сауал қоямын.

Алайда, Қазақстан тұрғындары жылына орта есеппен 4,5 миллион тонна қоқыс қалдығын шығарады екен. Соңғы мәліметтер бойынша елімізде 20 миллионнан астам халық тұрады. Демек, әр тұрғын орташа есеппен жылына шамамен 200 кг-нан астам қоқыс қалдықтарын «өнгіреді» деген сөз.

Қоқыс – ол қауіп. Ауаны, жер мен суды ластан, табиғатты түбегейлі жоя алады. Бүгінгі таңда еліміздің ірі қалаларында ауаның ластануының күннен-күнге өршуі – осының айғағы. Мысалы, IQAir сайтының мәліметіне сәйкес Алматы қаласының ауа сапасы 135, ал Қарағандыда – 286.

Қоқыс – адам денсаулығына ғана емес, табиғат анаға да айтарлықтай зиян келтіретін фактор. Олай болса, қоқысқа байланысты мәселені шұғыл түрде қолға алған жөн деп санаймын. Менің ойымша, аталмыш мәселені бір жақты ету арқылы басқа да бірқатар сұрақтарды шешуге болады. Мысалы, адам денсаулығына келетін зиянды азайтуға, ауа сапасын жақсартуға, орман өртінің алдын алуға болады. Қалдықтарды кедерге жарату жолдарын жан-жақсы қарастырып, дамыту – уақыт күттірмейтін мәселе. Бірақ елімізде қоқыс қалдықтарының тіпті төрттен бір бөлігі де өңделмейді екен.

Барлық экологиялық мәселелерді шешу үшін әрбір тұрғын жауапкершілікті сезінуі керек деп ойлаймын. Ол үшін экологиялық білім беруді мектеп табалдырығынан бастаған дұрыс. Бұл қоғамда экологиялық мәдениет, экологиялық түйсік қалыптастыруға сенімді тигізеді. Өз кезегінде экологиялық түйсік қоршаған ортаға қатысты маңызды мәселелерді шешудің, соның ішінде қоқыс қалдықтарын өңдеудің ғылыми жолдарын табатын озық ойды қалыптастырады.

«Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші, дамуымыздың тұрақты негізін қалау жолында барлығымыз бір-бірімізге қолдау көрсетуіміз қажет. Өйткені ешқандай мәселе жеке-дара шешілмейді.

Сонда ғана қоқыс алаңдалатын мәселеден дамудың кілтіне айналады. Бәлкім, сол кезде таза ауамен тыныстап, жасыл желекке оралған қалаларда алаңсыз серуендей алатын болармыз. Сонымен қатар атадан бізге мирас болып қалған байлықты болашақ ұрпақ игілігі үшін сақтау мүмкін болмақ.

Аружан Өміртайқызы, ІІ-сынып оқушысы,
Әлімхан Ермеков атындағы №38 мектеп-лицейі, Астана қаласы,
оқушылар арасындағы эссе байқауының жеңімпазы

”

Сауалнама нәтижелері бойынша оған дауыс берушілердің үлесі **30 %**-дан артқан келесі Тұрақты даму мақсаттары өзекті немесе басым мақсаттар ретінде анықталды:

- **ТДМ 12** «Жауапты тұтыну және өндіріс» (52 %);
- **ТДМ 16** «Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар» (38 %);
- **ТДМ 3** «Жақсы денсаулық және әл-ауқат» (35 %);
- **ТДМ 8** «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу» (38 %);
- **ТДМ 1** «Кедейлікті жою» (32 %);
- **ТДМ 17** «Тұрақты даму үшін серіктестік» (31 %).

Қоғамдық пікірді ескере отырып анықтаған 6 басым мақсаттың үшеуі БҰҰ айқындаған басымдықтармен сәйкес келді. Бұл БҰҰ Экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі департамент ұсынған мақсаттардың көбі Қазақстанның ұлттық басымдықтарына сәйкес келетінін көрсетеді. Нәтижесінде, бұл Шолуда келесі 8 тұрақты даму мақсатының егжей-тегжейлі талдауы берілген:

- 1) **ТДМ 1** «Кедейлікті жою»;
- 2) **ТДМ 3** «Жақсы денсаулық және әл-ауқат»;
- 3) **ТДМ 5** «Гендерлік теңдік»;
- 4) **ТДМ 8** «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу»;
- 5) **ТДМ 12** «Жауапты тұтыну және өндіріс»;
- 6) **ТДМ 14** «Теңіз экожүйелерін сақтау»;
- 7) **ТДМ 16** «Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар»;
- 8) **ТДМ 17** «Тұрақты даму үшін серіктестік».

Ақпарат көздері және оны Шолуды дайындау процесінде үйлестіру

ТДМ ұлттық индикаторларының динамикасын талдау Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректеріне, сондай-ақ орталық мемлекеттік органдар ұсынған ведомстволық статистикаға негізделген. Сондай-ақ, халықаралық ұйымдардың есептерінің деректері пайдаланылды.

Дайындық жұмыстары 2023 жылы басталды. Сол жылы Экономикалық зерттеулер институты Еуропалық Одақ пен Біріккен Ұлттар Ұйымының Қазақстандағы Даму бағдарламасының қолдауымен ТДМ міндеттері мен индикаторларының өзара байланысына талдау жүргізді. Бұл ұлттық міндеттер мен индикаторларды жаңартуға мүмкіндік берді, олардың нәтижелері 2024 жылы ТДМ индикаторларын жаңарту кезінде пайдаланылды.

Сонымен қатар, 2024 жылғы желтоқсанда ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесінің Хатшылығы Қазақстанның тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу контекстіндегі ұлттық индикаторлар динамикасына алдын-ала шолу жүргізді.

Шолуды дайындау шеңберінде азаматтық қоғам қоғамдық сауалнама арқылы ТДМ-ның іске асырылуын бағалауды жүргізді, бұл тұрғындардың пікірлерін ескере отырып, жан-жақты бағалауды ұсынуға мүмкіндік берді.

Шолуды дайындау барысында әртүрлі әдістерді қолдану арқылы статистикалық деректер тексерілді. Осы деректер негізінде жасалған талдаулар мен қорытындылар мемлекеттік қызметкерлермен, үкіметтік емес ұйымдармен, сала мамандарымен және басқа да мүдделі тараптармен келісілді.

Кедергілер

Үшінші Шолуды дайындау ресми статистикалық дерекқорының біртіндеп жақсарғанын көрсетті. Ұлттық индикаторларды жаңарту тиісті есептеу әдістерімен олардың тізімін жасауға мүмкіндік берді.

Алайда Ерікті ұлттық шолуды дайындау барысында оны дайындауға және тұрақты даму мақсаттарын тиімді жүзеге асыруға байланысты бірқатар қиындықтар анықталды.

Біріншіден, кейбір мәліметтердің дезагрегациясы жеткіліксіз екендігі байқалды. Іске асыруға бірнеше мүдделі тарап қатысатын бірқатар индикатор бойынша деректер көздерін нақтылау қажет болды.

Екіншіден, жүйелі мониторинг жүргізудің кешенді әдістемесінің болмауы ТДМ іске асыру барысы туралы деректерді уақтылы жинау мүмкіндіктерін шектейді.

Үшіншіден, бизнестің тұрақты даму мақсаттарын қол жеткізуге қосқан үлесі туралы дерек қорының болмауы бірқатар міндеттердің орындалуына толық баға беруді қиындатады.

Төртіншіден, қаржылық шектеулер ТДМ іске асыруды жеделдетудегі шектеулердің бірі болып отыр.

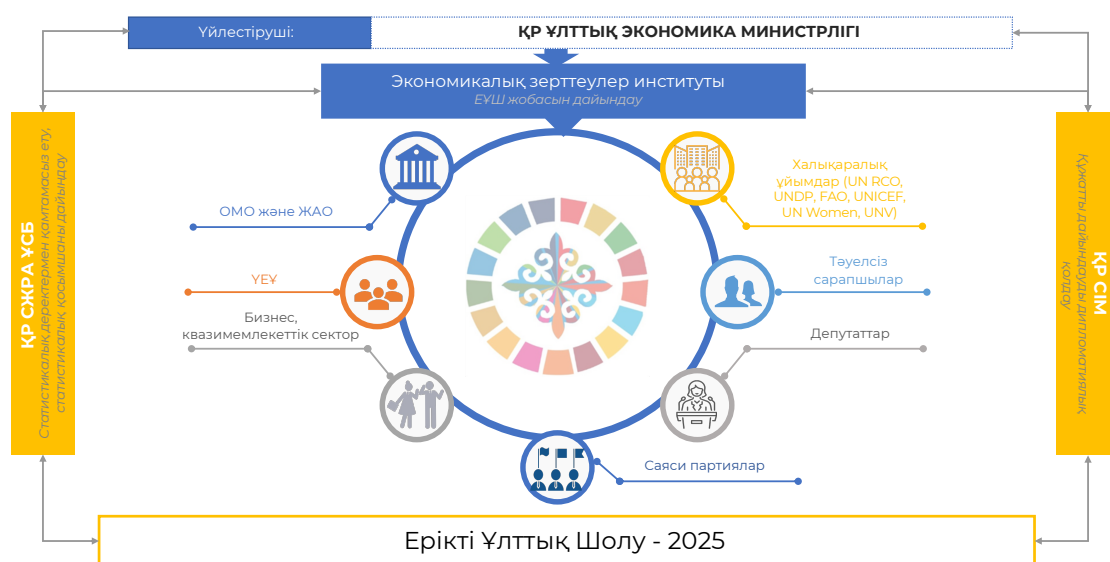
Бесіншіден, тұрақты даму міндеттерін талдау және іс жүзінде жүзеге асыру дағдылары бар білікті мамандардың жетіспеушілігі байқалады.

1.2. Мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу

Шолуды әзірлеуге қатысушы тараптар

Шолуды дайындау процесі мемлекеттік органдар, парламент, жеке сектор, азаматтық қоғам, жастар, академиялық орта, БҰҰ агенттіктері және басқа да мүдделі тараптар қатысқан, инклюзивті көзқарасқа негізделген.

Үйлестіру кеңесінің шешіміне сәйкес, Шолуды дайындауға жауапты орган болып Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Экономикалық зерттеулер институты (бұдан әрі – Экономикалық зерттеулер институты) тағайындалды (3-сурет).

3-сурет. ЕҰШ дайындау кезінде мүдделі тараптардың өзара әрекеттесуі

Шолу жобасы барлық мүдделі тараптарды тарта отырып, бірнеше рет талқыланды, бұл жан-жақты және кешенді амалды қолдануға мүмкіндік берді.

Шолумен жұмыс істеу барысында Қазақстан Республикасының Үкіметі 2030 жылға дейінгі күн тәртібінің «Ешкімді артта қалдырмау» негізгі қағидасын ұстанды.

Осы мақсатта еліміздің барлық өңірлерінде халықтың әртүрлі топтарының қатысуымен Шолу жобасын талқылау бойынша консультациялар өткізілді, бұл азаматтардың сан алуан пікірлері мен қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік берді.

Статистикалық деректерді жинауда негізгі рөлді Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы атқарды, ол да Шолуға статистикалық қосымша әзірледі.

Үшінші Ерікті ұлттық шолуды (ЕҰШ) дайындау процесіне шамамен 5 000 адам тартылды. Шолу жобасын талқылау екі кезеңде өтті.

Талқылаудың бірінші кезеңі 2025 жылғы ақпанда басталды. Гибридтік форматта өткен семинарға орталық мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың өкілдері, Парламент депутаттары, Қазақстанның Азаматтық альянсы, басқа да үкіметтік емес ұйымдар, тәуелсіз сарапшылар, квазимемлекеттік сектордың өкілдері қатысты. Шолу жобасын талқылау және басым мақсаттарға қатысты қоғамдық пікірді жинақтау үшін өңірлерде көшпелі семинарлар мен онлайн кездесулер ұйымдастырылды.

Халықтан кері байланыс алу мақсатында, өңірлерде көшпелі семинарлар мен онлайн кездесулер ұйымдастырылды (4-сурет).

4-сурет. Шолу жобасын талқылау және тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру жөніндегі өңірлерде өткен семинарлар

Мүдделі тараптардың пікірлері барынша ескерілуін қамтамасыз ету үшін, процестің барлық қатысушылары үшін Шолу жобасына ашық қолжетімділікті қамтамасыз ететін бұлтты жүйеде онлайн құжат жасалды. Бұл кез-келген уақытта ұсыныс пен ескерту жасауға мүмкіндік берді.

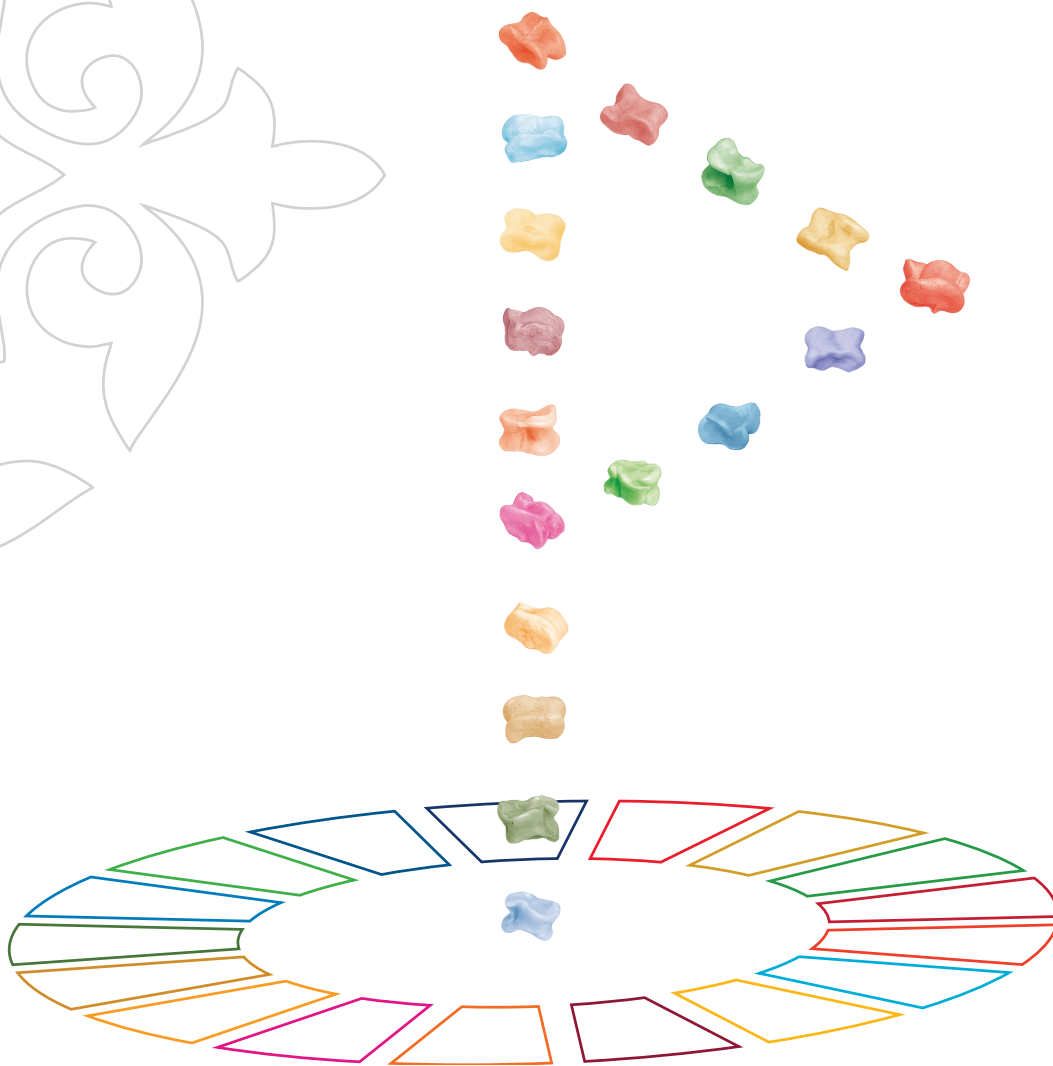
Екінші кезеңде шолудың мазмұны валидациядан өтті – барлық мүдделі тараптардың қатысуымен, онлайн форматта бірлесіп мәтінді оқу және келісу жүргізілді.

Ерікті ұлттық шолу жобасын тексерудің қорытынды кезеңі – оны Премьер-министрдің орынбасары – Ұлттық экономика министрінің төрағалығымен өткен, Тұрақты даму жөніндегі Үйлестіру кеңесінің отырысында талқылау болды. Шолу жобасын соңғы талқылауға құжатты дайындауға қатысқан мемлекеттік органдардың басшылары мен халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты (5-сурет).

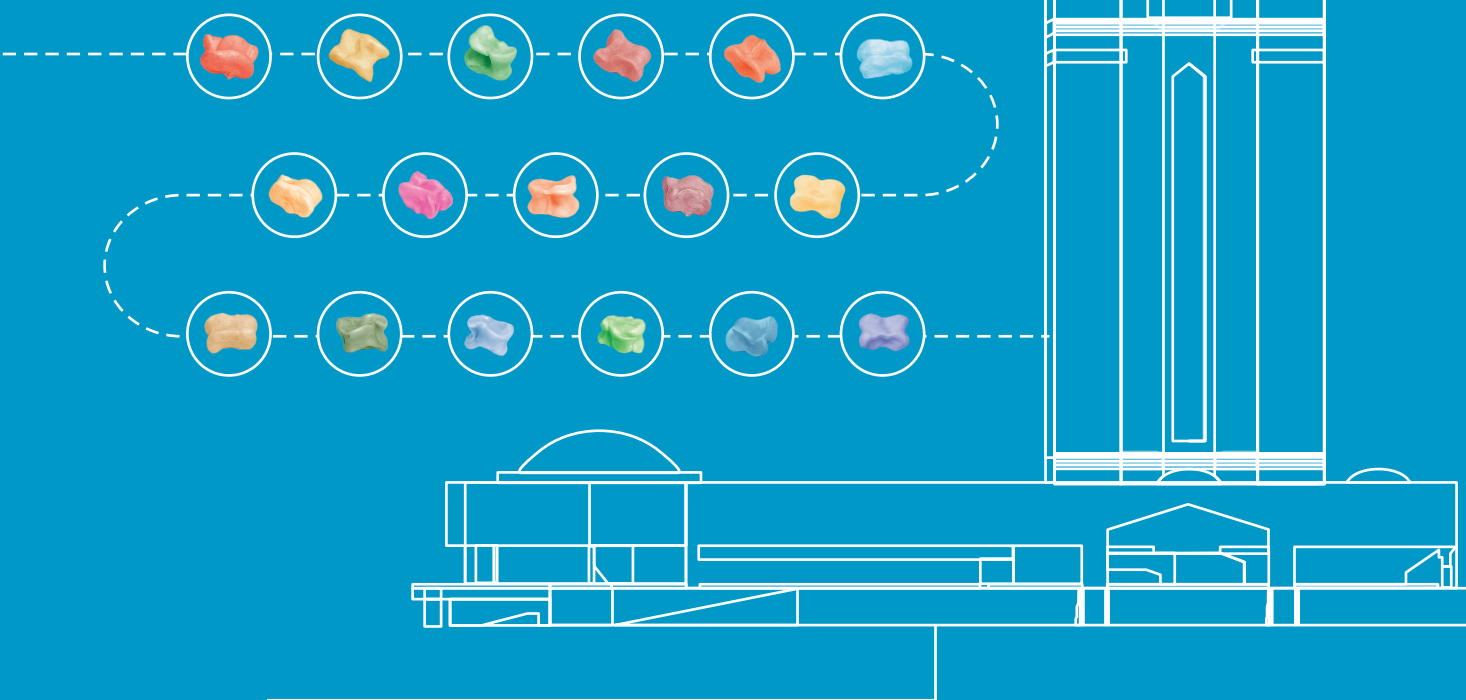
5-сурет. Тұрақты даму мақсаттары жөніндегі Үйлестіру кеңесінің отырысында Шолуды қорытынды талқылау

Шолуды дайындау барысында қатысушылардың жынысы, жасы және кәсіби ерекшеліктері ескерілді, бұл қорытынды құжаттың инклюзивтілігі мен репрезентативтілігін қамтамасыз етті.

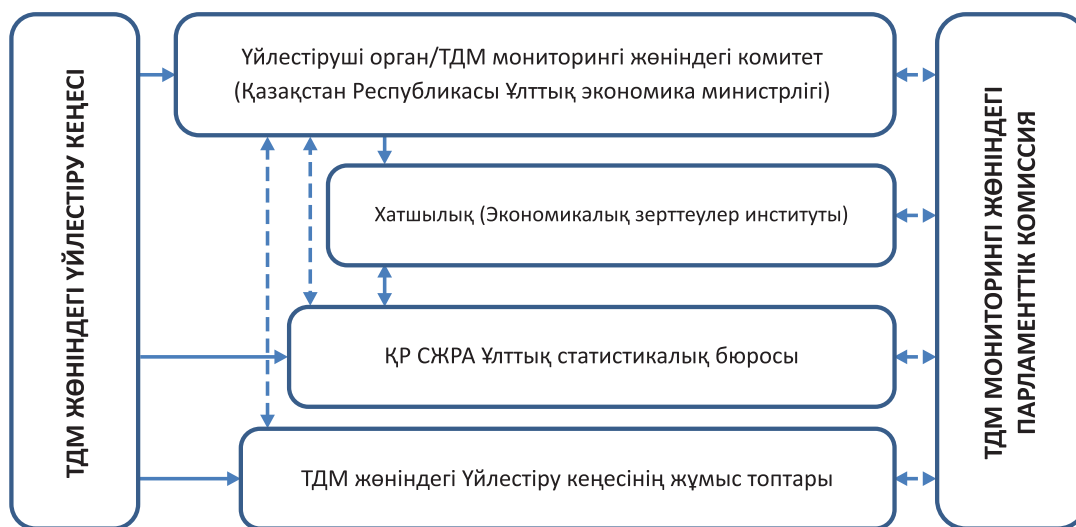
2. ҚАЗАҚСТАНДА ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ

- 2.1. Тұрақты даму мақсаттарының орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік институттар
- 2.2. Ұлттық және өңірлік жоспарлауға Тұрақты даму мақсаттарын енгізу
- 2.3. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын жүзеге асыру
- 2.4. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асырудағы волонтерлықтың үлесі
- 2.5. Тұрақты даму мақсаттарының буыны
- 2.6. Кәсіпкерлік бастамалар - Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру құралы

2.1. Тұрақты даму мақсаттарының орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік институттар

2030 жаһандық Күн тәртібін табысты жүзеге асырудың негізгі факторларының бірі – елде жұмыс істейтін институттардың тиімділігі. Бірінші Ерікті ұлттық шолуда айтылғандай, 2018 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесінің (Кеңес) ұлттық құрылымы қалыптасты (6-сурет).

6-сурет. ТДМ-ды ұлттық деңгейде іске асыру институттарының өзара әрекеттестігі

Бүгінгі таңда Кеңесті ҚР Премьер-Министрінің орынбасары басқарады. Кеңестің негізгі міндеттері:

- Қазақстанда ТДМ жүзеге асыру саласында бірыңғай саясатты қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- ТДМ-ның әртүрлі бағыттарымен айналысатын ведомствоаралық жұмыс топтарының қызметін үйлестіру;
- ТДМ жүзеге асыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Кеңес жұмысының тиімділігі үшін бес негізгі бағыт бойынша жұмыс топтары құрылды. Кеңестің қызметін Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі үйлестіреді, ол тұрақты даму саласындағы дәйекті шараларды іске асыруға және ведомствоаралық жұмыс топтарын үйлестіруге жауапты.

«**АДАМДАР**» жұмыс тобы әлеуметтік бағыттағы ТДМ қамтиды. Оған **ТДМ 1** «Кедейлікті жою», **ТДМ 2** «Аштықты жою», **ТДМ 3** «Жақсы денсаулық және әл-ауқат», **ТДМ 4** «Сапалы білім беру» және **ТДМ 5** «Гендерлік теңдік» кіреді.

«ӨРКЕНДЕУ» жөніндегі жұмыс тобы әл-ауқат пен орнықты экономиканы дамытуға байланысты мақсаттарды қамтиды. Бұл **ТДМ 7** «Қымбат емес және таза энергия», **ТДМ 8** «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу», **ТДМ 9** «Индустрияландыру, инновациялар мен инфрақұрылым», **ТДМ 10** «Теңсіздікті қысқарту» және **ТДМ 11** «Тұрақты қалалар және елді мекендер».

«ПЛАНЕТА» тобы экологиялық мақсаттарды біріктіреді. Оларға **ТДМ 6** «Таза су және санитария», **ТДМ 12** «Жауапты тұтыну және өндіріс», **ТДМ 13** «Климаттың өзгеруімен күрес», **ТДМ 14** «Теңіз экожүйелерін сақтау» және **ТДМ 15** «Құрлық экожүйелерін сақтау» кіреді.

ТДМ 16 «Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар» жеке «**БЕЙБІТШІЛІК**» тобына бөлінген. Ол зорлық-зомбылықты азайту, заңсыз ағымдармен күресу, тиімді институттарды құру және ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету міндеттерін қамтиды.

ТДМ 17 «Тұрақты даму үшін серіктестік» де бөлек қарастырылған. Ол үкімет, бизнес, халықаралық ұйымдар және басқа да мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған.

Тұрақты даму мақсаттарының ұлттық индикаторлары бойынша деректерді жинауға жауапты негізгі орган – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы.

ТДМ мониторинг жүйесін қалыптастыру мақсатында, 2021 жылы Ұлттық экономика министрлігінің төрағалығымен **ТДМ қол жеткізуді мониторингілеу комитеті** құрылды. Комитет тұрақты даму мақсаттарын шешу бойынша жедел шаралар қабылдайды және олардың орындалуын бақылайды.

Экономикалық зерттеулер институты ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесі және ТДМ қол жеткізуді мониторингілеу комитеті хатшылығының қызметін атқарады, сондай-ақ, олардың қызметіне сараптамалық және талдамалық қолдау көрсетеді.

2023 жылы **тұрақты даму саласындағы ұлттық мақсаттары мен міндеттерінің орындалуына мониторинг жүргізу жөніндегі Парламенттік комиссияның** құрылуы Қазақстандағы ТДМ жүзеге асыруға жауапты институттарды жетілдіру үдерісіндегі басты жетістіктердің бірі болды. Парламенттік комиссияның құрылуы Қазақстандағы ТДМ басқарудың институционалдық құрылымын түйіндеді.

Парламент Үкіметпен, сарапшылар және азаматтық қоғаммен тығыз байланыса отырып, ТДМ-на қол жеткізу бойынша жүйелі жұмыс жүргізуде. БҰҰ құрылымдарының қолдауымен жұмыс істейтін Тұрақты даму жөніндегі Парламенттік комиссияның қызметі аясында ТДМ бойынша прогресті бақылау мен талдауға ерекше назар аударылады.

Тұрақты даму мақсаттары – Сенаттың «Талдау мектебі» жобасы назарында

2024 жылы ТДМ тақырыбы Сенаттың «Талдау мектебі» қоғамдық жобасы аясында басты тақырып болды. Бұл – Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының бастамасымен құрылған ерікті білім беру алаңы. Барлық іс-шаралар тегін, жұмыс уақытынан тыс уақытта жүзеге асырылады.

Курс толығымен Қазақстандағы тұрақты даму тақырыбына арналды. Қатысушылар деректерді жинау мен талдаудың қолданбалы әдістерін, қоғамдық сараптаманы және дәлелді талдамалық қорытындыларды әзірлеуді меңгерді. Тренингті жетекші отандық және халықаралық сарапшылар, талдаушылар және мемлекеттік қызметкерлер жүргізді.

Бағдарлама нәтижесінде тәжірибелі тәлімгерлермен бірге командаларда дайындалған 13 талдамалық баяндама жасалды. Жұмыс 2022 жылы БҰҰ-на ұсынылған Қазақстанның Ерікті ұлттық шолуын дайындау шеңберінде халық арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама негізінде анықталған тұрақты дамудың бес басым мақсатын қамтиды: ТДМ 1 «Кедейлікті жою», ТДМ 3 «Жақсы денсаулық пен әл-ауқат», ТДМ 4 «Сапалы білім беру», ТДМ 6 «Таза су және санитария», ТДМ 8 «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу».

Барлық талдамалық материалдар жобаның қорытындысы бойынша жарық көрген «Қазақстанның орнықты даму бағдары» атты жинаққа біріктірілді.

ТДМ-ын іске асыруды талдау оларды тиімді іске асыру үшін, ТДМ-ды жергілікті деңгейде жүзеге асырудың толыққанды жүйесін құру қажет екенін көрсетеді. 2023 жылы Экономикалық зерттеулер институты БҰҰДБ қолдауымен Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру бойынша зерттеу жүргізді. Зерттеу үшін **Қызылорда облысы**, сондай-ақ **Абай, Жетісу және Ұлытау** сияқты жаңа өңірлер пилоттық өңірлер ретінде таңдалды. Бұл зерттеу жергілікті деңгейде ТДМ-ды іске асырудың нақты тетіктерін әзірлеу қажеттілігін анықтады.

Қазақстанда тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесі көп салалы сипат алууда. Оны жүзеге асыруға тек мемлекеттік органдар ғана емес, азаматтық қоғам, бизнес және халықаралық ұйымдардың өкілдері де қатысуда (7-сурет).

ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесіне қатысушылардың рөлдерін шартты түрде келесі салаларға бөлуге болады:

- жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесін үйлестіру (ҚР ҰЭМ, ОМО);
- институционалдық-әдістемелік негізді қамтамасыз ету (ҚР ҰЭМ, ЭЗИ, халықаралық ұйымдар);

Қазіргі уақытта жергілікті деңгейде ТДМ-ды іске асыру институттарын құру бойынша жұмыс белсенді жүргізілуде; жекелеген өңірлерде жұмыс топтары құрылып үлгерді.

- статистикалық мәліметтерді жинау (ҚР СЖРА ҰСБ, ОМО);
- сараптамалық қолдау көрсету (ЭЗИ, халықаралық ұйымдар, академиялық қоғамдастық, ҮЕҰ);
- қаржылық көмек (ОМО, халықаралық ұйымдар, бизнес);
- тәжірибелік жобаларды іске асыру, яғни бастамаларды тәжірибеде іске асыру (ЖАО, бизнес, ҮЕҰ);
- диалог алаңдарын (парламент, саяси партиялар) ұйымдастыру арқылы бастамаларды ілгерілету.

7-сурет. ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесіне қатысушылар

Тәжірибе көрсеткендей, ТДМ-ын ұлттық деңгейде жүзеге асыру процесі, әдетте, орталықтандырылған нысанда жүзеге асырылса, жергілікті деңгейде жүзеге асыру, керісінше жергілікті жерден басталады. Көп жағдайда процеске қатысушылар өңірлік басқарудың әртүрлі деңгейлерінде өз бастамалары бойынша әрекет етеді. Бұл, өз кезегінде, облыс орталықтарын ғана емес, шалғайдағы ауылдық елді мекендерді де қамтуға мүмкіндік беріп, кең және инклюзивті қамтуға септігін тигізеді.

MIND акселераторы өңірлік деңгейде ТДМ-ын локализациялау тетігі ретінде

2024 жылы Парламент Сенатының Қоғамдық жобалық кеңсесінің бастамасымен Maqsut Narikbayev University жанындағы MIND ғылыми-талдау орталығы және Ақмола облысының әкімдігі бірлесіп, ТДМ-на қол жеткізу жөніндегі акселераторды іске қосты. MIND акселераторы Парламент, академиялық қауымдастық, жергілікті билік, азаматтық қоғам және халықаралық ұйымдар өкілдерін біріктірді.

100 күндік акселерациялық бағдарлама шеңберінде, 3, 4, 8, 9, 11, 13 және 16 тұрақты даму мақсаттарынан біріктірген сегіз ТДМ-дан **11** жобалық команда құрылды. Акселератор нәтижесінде заң жобаларына ұсынымдар, сондай-ақ мәслихаттарды цифрландыруды (E-Maslikhat), кепілдік жолдарын автоматтандыруды, мектепке дейінгі білім беруге Face ID енгізуді және колледждерде QR-бақылауды енгізуді қоса алғанда, пилоттық жобалық шешімдер портфелі дайындалды.

Негізінен, бастамашыл жобалар халықаралық ұйымдар мен бизнесті қолдау есебінен іске асырылуда.

Азаматтық қоғам мен халықаралық ұйымның ынтымақтастығы

2024 жылы «АРГО» Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы» «ЭКОЦЕНТР» және «Бастаманы қолдау» деген ұйымдармен әріптестік аясында «GLocal – Қазақстанда ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыруға жәрдемдесу» атты жобаны бастады. Жоба Еуропалық Одақтың қаржылық қолдауымен Қарағанды облысындағы Қарқаралы қаласы және Қызылорда облысындағы Қамыстыбас ауылы сияқты екі пилоттық өңірде жүзеге асырылуда.

Жобаның негізгі мақсаты – тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру арқылы жергілікті дамуға инклюзивті тәсілдің тиімді моделін енгізу. Жоба бойынша жұмыс топтары құрылды, **80**-нен астам адамға ТДМ, адвокаттау және цифрлық дағдылар бойынша тренингтер өткізілді, «Миссия 2030» интерактивті ойыны ұйымдастырылды.

Жоба жергілікті қауымдастықтардың пікірлерін ескере отырып, екі өңір үшін басым ТДМ-ны анықтауға және оларды 2025–2027 жылдарға арналған даму жоспарларына енгізуге ықпал етті. Қамыстыбас ауылдық елді мекені үшін 4, 5, 6, 11, 12 және 14 тұрақты даму мақсаттары, Қарқаралы қаласы үшін 1, 3, 8 және 9 тұрақты даму мақсаттары басым мақсаттар ретінден анықталды.

Ерікті ұлттық шолуды дайындау шеңберінде жүргізілген консультациялар ТДМ жүзеге асыру тиімділігін арттыруға болатын бірнеше бағыттардың бар екенін көрсетті.

Біріншіден, орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың өзара іс-қимылын күшейту қажет.

Екіншіден, бизнесті тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге белсенді қатысуға ынталандыратын механизмдер әзірленуі керек.

Бүгінгі таңда Қазақстанда тұрақты даму мақсаттарын іске асыруды қамтамасыз ету үшін толыққанды институционалдық құрылым қалыптасты. Дегенмен, көп жағдайда оның тиімділігі мемлекеттік және өңірлік жоспарлаумен сәйкестігіне байланысты болады.

2.2. Ұлттық және өңірлік жоспарлауға Тұрақты даму мақсаттарын енгізу

Қазақстан Үкіметі нақты нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған стратегиялық жоспарлауды жетілдіру бағытында белсенді жұмыс жүргізуде. Тұрақты даму қағидаларын жүзеге асыру елдегі мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді. Осыған орай тұрақты даму мақсаттарын мемлекеттік және өңірлік жоспарлау процестеріне тиімді біріктіру үшін Үкімет жүйелі қадамдар жасап, шараларды кезең-кезеңімен қолға алуда.

2021 жылдан бастап мемлекеттік жоспарлау жүйесінің барлық құжаттары Тұрақты даму мақсаттарының ұлттық индикаторларын ескере отырып әзірленді. Бұл талап Қазақстан Республикасы Үкіметінің Мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы қаулысымен бекітілген. Үкімет қаулысымен бекітілген талапты орындау мақсатында, 2021 жылы 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму мақсаттарының ұлттық индикаторларының тізбесі бекітілді.

Ұлттық индикаторлар қазіргі жағдайды ескере отырып, жүйелі түрде жаңартылып келеді. 2024 жылы бұл ұлттық индикаторлар жаңартылды.

Индикаторлар тізбесі стратегиялық міндеттер мен салалық саясатты, жекелеген индикаторларды іске асырудың жеткіліктілік дәрежесі мен маңыздылығын ескере отырып жаңартылды.

Ұлттық индикаторлар тізбесін нақтылау кезінде келесі критерийлер бойынша олардың кейбіреулері алынып тасталды:

- индикатордың ел үшін маңызды еместігі;
- тұрақты дамудың басқа мақсаттары қамтыған индикаторлардың қайталануы;
- индикатордың мақсатты мәнге 100 % жетуі. Осы критерийге сәйкес, 11.3.2 «Азаматтық қоғамның қала құрылысы мен қала құрылысын басқаруға тікелей қатысуын қамтамасыз ететін, тұрақты және демократиялық негізде жұмыс істейтін құрылымдары бар қалалардың үлесі» деген индикатор алынып тасталды.

ТДМ ұлттық индикаторларының жаңартылған тізбесі 2 топқа бөлінген **200** индикаторды қамтиды: өзекті индикаторлар және мониторинг жүргізуге арналған индикаторлар. Өзекті индикаторлар саны – **69**, мониторингке арналған индикаторлар – **131**, яғни барлық индикатордың 35 % өзекті индикаторға жатқызылған (8-сурет).

8-сурет. Тұрақты даму мақсаттарының ұлттық индикаторлары

МОНИТОРИНГКЕ АРНАЛҒАН ИНДИКАТОРЛАР — бұл стратегияларға, мемлекеттік бағдарламаларға және мемлекеттік органдардың жоспарларына міндетті түрде енгізуді талап етпейтін көрсеткіштер. Олар негізінен жалпы прогресті бақылау үшін қолданылады.

ӨЗЕКТІ ИНДИКАТОРЛАР — елдің стратегиялық міндеттеріне тиімді қол жеткізу мақсатында, мемлекеттік жоспарлау жүйесінің ағымдағы құжаттарына міндетті түрде енгізуге ұсынылатын көрсеткіштер. Оларды жаңарту кезінде оларды таңдау келесі критерийлер негізінде жүзеге асырылды:

- мақсаттарға жету динамикасы;
- тұрақты даму мақсаттарының басқа мақсаттармен және индикаторлармен байланысы (соның ішінде басқа индикаторларға тәуелділік және олардың әсері);
- мүдделі тараптардың пікірі.

Қазіргі уақытта өзекті ұлттық индикаторлардың негізгі бөлігі Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің келесі құжаттарына біріктірілген:

- Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары;
- орталық мемлекеттік органдардың даму жоспарлары;
- облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың даму жоспарлары.

2024 жылы қабылданған Қазақстан Республикасындағы Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдар олардың өңірлік жоспарлау процестеріне жүйелі түрде енгізілуінің берік әдістемелік негізін қалады. Құжат өңірлердің әлеуметтік-экономикалық және экологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, тұрақты дамудың жаһандық басымдықтарын бейімдеудің маңызды құралына айналды. Құжат қабылданғаннан кейін бірқатар өңірлерде түсіндіру жұмыстары жүргізілді (9-сурет).

9-сурет. Алматы қаласында Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті жерде іске асыру әдіснамасын түсіндіру процесі

БҰҰДБ қолдауымен Экономикалық зерттеулер институты жүргізген тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру бойынша зерттеу шеңберінде декомпозиция қағидасын ескере отырып, ел өңірлерінің тұрақты даму индикаторларының тізбесі әзірленді.

Тұрақты даму мақсаттарын мемлекеттік және өңірлік жоспарлауға толық енгізу үшін жүйелік мониторингтің тәсілдерін айқындаған жөн.

Ерікті ұлттық шолу тұрақты дамудың барлық міндеттері бойынша прогреске жан-жақты талдау жасауды қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасы Үкіметі үш жыл сайын осындай шолуды ұсынып келеді, бұл ТДМ міндеттерінің орындалуына жүйелі талдау жасауға мүмкіндік береді.

Осы орайда азаматтық қоғам мен кәсіпкерлік сектордың үлесін міндетті түрде ескере отырып, Тұрақты даму мақсаттарының орындалуын орталық деңгейде де, жергілікті деңгейде де бақылаудың бірыңғай әдістемелік тәсілдерін әзірлеу қажет.

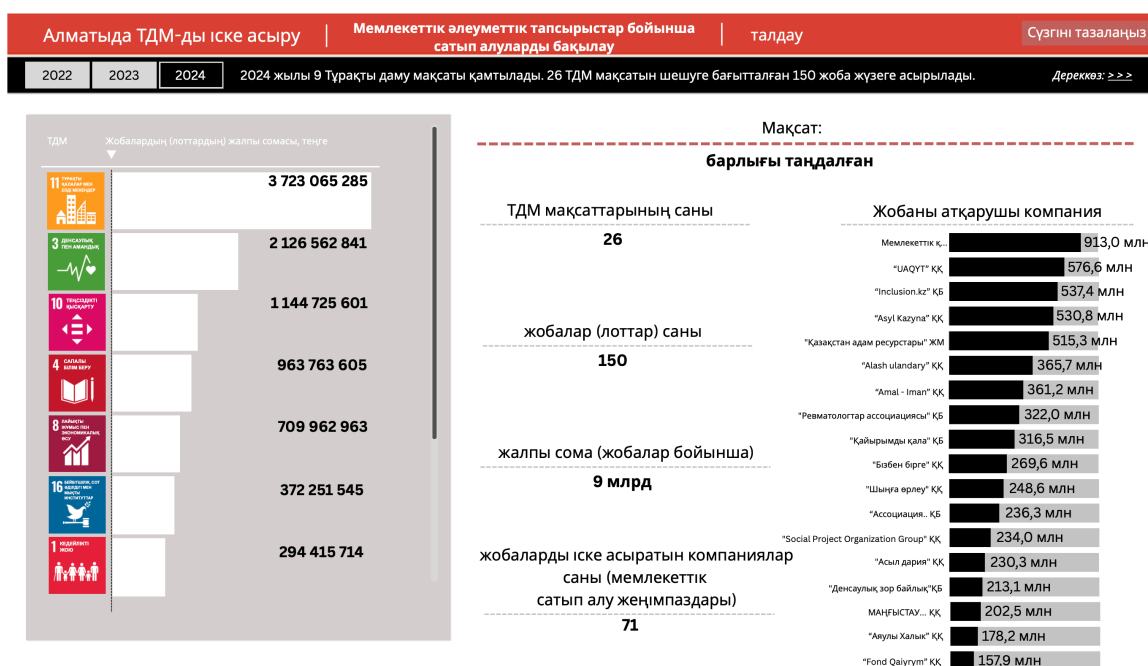
Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдар мемлекеттік бюджеттен және халықаралық қаржылық қолдау есебінен өмір сүру сапасын арттыруға, экономикалық

Жергілікті деңгейде Алматы қаласы қазіргі уақытта Ерікті жергілікті шолуды (ЕЖШ) дайындаған жалғыз қала болып отыр. Алматыда ТДМ жүзеге асыру бойынша бірінші Ерікті жергілікті шолу 2023 жылы ұсынылып, БҰҰ веб-сайтында жарияланды. Мұндай шолуларды дайындаудың бірыңғай әдістемелік талаптарын әзірлеу орынды сияқты. Бұл жағдайда ЕЖШ ТДМ-ды жергілікті деңгейде жүзеге асыруға мониторинг жасаудың тиімді құралы бола алады.

өсуге, экологиялық тұрақтылыққа және әлеуметтік тұрақтылыққа бағытталған көптеген әлеуметтік жобаларды жүзеге асыруда. ТДМ тиімді іске асыру үшін цифрлық технологияларды пайдаланатын мониторинг құралы қажет.

Қазіргі уақытта азаматтық қоғам тұрақты даму мақсаттарына қатысты ҰЕҰ жобаларын іске асыруға мониторинг жүргізуге арналған платформаларды әзірлеу жөнінде бастама көтеруде. Бүгінгі таңда Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдар Тұрақты даму мақсаттарын қоғамдық санасына сіңіру жауапкершілігін өз мойнына алып отырғаны қуантады.

2024 жылы Қазақстанның Азаматтық альянсы Алматы қаласын мысалға ала отырып, **мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мониторингінің пилоттық платформасын** әзірледі. Бұл платформа 55 ТДМ индикаторының мониторингін қамтиды (10-сурет).

10-сурет. Қазақстанның Азаматтық альянсы әзірлеген мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс бойынша сатып алу мониторингі платформасы.

Мониторинг процесін дамыту шеңберінде Қазақстан тек азаматтық қоғаммен ғана емес, басқа елдермен де ынтымақтастыққа ерекше назар аударады. Бұл тәсіл тәжірибе алмасуға және ТДМ іске асыру тетіктерін үнемі жетілдіруге ықпал етеді.

Өңір деңгейінде ТДМ мониторингін ілгерілетудегі халықаралық ұйымдар тарапынан қолдауды ерекше атап өткен жөн. Мәселен, 2023 жылы Еуропалық Одақ пен БҰҰ Даму бағдарламасының техникалық және әдіснамалық қолдауымен Орталық Азия елдерінде ТДМ мониторингі бойынша платформа әзірленді.

Орталық Азия елдері үкіметтерінің жәрдемдесуінің арқасында әрбір өңірдің әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, Тұрақты даму мақсаттары арасындағы өзара байланыстарға талдау жүргізілді (11-сурет).

11-сурет. Орталық Азия елдерінде тұрақты даму мақсаттарының міндеттері мен индикаторларының өзара байланысын талқылау

Тұрақты даму мақсаттарын мемлекеттік және өңірлік жоспарлауға енгізу бойынша қазіргі жағдайға жасаған талдау, Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуді әзірлеу деңгейінен бастап, бағалау және аудит жүргізуге дейін толық жоспарлау циклін қамтамасыз етуге Қазақстанның елеулі әлеуеті бар екенін көрсетеді.

2.3. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын жүзеге асыру

Қазақстандағы мемлекеттік басқарудың негізгі қағидалары **«ЕШКІМДІ АРТТА ҚАЛДЫРМАУ»** деген тұрақты дамудың басты қағидасымен тығыз байланысты.

Қазақстанның ең маңызды конституциялық құндылығы – демократия, ал соңғы жылдардағы елдегі президенттік реформаның негізгі құрамдас бөлігі «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының қабылдануы болды. Елбасының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру қажеттігі атап өтілді.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» – бұл азаматтармен өзара әрекеттесу, олардың мәселелері мен қажеттіліктерін түсінудегі үкіметтің белсенді күш-жігеріне бағытталған мемлекеттік саясат тұжырымдамасы. Ол азаматтардың дауысын естіп қана қоймай, шешім қабылдауда ескерілуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Жалпы, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» идеясы қоғамда әртүрлі көзқарастардың болуы және мемлекет әлеуметтік-экономикалық жағдайына, этникалық тегіне, жынысына немесе басқа факторларға қарамастан, барлығының пікірін есту үшін шаралар қабылдауы керек.

Осылайша, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы ашықтық пен транспаренттілік қағидаларына негізделген. Мемлекеттік органдар жұртшылық үшін ашық

болуы, өз қызметі туралы ақпаратты жариялауы және ашық талқылауларға қатысуы талап етіледі. Басқару шешімдері нақты, өлшенетін нәтижелерге қол жеткізуге және азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталуы тиіс.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидасын жүзеге асыру үшін кезең-кезеңімен шаралар қабылдануда.

Ең әуелі, 2023 жылы «Қоғамдық бақылау туралы» Заң қабылданды. Қазақстандағы қоғамдық бақылау туралы заңның негізгі мақсаты – мемлекеттік органдар жұмысының ашықтығы мен жариялылығын арттыру, сондай-ақ шешім қабылдау процестеріне азаматтық қатысуды ынталандыру. Заңда қоғамдық бақылауды жүзеге асырудың бірқатар тетіктері ұсынылған, оның ішінде тәуелсіз қоғамдық кеңестер құру, негізгі шешімдер қабылдау кезінде қоғамдық тыңдаулар өткізу, мемлекеттік ақпаратқа қолжетімділік, азаматтардың нормалар мен заңдардың бұзылуы мәселелері бойынша шағымдану мүмкіндігін қамтамасыз ететін құрылымдар құру.

*Екіншіден, мемлекеттік органдардың басшылары мен халық арасында кері байланыс орнату тәсілдері әзірленді. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидасын іске асырудың тағы бір тетігі – орталық және жергілікті мемлекеттік органдарда тұрақты қоғамдық және онлайн қабылдау бөлімшелерін құру. Халықпен жұмыстың бірыңғай стандартын қамтамасыз ету мақсатында, орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың басшылары бірыңғай тіркеу және кесте бойынша қабылдау жүргізетін **Азаматтарды қабылдау орталығы** белсенді жұмыс жүргізіп келеді. Бүгінгі күні тұрғындардың сұранысына қарай облыстар мен қалалардың әкімдіктері барлық облыс орталықтарын, сондай-ақ, бірқатар облыстық маңызы бар қалалар мен аудан орталықтарын қамтитын **129** фронт-офисті анықтады.*

Сонымен қатар заң шығарушы орган қызметінің ашықтығы мен жариялылығы қағидаларын жүзеге асыру мақсатында Парламент палаталарының отырыстары мемлекеттік телеарналар арқылы тікелей эфирде көрсетіледі.

Кеңес берудің ең тиімді тетіктерінің бірі – **Қоғамдық кеңес**. Бүгінгі таңда республикада **264** қоғамдық кеңес жұмыс істейді, оның **36**-сы республикалық деңгейде, **228**-і жергілікті деңгейде.

*Үшіншіден, азаматтардың өз ұсыныстарын жіберуі үшін цифрлық платформалар енгізілді. **Е-Otinish ақпараттық жүйесі** «бір терезе» қағидасы бойынша жұмыс істейді. Е-Otinish-ке **50 мыңнан** астам ұйым қосылған; жүйе өтініштердің барлық түрлерін қабылдайды. Осылайша, 5 жылда өтініштер саны 2 еседен астам өсті. Өтініш берушілердің белсенділігінің артуы – азаматтардың Мемлекет басшысына деген ерекше сенімінің дәлелі, азаматтардың тыңдауға деген шынайы қажеттілігінің көрсеткіші.*

2024 жылғы сәуірден бастап **epetition.kz онлайн петицияларды жіберудің ресми платформасы** жұмыс істей бастады. Өтінішті сайттың мобильді және жұмыс үстелі (компьютер арқылы) нұсқаларынан жібере аласыз. Азамат петицияға электрондық цифрлық қолтаңбаны немесе бұлтқа негізделген электрондық цифрлық қолтаңбаның Digital ID көмегімен қосыла алады, веб-сайтта авторизация қажет емес.

«е-Петиция» модулі

«е-Петиция» модулі Қазақстан Республикасының әкімшілік органдарына қарау үшін өтініштерді құруға және жіберуге арналған. Модуль е-Otinish платформасында 2024 жылғы 4 сәуірден бастап сәтті жұмыс істеп келеді.

2024 жылы **1 054**-ден астам жоба келіп түскен, оның 91-і ғана модерациядан өтіп, алғашқы 50 дауысты жинады. Осы 91-нің ішінде келесі 4 петиция қажетті дауыс санын жинады – 50 000 дауыс:

- «Қалдықтарды жинауға және бастапқы тіркеуге қарсы»;
- «Уақытты кері қайтару»;
- «Лауазымды тұлғаларға құмар ойындарға тыйым салу»;
- «Біз Қазақстан Республикасында ЛГБТ-ны ашық және жасырын насихаттауға қарсымыз!»

Төртінші, бюджеттік жоспарлау бойынша шешімдер қабылдау кезінде халықтың пікірін ескеру тәсілдері енгізілуде. Осындай тәсілдердің бірі – **«Халық қатысатын бюджет»**.

2020 жылдан бастап елімізде «Халық қатысатын бюджет» жобасы арқылы үлестік (бастамалық) бюджеттеу қағидалары жүзеге асырылуда. Халықтың қатысу бюджеті бюджет қаражатын бөлу кезінде облыс тұрғындарының пікірлері мен қажеттіліктерін ескерудің тамаша құралы болып табылады.

Халық қатысатын бюджет – жергілікті атқарушы органдар мен халық арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді тәсілі. Халықтың қаланы немесе ауданды абаттандыру жобаларына жергілікті бюджет қаражатын бөлу кезінде қатысуға мүмкіндігі бар. Халық қатысатын бюджет төрт негізгі кезеңнен тұрады: азаматтардың қалалық ортаны жақсарту жөніндегі бастамаларын беру; іске асырылуы және белгіленген талаптарға сәйкестігі тұрғысынан ұсыныстарды сараптамалық бағалау; қоғамдық дауыс беруді өткізу; жеңімпаз жобаларды қаржыландыру жоспарына енгізу және оларды жергілікті бюджет қаражаты есебінен іске асыру.

Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру мүмкіндіктерін зерделеу шеңберінде, Экономикалық зерттеулер институты БҰҰДБ қолдауымен Абай, Ұлытау, Жетісу және Қызылорда облыстарында халық қатысатын бюджеттің іс жүзінде орындалуына талдау жүргізді.

Сараптама нәтижесі Қазақстандағы халық қатысатын бюджеттің оң динамикасын көрсетіп отыр. Сондай-ақ, демеушілерді тарта отырып, қалаларда бюджетті үлестіру тәжірибесін енгізуге болады. Дегенмен әлі де жетілдіретін тұстары бар. Халықтың хабардарлығын арттыру ақпараттық-ағарту жұмыстарын кеңейтуге мүмкіндіктер ашады. Шектеулі бюджет шектері қаржыландырудың икемді болу қажеттілігін көрсетеді, әсіресе шағын қалалардағы басым жобалар үшін. Халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасаудың нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру Халық қатысатын бюджеттің шеңберінде демеушілік қаражаттар мен инвестицияларды тарту үшін әлеуетті құрады.

«Tugan qala» жобасы

«Tugan qala» жобасы Eurasian Resources Group (ERG) кәсіпорындары қатысатын қалаларда (Ақсу, Рудный, Хромтау және т.б.) жүзеге асырылуда және ол азаматтардың бастамалары мен ұсыныстары негізінде қала аудандарының аумақтарын дамытуға және абаттандыруға бағытталған. Мысалы, 2022 жылы Павлодар облысының Ақсу қаласында «Tugan qala» аясында жалпы құны **94,0** млн. теңгені құрайтын **12** жоба (спорттық және балалар ойын алаңдарын салу, «Бочка» ойын кортын салу, қалалық мәдениет және демалыс саябағын абаттандыру және т.б.) жүзеге асыруға мақұлданды¹.

Бесінші, халықпен қарым-қатынастың тарихи нысандары жаңғыртылуда. Соның жарқын мысалы – Ұлттық Құрылтай. 2022 жылы ел Президенті **Ұлттық Құрылтай** құру туралы шешім қабылдады.

Қазақстандағы Ұлттық Құрылтай – ел дамуының негізгі мәселелерін талқылау және шешу үшін қоғам мен мемлекеттің күш-жігерін біріктіруге арналған маңызды институт. Құрылтай түркі халықтарының, оның ішінде қазақтардың тарихынан терең орын алған.

Халық жиналысының осынау көне түрінің қайта жаңғыруы демократиялық реформалар мен азаматтық қоғамның нығаюына ұмтылудың нышаны болып табылады. Ұлттық Құрылтайдың ерекшелігі – қоғам өзекті мәселелерді Мемлекет басшысы деңгейінде көтеріп, шешуінде. Бұл платформа қоғамдық диалогтың біртұтас институционалдық моделін қалыптастырып, билік пен халық арасындағы өзара іс-қимылды күшейтеді.

Ұлттық Құрылтайға түрлі әлеуметтік топтардың, қоғамдық ұйымдардың өкілдері, сарапшылар мен мемлекеттік қызметкерлер кіреді. Жұмыстың негізгі тетіктерінің бірі – қызметтің нақты бағыттарымен айналысатын жұмыс топтары мен комиссиялар құру. Құрылтай аясында азаматтардың ой-пікірлерін, ұсыныстарын, сыни пікірлерін білдіруіне мүмкіндік бар, бұл мемлекет саясатының салмақты әрі негізді қалыптасуына ықпал етеді.

Алтыншы, форумдар мен конференциялар сияқты дәстүрлі диалог алаңдары жүйелі түрде ұйымдастырылады. Азаматтық форум – азаматтық қоғамға арналған ауқымды алаң. Мысалы, 2023 жылы «Әділетті Қазақстан: барлығы және әрқайсымыз үшін – азаматтық қоғам дамуының басты векторы» тақырыбында XI **Азаматтық форум** өтті.

¹ <https://tugan-qala.kz/>

2.4. «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асырудағы волонтерлықтың үлесі

Волонтерлық – тұрақты даму мақсаттарын, атап айтқанда, «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асырудың ең қуатты құралдарының бірі, өйткені ол азаматтық қоғамды әлеуметтік мәселелерді шешу үшін тартуға және инклюзивтілікті нығайтуға мүмкіндік береді. Тұрақты даму мақсаттарын іске асырудың басқа құралдары көбінесе жүйелі және жоспарлы негізде қолданылса, волонтерлік икемді және жедел механизм ретінде әрекет етеді. Өздерінің мобильділігі, халықтың мұқтаж топтарымен араласуы және тікелей әрекеттесуінің арқасында, волонтерлар институционалдық механизмдер баяу немесе жеткіліксіз болатын бос орындарды толтыра отырып, пайда болған қажеттіліктерге тез жауап бере алады.

2022-2025 жылдары Қазақстан ұлттық және халықаралық деңгейде тұрақты даму мақсаттарын ілгерілетудегі волонтерлықтың рөлін нығайтты. 2022 жылы Астанада Орталық Азия волонтерлар форумы өтті, онда қазақстан тәжірибесі көрсетілген БҰҰ Еріктілер бағдарламасының Жаһандық баяндамасы ұсынылды және өңірдегі волонтерлықты зерттеу бастамасы айтылды. 2023 жылы ҚР Президенті мен 30-дан астам елден келген делегациялардың қатысуымен Халықаралық форум өтті, онда тұрақты даму үшін еріктіліктің маңыздылығы талқыланды.

Қазақстандағы волонтерлық қозғалыстың ерекшелігі – кез-келген сипаттағы және ауқымдағы төтенше жағдайларға жедел араласуы. Қазақстандағы волонтерлық қиын жағдайға тап болған жандарға көмектесуге бағытталған. Сондықтан волонтерлықтың ең танымал бағыттарының бірі – өмірінде қиын жағдайға тап болған адамдарға немесе халықтың әлеуметтік жағынан мұқтаж топтарына туғаннан бастап кәрілікке дейін көмек көрсету бағытындағы әлеуметтік волонтерлық. Мысалы, «28 петель клубы» шала туылған нәрестелерді күтуге көмектеседі. «Best For Kids» қоры және басқа да көптеген ұйымдар мен бастамашыл топтар ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға көмектеседі. БҰҰ-ның Еріктілер бағдарламасының мәліметі бойынша, әрбір үшінші волонтерлық топ осы бағытта жұмыс істейді. Әрбір облыста жалғыз тұратын және өмірінде қиын жағдайға тап болған адамдарға рейдтер ұйымдастырылып, атаулы көмек көрсетіледі.

Қазақстандық волонтерлар үшін «Теңсіздіктерді азайту» деп аталатын 10-шы және «Гендерлік теңдікке қол жеткізу» деп аталатын 5-ші тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге үлес қосуға ұмтылу азаматтық жауапкершілік пен ынтымақтастықтың табиғи көрінісі болып табылады. Бұл Қазақстандағы волонтерлар қауымдастығы үшін тұрақты даму саласындағы ең басым мақсаттар деп

Қазақстан жыл сайын БҰҰ құрылымдарына (Кения, Таиланд, Түркия) 7 ерікті жіберіп, БҰҰ Еріктілер бағдарламасының ерікті қорына үлес қосып келеді. ҚР бастамасымен БҰҰ Бас Ассамблеясы 2026 жылды «Тұрақты даму жолындағы халықаралық еріктілер жылы» деп жариялады. 2022-2025 жылдар аралығында Қазақстанда БҰҰ-ның 206 волонтер қызмет етті (84 % – ҚР азаматтары, оның ішінде 76 % – әйелдер); 32 қазақстандық шетелде волонтер болып жұмыс істеді.

айтуға болады. Бұл «Кедейлікті жою» атты **1-ші тұрақты даму мақсатына** «Аштықты жою» атты **2-ші тұрақты даму мақсатына** белгілі мөлшерде жергілікті деңгейде әсер етеді.

Әлеуметтік салада жүйелі түрде жұмыс істейтін көптеген волонтерлар кейін кәсіби қызметін сонымен байланыстырады. Мысалы, 2023 жылдан бері Қазақстанда шалғай ауылдардағы балалардың сапалы білімге қолжетімділігіндегі теңсіздікті жоюға бағытталған «Teach for All» халықаралық қозғалысы аясында «Teach for Qazaqstan» қоғамдық қорының жобасы жүзеге асырылуда. Тағы бір мысал, Қазығұрт кентіндегі «Kazygyrt Intellectual School» зияткерлік мектебінде үш тілде білім беру мен заманауи білім беру стандарттары қолданылады. Бұл бастамалар волонтерлардың «Сапалы білім беру» атты **4-ші тұрақты даму мақсатына** жетуге қосқан үлесін көрсетеді.

Қазақстандық волонтерлар биоәртүрлілік пен ормандарды сақтау, тұрғындарға климаттың өзгеруі мәселелері мен көміртегі ізінің зияны туралы ақпарат беру арқылы жергілікті деңгейде экологиялық жағдайды жақсартуға белсене қатысуда.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы еріктілік қызмет мысалдары

- Атырау облысында Жайық өзеніндегі балық популяциясын сақтауға көмектескен волонтерлік дәстүр қалыптасқан. Көктемде өзен суы көтерілгенде жайылымдарда балықтар уылдырық шашады. Су тартылғаннан кейін шалшықтарда ұсақ балықтар қалады. Шалшықтар өзенге қосылмай, кеуіп кеткендіктен шабақтар өледі. Шабақтарды құтқару үшін еріктілер оны өзенге жіберу шарасын жүргізді. Волонтерлар қоңырау шалып, оларға қосылғысы келген барлық қала тұрғындары шақырылды. Барлығы бірігіп, шалшықтағы шабақтарды жинап, өзенге апарды.
- «Ақтөбе, тыныс ал!» еріктілер ұйымы қаладағы ағаштар мен жасыл алқаптарды қорғаумен айналысады. Белсенділер қаладағы ағаштар мен бұталардың жай-күйін қадағалайды. Алайда олардың барлығы өздері отырғызған ағаштар емес. «Ақтөбе, тыныс ал!» науқанының арқасында қалада көптеген ағаштар сақталды. Сондай-ақ, ұйымның волонтерлары ағаштар мен жасыл аумақтарды қорғаудың маңыздылығы туралы халықтың ақпаратын арттыруға көмектеседі.

Мұны волонтерлық қызметтің «Таза су және санитария» **6-шы** тұрақты даму мақсатына, «Жауапты тұтыну және өндіріс» **12-ші**, «Климаттың өзгеруімен күрес» **13-ші**, «Теңіз экожүйелерін сақтау» **14-ші** және «Құрлық экожүйелерін сақтау» **15-ші** тұрақты даму мақсаттарына қосқан үлесі деуге болады.

Елімізде стихиялық науқандардан туындаған салалық волонтерлықтың жүйелі жобалары жүзеге асырылуда. Мысалы, волонтерлер деструктивті жазбаларды бояу үшін полициямен бірге жұмыс істейді: полиция қауіпсіздікті қамтамасыз етеді және бояу, кеудеше, фонарь сияқты ресурстармен қамтамасыз етеді. Сол сияқты, төтенше жағдайлар департаментімен бірге де жазда судағы жазатайым оқиғалардың алдын алу және қыста өрт қауіпсіздігін сақтау бойынша рейдтер жүргізеді.

Волонтерлық үрдісі табиғи қажеттілікті және ортақ міндеттер мен мәселелерді шешу үшін әрекеттерді келісіп жасау үшін әріптестік пен күш-жігерді біріктіруге бағытталғанын көрсетеді. Әрине, бұл **ТДМ 17** «Тұрақты даму үшін серіктестік» қол жеткізуге ықпал етеді.

Соңғы жылдары Қазақстандағы волонтерлық қозғалыс мемлекеттік органдармен өзара байланыстың жаңа деңгейіне көтерілді. Бүгінгі таңда мемлекет пен волонтерлық қоғамдастығы арасында тұрақты диалог пен әріптестік орнаған. Өлі де жетілдіретін көп нәрсе болса да, қазірдің өзінде оң өзгерістер барын атап өтуге болады: мемлекет волонтерлар үлесін мойындап отыр, олармен сындарлы өзара іс-қимылға дайын, олардың ұсыныстарын ескереді және бірлескен бастамаларды қолдайды.

Қазақстан волонтерлықты ілгерілету саласындағы ынтымақтастыққа ерекше назар аударады. Қазақстанның бастамасымен Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы тұрақты даму мақсатында 2026 жылды Халықаралық волонтерлар жылы деп жариялау туралы резолюцияны қабылдады. Халықаралық волонтерлер жылын жариялау бастамасын Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясының 75-сессиясындағы жалпы саяси пікірсайыс барысында БҰҰ трибунасынан жариялаған болатын. Бұл резолюцияны Қазақстан дүниежүзінің барлық өңірлерінен шыққан Армения, Боливия, Германия, Кения және Кирибати арал мемлекеті сияқты пікірлес елдермен бірлесіп ұсынды. Бұл құжаттың бірлескен авторлары – БҰҰ-на мүше 54 ел.

Халықаралық жыл аясындағы іс-шаралар волонтерлық қозғалысты ұлттық, өңірлік және жаһандық деңгейлерде ілгерілетуге қуатты серпін береді, волонтерлық салада халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға және оның болашақ дамуының негізгі бағыттарын айқындауға ықпал етеді.

2.5. Тұрақты даму мақсаттарының буыны

Бүгінгі таңда 18 жасқа дейінгі балалар Қазақстан халқының үштен бір бөлігін құрайды. Бұл – тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру нәтижелерін сезініп қана қоймай, осы қағидалар негізінде қалыптасқан қоғамда өсетін тұтас ұрпақ. Сондықтан балалар мен жастарды «Тұрақты даму мақсаттарының буыны» деп атауға болады.

Осы жауапкершілікті сезіне отырып, мемлекет балалардың әл-ауқаты мәселелеріне ерекше назар аударып, әрбір баланың сапалы білім алуына, денсаулық сақтауына, қорғалуына және даму мүмкіндіктеріне қол жеткізуіне жағдай жасауға ұмтылуда.

Ел Үкіметі 2022 жылдан бастап прогрессивті заңнамалық реформалар арқылы балалардың құқықтарын қорғауды, инклюзивті білім беруді және әлеуметтік қолдауды күшейтуде едәуір жетістіктерге қол жеткізді. Бұл реформалар еліміздің балалардың, әсіресе мүмкіндігі шектеулі және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың әл-ауқатын жақсартуға,

сондай-ақ отбасыларды қаржылық және әлеуметтік қолдау шараларын кеңейтуге мүдделі екенін көрсетеді. Атап айтқанда, 2030 жылға дейінгі инклюзивті саясат тұжырымдамасы қабылданды. Заңға түзетулер енгізілді, оның шеңберінде мұғалімдер ассистенттерінің бағдарламалары және мүгедек балаларды үздік қолдау үшін жаңа шаралар көзделеді. Дегенмен, Қазақстанның кейбір өңірлеріндегі білікті мұғалімдермен және мамандармен қамтамасыз етілуді ескере отырып, сапа мен қамтуды одан әрі күшейту қажет.

Жаһандық Күн тәртібін жүзеге асыруда жастар да басты рөл атқарады, өйткені олар 2030 жылдан кейін еңбек нарығының негізгі қатысушыларына айналады.

Қазақстанда жастар саясаты 2023–2029 жылдарға арналған Тұжырымдамаға сәйкес жүзеге асырылуда. Бұл тұжырымдама тұрақты даму қағидаларын ескере отырып, жастарды жан-жақты дамытуға бағытталған. Негізгі салаларға білім беру, жұмыспен қамту, әлеуметтік қолдау, денсаулық сақтау, азаматтық белсенділік және қоршаған ортаны қорғау мәселелері кіреді.

Саясаттағы инклюзивтілікті қамтамасыз ету мақсатында, партиялық тізімдерге – жастар мен әйелдерге арналған орынға 30 % квота енгізілді. NEET жастарына арналған бағдарламалар олардың үлесін 2023 жылғы 6,7 %-дан 2029 жылға қарай 3,5 %-ға дейін азайтуға бағытталған. Ауылдық жерлерде бизнес, IT және БАҚ саласындағы жастардың бастамаларына гранттар бөлінеді.

Шолуды дайындау аясында өскелең ұрпақтың пікірін ескеру мақсатында мектеп оқушылары арасында эссе байқауы, ал жастар арасында сауалнама ұйымдастырылды.

Эссе байқауы жас буынды тұрақты даму жөніндегі ұлттық диалогқа тарту және 2030 Күн тәртібінің «Ешкімді артта қалдырмау» атты басты қағидасын жүзеге асырудың маңызды кезеңіне айналды. Байқауға қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған 600-ден астам эссе келіп түсті. Қатысушылар әлеуметтік, экологиялық және экономикалық 3 блок бойынша тұрақты дамудың 300-ден астам бірегей кейстер ұсынды.

Әлеуметтік блок аясында қатысушылар теңдік, инклюзивтілік және салауатты өмір салты бойынша маңызды мәселелерді көтерді. Оқушылар әйелдердің құқықтары, білім алу мүмкіндігі, ерекше қажеттіліктері бар адамдарды қамту және жынысына, жасына және әлеуметтік жағдайына қарамастан, барлығына тең мүмкіндіктердің қажеттілігі туралы ой қозғады. Сонымен қатар, қатысушылар болашақ мамандықтар мен тұрақты еңбек нарығын дамыту бойынша шығармашылық идеяларын ұсынды.

Жастар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері Қазақстанның өскелең ұрпағын табиғи ресурстарды жауапкершілікпен тұтыну және қорғау мәселелері ойландыратынын көрсетті. Бұл жастардың табиғатты аялаудың маңыздылығын түсініп, тұрақты дамуға қатысты идеяларды қолдауға дайын екендігін білдіреді.

Олай болса, ел жастарының Тұрақты даму мақсаттарын ілгерлетудегі әлеуеті зор, өйткені олар экологиялық жағдайды жақсартуға және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған бастамаларға белсенді қатысуға дайын.

2.6. Кәсіпкерлік бастамалар – Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру құралы

Қазақстанда бизнес тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің негізгі іске асырушылардың біріне айналууда. Жеке сектор ESG халықаралық стандарттарына сүйене отырып, тұрақтылық қағидаларын ішкі процестерге көбірек біріктіруде. ESG-ге мұндай назар аудару жауапты корпоративтік мәдениетті қалыптастырып қана қоймай, компаниялардың инвестициялық тартымдылығын арттырады. Бұл қағидаларды іске асыру мемлекеттік саясат деңгейінде бекітілген: атап айтқанда, 2029 жылға дейінгі Инвестициялық саясат тұжырымдамасында стратегиялық бизнес-жоспарлау шеңберінде ESG-ді міндетті енгізу қарастырылған.

Бұл үдерісте бүгінгі таңда еліміздің экономикалық белсенді халқының жартысына жуығын қамтитын шағын және орта бизнесті дамытудың маңызы ерекше. Тіркелген 2,3 млн шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінің **2,1** млн астамы белсенді. ЖІӨ-дегі ШОК үлесі 2018 жылғы **28,4 %**-дан 2024 жылы **39,7 %**-ға дейін өсті, бұл аталмыш сектордың экономикаға қосқан елеулі үлесін және оның тұрақты өсудің драйвері ретіндегі әлеуетін көрсетеді. Сонымен қатар, 2022 жылдан бастап елімізде ресми түрде мойындалған әлеуметтік кәсіпкерліктің артуы байқалады. Тіркелген әлеуметтік кәсіпорындардың саны 5 еседен астам, яғни 2019 жылғы 150-ден 2024 жылдың соңына қарай **803**-ке дейін өсті. Бұл кәсіпорындар нақты әлеуметтік мәселелерді шешуде және халықтың мұқтаж топтарын экономикаға қосуға ықпал етуде.

Әйелдер елдің кәсіпкерлік экожүйесінде белсенді рөл атқаруда. Бүгінде ШОК субъектілерінің жартысына жуығын (49,2 %) әйелдер басқарады, ал жеке кәсіпкерлер арасында бұл үлес 58,6 %-ға жетеді. Субсидияланған қаржыландырудан бастап, білім беру бастамаларына дейін әртүрлі бағдарламалар әйелдерге өз идеяларын жүзеге асыруға және экономикадағы ұстанымдарын нығайтуға мүмкіндік береді. Солардың ішінде «Даму» қорының «Үміт» бағдарламасын, Visa және Halyk Bank халықаралық She's Next бастамасын, сондай-ақ ЕҚДБ «Бизнестегі әйелдер» жобасы мен 12 жылдың ішінде ауылдық жерде тұратын **110** мың әйелдің оқу курстарын өтіп, кәсіпкерлікті дамытуға қолдауға ие болуына ықпал еткен «Coca-Cola Белестері» бағдарламасын атап өтуге болады.

Мұндай оң үрдістерге маңызды заңнамалық және бағдарламалық шешімдердің қабылдануының арқасында қол жеткізілді. 2021 жылдан бастап елімізде **«Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы» заң** қабылданып, Кәсіпкерлік кодекске өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, реттеуді жеңілдету және цифрландыру бағыттарын қамтитын шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы бекітілді. Кәсіп-

Бүгінгі таңда Қазақстан тұрақты даму стандарттарын енгізу қарқыны бойынша Орталық Азия елдері арасында бірінші орында: қазірдің өзінде **100** компания БҰҰ Жаһандық шартына мүше болып, адам құқықтарын құрметтеу, қоршаған ортаны қорғау және сыбайлас жемқорлықпен күресу міндеттерін ерікті түрде мойындарына алып отыр.

керлерге қызмет көрсету орталықтары, бизнесті оқытудың бастапқы бағдарламалары (Бастау Бизнес) және 400 АЕК-ке дейінгі гранттық қолдау сияқты қолдау инфрақұрылымын дамыту кәсіпкерлерді, соның ішінде жастарды, әйелдерді және әлеуметтік мұқтаж топтарға қажетті ресурстарды қамтамасыз етеді. Мәселен, 2024 жылы **80** әлеуметтік бастаманы қолдауға мемлекеттік бюджеттен **377** млн теңге бөлінді.

Оң өзгерістерге қарамастан, Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыруға бизнестің қатысуын кеңейту және жүйелендіру бойынша одан әрі жұмыс жүргізу қажет. Әйтсе де қазірдің өзінде елімізде қайырымдылық қорларын құрып, ауыл-өңірлерге тұрақты қолдау көрсетіп, әлеуметтік бастамалардың жергілікті деңгейде жүзеге асуына жағдай жасап келе жатқан компаниялар мен кәсіпкерлер бар.

Aitas Холдингінің тұрақты даму қорлары

Aitas Холдинг ауылдық жерлерде Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыруда пионер болып табылады. Холдинг өзі құрған Aitas Foundation, Ауылдық жерлерді тұрақты дамыту қоры және Тұрақты білім беруді дамыту қоры сияқты қорлар арқылы тұрақты және өзін-өзі қамтамасыз ететін қоғамдастықтар құруға бағытталған әлеуметтік миссиясын жүзеге асыруда.

Қорлардың жұмысы мемлекет, қоғам және бизнес арасындағы әріптестікке негізделген және «Сапалы білім» 4-Тұрақты даму мақсатын жүзеге асыру басты назарда. Бес жылда еліміздің 17 өңіріндегі **190**-нан астам ауыл мектебі білім беру бағдарламасына қатысты. **170** мыңнан астам оқушы мен **17** мыңнан астам мұғалім тартылып, оқу кабинеттері жаңартылды, білім сапасын арттырудың жаңа тәсілдері мен құралдары енгізілді.

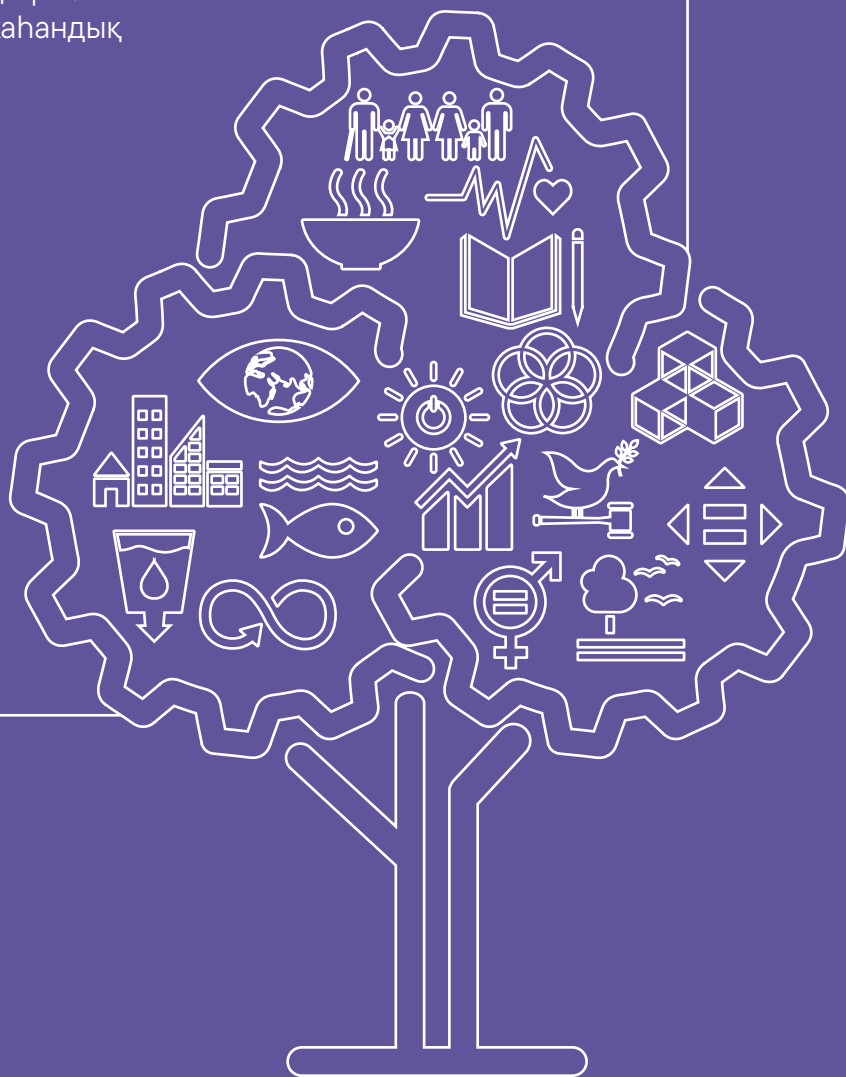
«Aitas» бес жыл ішінде білім беру мен ауылдық елді мекендердің тұрақты дамуына **3,1** млрд теңгеден астам инвестиция құйып, әріптестікке **65** млрд теңгеден астам қаржы тартып, **160**-тан астам жобаны жүзеге асырды. Еліміздің барлық 17 облысы қамтылған. Өзірленген тәсілдерді көбейтіп, таратуға болады деген қорытынды шығарылды.

Айтас Холдинг 1, 3, 4, 8, 11 және 17-ші тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыруға үлес қоса отырып, бизнестің тұрақты дамуға белсенді қатысатынын көрсетіп отыр.

Сонымен, кәсіпкерлік Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі элементіне айналууда. Ел 2030 жылға дейін ЖІӨ-дегі ШОК үлесін **40 %**-ға дейін ұлғайту және **5** млн жұмыс орнын құру сияқты нақты міндеттерді алға қойып отыр. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін қаржыландыруға қолжетімділікті кеңейту, краудфандинг пен венчурлық капиталды дамыту, мемлекеттік қызметтерді цифрландыру және әкімшілік кедергілерді азайту басым бағыттар болып қала береді. Бұл шараларды дәйекті жүзеге асыру ұлттық мүдделерге де, жаһандық басымдықтарға да жауап беретін инклюзивті, инновациялық және тұрақты экономиканы нығайтуға ықпал етеді.

3. ТҰРАҚТЫ ПРОГРЕСС ЖОЛЫНДАҒЫ СИНЕРГИЯ

- 3.1. ТДМ міндеттерінің өзара байланысын талдау – ұлттық стратегияны тиімді жүзеге асыру факторы
- 3.2. Әрбір адам үшін әлеуметтік әділеттілік және инклюзивті әл-ауқат
- 3.3. Тұрақты экономикалық өсу және өңірлік инфрақұрылымды дамытуға арналған инновациялар
- 3.4. Экологиялық келісім: болашақ ұрпақ үшін табиғатты сақтау
- 3.5. Әділдік үшін әріптестіктің күші: тиімді институттар мен жаһандық ынтымақтастық арқылы бейбітшілікті құру

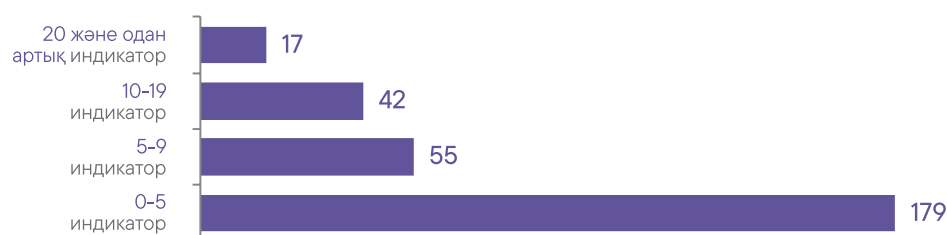

3.1. ТДМ міндеттерінің өзара байланысын талдау – ұлттық стратегияны тиімді жүзеге асыру факторы

Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру тиімділігін арттырудың негізгі факторларының бірі – тұрақты дамудың бірнеше міндеттерін іске асыруға бір мезгілде ықпал ететін акселераторларды анықтау болып табылады. 2023-2024 жылдары Қазақстан Орталық Азияның басқа елдерімен бірлесіп, Тұрақты даму мақсаттарының міндеттері мен индикаторларының өзара байланысын талдау бойынша ауқымды жұмыс жүргізді. Бұл талдау кешенді индикаторларды анықтауға мүмкіндік берді, олар кейіннен ТДМ ұлттық индикаторларды жаңарту кезінде пайдаланылды.

ТДМ міндеттері мен индикаторлары арасындағы байланысты анықтау үшін келесі тәсілдер қолданылды: индикаторды есептеу әдістемесін зерделеп, талдау; жалпыға қолжетімді зерттеулерге немесе тиісті тақырыптар бойынша мақалаларға шолу жасау; сарапшы пікірі.

Талдау нәтижелері ТДМ ұлттық индикаторларының 60-қа жуығының ықпалы айтарлықтай жоғары екенін көрсетті (12-сурет).

Дереккөз: Экономикалық зерттеулер институты

12-сурет. ТДМ-ның басқа индикаторларына әсер ететін ТДМ индикаторларын бөлу

Ал 17 индикатор 20 немесе одан да көп индикаторға әсер етеді. Айталық, 16.6.1 «Республикалық бюджеттің шығыстары функционалдық топтар бойынша бөліністегі бекітілген бюджетке пайыздық үлесі, пайыз» индикаторы ТДМ 64 индикаторының орындалуына әсер етеді. 179 индикатордың ықпалы аз екені анықталды. Мысалы, мұндай индикаторларға 10.а.1 «Тарифтік преференциялар қолданылатын аз дамыған елдер мен дамушы елдерге берілетін тауарлық позициялардың үлесі, пайыз» индикаторы кіреді.

Кері әсерге жасалған талдау ТДМ-ның 190-нан астам индикаторының орындалуына басқа индикаторлардың әсер ету деңгейінің төмен екенін көрсетті (13-сурет).

Дереккөз: Экономикалық зерттеулер институты

13-сурет. Басқа индикаторлар әсер ететін ТДМ индикаторларын бөлу

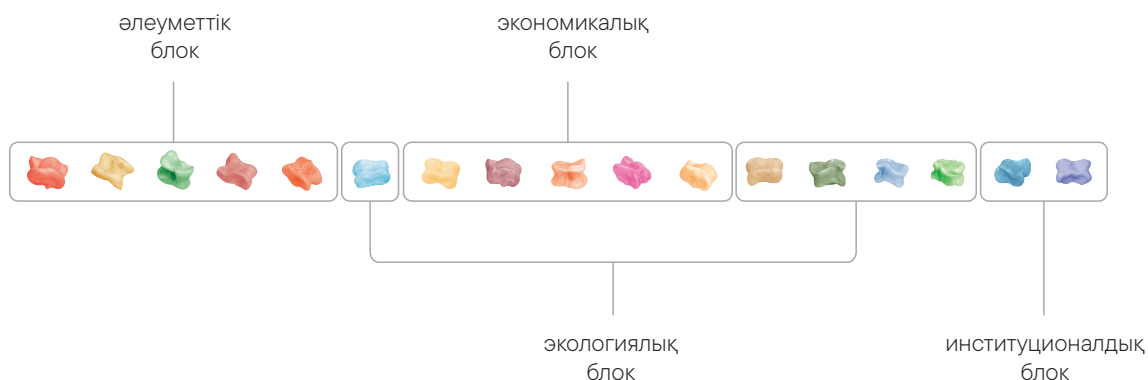
30-дан астам индикаторды орындау тиімділігі олардан басқа 20 және одан да көп индикатордың орындалу деңгейіне тәуелді. Демек, мұндай индикаторларды жоғары деңгейдегі стратегиялық құжаттарға нәтижені бағалайтын индикатор ретінде енгізу қажет емес.

Мысалы, 3.8.1 «Негізгі медициналық-санитариялық қызметтермен қамту, индекс» индикаторына тиімді қол жеткізу ТДМ-ның басқа 28 индикаторының сәтті орындалуына байланысты.

Сондай-ақ, басқа міндеттерді шешуге ықпал етіп ғана қоймай, сонымен бірге өздері де басқа міндеттердің орындалуына айтарлықтай тәуелді болатын жиынтық индикаторлар бар. Айталық, 2.3.1 «Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі, мың. теңге» индикаторына қол жеткізуге ТДМ 47 индикаторы әсер етеді. Өз кезегінде, бұл индикатор ТДМ-ның 29 басқа индикаторына әсер етеді.

Тұрақты даму мақсаттары арасындағы байланыстың ерекшеліктерін ескере отырып, бұл Шолуда 17 ТДМ іске асыру талдауы 4 блок бойынша ұсынылатын болады:

- әлеуметтік блок (ТДМ 1, 2, 3, 4, 5, 8);
- экономикалық блок (ТДМ 7, 8, 9, 10, 11);
- экологиялық блок (ТДМ 6, 12, 13, 14, 15);
- институционалдық блок (ТДМ 16, 17).

3.2. Әрбір адам үшін әлеуметтік әділеттілік және инклюзивті әл-ауқат

Әлеуметтік әділеттілік тұрақты дамудың іргелі қағидаларның бірі болып табылады. Өйткені ол барлық адамдарға олардың әлеуметтік мәртебесіне, жынысына, нәсіліне немесе басқа факторларға қарамастан, тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді.

Әрбір адамның кемсітусіз және бәрімен тең, лайықты өмір сүруге және даму мүмкіндігіне құқығы бар. Бұған қол жеткізу үшін халықтың мұқтаж топтары экономикалық, әлеуметтік және саяси өмірге тең дәрежеде қатыса алатындай жағдай жасау қажет.

Осыған байланысты бұл бөлімде кедейлік пен аштықты жою, денсаулық сақтау, білім алу, лайықты еңбек пен әлеуметтік қорғауға қолжетімділікті қамтамасыз ету, сондай-ақ, гендерлік теңдікті ілгерілету сияқты маңызды аспектілер қарастырылған.

1, 2, 3, 4 және 5-ші тұрақты даму мақсаттары адамның негізгі құқықтарын қамтамасыз етуге және лайықты өмір сүру үшін жағдай жасауға бағытталғандықтан, олар өзара тығыз байланысты:

- **ТДМ 1 «Кедейлікті жою»** және **ТДМ 2 «Аштықты жою»** мақсаттары ТДМ 3, ТДМ 4 және ТДМ 10 мақсаттарына жетуге ықпал етеді. Себебі кедейлікті азайту денсаулық сақтау және білім беру қызметтеріне қолжетімділікті жақсартып, әлеуметтік әлсіздікті азайтады.
- **ТДМ 3 «Жақсы денсаулық және әл-ауқат»** ТДМ 1, ТДМ 6 және ТДМ 11 орындалуларымен тығыз байланысты. Себебі негізгі қызметтерге қолжетімділік шектеулі, санитарлық жағдай нашар және қалалық орта ластанған кезде халықтың денсаулығы нашарлайды.
- **ТДМ 4 «Сапалы білім беру»** жұмысқа орналасу, мансаптық өсу және қоғамдық өмірге қатысу үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету арқылы ТДМ 5, ТДМ 8 және ТДМ 10 жүзеге асыруды күшейтеді.
- **ТДМ 5 «Гендерлік теңдік»** ТДМ 4, ТДМ 8 және ТДМ 10 мақсаттарын нығайтады. Өйткені әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту, олардың экономикаға, білім беруге және саясатқа қатысуын арттыруға, сондай-ақ жалақы мен ресурстарға қолжетімділіктегі гендерлік айырмашылықтарды азайтуға көмектеседі.

1-мақсат. Кедейліктің барлық түрін жаппай жою

Екінші шолудан бері кедейшілікті жоюда едәуір жетістіктерге қол жеткізілді. Мемлекет халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету шараларын белсенді түрде жүзеге асыруда.

Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша, кедейлік деңгейі төмендеп, өмір сүру жағдайы жақсарған сайын, ел табысы орташадан төмен санаттан ортадан жоғары табыс санатына көшті². 2022-2024 жылдар аралығында елдегі кедейшілік деңгейі 5,2 %-дан 5,0 %-ға дейін төмендеді³.

Кедейлік деңгейін төмендетуге елдің даму стратегияларында ерекше мән беріледі. ҚР-ның 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарындағы басымдықтардың бірі – атаулы әлеуметтік көмекті күшейтуге, азаматтардың зейнетақы жинақтарын арттыруға және инклюзивті қоғам құруға бағытталған кедейліктің деңгейін азайтатын әлеуметтік қорғау бағыты. Сонымен қатар, Үкіметтің 2023 жылғы 28 наурыздағы қаулысымен Халық табысын арттырудың 2029 жылға дейінгі бағдарламасы бекітілді⁴. Бағдарлама республикалық және өңірлік деңгейге бөлінеді.

2023 жылғы 20 сәуірдегі ҚР Әлеуметтік кодексіне сәйкес, елімізде мемлекеттік қолдау парадигмасын түбегейлі өзгерту көзделген: мемлекеттік қолдау саясаты атаулы көмекті арттыруға және мемлекеттік қолдау шараларын ұсынудың проактивті форматына көшуге бағытталған⁵.

Халықаралық және ұлттық стандарттар бойынша кедейлік деңгейі

Халықтың өмір сүру сапасын халықаралық стандарттар бойынша бағалау үшін кеңінен қолданылатын сөзсіз әлеуметтік көрсеткіштердің бірі – кедейлік деңгейі. Халықаралық стандарттар бойынша 2021 жылы Қазақстанда кедейліктің ең төменгі мөлшері (күніне СҚП бойынша 1,9 және 3,2 АҚШ доллары) толығымен жойылды.

Дүниежүзілік банктің ұсынысына сәйкес, Қазақстан табысы орташадан жоғары елдер қатарына жататынын ескере отырып, ел үшін халықаралық кедейлік шегінің ең өзекті мәні елде 2021 жылдан бастап жүзеге асырылып келе жатқан сатып алу қабілетінің паритеті (СҚП) бойынша күніне адам басына 6,85 АҚШ долларын құрайды. Бұл индикатор бойынша 2021 жылы 2,7 %-дан 2024 жылы 1,4 %-ға дейін тұрақты төмендеу байқалады⁶, бұл кедейлікте өмір сүретін адамдар санының азаюын білдіреді. Елімізде соңғы жылдары байқалған оң өзгеріс халықтың әл-ауқатының артқанын және кедейлік деңгейінің төмендегенін көрсетеді.

2025 жылдан бастап Қазақстанда атаулы әлеуметтік көмекті (АӘК) тағайындау үшін кедейлік шегі халықтың медиандық табысына негізделіп айқындалады және ол өңірлік

² Дүниежүзілік банк тобы және т.б. (2024 ж.) Қазақстанның әл-ауқатын бағалау есебі, Вашингтон, Колумбия округі.

³ ҚР СЖРА ҰСБ

⁴ Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2024 жылғы қазандағы ОДМ-ны іске асыру туралы хаты

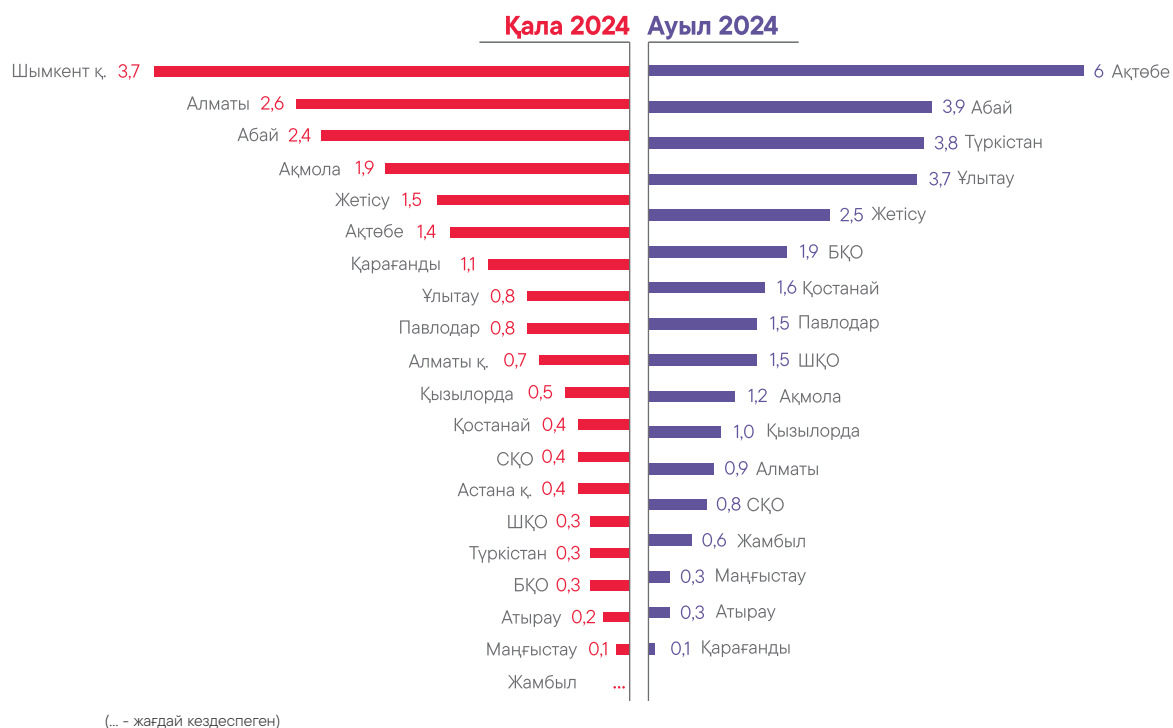
⁵ Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2024 жылғы қазандағы ОДМ-ны іске асыру туралы хаты

⁶ ҚР СЖРА ҰСБ

медиандық табыстың 35 %-ын құрайды, бірақ өңірлік ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70 %-ынан төмен болмауы тиіс.

Сонымен қатар, халықтың СҚП бойынша кіріс деңгейінде өңірлер бойынша, әсіресе қала мен ауыл арасында едәуір айырмашылықтар байқалады. Өңірлердің көпшілігінде ауылдарда кедейшілік деңгейі қалаларға қарағанда жоғары. Мәселен, 2024 жылы СҚП бойынша табысы 6,8 АҚШ доллардан төмен халықтың үлесі Ақтөбе облысында қалалық жерлерде 1,4 % және ауылдық жерлерде 6,0 %, Түркістан облысында тиісінше 0,3 % және 3,8 %, Абай облысында 2,4 % және 3,9 % құрады (14-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

14-сурет. Сатып алу қабілетінің паритеті бойынша күніне СҚП бойынша 6,8 АҚШ долларынан аз табысы бар халықтың үлесі; өңірлер бойынша 2024 жылғы қала мен ауыл халқы, %

Басқа өңірлермен салыстырғанда СҚП бойынша табысы 6,8 АҚШ доллардан төмен қала тұрғындары үлесінің ең төменгі деңгейі Маңғыстау (0,1 %) және Атырау (0,2 %) облыстарында байқалады. Ауыл тұрғындарының ең төменгі деңгейі Қарағанды (0,1 %) және Атырау (0,3) облыстарында байқалады. Астана және Алматы сияқты ірі қалаларда кедейшілік деңгейі салыстырмалы түрде төмен (тиісінше 0,4 % және 0,7 %) болып отыр, ал Шымкентте ол 3,7 %-ға жетеді.

2022 жылы 41 934 бала 3,65 АҚШ долларынан кем ақшаға, ал 1 081 530 бала 6,85 АҚШ долларынан кем ақшаға өмір сүрген⁷. БҰҰ-ның еліміздегі командасының мәліметі бойынша, балалар кедейлігін көп өлшемді талдау Қазақстандағы балалардың 28,5 %, оның ішінде ауылдық жерлердегі әрбір үшінші бала және қалалық жерлерде тұратын әрбір төртінші бала көптеген жетіспеушіліктерге тап болғанын көрсетеді⁸.

⁷ World Bank Group (2023). Global Trends in Child Monetary Poverty According to International Poverty Lines. Policy Research Working Paper 10525.

⁸ United Nations. Common Country Analysis: Kazakhstan 2024. United Nations Country Team in Kazakhstan, November 2024.

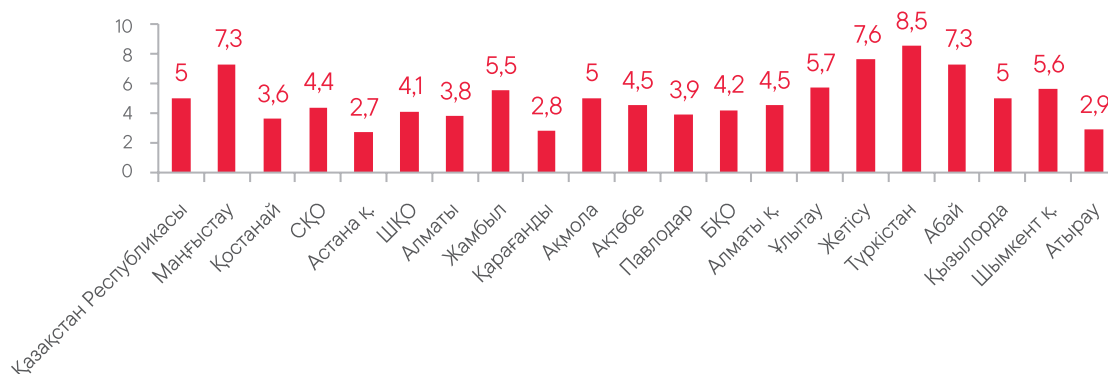
Ауылдық жерлермен салыстырғанда (2019 жылғы 4,3 %-дан 2023 жылғы 6,4 %-ға дейін) қалалық жерлерде (9,5 %-дан 10 %-ға дейін) балалар кедейлігінің артуы есебінен 0-17 жас аралығындағы балалар арасындағы кедейшілік деңгейі 2019 жылғы 6,6 %-дан 2023 жылы 7,8 %-ға дейін өскен⁹. Балалар арасындағы кедейліктің ең жоғары деңгейі Абай (11,2 %), Түркістан (11,1 %) және Жетісу (11,0 %) облыстарында тіркелді, бұл балалы отбасыларды қолдау шараларын жалғастыруды талап етеді.

Елдегі кедейшілік деңгейі «Табысы ең төмен күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі, пайыз» индикаторы арқылы анықталады. Соңғы жылдары индикатордың тұрақты төмендеу үрдісі байқалады: 2022 жылғы 5,2 %-дан 2024 жылғы 5,0 %-ға дейін азайған.

2024 жылдың 8 айында жан басына шаққандағы айлық табысы кедейлік шегінен төмен (өңірлік ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70 %) халықтың саны 2022 жылмен салыстырғанда 47 %-ға азайды¹⁰ (2024 жылғы 8 ай: 72 708 отбасы, 2023 жыл: 114 086 отбасы; 2022 жыл: 141 529 отбасы).

2022 жылдан бастап әлеуметтік-экономикалық жағдайдың біртіндеп жақсарғаны және халықты әлеуметтік қолдау саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімділігін көрсететін оң динамика байқалады. Қалалық және ауылдық жерлерде кедейлік азайған, бірақ оның ауылдық жерлердегі деңгейі жоғары болып отыр. Қалалардағы кедей халықтың үлесі 2024 жылы 3,8 %, ауылдық жерлерде – 6,9 % құрады.

Өңірлік тұрғыдан алғанда 2024 жылға арналған кедейлік деңгейі едәуір айырмашылықтарды көрсетеді. Кедейшіліктің жоғары деңгейі Түркістан (8,5 %), Жетісу (7,6 %), Маңғыстау (7,3 %) және Абай (7,3 %) облыстарында байқалады. Кедейліктің төмен деңгейі Астана қаласында (2,7 %), Қарағанды (2,8 %) және Атырау (2,9 %) облыстарында байқалады (15-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

15-сурет. Өңірлер бойынша табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, 2024 жылға, %

⁹ СЖРА ҰСБ (2024) Қазақстан балалары 2019–2023 жж. 78–79 беттер.

¹⁰ ҚР ЕХӘҚМ.

Сонымен қатар гендерлік жағынан алғанда, жынысы бойынша әйелдердің табысы ерлерге қарағанда тұрақты. Әйелдер арасындағы кедейлік деңгейі 2022 жылғы 5,1 %-дан 2024 жылы 4,8 %-ға дейін төмендеген, бұл ұлттық деңгейден төмен. Ерлер үшін бұл индикатор 5,4 %-дан 5,2 %-ға дейін азайған.

Жас буынның көзқарасы

“

Кедейлік – адамзаттың ең күрделі әрі өзекті мәселелерінің бірі. Кедейлік тек экономикалық мәселе емес, ол әлеуметтік теңсіздікке, денсаулықтың нашарлауына және қоғамдағы тұрақсыздыққа әкеледі. Елімізде кедейліктің пайда болуына бірнеше негізгі себептер бар.

Біріншіден, экономикалық фактор ретінде жұмыссыздық деңгейі кедейлікке тікелей әсер етеді. Мысалы, жастардың жұмыссыздығы, табыстың төмендігі, инфляция халықтың жағдайын нашарлатады. Жастар жұмыссыздығымен күресуге «Болашақ» бағдарламасы сияқты бағдарламалардың санын көбейтуге ұсынамын. Сонымен қатар, жастарды елде ұстап қалу үшін, жас мамандарға арналған арнайы гранттар, жұмысқа орналасуға жеңілдіктер беру, кәсіби даму және кәсіпкерлікті қолдау бағдарламаларын күшейту керек.

Екіншіден, әлеуметтік фактор ретінде зияткерлік мектептердің санын көбейтіп және барлық қарапайым мектептердің деңгейін инновациялық мектептердің деңгейіне жеткізу керек. Сонымен қатар, «Оқушылардың алмасуы» бағдарламасын ұсынамын. Аталған бағдарлама аясында қарапайым мектеп пен зияткерлік мектеп оқушыларының бір немесе екі апта уақытқа алмасуын қарастыруға болады.

Үшіншіден, әлеуметтік мәселелерді қарастырғанда, жасөспірімдердің ойлары мен қажеттіліктері көп жағдайда ескерілмей қалады. Сондықтан келесі ұсыныстарды қарастыруға болады. Әлеуметтік саясат пен бағдарламаларды дайындағанда, жасөспірімдердің ойларын және қажеттіліктерін жүйелі түрде талқылау үшін, арнайы алаңдар (форумдар) және оқушылар кеңесін құру ұсынылады.

Айару Жеңіс, 9-сынып оқушысы,
№71 мектеп-лицейі, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

Жыл сайын жергілікті атқару органдары Өңірлік жұмыспен қамту карталарын бекітеді, онда ұлттық жобалар, тұжырымдамалар және жеке бастамалар шеңберінде жұмысқа орналасу көрсеткіштері көзделген. 2024 жылдың қорытындысы бойынша 979,4 мың адам жұмысқа орналастырылды¹¹. ҚР ЕХӘҚМ Даму жоспарындағы жоспарлы көрсеткіштер 2030 жылға дейін бекітілді және бөлінді.

Халықтың табысын 2029 жылға дейін арттыру бағдарламасы шеңберінде 2024 жылы халықтың әлеуметтік мұқтаж топтарына гранттар берудің 2 ағыны іске асырылды, олардың қорытындысы бойынша жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға 8 941 грант берілді. Алушылардың санаттарына келсек, 5 646 грант көп балалы отбасы мүшелеріне, 1 446 – мүгедек адамдарға, 1 045 – мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға, 253 – атаулы әлеуметтік көмек алушыларға, 365 – асыраушысынан айырылу бойынша төлем алушыларға, 151-қоныс аударушыларға және 35 – қандастарға берілді.

¹¹ ҚР ЕХӘҚМ 2023-2027 жылдарға Даму жоспарын іске асыру туралы есеп, кезең үшін: 2024 ж.

Халықты әлеуметтік қорғау

Қазақстанда әлеуметтік қолдаудың көп деңгейлі жүйесі бар, оған әртүрлі әлеуметтік тәуекелдер бойынша 41 түрлі әлеуметтік төлемдер кіреді. Республикалық бюджет шығыстарының төрттен бір бөлігі (25 %) әлеуметтік төлемдерге бөлінген. 4 млн. қазақстандық зейнетақы мен жәрдемақы алады.

Халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін мемлекеттік қолдау шаралары іске асырылуда (жылдық өсім шеңберінде зейнетақы мен жәрдемақы 5-тен 7 %-ға дейін индекстеледі; 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап ең төменгі жалақы мөлшері қайта қаралды, қазіргі уақытта ол 85 000 теңге көлемінде белгіленді).

2023 жылы қабылданған Әлеуметтік кодекс азаматтардың өз құқықтары туралы ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдету арқылы әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңнаманы біріктірді. Құжаттың басты жаңалығы – әлеуметтік тәуекелдердің алдын алу, өмірдегі қиын жағдайлардың салдарын жоюға емес, оның алдын алуға басты назар аударылатын болды¹².

Кодексте қызметтерді цифрландыру, әлеуметтік келісімшарт, сақтандыру жүйелері және жұмыспен қамтуды ынталандыру шаралары енгізілді. ҚР Әлеуметтік кодексінде Цифрлық отбасы картасы әлеуметтік саясаттың орта мерзімді және ұзақ мерзімді міндеттері мен бағыттарын айқындау құралы ретінде белгіленген.

Отбасының цифрлық картасы

2023 жылдан бастап елімізде 20,2 млн. астам Қазақстан азаматы немесе 6,2 млн. отбасы туралы ақпарат жинақталған Отбасының цифрлық картасы (ОЦК) енгізілді.

ОЦК – азаматтардың әлеуметтік жағдайына қарай кепілдендірілген мемлекеттік қолдаудың бір немесе басқа түрін алуға құқықтары туралы күнделікті «электрондық хабарламашы». ОЦК іске қосылғаннан бері мемлекеттік қызметті көрсетуге келісім алу үшін 1 491,4 мың азаматқа SMS хабарлама жіберілді, оның 629 мыңнан астамы оны проактивті түрде алды.

Азаматтардың әлеуметтік мәртебесін анықтау, цифрлық отбасы картасы арқылы, мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің деректері негізінде, автоматты түрде жүзеге асырылады.

ОЦК қызметі іске қосылғаннан бері сол арқылы 10 түрлі жәрдемақы мен әлеуметтік төлем, сондай-ақ 3 түрлі хабарлама беріле бастады. Оларға баланың туылуы мен күтімі, мүгедек баланы күту, жұмыссыздық, асыраушысынан айырылу, мүгедектік бойынша жәрдемақылар, көп балалы отбасылар мен аналарға төленетін төлемдер, атаулы әлеуметтік көмек, сондай-ақ, зейнетақы төлемдері, жұмысқа орналасу және қандастар туралы хабарламалар жатады.

¹² ҚР ЕХӘҚМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ-ны іске асыру туралы хаты.

Жалақы

Жалақыны арттыру мақсатында, 2024 жылдан бастап ең төменгі жалақы мөлшері 85 000 теңгеге дейін көтерілді, бұл 2022 жылғы деңгейден екі есе жоғары¹³. Бұл 1,8 млн жұмысшының табысына оң әсер етті.

2025 жылдан бастап қолданысқа енгізіліп жатқан, медиандық жалақы мен еңбек өнімділігіне негізделген ең төменгі жалақыны (ЕТЖ) есептеудің жаңа әдістемесі бекітілді. Оларды пайдалану ең төменгі жалақы мөлшерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етеді, сондай-ақ жұмысшылардың кірісі және өндірілген тауарлар, жұмыстар мен қызметтер көлемі арасында нақты байланыс орнатады.

Елде шамамен 1,2 млн азаматтық қызметші бар. Үкімет қаржылық-экономикалық мүмкіндіктерге сүйене отырып, олардың еңбекақысының деңгейін көтеру бойынша жүйелі шаралар қабылдауда. 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап 600 мыңға жуық азаматтық қызметшілердің жекелеген санаттарының (бухгалтерлер, экономистер, заңгерлер, мемлекеттік сатып алулар жөніндегі менеджерлер, кадрлық инспекторлар, жүргізушілер, elektrikтер, сыпырушылар, күзетшілер (вахташылар)) жалақысын жыл сайын орта есеппен 20 %-ға кезең-кезеңімен өсіру жалғасуда.

Атаулы әлеуметтік көмек

Атаулы әлеуметтік көмекті (АӘК) алу құқығын жан басына шаққандағы орташа табысы кедейлік шегінен аспайтын ел азаматтары, қандастар, босқындар, шетелдіктер және Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдар пайдаланады.

АӘК негізгі мақсаты – ақшалай төлемдер түрінде қолдау көрсету және отбасының еңбекке қабілетті мүшелерін жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына тарту арқылы отбасына қиын өмірлік жағдайдан шығуға көмектесу. АӘК тағайындау критерийі өңірлік медиандық табыстың 35 %-ына тең, бірақ өңірлік ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70 %-нан кем емес кедейлік шегі болып табылады. Егер отбасы мүшесінің кірісі осы көрсеткіштен төмен болса, айырмашылық АӘК сомасы болып табылады. Қосымша, көмек алушылардың арасынан 1 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды қоса алғанда, әр балаға 1,5 АЕК мөлшерінде төлемақы беріледі.

Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесімен қамтылған халықтың үлесі 2015 жылдан бері тұрақты өсім көрсетті. АӘК алушылардың саны 2015 жылғы 38,2 мың адамнан 2024 жылы 413,6 мың адамға дейін 11 есеге өсті¹⁴.

2024 жылы 78,1 мың отбасындағы 413,6 мың адам жалпы сомасы 39,5 млрд теңгеге АӘК алды. Оның ішінде АӘК алған 50,9 мың отбасы кедейлік жағдайынан шықты¹⁵. 67,0 мың отбасындағы 129,5 мың мектеп жасына дейінгі балаға (2024 ж. – 5538 теңге) қосымша 5,4 млрд теңге төлем төленді. 2025 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша жалпы сомасы 10,4 млрд теңге болатын АӘК 43,4 мың отбасындағы 232,5 мың адамға тағайындалды. 37,3 мың отбасындағы 71,4 мың мектеп жасына дейінгі балаға (2025 ж. – 5 898 теңге) қосымша 1,4 млрд теңгеге көлемінде төлем төленді.

¹³ Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2024 жылғы қазандағы ОДМ-ны іске асыру туралы хаты.

¹⁴ ҚР СЖРА ҰСБ

¹⁵ <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/977867>

2025 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша жұмыспен қамтудың белсенді шараларына 4,8 мың еңбекке қабілетті әлеуметтік көмек алушылар тартылды (тұрақты жұмыс орындарына – 3,2 мың адам, қоғамдық жұмыстарға – 1,4 мың адам, әлеуметтік жұмыс орындарына – 177 адам, қайта даярлау мен біліктілігін арттыруға – 17 адам, жастар тәжірибесіне – 26 адам).

Ана мен баланы әлеуметтік қолдау

Бүгінгі таңда елімізде мемлекеттік жәрдемақылар, әлеуметтік төлемдер, халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шаралары, салықтық жеңілдіктер және басқа да әлеуметтік жеңілдіктер жүйесін қамтитын балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаудың кешенді жүйесі қалыптасқан.

Сондай-ақ, балалары бар әртүрлі қиын жағдайда өмір сүріп жатқан отбасыларды қолдау мақсатында, республикалық бюджеттен 5 түрлі мемлекеттік жәрдемақы және Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан 2 түрлі әлеуметтік төлем төленеді.

2024 жылы балалы отбасыларға мемлекеттік жәрдемақы төлеуге республикалық бюджеттен 651,9 млрд теңге бөлінді, бұл өткен жылмен салыстырғанда 12,7 %-ға көп (2023 жылы – 578,4 млрд. теңге, 2022 жылы – 485,1 млрд. теңге). 2025 жылдың басынан өткен жылмен салыстырғанда жәрдемақы мөлшері 6,5 %-ға ұлғайтылды¹⁶.

4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар 609,5 мыңнан астам көп балалы отбасыларға отбасындағы балалардың санына қарай сараланған мөлшерде ай сайынғы жәрдемақы төленеді (4 балалы отбасыларға жәрдемақының мөлшері 16,03 АЕК – 63 030 теңге, 5 балалы – 20,04 АЕК – 78 798 теңге, 6 балаға – 24,05 АЕК – 94 565 теңге, 7 балаға 28,06 АЕК – 110 332 теңге, 8 және одан көп балаға – әр балаға 15 728 теңгеден немесе 4 АЕК).

Әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысатын қызметкерлер үшін сақтандыру тәуекелдері туындаған жағдайда Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төлемдер қарастырылған. Негізгі бөлігін жүктілік пен босану, бала күтімі бойынша төлемдер құрайды. 2023 жылдан бастап бала күтімі бойынша жәрдемақы төлеу мерзімі 1 жылдан 1,5 жылға дейін ұзартылды¹⁷.

2024 жылдан бастап Қазақстанда «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы іске қосылды¹⁸. Бағдарламаға сәйкес, Ұлттық қордың жыл сайынғы инвестициялық кірісінің 50 % кәмелет жасына толмаған балалардың арнайы шоттарына аударылады. Бұл соманы болашақта оқу ақысын төлеуге немесе тұрғын үй жағдайын жақсартуға жұмсауға болады.

Мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау

БҰҰ-ның мүгедектігі бар адамдарды қоғамға толыққанды араластыру стратегиясының мақсаттарының орындалуына, БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенциясында ратификацияланған, Конвенцияның Факультативтік хаттамасында және Марракеш

¹⁶ ҚР ЕХӘҚМ 2023-2027 жылдарға арналған мемлекеттік органының 2024 жылға даму жоспарын іске асыру туралы есеп.

¹⁷ ҚР ЕХӘҚМ 2023-2027 жылдарға арналған мемлекеттік органының 2023 жылға даму жоспарын іске асыру туралы есеп.

¹⁸ <https://hcsbk.kz/ru/news/publications/gde-nayti-podrobnuyu-informatsiyu-o-programme-natsionalnyy-fond-detyam-15/>

шартында көзделген жалпы қағидалар мен міндеттемелерге қол жеткізу үшін Үкімет тиісті күш-жігер жұмсауда. Конвенцияның ережелерін іске асыру мақсатында заңнамалық шаралар қабылданып, құқықтық база қалыптастырылды.

Бүгінгі таңда мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау саласы 737,4 мың¹⁹ мүгедектің (жалпы халықтың 3,6 %) әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған, оның ішінде 415,9 мың адам еңбекке қабілетті жастағылар (56,4 %), зейнеткерлік жастағылар 206,8 мың (28,0 %), 114,7 мың 18 жасқа дейінгі балалар (15,6 %). Мүгедектік бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақыны іске асыру үшін 2024 жылы 483,8 млрд теңге бөлінсе, 2025 жылы оның мөлшері 6,5 %-ға ұлғайтылды²⁰. 2025 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша, мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алушылар саны – 552,3 мың адамды, жәрдемақының орташа мөлшері 74 405 теңгені құрады.

Міндетті әлеуметтік сақтандыру

Елімізде әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысатын қызметкерлерді міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесі бар. Бұл жүйе, әлеуметтік тәуекел жағдайы орын алған кезде, (еңбекке қабілеттілігін жоғалту, жұмысынан айырылу, асыраушысынан айырылу, жүктілігіне және босануына, жаңа туған нәрестені асырап алуға байланысты табысынан айырылу) жоғалған табыстың бір бөлігін өтеу үшін мемлекет кепілдік беретін Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан алынатын әлеуметтік төлемдермен қамтамасыз етеді.

2024 жылдың қорытындысы бойынша міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне 6,8 млн. қатысушы бойынша қабылданған әлеуметтік аударымдардың жалпы сомасы 635,2 млрд. теңгені құрады. Жұмыспен қамтылған халықтың 74,0 % қамтылған.

Жыл сайын еңбек ету қабілетінен айырылу және асыраушысынан айырылу жағдайлары бойынша әлеуметтік төлемдердің сомалары республикалық бюджеттен берілетін сондай жәрдемақыларды индекстеуге сәйкес деңгейге дейін индекстеледі. 2025 жылдан бастап еңбек ету қабілетінен айырылу және асыраушысынан айырылу жағдайлары бойынша Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін әлеуметтік төлемдердің мөлшері 6,5 %-ға ұлғайтылды.

Төтенше жағдайлардан келтірілген зиянды өтеу

Қазақстанда табиғи апаттардан зардап шеккендер бюджеттік және өзге де заңды көздерден өтемақы түрінде мемлекеттік қолдау алады.

Табиғи төтенше жағдайлар салдарынан келтірілген зиянды өтеу қағидаларына сәйкес, зардап шеккендерге өтемақы жергілікті бюджет есебінен беріледі. Қаражат олардың ең төменгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бөлінеді. Сондай-ақ заңға қайшы келмейтін ұйымдардың қаражатын, азаматтардың ерікті жарналарын, қорларды және басқа да қаржы көздерін пайдалануға рұқсат етіледі.

2024 жылы республикада 158 табиғи төтенше жағдай тіркелді, оның 95 % гидро-метеорологиялық және геологиялық құбылыстар. 2022-2024 жылдар аралығындағы

¹⁹ ҚР ЕХӘҚМ 2023 - 2027 жылдарға арналған мемлекеттік органының 2024 жылға даму жоспарын іске асыру туралы есеп.

²⁰ ҚР ЕХӘҚМ 2023 - 2027 жылдарға арналған мемлекеттік органының 2024 жылға даму жоспарын іске асыру туралы есеп.

табиғи төтенше жағдайлардың салдарынан 146 адам зардап шекті, 18 адам қаза тапты. Табиғи төтенше жағдайлардан келген шығын көлемі: 2022 жылы – 6 771 141,0 мың теңге, 2023 жылы – 16 433 075,2 мың теңге, 2024 жылы – 16 778 361,5 мың теңгені құрады.

Негізгі әлеуметтік қызметтер

2024 жылы білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, мәдениет және спорт сияқты негізгі әлеуметтік қызметтерге жұмсалған шығыстардың үлесі жалпы мемлекеттік шығыстардың 52,6 %-на жетті. Бұл қаражаттың ең көп үлесі білім беруге (21,6 %) және әлеуметтік көмек пен қамсыздандыруға (19,4 %) жұмсалған. Сонымен қатар, жеке сектор субъектілері жұмыспен қамтуға, халық үшін негізгі қызметтерді құруға белсенді түрде үлес қосып, жергілікті тұрғындардың әл-ауқатын жақсартуға үлес қосуда.

Негізгі қызметтерді көрсетумен айналысатын бизнестен мысал

«Тұрар» ЖШС – ауылдық жерлердегі аз қамтылған отбасыларға, ардагерлерге және халықтың басқа да мұқтаж топтарына көмек көрсететін кәсіпорынның бірі.

Кәсіпорын Қостанай облысы Федоров ауданы Камышный Чандак ауылында орналасқан. ЖШС-ның негізгі қызметі – дәнді және бұршақ дақылдарын өсіру, сондай-ақ тұқым шаруашылығы.

Кәсіпорын жергілікті халықты, әсіресе маусымдық кезеңдерде – егін егу, егін жинау, малды күту және басқа да жұмыстар кезінде жұмыспен қамтуға жағдай жасайды.

Компания ауыл инфрақұрылымын жақсартуға, соның ішінде жол құрылысына және жөндеуге, сумен жабдықтау жүйесін дамытуға және абаттандыру жобаларына белсенді қатысады.

Өз қаражатына жаңа фельдшерлік пункт салып, ауыл тұрғындарына медициналық көмектің қолжетімділігін едәуір арттырды. Бұл, әсіресе, көп жағдайда негізгі медициналық мекемелер жетіспейтін шалғай елді мекендер үшін өте маңызды.

Елімізде соңғы үш жылда халықтың әл-ауқатын арттыру бағытында нақты шаралар жүзеге асырылды. Негізгі нәтижелер ретінде келесі жетістіктерді атап өтуге болады.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- Соңғы үш жылда кедейшілік деңгейі төмендеді.
- Әлеуметтік көмек көрсету үшін елдегі медиандық өңірлік орташа табысқа байланысты кедейлікті бағалаудың жаңа әдістемесі қабылданды.
- 2022 жылдан бастап әлеуметтік көмекті проактивті түрде тағайындау үшін 20 млн. астам азаматты қамтитын отбасының цифрлық картасы енгізілді.
- Әлеуметтік төлемдер инфляцияны ескере отырып жыл сайын индекстеледі: 2024 жылы 4,5 млн. астам азамат жалпы сомасы 5,3 трлн. теңге зейнетақы мен жәрдемақы алды.
- Әрбір бала «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы бойынша болашақта білім алу немесе тұрғын үй алу үшін жыл сайын жинақ ақша алады.

1-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Елдегі кедейшілік деңгейі төмендегенімен, қалалық жерлерге (3,8 %) қарағанда ауылдық жерлерде (6,9 %) едәуір жоғары болып қалуда.
- Өңірлік тұрғыдан алғанда кедейлік деңгейінде едәуір айырмашылық бар.
- Қалаларда, сондай-ақ, кейбір өңірлерде балалардың кедейлік деңгейінің өсуіне байланысты балалар кедейлігі маңызды мәселе болып қала береді. Балалар арасындағы кедейліктің ең жоғары деңгейі Абай, Түркістан және Жетісу облыстарында тіркелді.

Келешек қадамдар

- Әлеуметтік және адам құқықтары моделі контекстінде халықаралық стандарттарға сәйкес, ұлттық заңнаманы жетілдіру.
- Халықтың мұқтаж топтары мен жастарға шағын несие (жылына 2,5 %) беру арқылы ауылдық жерлерге баса назар аудара отырып, кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу.
- «Ауыл аманаты» жобасы аясында экономиканың нақты секторында жұмыс орындарын құру және 3,3 млн адамды, оның ішінде 2,3 млн жастарды жұмыспен қамту жоспарлануда²¹.

²¹ ҚР ЕХӘҚМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ-ны іске асыру туралы хаты.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Жаңа Әлеуметтік кодекс пен әйелдер құқығы туралы заңдардың қабылдануы Қазақстандағы әлеуметтік саясатты нығайту жолындағы маңызды қадам болды.
- Кедейлік пен теңсіздік, әсіресе ауылдық және шалғай елді мекендерде жүйелі мәселелер болып қала береді.
- Инфляция, негізгі қызметтерге бағаның өсуі, нақты табыстардың тоқырауы және сапалы денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділіктің шектелуі халықтың, әсіресе егде жастағы әйелдердің, мүгедектердің, мигранттардың және ауыл тұрғындарының мұқтаждығын арттыруда.
- Ресми статистика жағдайдың күрделілігін толық көрсетпеуі мүмкін, бұл саясатты қалыптастырудағы қолданыстағы әдістер мен тәсілдерді жақсарту мүмкіндігін көрсетеді.

2-мақсат. Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тамақтануды жақсарту және ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына жәрдемдесу

Қазақстан – Орталық Азиядағы ең ірі ауылшаруашылық өнімін өндіруші және жалпы ауданы 272,5 млн. гектарды құрайтын әлемдегі тоғызыншы ел. Елімізде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тамақтануды жақсарту және ауыл шаруашылығының тұрақты әдістерін дамыту бойынша кезең-кезеңімен шаралар қабылдануда.

Азық-түлікке қол жетімділік және халықтың дұрыс тамақтануы

Қазақстан елдегі барлық адамның жыл бойы қауіпсіз, құнарлы және жеткілікті азық-түлікке қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша жүйелі шаралар қабылдауда.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі (бұдан әрі – АШМ) азық-түлік тауарларының негізгі түрлерінің қолжетімділігін бақылауды жүзеге асырады.

Қамтамасыз ету өз өндірісі есебінен барлық 29 негізгі азық-түлік тауарларының ішкі азық-түлік нарығының үлесі 80-ден 100 %-ға дейін ауытқиды. 2024 жылдың алдын-ала статистикасы бойынша 10 тауар бойынша нарық отандық өндіріспен 100 % және одан да көп қамтамасыз етілген (бидай ұны, тұз, нан, күріш, макарон өнімдері, күнбағыс майы, картоп, қой еті, сиыр еті, пияз), 14 тауар бойынша қамтамасыз ету 80 % құрайды (тауық жұмыртқасы, жылқы еті, қызанақ, қияр, сүт, жарма қарақұмық, қырыққабат, бұрыш, шошқа еті, қызылша, ашытылған сүт өнімдері, сары май, алма, сәбіз).

Алайда, келесі азық-түлік тауарлары бойынша импортқа тәуелділік бар: құс еті (79 %), шұжық (60 %), балық (68 %), ірімшік пен сүзбе (53 %), қант (33 %). Жоғарыда аталған өнімдерге импортқа тәуелділікті азайту мақсатында, ҚР АШМ 2027 жылға дейін жалпы құны 3,3 трлн. теңге болатын 658 жобаны жүзеге асыруды жоспарлап отыр.

Елімізде азық-түлік нарығының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін кешенді шаралар жүзеге асырылуда. Айталық, Қазақстан Республикасы Сауда және инвестициялар министрлігі әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары (ӨМАТ) бағасының цифрлық мониторингі жүйесін енгізуде. 2023 жылдан бастап жергілікті тауар өндірушілерді қолдау шаралары жүзеге асырылуда. Жергілікті сауда орындарына мемлекеттік қолдау көрсету аясында отандық өнімдерге сөрелердің 30 %-ын бөлуді көздейтін өзара міндеттемелер механизмі іске қосылды, оның ішінде кемінде 50 %-ы азық-түлік тауарларымен, 20 %-ы азық-түлік емес тауарлармен қамтамасыз етіледі.

Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары бағасының динамикасы нарықтың экономикалық өзгерістерге қалай бейімделетінін көрсетеді. Соңғы үш жылда әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары баға индексі едәуір ауытқуларды көрсетті, орташа индекс 10,8 % құрады²². Атап айтқанда, 2021 жылы ол 9,7 %-ды құрап, бағаның қалыпты өскенін көрсетеді. Бұл пандемиядан кейінгі қалпына келтіру және нарықты қалыпқа келтірудің басталуымен байланысты болды. 2022 жылы индекс күрт көтеріліп, 19,4 %-ды құрады.

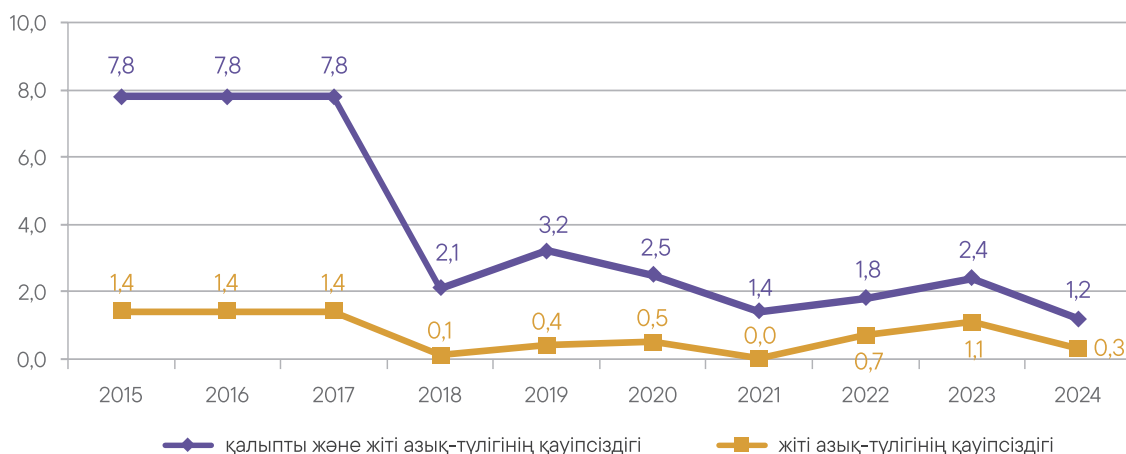
²² ҚР СИМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ іске асыру туралы хаты.

Бұл өсім сыртқы экономикалық факторлардың әсерінен орын алды. 2023 жылы индекстің 3,2 %-ға дейін едәуір төмендеуі байқалады, бұл бағаның тұрақтануын және нарықтағы ұсыныс жағдайының жақсарғанын көрсетеді.

Нарықтағы бағаны тұрақтандыру бойынша қабылданған шаралар негізгі индикатордың жақсаруына ықпал етті. FAO берген бағаға сүйенсек Қазақстанның азық-түлік нарығындағы баға ауытқуларының көрсеткіші жақсарды: 2019 жылғы «1,3»-тен 2023 жылғы «-0,5»-ке дейін, бұл рұқсат етілген ауытқулар шегінде. 2015 жылы ол «-0,3» болды, бұл бағаның циклділігін көрсетеді. Бұл прогресс интервенциялар, инфляциялық таргеттеу, ауыл шаруашылығын субсидиялау, шикізат пен жанармай бағасын бақылау сияқты бағаларды реттеудегі мемлекеттік шаралардың тиімділігін көрсетеді.

Азық-түлік қауіпсіздігі көрсеткіші жақсарып келеді. Үй шаруашылығын зерттеу нәтижелері бойынша қалыпты және жіті азық-түлік қауіпсіздігін бастан кешіп отырған халықтың үлесі 2022 жылғы 1,8 %-дан 2024 жылы 1,2 %-ға, ал жіті азық-түлік қауіпсіздігін бастан кешіп отырған халық үлесі – 2022 жылғы 0,7 %-дан 2024 жылғы 0,3 %-ға дейін төмендеді (16-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

16-сурет. Халықтың қалыпты және жіті азық-түлік қауіпсіздігі, %

Бұл өз кезегінде, азық-түліктің физикалық және экономикалық қолжетімділігін және оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қабылданатын шаралардың нәтижелерінің оң екенін көрсетеді.

Алайда, FAO деректеріне сәйкес, 2017-2022 жылдар аралығында Қазақстанда қалыпты және жіті азық-түлік қауіпсіздігінің 2,1 %-дан 2,2 %-ға дейін аздап нашарлауы байқалған. Жынысы бойынша азық-түлік қауіпсіздігінің осы деңгейін бастан өткерген ерлердің үлесі 2017 жылғы 1,9 %-дан 2022 жылы 2,3 %-ға дейін өсті, ал әйелдер арасында 2,3 %-дан 2,2 %-ға дейін біршама жақсару байқалды.

Дұрыс тамақтану және жеткілікті тамақтанбаудың алдын алу

Қазіргі уақытта Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) ұсынымдарына сәйкес, ҚР Денсаулық сақтау министрлігі пайдалы өнімдерді өндіруге кәсіпкерлік пен ғылыми

ұйымдарды тарта отырып, халықтың құрамында майы, қант пен тұзы көп өнімдерді тұтынуын азайтуға ден қойып отыр.

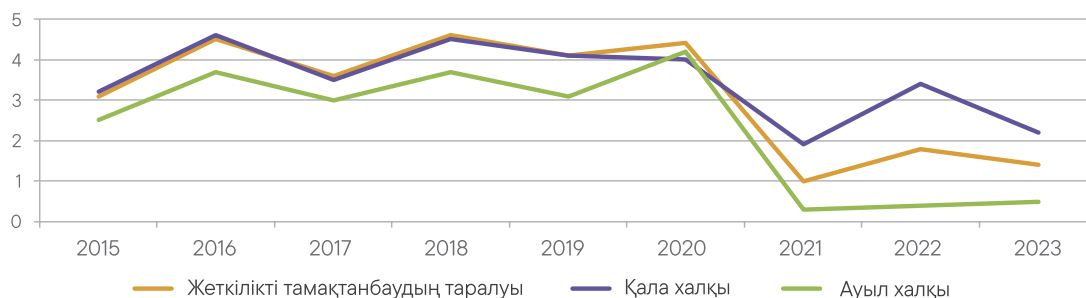
Мектеп оқушыларын ыстық тамақпен, 1-4 сынып оқушыларын тегін ыстық тамақпен қамту мәселесін жүзеге асыру үшін төмендегі шаралар қолға алынды²³:

- 1) Қажетті құқықтық база құрылды: Қазақстан мектептеріне 2018 жылдан бастап дәрумендер мен минералдармен байытылған өнімдерді енгізе отырып, мектеп оқушыларының тамақтануының бірыңғай стандарттары әзірленді.
- 2) ДДСҰ-ның ұсынымдарына сәйкес, ҚР Денсаулық сақтау министрлігі 2023 және 2025 жылдары «Қазақстан Республикасы халқының әртүрлі топтары үшін энергия мен қоректік заттарға физиологиялық қажеттіліктердің нормалары» Әдістемелік ұсынымдарын қайта қаралып, бекітілді, оның ішінде мектептегі тамақтануға да байланысты;
- 3) Тамақтану нормаларын Әдістемелік ұсынымдарда көзделген нормаларға сәйкес, келтіру мақсатында, Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігімен бірлесіп, мектепке дейінгі ұйымдардағы, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың, мектеп-интернаттарындағы балалардың тамақтану рационына түзетулер енгізді.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы әлеуметтік мұқтаж отбасы (ӘМО) балаларын тегін тамақпен қамтамасыз ету мәселесімен ұдайы жұмыс жасауда. Мектепке дейінгі ұйымдар ӘОО балаларын тегін тамақпен қамтамасыз етеді. Сондай-ақ 2023 жылдан бастап әлеуметтік жағдайына қарамастан, барлық (100 %) бастауыш сынып оқушылары, сондай-ақ мектеп ұйымдарының барлық сыныптарының аз қамтылған отбасыларының оқушылары тегін тамақпен қамтамасыз етіледі. Өткен жылдары 1-4 сынып оқушыларының тегін тамақпен қамтылуы 56,6 % құраған.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде елде жеткілікті тамақтанбаумен күресу индикаторы жақсарып келеді. Соңғы он жылдықта елде жеткілікті тамақтанбаудың таралуы 2015 жылғы 3,1 %-дан 2023 жылы 1,4 %-ға дейін екі есе азайған.

Дегенмен, соңғы он жылдықта қала тұрғындарының жеткілікті тамақтанбау деңгейі (2015 жылы 3,2 % және 2023 жылы 2,2 %) ауыл тұрғындарымен салыстырғанда (тиісінше 2,5 % және 0,5 %) жоғары болды (17-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

17-сурет. Жеткілікті тамақтанбаудың таралуы, %

²³ ҚР ДСМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ іске асыру туралы хаты.

2024 жылы елде Қазақстанның 20 аймағындағы 24 000 үй шаруашылығын іріктеу негізінде Мультииндикаторлы кластерлік зерттеу (МИКС-7) жүргізілді. МИКС-7 алдын-ала деректері бойынша 2024 жылы жаңа туған нәрестелердің 75,1 %-ы емдеу мекемесінен шыққаннан кейін үйде бастапқы тексеруден өтті, жаңа туған нәрестелердің 24,8 % мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдарында, 0,1 % жекеменшік медициналық мекемелерде тексерілді.

МИКС-7 сауалнамасының алдын-ала нәтижелеріне сәйкес жеткілікті тамақтанбағандықтан, бойының өсуі баяулаған 5 жасқа дейінгі балалардың үлесі 8,0 %-дан (2015 жыл) 2024 жылы 2,9 %-ға дейін төмендеді. Жасы мен бойына сәйкестіргенде салмағы аз балалардың үлесі МИКС-6-дағы 3,1 %-дан 1,4 %-ға төмендеген, бұл қолға алынған шаралардың тиімділігіне дәлел болады. Алайда, артық салмағы бар балалардың үлесі 7,5 %-ды құраған.

Жүкті әйелдерді темір препараттарымен кепілдендірілген, тегін қамтамасыз ету – еліміздің үлкен жетістігі. Елімізде әйелдерді жүктілік және босанғаннан кейінгі кезеңде темірмен қамтамасыз ету туралы хаттама бар, ал темір препараттары Қазақстан азаматтарының жекелеген санаттарын белгілі бір аурулары бар азаматтарды тегін және (немесе) жеңілдетілген амбулаторлық қамтамасыз ету үшін дәрілік заттар мен медициналық мақсаттағы бұйымдардың тізбесіне енгізілген.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде 2024 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда 15-49 жастағы жүкті әйелдер арасында анемия ауруы көрсеткіші 23,7 % құраған; 2022 жылмен салыстырғанда 13,2 %-ға төмендеген (2022 ж. – 27,3 %; 2023 ж. – 26,4 %).

Ауыл шаруашылығы өнімділігі және азық-түлік өндірісінің тұрақты жүйелеріне көшу

Соңғы жылдары мемлекеттік қолдау шараларын іске асырудың арқасында еліміздің агроөнеркәсіп кешенін дамытуда оң динамика байқалды.

Елімізде ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 2024 жылдың қорытындысы бойынша 13,7 %-ға өсіп, 8,3 трлн. теңгені құрады. Бұл өсім өсімдік шаруашылығында өнім көлемінің 21,1 %-ға (4 954,6 млрд. теңге), мал шаруашылығында 8,5 %-ға (3 269,1 млрд. теңге) артуы есебінен қол жеткізілді. Азық-түлік өнімдерінің көлемі 2,9 %-ға өсіп, 3,3 трлн. теңгені құрады.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге түрлі қаржы құралдары арқылы белсенді қолдау көрсетілуде. 2024 жылы көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын (КЕЖЖ) жеңілдетілген қаржыландыру түрлі арналар бойынша бюджеттік және коммерциялық қаражатты біріктіру арқылы жүзеге асырылды. Нәтижесінде КЕЖЖ бойынша жеңілдікті қаржыландыру көлемі алғаш рет 3 еседен астам ұлғайтылып, 580 млрд теңгеге жетті, бұрын бұл көлем 180 млрд теңгеден аспайтын.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге жылына 5 пайыздық мөлшерлемен жалпы сомасы 120 млрд. теңгеге (4 320 ауыл шаруашылығы техникасы) қажетті отандық өндірілген техниканың кең ауқымын алуына жағдай жасалды.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның ағылшын тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Аштық – қазіргі әлемдегі ең үлкен мәселелердің бірі. Миллиондаған адамдардың жеткілікті азығы жоқ, бұл олардың денсаулығына, білімі мен болашағына әсер етеді.

Аштықпен күресудің бір жолы – жергілікті шаруаларды қолдау. Көптеген шағын фермерлердің азық-түлікті тиімді өсіру үшін жеткілікті ресурстары жоқ. Егер біз оларға жақсы тұқым, су және технологиямен көмектессек, олар қоғамға көбірек азық-түлік өндіре алады. Адамдар сонымен қатар жергілікті базарлардан азық-түлік сатып ала алады, бұл фермерлерге қолдау көрсетіп, көлік шығындарын азайтады.

Аштықпен күресудің тағы бір жолы – тамақ қалдықтарын азайту. Жыл сайын көптеген адамдар аш ұйықтап жатқанда, тоннадаған азық-түлік ысырап болады. Егер мектептер, мейрамханалар және отбасылар тамақтануды дұрыс жоспарлап, артық азық-түлікті мұқтаж жандарға берсе, біз көптеген адамдарға көмектесер едік. Сондай-ақ үкіметтер мен ұйымдар оқушыларды тамаққа алаңдамай оқуы үшін тегін тамақпен қамтамасыз ете алады.

Осы әрекеттерді қолға алсақ, әлем ешкім аштықтан зардап шекпейтін жерге айналады. Адамдардың денсаулығы мықты болады, балалар жақсы оқиды, ал қоғамдар күшті болады. Бұл мәселені шешуде әрқайсымыздың рөліміз бар және ешкімнің аш қалмауы үшін күшімізді біріктіре аламыз. Бірге әрекет етсек, аштықсыз әлем болу мүмкіндігі бар!

Жасмин Жангелдина, 8-сынып оқушысы,
№24 мектеп, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

Қазақстан ауыл шаруашылығы жобаларына белсенді инвестиция салуда. 2024 жылы инвестициялық белсенділіктің ерекше жоғары деңгейі байқалды: республика бойынша жалпы сомасы 279,6 млрд теңгені құрайтын 286 жоба іске қосылды.

2023–2024 жылдар аралығында шаруалар барлығы 42,3 млн тонна дәнді дақылдар, 5,5 млн тонна майлы дақылдар, 8,1 млн тонна көкөніс және 6,7 млн тонна картоп жинады.

Цифрлық және инновациялық әдістерді енгізу

АӨК тиімділігін, ашықтығын және тұрақтылығын арттыру мақсатында, саланы цифрландыру, оның ішінде жер пайдалану, мал және су шаруашылығын оңтайландыру бойынша бизнестік және технологиялық процестерді оптимизациялау жұмыстары жүргізілуде.

Айталық, бизнес-процестерді оңтайландыру үшін ҚР АШМ субсидиялауды, несиелеуді, малды бірдейлендіруді және агроөнеркәсіптік кешенді басқаруды қамтитын төрт мемлекеттік ақпараттық жүйені әзірлеп, пайдалануда. Сондай-ақ, агроөнеркәсіптік кешендегі субсидиялау және несиелеу қызметтері «бір терезе» қағидасы бойынша көрсетілетін ауыл шаруашылығы саласындағы барлық қолданыстағы ақпараттық жүйелерді біріктіру жоспарланатын «Е-АПК» Бірыңғай цифрлық платформа құру жұмыстары жүргізілуде.

Соңғы жылдары аграрлық секторда жаңа технологиялар мен өнімді ауылшаруашылық әдістері қолданылатын аумақтар үлесінің артқаны байқалады.

Су үнемдеу технологияларын пайдаланылатын суармалы жерлер көлемі 2 еседен астам ұлғайды: 2015 жылғы 215,5 мың гектардан 2024 жылы 470 мың гектарға дейін. Жалпы бұл көрсеткішті 2030 жылға қарай 1 млн 362 мың гектарға дейін ұлғайту жоспарланған. 2024 жылы суды үнемдейтін суару әдістерімен суармалы жер көлемі 100,1 мың гектарға ұлғайтылып, 57,6 мың гектар жер лазерлік тегістеуішпен тегістелді. Бүгінде бұл алқаптар 470 мың гектарға дейін ұлғайды (тамшылатып суару – 128,4 мың га; жаңбырлатып суару – 283,9 мың га, лазермен тегістеу – 57,6 мың га), ал жалпы 2030 жылға қарай 1 млн 362 мың га жетеді²⁴.

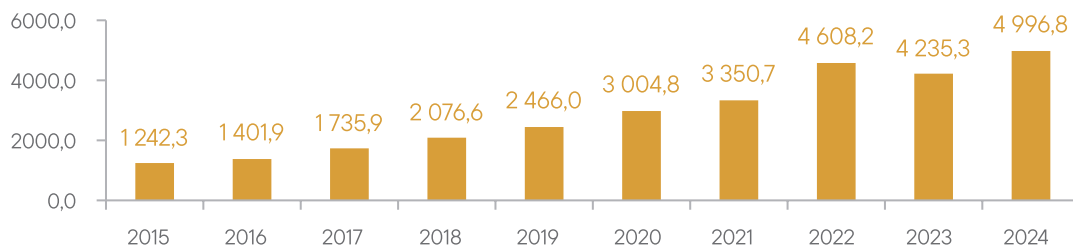
Елімізде нүктелі егіншілік элементтерін енгізетін шаруа қожалықтарының саны жыл сайын артып келеді. Облыс әкімдіктерінің мәліметінше, 2023 жылы нүктелі егіншілік элементтерін енгізетін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің саны 549 шаруа қожалығына дейін өсті (2021 жылы 440 шаруа қожалығы). 2022 жылы нүктелі егіншілікпен қамтылған алқап 2,5 млн гектарды немесе жалпы егіс алқабының 10,5 %-ын құрады.

Қазір «алқаптан сөреге дейін» қағидасы бойынша өндірістің толық циклін және өсімдік өнімдерінің шығу тегінің қадағалануын қамтамасыз ететін ақпараттық жүйе әзірленуде²⁵. Жүйе 2025 жылы іске қосылады деп жоспарланған.

Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігі тұрақты өсім көрсетті, 2015 жылғы 1242,3 мың теңгеден 2024 жылы 4996,8 мың теңгеге дейін өскен (18-сурет).

²⁴ ҚР АШМ 2025 жылдан бастап ОДМ іске асыру туралы жауап хаты.

²⁵ ҚР АШМ 2025 жылдан бастап ОДМ іске асыру туралы жауап хаты.

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

18-сурет. Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі, мың теңге

ФАО мәліметі бойынша өнімнің 70–80 % шағын және жеке қосалқы шаруашылықтар беретініне қарамастан, еңбек өнімділігінің көрсеткіші ірі және ұсақ шаруашылықтар арасындағы айырмашылықты көрсетпейді. Сондықтан ФАО «Субъектілердің нысаны, түрі және көлемі бойынша азық-түлік өндірушілердің орташа табысы» индикаторын енгізуді ұсынады.

Жерді тұрақты пайдалануға көшу

Еліміздегі жерді сапалы бағалауға сәйкес, жалпы 272,5 млн гектар алқаптың 30 млн гектары іс жүзінде эрозияға ұшыраған, бұл олардың құнарлылығын төмендетіп, ауыл шаруашылығы әлеуетінің нашарлауына алып келеді.

Негізінен, ФАО-ның жерді тұрақты пайдалану жөніндегі бағасына сәйкес, ел өнімді және тұрақты ауыл шаруашылығына қол жеткізуден айтарлықтай алыс қалған, бірақ 2015 жылдан бері бұл мақсатқа жетуде аздаған ілгерілеушілік бар.

Елімізде ластанған топырақты қалпына келтіру және экологиялық таза өнімдердің өсуіне жәрдемдесу бойынша жұмыстар кезең-кезеңімен жүргізілуде.

2024 жылдан бастап Ауыл шаруашылығы алқаптарының топырақ құнарлылығын қалпына келтіру және жақсарту бойынша жол картасы аясында кешенді топырақ зерттеу жұмыстары, атап айтқанда, топырақ, геоботаникалық және агрохимиялық зерттеулер жүргізілуде.

Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің РМК «Жерлерге зерттеп-қарау жұмыстарын жүргізу мемлекеттік институты» жыл сайын топырақ және геоботаникалық зерттеулер, жер мониторингі және топырақты бағалау сияқты зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Мысалы, 2024 жылы топырақты зерттеу алаңы 6 млн. гектарды, геоботаникалық зерттеулер 7 млн. гектарды құрады. Зерттеу жұмыстарын жүргізу қарқыны біртіндеп өсуде. Зерттеу жұмыстарының нәтижелері бойынша жергілікті атқарушы органдарға ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар беріледі.

Халықаралық ұйымдар жерді тұрақты пайдалануға көшу жұмыстарына белсене қатысуда. Бұл қызмет аясында ФАО химиялық жүктемелерді азайтуға, тұрақты баламаларды енгізуге және ластанған жерлерді қалпына келтіруге бағытталған шараларды жүзеге асырып, осылайша азық-түлік өндірісінің тұрақты жүйелерін дамытуға ықпал етуде.

Ластанған жерлерді қалпына келтіру және пестицидтік жүктемені азайту

ФАО және Жаһандық экологиялық қордың (ЖЭҚ) «Орталық Азия мен Түркиядағы пестицидтердің өмірлік циклін басқару және тұрақты органикалық ластағыштарды (ПОЛ) жою» жобасы. Жоба аясында ФАО Қазақ өсімдіктерді қорғау және карантині ғылыми-зерттеу институтымен бірлесіп Алматы облысындағы пилоттық алаңдарда өсімдіктерді кешенді қорғау бойынша далалық сынақтардың екінші жылын аяқтады. Нәтижелер пестицидтерді қолданудың едәуір төмендегенін көрсетті: алма бақтарында 70 %-ға, қырыққабат көшеттерінде 40 %-ға және қызанақ жылыжайларында 25 %-ға.

Сонымен қатар Қазақ өсімдіктер физиологиясы және биотехнологиясы ғылыми-зерттеу институтымен бірлесіп, Саймасай ауылындағы тәжірибелік нысанда био-және фиторемедиацияның екі жылдық сынақтары жүргізілді. Таңдалған микробтық штаммдар (*Falschrobactrum* sp. NM3 және *Glutamicibacter soli* NAM8) қатты ластанған топырақта ПОЛ пестицидтерінің 99 %-ға дейін ыдырауын қамтамасыз етті.

Сондай-ақ, аса қауіпті пестицидтерге баламаларды ілгерілету бойынша Ұлттық іс-қимыл жоспары әзірленді және 2025 жылы ұлттық консультациялар өткізу жоспарлануда.

Қазақстандағы ФАО жердің сапасына зерттеулер жүргізуде және соның негізінде жергілікті деңгейде топырақтанушылар мен фермерлер үшін шаралар мен тренингтер ұйымдастыруда. Тренингтер топырақ сапасын жақсартуға, фермерлердің климаттық өзгерістерге төзімділігін арттыруға және жердің деградациясының алдын алуға бағытталған.

Топырақ диагностикасы мен оқыту негізіндегі тұрақты аграрлық тәжірибелер

ФАО-ЖЭҚ CASILM-2 жобасы: «Орталық Азия мен Түркияның құрғақ және тұздан зардап шеккен ауыл шаруашылығы ландшафтарында табиғи ресурстарды кешенді басқару»

Жоба аясында ФАО жергілікті жерлерде тәжірибелік шараларды жүзеге асырады. 2023 жылы жобада топырақты тұрақты пайдалану саласындағы фермерлердің әлеуетін арттыруға бағытталған «Топырақ докторлары» бағдарламасы бойынша тренерлерге арналған тренинг өткізілді.

Қатысушылар топырақтың деградациясын диагностикалау және тиімді шешімдерді енгізу әдістері мен құралдарымен таныстырылды. Келесі кезекте Алматы облысында шаруалар жеті негізгі көрсеткіш бойынша топырақты жедел талдау әдістерін оқу курсынан өтті.

Нәтижесінде 20 топырақтанушы аттестациядан өтіп, бағдарламаға 35 шаруа қожалығы қатысты. Осылайша, ФАО жобасы тұрақты ауыл шаруашылығы тәжірибесін дамытуға және жер сапасын жақсартуға ықпал етуде.

Өсімдік және зоологиялық шығу тегінің генетикалық әртүрлілігін сақтау

Қазақстанда ауыл шаруашылығында өсімдіктер мен жануарлардың генетикалық әртүрлілігін сақтау шаралары жүргізілуде. Айталық, 2019 жылы қоймада 64 236 аса маңызды ауыл шаруашылығы дақылдарының сынамасы болды, оның ішінде ауыл шаруашылығы дақылдарының жабайы тұқымдарының 1 583 сынамасы; 2024 жылға қарай бұл көрсеткіш аздап төмендеп, 63 493 үлгіні құрады²⁶, агробиоәртүрлілікті қосымша қолдауды көрсетеді.

«Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Заңға сәйкес, Қазақстанда сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерін қорғау қарастырылған. Түрлердің мекендеу ортасын сақтау және жасанды өсіру үшін жағдай жасауға ерекше назар аударылады. Мемлекет ғылыми зерттеулерге, селекциялық және молықтыру саласындағы жеке шаруашылықтардың жұмыстарына да қолдау көрсетеді. Айталық, қалпына келтіру үшін Қазақстанда жеткілікті генетикалық ресурстар сақталған жергілікті тұқымдардың саны бойынша 2015 жылы ештеме болмаса, 2024 жылы 7-ге дейін өсті. Тұяқты жануарлардың сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген түрлері санының өсімі жекелеген түрлер бойынша азаюда: мысалы, құландар саны 2015 жылғы 5,1 %-дан 2023 жылы 1,8 %-ға дейін азайған. Ал басқа екі түрі бойынша өсім артуда: тоғай кермаралы 4,5 %-дан 9 %-ға дейін, ал киіктер 15,1 %-ден 45,3 %-ға дейін көбейген.

²⁶ <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/2/>

Бұл орайда, елімізде селекциялық асылдандыру арқылы үй жануарларын сақтау және жақсарту, оның ішінде сирек және бағалы тұқымдарды генетикалық сұрыптау, будандастыру және өсіру шаралары жүргізілуде. Бұл процестерді әдетте жеке ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен асыл тұқымды шаруашылықтар жүргізеді.

Үй жануарларын сақтау және селекциялаудағы жеке сектордың мысалы

«Ақжар Өндіріс» агрофирмасы» ЖШС 2013 жылдан бастап Павлодар облысында асыл тұқымды жылқы, қой-ешкі өсіруге маманданған агрокомпания.

Сонымен қатар кәсіпорын ет өңдеу, ет консервілерін өндіру, сүттен сусындар (қымыз) өндіру, дәнді және бұршақ дақылдарын өсіру, майлы дақылдарды өсіру және сүт өңдеумен айналысады.

ЖШС малдың асыл тұқымды селекциясы бойынша көптеген жұмыстар атқаруда. Жылқы шаруашылығы саласында шаруашылық «Жабы» типті қазақы жылқы тұқымын өсіру бойынша республикада алдыңғы орын алады.

Кәсіпорын жоғары өнімділігімен, тірі салмағымен, ірі денелілігімен, жыл бойына жайылымдық өңдеуге бейімділігімен ерекшеленетін жабы жылқысының жаңа «бестау» зауыттық тұқымын шығарды. Бұл нәтижеге айғырлардың үш тұқымы шығарғаннан кейін қол жеткізілді. Барлық жаңа селекциялық жетістіктер патенттелген. 2010 жылдан бастап ЖШС жылқы зауыты мәртебесіне ие болды.

Қой шаруашылығында да жүйелі түрде асылдандыру жұмыстары жүргізіледі, жұмысшылар жануарларды сұрыптау және ұрықтандыру техниктері бойынша мамандар ретінде білім мен сертификат алды. Бұл компанияға 3 жыл бойы қойларды қолдан ұрықтандыруды өз бетінше жүргізуге мүмкіндік берді.

Нәтижесі: малдар жергілікті климаттық жағдайларға толық бейімделді, басқа шаруашылықтарға асыл тұқымды ірі қара малдарын сату өсті, олардың тұқымдық сапасы мен Қазақстан Республикасының басқа кәсіпкерлері арасында тұқымдарының таралуы жақсарды.

Сонымен қатар, шаруашылықтың егістік алқабына жақын жерде саны 5-10 мың басқа жететін ақбөкендері "туғызатын орын" шаруашылықтың егістік алқабына жақын жерде орналасқан. Олар арамшөптерді өлтіру арқылы экологиялық тепе-теңдікті қамтамасыз етеді деп саналады. Кейде су тапшылығы кезінде ақбөкендер мал ішетін науаларға келеді. Шаруашылық ауыспалы егіспен айналысады және топырақтың жағдайын нашарлатпайды. Жоспарда су үнемдеу технологияларын пайдаланылатын суармалы жерлер көлемін 1500 гектарға дейін ұлғайту көзделген.

Қорытындылай келе, аштықты жою мақсаты аясында қол жеткен келесі нәтижелерді айтуға болады.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- Ішкі нарық өз өндірісінің есебінен барлық 29 негізгі азық-түлік тауарлары бойынша азық-түлік өнімдерімен 80-100 % қамтамасыз етілген.
- Өсімдік шаруашылығы (+21,1%) мен мал шаруашылығының (+8,5%) өсуі есебінен 2024 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 13,7%-ға өсті.
- Соңғы жылдары жаңа технологияларды қолданудың артуы байқалады. Су үнемдейтін технологияларды қолдану арқылы суармалы жерлердің көлемі 68 %-ға артты.
- ФАО бағасы бойынша Қазақстан баға ауытқулары көрсеткіші бойынша прогреске қол жеткізді.
- Елімізде 1-4 сынып оқушыларының барлығы, сондай-ақ әлеуметтік мұқтаж отбасылардан шыққан мектеп жасына дейінгі балалар мен мектеп оқушылары тегін тамақпен қамтамасыз етілген.
- Тәуекелдерді нақты анықтау үшін барлық жүкті әйелдер және 0-5 жасқа дейінгі балаларға үйде күтім көрсетіледі.
- Ауыл шаруашылығы топырақтарының құнарлылығын қалпына келтіру және жақсарту бойынша жұмыстар жалғасуда.

2-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- 5 тауар бойынша (құс еті, балық, шұжық, ірімшік және сүзбе, қант) импортқа тәуелділік бар.
- ФАО бағасы бойынша 70–80% шағын және жеке шаруашылықтар өндіретініне қарамастан, еңбек өнімділігінің көрсеткіші ірі және шағын фермалар арасындағы айырмашылықты көрсетпейді.

Келешек қадамдар

- 2027 жылға дейін АӨК саласында 670 жобаны іске асыру.
- Өсімдік шаруашылығын өнімін қадағалаудың ақпараттық жүйесін және Е-АПК платформасын құру.
- Жерді тұрақты пайдалануға көшу үшін көміртегі шаруашылығын дамыту бойынша шаралар қабылдау.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Жаһандық мағынадағы жаппай ашаршылықтың болмауы және ауыл шаруашылығын қолдаудың мемлекеттік бағдарламалардың болуы Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі кепілдіктерін көрсетеді.
- Сапалы азық-түлікке тұрақты қол жеткізу, әсіресе халықтың мұқтаж топтары үшін мәселе болып қала береді.
- Азық-түлік бағасының жоғарылығы, табыстың төмендігі, жердің деградациясы және судың тапшылығы азық-түлік жүйесінің тұрақтылығын төмендетеді.
- Аграрлық сектордың климаттың өзгеруіне дайындығының жеткіліксіздігі тәуекелдерді күшейтеді.
- 2-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу үшін азық-түлік стратегиясын қайта қарау, жергілікті өндірушілерді қолдауды күшейту, тұрақты инфрақұрылымды инвестициялау және әлеуметтік бағдарламаларды қамтуды кеңейту қажет.

3-мақсат. Салауатты өмірді қамтамасыз ету және кез-келген жастағы барлық адамдардың әл-ауқатын арттыруға жәрдемдесу

Халық денсаулығын жақсарту саласындағы саясат Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарының басым бағыттарына негізделген, онда аурудың алдын алу, сапалы медициналық көмекке тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және медициналық инфрақұрылымды жаңғырту негізгі бағыт ретінде айқындалған.

Тұрақты дамуға қол жеткізу жағдайында халықтың денсаулығын нығайту, сондай-ақ тұрақты, инклюзивті және емделушіге бағдарланған денсаулық сақтау жүйесін дамыту ел қызметінің негізгі бағыттары болып табылады.

Ана мен бала денсаулығын сақтау

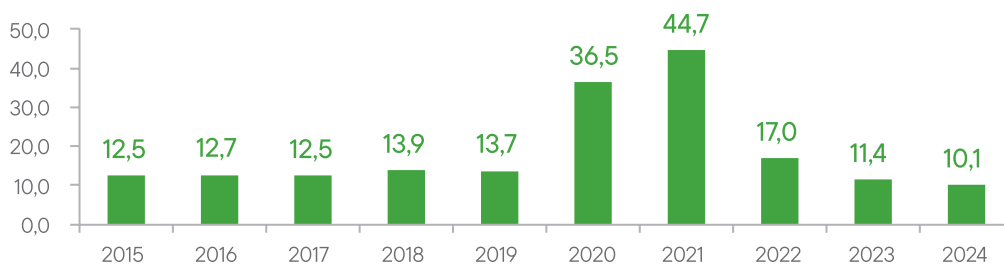
Ана мен бала денсаулығын сақтау жөніндегі мемлекеттік саясат әділ қолжетімділікті, дәлелді медицинаны, ерте анықтауды және сектор аралық өзара іс-қимылды қамтамасыз ету қағидаларына негізделеді. Қазақстан ана, нәресте және неонаталдық өлімді азайту, перинаталдық көмек көрсету сапасы, отбасылар мен балаларды қолдаудың заманауи технологияларын енгізу бойынша Орталық Азияда тұрақты көшбасшылық танытып отыр.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) бағасы бойынша Қазақстан ана өлімін азайтудың ең жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізген 10 елдің қатарына кіреді²⁷. Ана өлімінің алдын алу мақсатында, жүйелі шаралар жүзеге асырылды, олардың негізгілері жүкті әйелдер мен босанатын әйелдерді диагноз қою мен емдеуді одан әрі жетілдіру бағдарламасын бекіту, акушерлік қызмет бойынша 25 басым клиникалық хаттамаларды қайта қарау болып табылады. Сондай-ақ, жағдайы ауыр жүкті әйелдерге перзентхана қызметінің және тәулік бойы кеңес берудің өзекті мәселелері бойынша республикалық және өңірлік Сараптамалық кеңестер құрылды.

Алыс өңірлердегі жүкті әйелдерге кеңес беру және босандыру қызметін көрсету мақсатында телемедицина арқылы консультациялар жүргізу тәжірибесі кеңінен енгізілуде. Бұл жұмысқа анестезиология-реаниматология, кардиология, хирургия, нейрохирургия, инфекциялық аурулар, пульмонология, тамыр хирургиясы, гематология, урология, гастроэнтерология және басқа да бағыттар бойынша ғылыми және республикалық клиникалардың 40-тан астам жетекші мамандар, профессорлар мен қызметкерлер тартылған.

Нәтижесінде елімізде соңғы 10 жылда ана өлімінің тұрақты азаюы байқалды, алайда, ол COVID-19 пандемиясына байланысты 2020–2021 жылдары үзілді. Өлімнің азаю тенденциясы 2022 жылы қайта жалғасты, ал 2024 жылдың соңына қарай бұл көрсеткіш 100 мың тірі туған нәрестеген шаққанда 10,1 жағдайға дейін төмендеді (19-сурет).

²⁷ <https://ortcom.kz/ru/novosti/1740487057>

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

19-сурет. Ана өлімінің көрсеткіші, 100 000 тірі туылғандарға шаққандағы жағдай

Үш өңірде: Павлодар, Маңғыстау және Солтүстік Қазақстан облыстарында ана өлімі тіркелген жоқ. Дегенмен, ана өлімінің көрсеткіші Жетісу облысында (100 мың тірі туғанға 36,5) және Ақтөбе облысында (100 мың тірі туғанға 27,9) республикалық көрсеткіштен 3 есе жоғары.

Ана өлімінің төмендеуіне босандыру қызметі мамандарымен қамтамасыз ету де әсер етеді. Елімізде соңғы жылдары білікті медицина қызметкерлерінің қатысуымен босану үлесі артып, 2024 жылы 99,9 % (2023 ж. – 98,7 %; 2022 ж. – 99,7 %) құрады²⁸.

Алайда қазір еліміздегі әйелдерді босандыру қызметін жоғары және орта білімі бар медицина қызметкерлерімен қамтамасыз ету көрсеткіші ұсынылған нормативтердің 2/3 бөлігін құрайды. Елде акушерлермен қамтамасыз ету деңгейі бала туатын жастағы 10 000 әйелге шаққанда 18,16 немесе 105,6 босанушыға 1 акушерден келеді²⁹. Акушерлердің жүкті әйелдерге қатынасы жеткіліксіз – 1:5–6 босанатын әйелдер; сондай-ақ неонаталдық қарқынды терапия бөлімшелерінің неонаталдық медбикелерінің жаңа туған нәрестелерге қатынасы – 1:2,7 құрайды. Бұл факт акушерлік-медициналық қызметкерлердің санын арттыру қажеттілігін айқын көрсетіп отыр.

Жасөспірімдердің жыныстық және репродуктивті денсаулығының жағдайы өзекті мәселе болып қалуда. Жастардың репродуктивті денсаулығының әлеуметтік сауалнамаларының нәтижелері (2018 және 2024) жасөспірімдердің 30 %-ы жыныстық жағынан белсенді, жыныстық өмірдің басталуының орташа жасы 16,5 жасты құрайды. Сондай-ақ, 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің 27,8 % және 20-24 жас аралығындағы жастардың 38,4 % соңғы жыныстық қатынас кезінде пайдаланғысы келмегендіктен немесе ақшасы болмағандықтан, презерватив пайдаланбаған.

Мультииндикаторлық кластерлік зерттеу деректері бойынша қазіргі заманғы контрацептивтердің таралу көрсеткіші 2015 жылғы 53,6 %-дан 2024 жылдың қорытындысы бойынша 43,7 %-ға дейін төмендеді. Ал отбасын жоспарлауда қажеттіліктің қанағаттандырылмау деңгейі 10 %-дан (2015 ж.) 18 %-ге дейін өскен, бұл контрацептивтердің қымбаттығына, құпиялылыққа байланысты кедергілерге және контрацепция әдістерінің шектеулі болуымен түсіндіріледі. Қазақстанда импланттар мен инъекциялық контрацептивтер сияқты заманауи құралдар тіркелмеген³⁰.

²⁸ ҚР ДСМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ іске асыру туралы хаты.

²⁹ ҚР ДСМ 2024 жылғы қазандағы ОДМ іске асыру туралы хаты.

³⁰ ЮНФПА материалдары

Жастардың өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауын қалыптастыру және мамандандырылған қызметтерді дамыту мақсатында, 10-18 жас аралығындағы жасөспірімдерге және алғашқы медициналық санитарлық көмек ұйымдарында жастарға арналған Жастар денсаулық орталықтары құрылды. Орталық репродуктивті және психикалық денсаулық саласында, оның ішінде өзіне зиян келтіру және өзіне қол жұмсау әрекеттері бойынша медициналық көмек көрсетеді.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде республика бойынша 15-19 жас аралығындағы жасөспірім қыздардың босану көрсеткіші 2022 жылғы 1000 әйелге шаққанда 19,71-ден 2024 жылы 15,3-ке дейін төмендеді. Сондай-ақ, ауылдық жерлерде жасөспірімдер арасындағы туу көрсеткіші қалалық жерлерге қарағанда жоғары болып қалуда – 1000 әйелге шаққанда сәйкесінше 23,37 және 13,61 (2023). Осыған байланысты жасөспірімдер арасында тәрбие жұмысын және ұрпақты болу денсаулығын қорғау шараларын, әсіресе ауылдық жерлерде күшейту қажет.

Неонаталдық өлім және бала өлімі

Нәрестелер өлімінің деңгейін төмендету үшін пренаталдық диагностика жүйесі жетілдіріліп, заманауи тиімді перинаталдық технологияларды қолдану кеңейтілуде.

Алғаш рет 2024 жылы «Фетальдық медицина» енгізілді, бұл ұрықтың ерте патологиялық жағдайларын аз инвазивті процедураларды қолдану арқылы түзетуге және емдеуге мүмкіндік берді. Осындай 37 ота жасалды.

Елдің 13 өңірінде жаңартылған материалдық-техникалық база негізінде 15 **«Бір күндік клиника»** ашу – негізгі шаралардың бірі. Жоба аясында 50 мың жүкті әйелге бір терезе қағидасы бойынша 250 мың диагностикалық қызмет көрсетілді, соның нәтижесінде туа біткен ақауларды (ТБА) ерте анықтау 10 %-ға артты және медициналық себептер бойынша 1000-нан астам жүктілік тоқтатылды, ТБА-дан нәресте өлімі 15 %-ға төмендеді, 2024 жылы туа біткен ақаулары бар балалар арасындағы мүгедектік деңгейі 3 %-ға төмендеді.

2023 жылы неонатальды күтімді ұйымдастыру стандарты бекітілді, реанимация бөлімшелерінде мейірбике мен жаңа туған нәрестенің күтіміне 1-ден 1-ге қатынасы қағидасы белгіленді, диагностика мен емдеуге арналған жаңа жабдықтармен қамтамасыз етілді.

Перинаталдық орталықтардағы неонаталдық хирургия төсектерінің 20 %-ға артуы арқасында жылына орта есеппен туа біткен ақаулары бар 1500 жаңа туған нәресте хирургиялық ем алады, олардың 40 %-ына эндовидеохирургия арқылы ота жасалады, бұл нәрестелердің операциядан кейінгі өмір сүру көрсеткішін 88 %-дан 93 %-ға дейін арттырып, өлім-жітім көрсеткішін 15 %-ға азайтты.

Қазақстан Орталық Азиядағы кардиохирургиялық ота туғаннан жасалатын жалғыз мемлекет. 2024 жылы 2474 кардиохирургиялық операция жасалды, оның ішінде 317 жаңа туған нәрестелерге. 698 эндоваскулярлық ота жасалды (2023 жылға қарай өсу 12 %). Оң жақ жүрекше қосалқысынан неоклапандық өкпе артериясы салынды.

Елімізде онкогематологиялық көмекті дамытуға ерекше көңіл бөлінуде. Диагностика мен емдеудің жоғары технологиялық заманауи әдістері – иммуногистохимия, иммунофенотиптеу, спецификалық ісік маркерлерін анықтау, сүйек және жұмсақ тіндердің

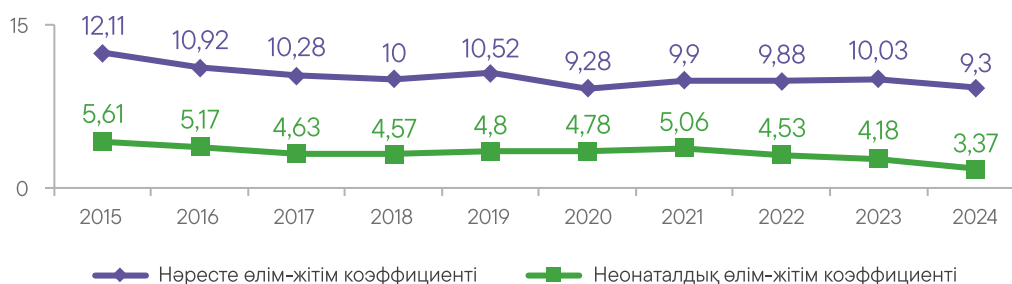
саркомаларында жоғары дозалы химиотерапия, сүйек саркомаларында мүшелерді сақтайтын хирургиялық емдеу әдістері енгізілді. Айталық, соңғы 5 жылда 415 балаға гемопозитикалық бағаналы жасуша трансплантациясы жасалды. Сүйек ісіктеріне 117 буын эндопротездеу, 86 селективті буынішілік химиотерапиялық процедуралар жасалды. Нәтижесінде, онкогематологиялық патологиясы бар балалардың 5 жылдық өмір сүру деңгейі 75 %-дан асады.

Қазақстан әмбебап прогрессивті патронаж моделін (ӘППМ) енгізуді жалғастыруда. ӘППМ енгізу жүкті әйелдерді, жаңа туған нәрестелерді және жас балаларды, оның ішінде үйде күтім жасауды, пәнаралық қолдауды және даму ауытқуларын ерте анықтауды қоса алғанда, үздіксіз бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Жүкті әйелдерді патронажбен қамту көрсеткіші 93 %, жаңа туған нәрестелерді қамту – 99 % құрады.

2025 жылдан бастап денсаулық сақтау жүйесіне ерте араласуды жүзеге асыру басталды, оған жас балаларды күту мәселелері бойынша ата-аналарға кеңес беру, дамудың үйлесімділігін бағалау және дамуында ақау анықталған жағдайда «диагностикаға дейін, мүгедектікке дейін» қағидасы негізінде 6 жасқа дейінгі әрбір балаға ерте араласудың жеке бағдарламасын әзірлеу кіреді.

Балалардағы мүгедектік жағдайларын азайту мақсатында, 2024 жылы Республикалық орфандық ауруларды үйлестіру орталығы құрылды. Сонымен қатар, 2025 жылғы наурызға қарай орфандық аурулармен ауыратын емделушілердің ұлттық тізілімін құру бойынша жұмыс аяқталды, бұл жүйелі мониторинг пен қымбат дәрілерді қолдану арқылы емдеу тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттің дәйекті саясаты мен ана мен бала денсаулығын сақтауға бағытталған қомақты инвестициялардың нәтижесінде 2024 жылы 1000 тірі туылған нәрестеге шаққанда неонаталдық (3,37), нәресте (6,80) және бала (9,30) өлімінің тарихи төмен көрсеткіштеріне қол жеткізілді (20-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

20-сурет. Нәрестелер мен неонаталдық өлім-жітім көрсеткіші, 1000 тірі туылғанға шаққандағы жағдай

Жаңа туған нәрестелер өлімінің республикалық деңгейден жоғары көрсеткіштері Ақтөбе облысында – 5,41, Алматы облысында – 4,14, Қостанай облысында – 4,41, Жетісу облыстарында байқалады. Бұл ретте, бала өлімінің ең жоғары қарқыны мен өсімі Ұлытау, Ақтөбе және Қостанай облысы қатарлы 3 өңірде тіркелді.

Жұқпалы аурулар

АИТВ-жұқпасы бойынша жағдайы республикада тұрақты. Қазақстан Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының АИТВ-ның алдын алу бойынша барлық ұсынымдарын орындады және 2021 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының АИТВ және ЖИТС 95–95–95 Стратегиясы бойынша Бірлескен бағдарламасына қосылды. Осы стратегияны жүзеге асыруға сәйкес, 2024 жылдың соңына қарай елде орташа әлемдік деңгейден асатын көрсеткіштерге қол жеткізіледі: АИТВ жұқтырған адамдардың 83 %-ы өз жағдайын біледі; АИТВ жұқтырған адамдардың 90 % антиретровирустық терапия алады; АИТВ жұқтырған адамдардың 92 %³¹ вирустық жүктеменің анықталмайтын деңгейіне жеткен. Елде АИТВ-жұқпасының таралу деңгейі шоғырланған эпидемия шегінде қалып отыр және 0,2 %-ды құрайды, бұл әлемдік 0,5 %-ға тең орташа көрсеткіштен төмен (2024 жылғы деректер бойынша).

Елімізде АИТВ-жұқпасының жаңа жағдайлары 2022 жылмен салыстырғанда 2024 жылы 5 %-ға төмендеп, 1000 жұқтырмағандарға шаққанда 0,19 жағдайды құрады.

Туберкулезді дер кезінде анықтау Қазақстанда ДДҰ ұсынған заманауи диагностикалық әдістерді енгізу арқылы қамтамасыз етіледі. Қазақстан БҰҰ-ның туберкулез бойынша жоғары деңгейдегі кеңесінің саяси декларациясына қосылған, 2035 жылға қарай туберкулезді індет ретінде жоюға бағытталған «END TB» стратегиясын жүзеге асырып келе жатқан ел болып табылады. 2023 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы аясында Қазақстан «Стоп TB» серіктестігінің қолдауымен туберкулезді жою жөніндегі әлемдік көшбасшылар коалициясына қосылды.

Алғашқы медициналық-санитарлық көмек деңгейінде туберкулезді ерте анықтаудың жедел әдістеріне қолжетімділікті кеңейту мақсатында, амбулаториялық-емханалық мекемелерде, оның ішінде аудандық деңгейдегі алғашқы медициналық-санитарлық көмек мекемелерінде, тергеу изоляторларында және ЖИТС орталықтарында XpertMTB/RIF құрылғылары орнатылды.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі адамдарды денсаулық сақтаудың тиімді шараларымен, оның ішінде туберкулездің алдын алуды қамтамасыз ету мақсатында 2021 жылы қылмыстық-атқару жүйесінің медициналық қызметін ҚР Денсаулық сақтау министрлігіне беру туралы заң қабылданды. Қылмыстық-атқару жүйесінің медициналық мекемелерін Денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына беру процесі 2023 жылы аяқталды. Қабылданған шаралардың нәтижесінде 2024 жылдың соңында республикада туберкулезбен ауру 2022 жылмен салыстырғанда 8,5 %-ға төмендеп, 100 мың адамға шаққанда 33,4 жағдайды құрады (2022 жылы – 36,5 жағдай).

Өлімнің жұқпалы емес себептерін азайту

Елімізде скринингтік бағдарламаларды енгізу және сапалы емдеуді қамтамасыз ету, оның ішінде инновациялық технологияларды қолдану арқылы жұқпалы емес аурулардан болатын өлім-жітім деңгейін төмендету бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде.

³¹ ҚР ДСМ Қазақ тері және жұқпалы аурулар ғылыми орталығы

ДДСҰ-ның 2022 жылғы талдауына сәйкес, Қазақстанда жұқпалы емес аурулардан (ЖЕА) ерте өлім көрсеткіші (100 000 халыққа шаққанда 451 өлім) Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Еуропалық аймағы бойынша орташа көрсеткіштен жоғары (359 өлім), бірақ Орталық Азиядағы орташа көрсеткіштен (546 өлім) төмен болып қалуда³².

Өлімнің алдын алу мақсатында, екі жылда бір рет 30-70 жас аралығындағы ерлер мен әйелдер арасында қан айналымы жүйесі ауруларына скринингтік тексеру жүргізіледі. Тексеруді қажет ететін 1 823 872 адамның барлығы 2024 жылы скринингпен қамтылды. Тексерілгендердің 6,3 %-ында ауру анықталып, оның 87,0 %-ы динамикалық бақылауға алынды. Республикада 81 инсульт орталығы бар. Жедел коронарлық синдром кезінде ел тұрғындарына мамандандырылған медициналық көмекті 48 коронарлы интервенция орталықтары көрсетеді. Астана кардиохирургия орталығында қан айналымын механикалық қолдауға арналған (LVAD) жасанды сол жақ қарыншаны имплантациялау жүргізіледі.

Қант диабетіне скрининг аталған жас аралығындағы (екі жылда 1 рет) 1 894 022 адам қамтылуға тиіс болса, оның 99,1 %-ы 2024 жылы қамтылды. Ауру тексерілгендердің 1,3 %-ында анықталып, оның 89,5 %-ы диспансерлік есепке тұрғызылды.

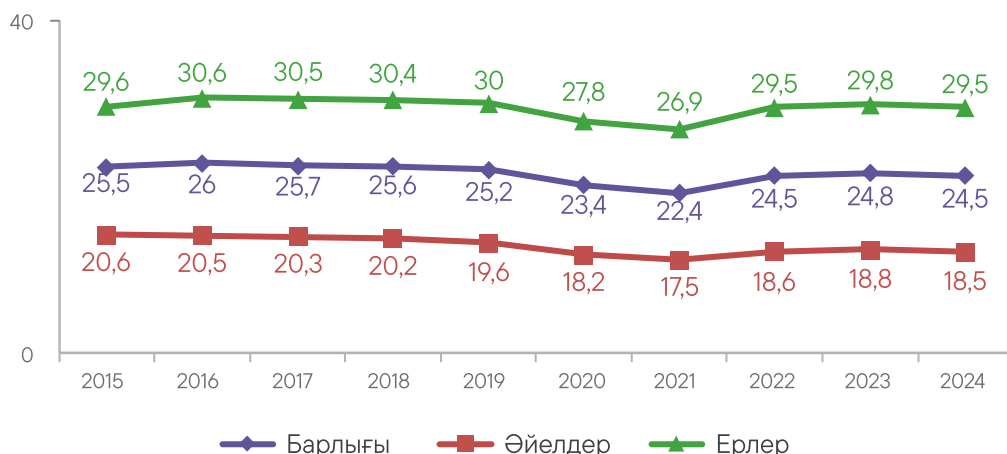
Онкологиялық көмекті жақсарту елімізде онкологиялық ауруларға қарсы күрестің 2023-2027 жылдарға арналған кешенді жоспары аясында жүзеге асырылды. 2024 жылдың аяғында барлығы 230 мың онкологиялық емделуші динамикалық бақылауда тұр, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 5,9 %-ға көп. Онкологиялық емделушілер санының өсуі скринингтік бағдарлама арқылы 0-I кезеңдерінде қатерлі ісіктерді ерте анықтау қарқынының артуына байланысты болып отыр: 2024 жылы 31,4 % (2023 ж.-30,5 %) құрады. Сондықтан онкологиялық ауруларға дер кезінде диагноз қою мәселесі ел үшін өзекті.

Күдікті онкологиялық және гематологиялық ауруларды тексеру мен емдеуді жеделдету үшін «Жасыл дәліз» енгізілді. Сүйек онкопатологиясы үшін инновациялық 3-D протездеу енгізілді. 30 мыңға жуық онкологиялық операция химиотерапиямен біріктіріліп, бейне-эндоскопиялық аппаратура арқылы жасалады. Қабылданған шаралардың нәтижесінде 2024 жылы қатерлі ісіктерден болатын өлімді 3,2 %-ға төмендетуге мүмкіндік туды.

Астанадағы Ұлттық нейрохирургия орталығында орталық жүйке жүйесі ауруларын радиохирургиялық емдеуге арналған «Гамма-пышақ» кешені орнатылған; ол ашылғаннан бері 361 ота жасалды (2024 жылдың 8 айы). Бұл орайда, Семейде ядролық медицина орталығы ашылып, Қазақстанда алғаш рет радионуклидті терапия енгізілді. Қалқанша безінің қатерлі ісігіне байланысты 1800-ден астам емделуші радиоидпен емделді.

2024 жылдың соңына қарай жүрек-тамыр аурулары, қатерлі ісік, қант диабеті, созылмалы респираторлық аурулардан 30-70 жас аралығындағы адамдардың өлім ықтималдығы 2015 жылмен (25,5 %) салыстырғанда 3,9 %-ға азайды және соңғы 3 жылда тұрақты 24,5 %-ды құрады (21-сурет).

³² ДДҰ және Денсаулық сақтау жүйелері мен саясаты бойынша Еуропалық обсерватория (2022) Денсаулық сақтау жүйелері әрекетте: Қазақстан. <https://shorturl.at/AQIdi>

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

21-сурет. Жүрек-қан тамырлары аурулары, қатерлі ісік, қант диабеті, созылмалы респираторлық аурулардан болатын өлім (70 жасқа толғанға дейін қайтыс болатын 30 жастағы адамдардың пайызы), %

Алайда, мезгілсіз өлім қаупінде едәуір гендерлік теңгерімсіздік сақталуда: 2024 жылы ол ерлер үшін 29,5 % және әйелдер үшін 18,5 % құрады. Бұл факт ерлер арасында аурулардың алдын алу және ерте анықтаудың қосымша тетіктерін қажет етеді.

Халықтың денсаулығына қауіпті факторлар

Темекі шегу, физикалық белсенділіктің жоқтығы, алкогольді зиянды тұтыну, дұрыс тамақтанбау және қоршаған ортаның ластануы жұқпалы емес ауруларға байланысты өлім қаупін арттырады³³.

Психоактивті заттарды қолдану нәтижесінде психикалық денсаулық және мінез-құлық бұзылуын болдырмау, алдын алу шараларының маңызды аспектісі болып табылады. «Қазақстан Республикасында Нашарлыққа және есірткі бизнесіне қарсы іс-қимылдың 2023-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарында» және «Қазақстан Республикасының психикалық денсаулық сақтау қызметін дамыту жөніндегі 2023-2024 жылдарға жол картасы» алдын алу және емдеуге, психоактивті заттардан тәуелділікті және халықтың психикалық денсаулығы саласында медициналық-әлеуметтік көмектің қолжетімділігін арттыруға бағытталған шаралар көзделген.

Психикалық ауытқулардың алдын алу және емдеу мақсатында, республикада АМСК ұйымдарында және Салауатты өмір салтын дамыту орталықтарында 141 жастар денсаулық орталығы жұмыс істейді, оларда жасөспірімдерге еріктілік, қолжетімділік және құпиялылық қағидалары бойынша медициналық және психоәлеуметтік көмек көрсетіледі. Сондай-ақ азаматтардың онлайн қызметтері арқылы психологиялық көмекке қолжетімділігін кеңейтуге бағытталған «Қазақстан Республикасындағы психикалық денсаулықтың бірыңғай ақпараттық қызметі» жобасы да жүзеге асырылуда. Сонымен қатар, еліміздің

³³ United Nations. Common Country Analysis: Kazakhstan 2024. United Nations Country Team in Kazakhstan, November 2024.

жалпы білім беретін мекемелерін қамтитын «Денсаулықты нығайтуға ықпал ететін мектеп» халықаралық жобасы аясында балаларға бағытталған профилактикалық іс-шаралар да белсенді жүргізілуде. Университеттерде «Салауатты университеттер» жобасы жүзеге асырылуда.

Психикалық ауытқулары бар адамдарды оңалту үшін елімізде нашақорларды медициналық-әлеуметтік оңалтудың (МӨО) кешенді бағдарламасы іске асырылуда, ол 3 кезеңді қамтиды: детоксикация, психотерапевтік және психокоррекциялық емдеу және әлеуметтік оңалту. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының 15 өңірінде 315 төсек-орынмен есірткіге тәуелділерге арналған МӨО бөлімшелері жұмыс істейді.

Энергетикалық сусындардың балалар мен жасөспірімдердің денсаулығына төнетін қауіптілігін ескере отырып, 2024 жылғы шілдеден бастап 21 жасқа толмаған адамдарға энергетикалық сусындарды сатуға тыйым салатын ҚР Заңы қабылданды. Бұл шара әсіресе балалар арасындағы семіздікті азайтуға бағытталған. Дұрыс тамақтанбаудың алдын алу мақсатында, ҚР Денсаулық сақтау министрлігі ЮНИСЕФ, Қазақ тағамтану академиясы және ҚР Оқу-ағарту министрлігімен бірлесіп, 2025 жылғы 1 қыркүйектен бастап күшіне енетін Мектептегі тамақтану стандартының жобасын әзірледі.

Балалардың денсаулығын қорғау және темекі шегумен күресу мақсатында, 2024 жылы Заңмен темекіні тұтынудың электронды жүйелерін (вейптерін), олар үшін хош иістендіргіштер мен сұйықтықтардың айналымына тыйым салынды. Елімізде жүргізілген тиімді шаралардың нәтижесінде психоактивті заттарды (алкоголь мен есірткіні қоса алғанда) қолданумен байланысты психикалық және мінез-құлық ауытқулары бар сырқаттар 2015 жылмен салыстырғанда 70 %-ға төмендеп, 2024 жылы 100 000 халыққа шаққанда 63,3 жағдайды құрады. 2024 жылы үй шаруашылықтарының зерттелген мүшелерінің жалпы санынан темекі шегетіндер халықтың 20,7 %-ын құрайды, оның ішінде ерлер – 39,8 %, әйелдер – 7,6 %. Ауылдық жерлерде темекі шегетіндердің үлесі 22,3 %, қалада 20 % құрады³⁴.

Жас буынның көзқарасы

“

Қазіргі заманда денсаулық тек өмір сүру үшін ғана емес, сәнді өмір салтының бір бөлігіне айналды.

Бүгінгі таңда денсаулыққа қамқорлық – бұл тек дәрігерлерге немесе аурудан айығу үшін қажет нәрсе емес. Бұл салауатты өмір салтын ұстану, дұрыс тамақтану, спортпен айналысу, психологиялық тепе-теңдікті сақтау және жалпы өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс.

Денсаулықты сақтау тек физикалық тұрғыдан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да маңызды. Өмірде түрлі қиындықтар мен стресстер болуы мүмкін. Сондықтан психологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін демалу, уақытылы үзіліс жасау, достармен немесе жақындармен жақсы уақыт өткізу маңызды. Мектепте бізге психологиялық сауықтыру бағытында түрлі кеңестер мен тренингтер де беріледі. Бұл бізге қиын жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға және жақсы көңіл күйге болуға көмектеседі. Денсаулығымызды сақтау үшін тек жаттығу жасап, дұрыс тамақтану жеткіліксіз. Психологиялық жағдайымыз да маңызды рөл атқарады.

³⁴ https://stat.gov.kz/ru/news/potreblenie-tabaka-vzroslym-naseleniem-v-respublike-kazakhstan-v-2024-godu/?sphrase_id=405994

Денсаулыққа қатысты тағы бір маңызды аспект – дұрыс тамақтану. Мектеп асханаларында әртүрлі тағамдар ұсынылады. Мен өзім тәттілер мен фастфудтан бас тартып, көкөністер мен жемістерді көбірек жеймін. Бұл менің ағзамның дұрыс жұмыс істеуіне, энергияның көбеюіне, сонымен қатар сабақта жақсы нәтиже көрсетуге көмектеседі. Қазіргі жастар арасында дұрыс тамақтанудың маңызы артып келеді. Қоғамда көбейіп кеткен семіздік пен басқа да денсаулық мәселелері көбіне дұрыс тамақтанбаудан туындайды.

Қорытындылай келе, денсаулық – сәнге айналып, жастар арасында танымал трендке айналды.

Аяжан Тілеубекова, 8-сынып оқушысы,
Шеңгелді мектеп-бөбекжай-балабақша кешені,
Шығыс Қазақстан облысы, Шеңгелді ауылы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

Елімізде жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жол-көлік оқиғаларын азайту мақсатында, шаралар қабылдануда. Жол-көлік оқиғаларын (ЖКО) есепке алу критерийлерінің өзгеруіне байланысты 2023 жылдан бастап ЖҚО статистикалық өсімі байқалады, 2022 жылғы 14 834 жағдайдан 2024 жылы 31 597-ге дейін, қаза болғандар 2022 жылы 2 425 адамнан 2024 жылы 2579 адамға дейін өсті, ал онда жарақат алған азаматтар саны 2022 жылы 19135 адамнан 2024 жылы 40 873 адамға дейін өсті.

ҚР Ішкі істер министрлігі «Қазақстандық урбанистер қауымдастығы Q88» қоғамдық ұйымымен бірлесе отырып, жаяу жүргіншілер жолының инфрақұрылымын жақсартуға бағытталған «Vision Zero» бағдарламасының қағидаларын Астана, Алматы, Көкшетау, Қарағанды және Ақтау қалаларында белсенді түрде насихаттауда.

Өңірлерді дамыту жоспарларында аумақтық көлікті жоспарлау, қозғалысты ұйымдастыру және қалалық және республикалық маңызы бар автомобиль жолдарында реттеудің техникалық құралдарын енгізу жөніндегі іс-шаралар қамтылды.

2023 жылы электр скутерлерінің қозғалысын реттеу туралы заңнамалық өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. 2024 жылы мопедтерді механикалық көліктерге теңестіріп, оларды міндетті тіркеуді енгізетін Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде соңғы 2 жылда жол-көлік оқиғаларынан болатын өлім-жітім деңгейі тұрақты болып, 100 мың халыққа шаққанда 12,7 құрады, бұл жол-көлік оқиғаларын азайтудың қосымша тетіктерін қажет етеді. Сонымен қатар, жол-көлік оқиғаларындағы өлім-жітімдердің көпшілігі ауруханаға дейінгі кезеңде – жедел жәрдем бригадасы келгенге дейін орын алады, бұл көбінесе жедел жәрдем көліктерінің тозуына байланысты. Бүгінгі таңда жедел медициналық көмек көліктерінің тозуы 2023 жылмен салыстырғанда 16 %-ға өсіп, 60 %-ды құрады.

ҚР ДСМ ауыз судың қауіпсіздігіне санитарлық-эпидемиологиялық мониторингті тұрақты негізде жүзеге асырады. 2022–2024 жылдары ауыз су сынамаларының едәуір саны тексерілді: 2022 жылы 34 294, 2023 жылы 52 200 және 2024 жылдың бірінші жарты жылдығында 38 049. Санитарлық-химиялық нормаларға сәйкес, келмейтін сынамалардың үлесі сәйкесінше 5 %, 3,7 % және 5,7 % құрады. Сумен жабдықтау сапасы бойынша

жүргізілген профилактикалық және мониторингтік жұмыстардың нәтижесінде, қауіпсіз судың жетіспеушілігінен болатын өлім-жітім 2024 жылы төмендеп, 2023 жылғы 0,78 көрсеткішпен салыстырғанда 100 000 халыққа шаққанда 0,75 жағдайды құрады. Дегенмен, санитарлық-химиялық талаптарға сай келмейтін ауыз су үлесінің артуы оның сапасына бақылауды күшейтуді талап етеді.

Медициналық персоналмен, құрал-жабдықтармен және дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету

Денсаулық сақтау саласында кадр мәселесі өзекті бола түсуде. Дәрігерлер саны 2024 жылы 1000 халыққа 4,1 бірлікті, орта буын медицина қызметкерлеріне 9,4 бірлікті құрайды. (22-сурет).

Дереккөз: ҚР ДСМ

22-сурет. 1000 халыққа шаққанда дәрігерлермен және орта буын медициналық кадрлармен қамтамасыз ету

Денсаулық сақтау жүйесінде 271 мыңнан астам медицина қызметкері жұмыс істейді. 2024 жылдың соңына қарай дәрігерлер тапшылығы 2023 жылғы 4 864 штаттық бірліктен 3 954-ке дейін 19%-ға, орта буын медициналық кадрлардың тапшылығы 4 820-дан 4 505 штаттық бірлікке дейін 7%-ға қысқарды. Дегенмен, медициналық кадрлармен қамтамасыз етудің жоғары деңгейіне қарамастан, оларды бөлуде, әсіресе, ауылдық жерлерде біркелкі еместігін айта кету керек.

Кадр тапшылығы мәселесін шешу үшін 2024 жылы Министрлік профильдік мамандарды даярлауға арналған квоталар санын көбейтті (РБ есебінен 1500-ден 2500 орынға дейін), құқықтық қорғауды арттыру, еңбек жағдайларын жақсарту және әлеуметтік қолдау шараларын қабылдады.

Ауылдық елді мекендерде фельдшерлік-медициналық пункттермен, ресурстармен қамтамасыз етілген нысандар салынууда. 2023 жылы 92 алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету нысанының құрылысы аяқталды, 1688 жаңа тұрақты жұмыс орындары ашылды.

Жәрдемақылар мен жеңілдетілген несиелер сияқты әлеуметтік қолдаудың қосымша шаралары, сондай-ақ, жергілікті атқарушы органдардың ынталандыру бағдарламалары, медицина қызметкерлерімен және заманауи медициналық технологиялармен қамтамасыз ету көрсеткіштеріне тікелей әсер етеді. Бұл шаралар кадр мәселесін шешуге және ауылдық жерлерде тұрақты денсаулық сақтауды қамтамасыз етуге көмектесуде тиімділігін көрсетті.

Нәтижесінде 2019-2024 жылдар аралығында медициналық ұйымдарды заманауи медициналық жабдықтармен жарақтандыру көрсеткіші 74,2 %-дан 86,7 %-ға дейін өсті.

Ауыр ауруларға ерте диагноз қоюды қамтамасыз ету маңызды, өйткені олардың көпшілігін ертерек консервативті емдеуге болады. Сондықтан ауылдық жерлерде диагностикалық зертханалардың болуы мен жабдықталуы ерекше маңызға ие. Қазақстанда осы мәселені шешуге бизнестің тартылуы артып келеді.

Гранттық қолдау арқылы ауылдарда медициналық зертханалар ашу

Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту қоры жергілікті атқарушы органдармен және бизнес-қоғамдастықпен бірлесіп, тұрақты даму стратегиялары негізінде ауылдық аумақтарды басқарумен айналысады. Медициналық зертхана ашу жобасының мақсаты – ауыл тұрғындарына медициналық диагностика үшін ең қысқа мерзімде және олар үшін ең аз шығынмен жоғары сапалы сынақ нәтижелерін алу мүмкіндігін беру.

2021-2023 жылдарға арналған Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту қоры (бұдан әрі – ААОДҚ) кәсіпкерлерге «Олимп» ҚДЗ және INVIVO франшизалары бойынша биоматериал алу пункттерін (БАП) ашу үшін гранттар берді.

Грант көлемі ауылдық елді мекеннің (аудан орталығы) облыс орталығынан қашықтығы мен аудан тұрғындарының санына байланысты 1,5 млн теңгеден 3 млн теңгеге дейін өзгерді. Жобаға бастамашы болған кәсіпкерлердің өз қаражаты есебінен қатысуы қарастырылды.

“Олимп” ҚДЗ және INVIVO бағдарламасының серіктестері жеңілдетілген шарттармен өз франчайзингтерін берді және маркетинг және операциялық дизайн және персоналды оқыту жүргізілген кәсіпкерлерге қолдау көрсетті.

БАП ашуға гранттар мұндай медициналық пункттер жоқ ауылдық жерлерге ғана бөлінді.

Нәтижесінде, шамамен еліміздің 9 облысында 20 БАП ашылып, жалпы сомасы 33 млн теңгеден астам 20 грант берілді. 40-тан астам жұмыс орны ашылып, Қазақстанның тоғыз облысындағы 20 ауданының халқы облыс орталығына бармай-ақ, уақыт пен ақшаны босқа өткізбей-ақ, тұрғылықты жері бойынша кең ауқымды тестілеуден өту қызметіне қол жеткізді.

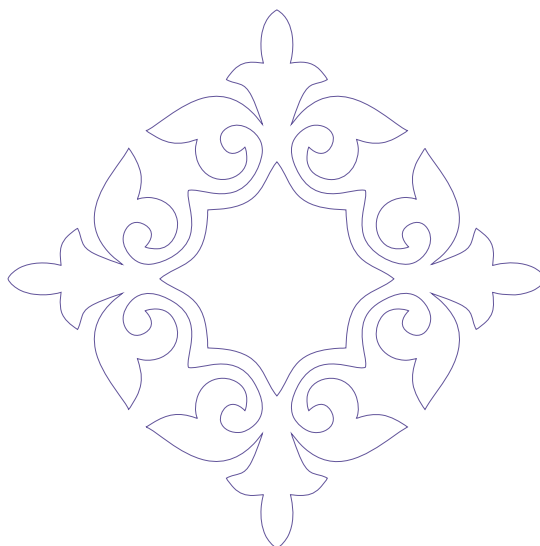

Дәрілік заттармен қамтамасыз етілу

Елімізде 207 фармацевтикалық өндіруші тіркелген, оның ішінде дәрілік заттарды өндіруге мамандандырылғаны - 43 кәсіпорын (оның 25-де GMP сертификаты бар) және медициналық мақсаттағы бұйымдарды өндіруші - 164. 2024 жылы еліміздің әртүрлі өңірлерінде медициналық мақсаттағы бұйымдарды шығаратын 14 жаңа кәсіпорын ашылды, бұл отандық фармацевтикалық өндірістің өсуіне ықпал етті, оның көлемі 2023 жылмен салыстырғанда 22 %-ға ұлғайып, 171,6 млрд.теңгені құрады. Инвестициялық жоба аясында «Нобел» АҚ базасында Roche халықаралық компаниясының ісікке қарсы препараттарын өндіру басталды.

2024 жылы диспансерлік бақылаудағы емделушілерді дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету 99 %-ды құрады.

Халықты барлық вакциналармен егу – еліміздің басым бағыты. 2024 жылы барлық вакциналармен егумен мақсатымен қамтыған халықтың үлесі 95,3 % құрады. 2024 жылғы қыркүйекте адам папилломавирусына (АПВ) қарсы вакцинацияны енгізу басталды, 2025 жылғы 21 ақпандағы жағдай бойынша 11-13 жас аралығындағы 121,8 мың қыз балаға екпе жасалды. Республика тұрғындары арасында жүргізілген профилактикалық және эпидемияға қарсы іс-шаралардың нәтижесінде 16 жұқпалы ауру, оның ішінде: оба, дифтерия, полиомиелит, іш сүзегі, құтырма ауруы тіркелмеді.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- Жүкті әйелдер мен 0 жастан 5 жасқа дейінгі балаларға үйде күтім жасаудың әмбебап прогрессивті үлгісі енгізілді.
- Онкологиялық скрининг пен созылмалы емделушілерді бақылаумен қамту ұлғайтылды.
- Қашықтықтан медициналық қызмет көрсетудің өсуі байқалады. Соңғы 5 жылда телемедициналық консультациялар саны артып, медицинаның қолжетімділігін күшейтті.
- Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының бағасы бойынша Қазақстан ана өлімі көрсеткіші ең жоғары он елдің қатарына кіреді.
- Жаңа туылған нәрестелер өлімі екі жыл ішінде 24 %-ға қысқарды.
- Жоғары технологиялық медицинаға қолжетімділік кеңейтілді. Кардиохирургиялық, сондай-ақ, дің жасушаларын ауыстыру оталары адам дүниеге келгеннен бастап жасалуда, бұл аймақта бірегей тәжірибе болып отыр.
- Электрондық темекі өнімдеріне тыйым салынды.
- Жол-көлік оқиғаларының алдын алу шаралары аясында электро-скутерлер мен мопедтердің қозғалысы реттелді.

3-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Қазақстанда жұқпалы емес аурулардан мезгілсіз өлім-жітім деңгейі ДДҰ Еуропалық аймағы бойынша орташа көрсеткіштен жоғары болып қалуда.
- Республика бойынша ана өлімінің азайғанына қарамастан, өңірлік диспропорциялар байқалады.
- Мерзімінен бұрын өлім-жітімде гендерлік алшақтық бар. Жұқпалы емес аурулардан болатын өлім-жітім деңгейі әйелдермен (18,5 %) салыстырғанда ерлерде (29,5 %) едәуір жоғары.
- Медициналық қызметкерлердің біркелкі бөлінбеуі, әсіресе ауылдық жерлерде бұл мәселе өткір болып тұр. Сондай-ақ босандыру қызметінде де кадр тапшылығы байқалады.

Келешек қадамдар

- Балалар онкологиясы және гематологиясы ұлттық орталығын құру.
- Денсаулық сақтау саласындағы адам ресурстарын есепке алудың ұлттық жүйесін дамыту.
- Ауылдық елді мекендерде заманауи жабдықтармен алғашқы медициналық-санитарлық көмек нысандарын салу.
- Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін түбегейлі жаңғырту бойынша жаңа бастамаларды іске асыру.
- Медициналық кадрларды даярлау сапасын арттыру, оның ішінде сараланған білім беру гранттарын енгізу.
- Жолдардағы қауіпсіздікті арттыру үшін қоғамдық көліктерде, жедел жәрдем вагондарында және қызметтік автомобильдерде ЖЖЕ бұзушылықтарын тіркеудің автоматты жүйелерін әкімшілік құқық бұзушылықтардың бірыңғай тізіліміне енгізу.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстанда денсаулық сақтау саласында оң үрдіс байқалады – міндетті медициналық сақтандыруды дамыту, медициналық қызметтерді цифрландыру және жаңғырту емделуге қолжетімділікті жақсартты.
- Қала мен ауыл арасындағы теңсіздік байқалады, профилактикалық жұмыстар әлсіз, жасөспірімдер арасында психоактивті заттарды қолдану жасы төмендеуде, халықтың мұқтаж топтарын қамту шектеулі, психикалық және репродуктивті денсаулықты сақтау саласында жүйелі қолдау жоқ.
- Жағдайды экологиялық тәуекелдер, ресурстарды тиімсіз пайдалану және әлеуметтік және денсаулық сақтау көмектерін нашар енгізу қиындатады.

4-мақсат. Барлығын қамтитын және әділ, әрі сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығын өмір бойы оқуға ынталандыру

Екінші Шолудан ұсынғаннан бергі уақытта білім беру саласында едәуір жетістіктерге қол жеткізілді.

Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында білім беру саласын дамыту білім беру инклюзивтілік пен қолжетімділікке баса назар аударған негізгі стратегиялық басымдықтардың бірі болып табылды.

«Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» мен «Жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» аясында барлық балалардың және ересектердің білім берудің барлық деңгейіне тең және сапалы қолжетімділігін қамтамасыз ету негізгі міндеттердің бірі болып табылады³⁵. Қазақстанның сапалы білім алу үшін тең қолжетімділікті және мүмкіндіктерді бастауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемесі БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына сәйкес келеді³⁶.

Бастауыш және орта білім алуға тең қолжетімділік

Әрбір баланың бастауыш мектепте оқуы үшін тең мүмкіндіктерді жасаудың маңызды шарты мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуға қолжетімділікті кеңейту болып табылады. Елімізде мемлекеттік емес мектепке дейінгі мекемелер санының артуы арқасында мектепке дейінгі ұйымдарға қолжетімділік едәуір артты. Соңғы үш жылда мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының саны 5,2 %-ға өсті – 2022 жылғы 11 104-тен 2024 жылы 11 681-ге дейін (23-сурет).

Дереккөз: ҚР Оқу-ағарту министрлігі

23-сурет. Мектепке дейінгі ұйымдардың саны, бірлік

³⁵ «Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 Қазақстан Республикасының ПУАЖ-ы, Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249#z81>

³⁶ ҚР ОАМ (27 қыркүйек 2023 ж.), «Сапалы білім әркімге қолжетімді». Мұғалімдердің бірінші съезіне арналған ұлттық баяндаманың жобасы <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/135521?lang=ru>

Бұл орайда тәрбиеленушілер саны 2022 жылғы 965 204 адаммен салыстырғанда 2,2 %-ға өсіп, 986 422 адамды құрады. Алайда, қалалардағы мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің саны (5228) ауылдық жерлерге (6453) қарағанда төмен.

2 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды мектепке дейінгі білім беру ұйымдарымен қамтудың тұрақты үрдісі байқалады; 2024 жылы қамту 93,06 % құрады. 2022-2023 жылдары 3 пен 6 жас аралығындағы балаларды қамту 98,5 % құрады. Мектепке дейінгі дайындықпен қамтылған балалардың үлесі тұрақты түрде жоғары болып қалуда: 2015 жылы 99,8 %, 2022 жылы 99,1 % және 2024 жылы 99,9 %.

Мектепке дейінгі білім беру саласында мемлекеттік қызмет көрсету және ваучерлік қаржыландыруды ескере отырып, мемлекеттік тапсырысты орналастыру бойынша пилоттық жоба іске қосылды.

Сонымен қатар мектепке дейінгі білім беру саласындағы әлі де ең өткір мәселелердің бірі – педагогикалық кадрлардың тапшылығы. 2024 жылғы мәліметтер бойынша мектепке дейінгі тәрбиешілерге қажеттілік 18554 адамды құрайды. Бұл мәселені шешу үшін педагогтарды қолдауға бағытталған кешенді шараларды іске асыру қарастырылуда. Бұл шаралар мұғалім мамандығының беделін арттыруға, еңбек жағдайларын жақсартуға және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Сондай-ақ, ҚР «Педагог мәртебесі туралы» Заңында (2019 ж.) төрт жыл ішінде педагогтардың кәсіби өсуіне жүйелі қолдау көрсету шаралары мен ынталандырулар қарастырылған. Білім беру қызметкерлерінің жалақысы екі есеге өсті, есеп беру қысқартылды, біліктілікті арттыру курстары кеңейтілді (3 жылда бір рет), педагогика бойынша гранттар саны ұлғайтылды. Ерекше еңбегі үшін мемлекеттік наградалар беріледі.

Орта білім Қазақстанның болашағын білдіреді, оның сапасы мен қолжетімділігі ел үшін басты басымдықтар болып табылады. Мектептердің жалпы саны 2024 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 233-ке өсіп, 7920-ны құрады. Бұл өсім экономикалық және демографиялық факторларға байланысты. Соңғы үш жылда білім алушылар саны 195 мыңға өсіп, 3,9 млн-ға жетті, бұл халықтың табиғи өсімімен түсіндіріледі.

Қазақстанда оқушылардың құрамы тұрақты және гендерлік теңдік сақталған, өңірлер арасында теңсіздік жоқ, бұл қыздар мен ұлдардың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге жол ашады. Ақмола, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында ұлдар үлесі едәуір көп, яғни 2,5%-дан артық.

Қазақстан оқушылардың білімдегі жетістіктерінің сапасын тәуелсіз бағалау үшін халықаралық салыстырмалы зерттеулерге белсенді қатысуды жалғастыруда. 2022 жылы ел 15 жастағы оқушылардың пандемиядан кейінгі кезеңдегі оқу жетістіктерін бағалаған PISA зерттеуіне тағы да қатысты. Бұл циклде Қазақстан бірінші рет математикалық және ғылыми сауаттылық бойынша 46 және 49-орындарды иеленіп, 50 үздік елдің қатарына енді және оқудан 81 елдің арасында 61-орынға ие болды.

PISA-2022 зерттеуінің нәтижелері еліміздегі қала мен ауыл оқушыларының білім сапасының алшақтығының азайғанын көрсетті³⁷. Қала мен ауыл арасындағы алшақтық математика мен жаратылыстанудан азайып, оқу бағытында бұрынғыдай қалды. Алайда, оқушылардың едәуір бөлігі сауаттылықтың ең төменгі деңгейіне, яғни оқу бойынша 64%,

³⁷ ҚР ОАМ, 2023 жылға арналған «Білімді ұлт» сапалы білім» ұлттық жобасын іске асыру туралы есеп туралы талдамалық ескерту.

математикадан 50% және жаратылыстану пәнінен 45% көрсеткішке жете алмай отыр. Әсіресе ауылдық жерлердегі ұлдар арасында көрсеткіштер төмен.

Қазақстандық мектептерде де буллинг жағдайлары кездеседі. PISA 2022 сияқты халықаралық зерттеулер³⁸ және PIRLS-2021³⁹, 15 жастағы балалардың 22 %-ы және бесінші сынып оқушыларының 15 %-ы айына кемінде бірнеше рет жәбірлену туралы хабарлағанын көрсетті. Буллинктің ең көп таралған түрі – мінез-құлық кемсітушілік, атап айтқанда, топтан шығару (16 %). Ұлдар (26 %) қыздарға (19 %) қарағанда жиірек қорқытудың құрбаны болуда. Сонымен қатар, ауыл оқушылары қалалықтарға қарағанда буллингке жиі ұшырайды (сәйкесінше 25 %; 21 %)⁴⁰.

Балалардың құқықтарын қорғаудың кешенді жоспары аясында мәселені шешу⁴¹ зорлық-зомбылықтың құрбаны болған немесе қорқыту мен кибербуллингтің куәгері болған балаларды ерте анықтау және оларға көмек көрсету әдістемесі бекітілді⁴².

Алшақтықты жою үшін өңірлер арасында білімдегі алшақтықты жоюға бағытталған «Ауыл мектебі» бағдарламасы әзірленді. Бағдарлама шеңберінде технологиялық жаңартулар жүргізілуде, білім беру форматтары кеңейтілуде, мұғалімдердің кәсіби дамуы қамтамасыз етілуде, жергілікті қоғамдастықпен әріптестік нығайтылды.

Қазақстанда еріктілер шалғайдағы ауылдарда балаларға сапалы білім беруді қамтамасыз етуге белсенді қатысады.

Ауылда заманауи зияткерлік мектеп ашу мысалы

«Kazygurt Intellectual School» ЖШС 2021 жылдан бері Түркістан облысы Қазығұрт ауданы кентінде тіркелген балаларға арналған зияткерлік мектеп. Бұл мектеп Ұлттық еріктілер желісінің бастамаларының бірі. Мектеп заманауи білім берудің барлық талаптарына сай жұмыс жасап, үш тілде білім беру қағидасын шынайы қолданып келеді. Балалар бастауыш сыныптың өзінде ағылшын тілін тереңдетіп оқиды. Мектептің ерекшелігі – бір ауысыммен оқитын мектеп. Түскі астан кейін білім алушылар үйірмелерге қатысып, бастауыш сыныптарда ағылшын тілін терең меңгеруге мүмкіндік алады. Сондай-ақ, мектепте олар сізді өз пікіріңізді білдіруге және әрқашан өз ойыңызды тікелей айтуға үйретеді!

³⁸ «А.Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» білім беруді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы» АҚ (2024). «Қазақстанның PISA-2022 нәтижелері» ұлттық баяндамасы – Астана: ҚР ОАМ

³⁹ «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғаудың, суицидтің алдын алудың және олардың құқықтары мен әл-ауқатын қамтамасыз етудің 2023–2025 жж. кешенді жоспарын бекіту туралы» ҚР 2023 жылғы 31 тамыздағы №748 ҰҚ.

⁴⁰ Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық баяндама (2023 жылдың қорытындысы бойынша). – Астана: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі, «А.Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» білім беруді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы» АҚ, 2024. – 373 б.

⁴¹ «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғаудың, суицидтің алдын алудың және олардың құқықтары мен әл-ауқатын қамтамасыз етудің 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы» ҚР 2023 жылғы 31 тамыздағы №748 ҰҚ.

⁴² ҚР ДСМ, ҚР ЕХӘҚМ, ҚР МАМ, ҚР ИМ, ҚР ОАМ 2023 жылғы 21 желтоқсандағы «Зорлық-зомбылыққа, жәбірлеуге (буллингке), кибербуллингке ұшыраған немесе оған куә болған кәмелетке толмағандарды ерте анықтау және оларға көмек көрсету әдістемесін бекіту туралы» бірлескен бұйрығы, <https://www.gov.kz/memleket/entities/bko/press/article/details/149127?lang=ru>

Елімізде үш ауысымды және апатты мектептердің үлесі біртіндеп азайып келеді. Үш ауысымды білім беретін мектептердің саны 2022 жылғы 139-дан 2025 жылдың басында 76-ға дейін қысқарды, оған «Жайлы мектеп» ұлттық бағдарламасы аясында жаңа мектептерді белсенді салу арқылы қол жетті. Мектеп жүктемесі ең көп өңірлерге басымдық беріледі. Сондай-ақ, апатты мектептер санының қысқаруы байқалды: 2023 жылы 55 болса, 2024 жылы олардың саны 50 болды. Дегенмен, 50 апатты мектептің 38-і (76 %) орналасқан ауылдық жерлерде мәселе өзекті күйінде қалып отыр.

Мектептердің жылдам интернетпен қамтамасыз етілуі «Қолжетімді интернет» ұлттық жобасының міндеттері арасында қарастырылуда⁴³. Бұл ретте, қала мен ауыл мектептерінің арасындағы алшақтық іс жүзінде теңестіріліп, орташа есеппен 98,6 % құрады⁴⁴.

Оқу кабинеттерімен қамтамасыз ету жыл сайын кеңейіп келеді. Заманауи құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету 2022 жылғы 10,0 %-дан 2024 жылы 10,4 %-ға дейін өсті. Мәселен, 2023 жылы 20 облыста (6 035 мектеп) 1507 кабинетпен қамтамасыз етілді (химия – 380, физика – 396, биология – 373, STEM – 234, робототехника – 124)⁴⁵. 2023–2029 жылдар аралығында кем дегенде 7000 заманауи мектеп кабинеттерін ашу жоспарлануда. Негізгі пәндер бойынша білімдегі олқылықтарды толтыру үшін әлеуметтік мұқтаж отбасы балаларына арналған «Цифрлық мұғалімнің» жобасы бойынша Жол картасы жүзеге асырылуда⁴⁶. Жобаның мақсаты – білім алушыларды өздері таңдаған екі пән бойынша бітіру емтихандарына онлайн дайындау және жоғары білім алуға мүмкіндік беру.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Білім инновациялар мен технологияға негізделген экономиканы дамытуға көмектеседі, бұл қоршаған ортаға зиянды азайтады. Білімнің жоғары деңгейі ластануды барынша азайтуға және ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін жаңа кәсіптер мен шешімдердің пайда болуына ықпал етеді.

Ақырында, әлеуметтік тұрақтылық білімге де байланысты. Білімді адамдар бейбітшілікке, теңдікке, өзара түсіністікке ұмтылады. Олар жаһандық мәселелерді жақсы біледі және оларды шешуге қатыса алады. Қоғамның дамуы әрбір адам лайықты өмір сүруге көмектесетін білімге қол жеткізгенде ғана мүмкін болады.

Демек, білімді адамдарсыз тұрақты даму мүмкін емес. Бұл әлемді түсінуге, күрделі мәселелердің шешімдерін табуға және адамзат табиғатпен үйлесімді өмір сүре алатын болашақты құруға көмектесетін білім. Сондықтан, білім беру әрбір жеке тұлғаның, жалпы қоғам үшін басымдық болуы керек деп есептеймін.

*Әлихан Насыпқан, 8-сынып оқушысы,
Smart Technological School, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы*

”

⁴³ ҚР мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған 2023 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыру туралы ҚР ОАМ есебі.

⁴⁴ ҚР ҰСБ

⁴⁵ Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған 2023 жылғы тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыру туралы ҚР ОАМ есебі.

⁴⁶ ҚР ОАМ, 2023 жылға арналған «Білімді ұлт» сапалы білім» ұлттық жобасын іске асыру туралы есеп туралы талдамалық жазба.

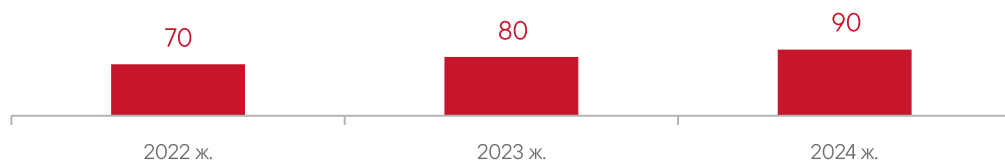

Балаларды қосымша біліммен қамтамасыз ету орта білім беру саласындағы маңызды аспект болып табылады. Ауыл балаларының мектептен тыс білім алуға қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін, 2025 жылға қарай ауыл мектептерінің базасында 1000 мәдениет үйін ашу жұмыстары басталды. 2023 жылы 468, 2024 жылы тағы 304 осындай орталықтар ашылды. Оң тенденцияларға қарамастан, ауылдық жерлерде спорт пен ойын алаңдарының қолжетімділігі мәселесі сақталуда. Бұл ауыл оқушыларын қалалық құрдастарымен салыстырғанда теңсіздікке ұшыратады⁴⁷.

Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдары мен жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілетті кадрлары

Техникалық және кәсіптік білім беру (ТКБ). Жастарды біліммен және жұмыспен қамту – мемлекеттің басым бағыты.

2024 жылдың аяғында жалпы саны 550 мың студент оқитын 772 колледж жұмыс істеді, оның 264 мыңы қыздар (48 %). 2024 жылы жастарды сұранысқа ие ТКБ кәсіптерімен тегін қамту көрсеткіші 90 %-ға жетіп, 2022 жылмен салыстырғанда 29 %-ға өсті (24-сурет). 2024-2025 оқу жылында мемлекеттік тапсырыс бойынша 143 мың адам оқуға қабылданды, ал мемлекеттік тапсырыстың 65 %-ы техникалық мамандықтарға жіберілді.

Дереккөз: ҚР Оқу-ағарту министрлігі

24-сурет. Жастарды тегін техникалық және кәсіптік біліммен қамту, %

Ел Президенті 2025 жылды «Жұмысшы мамандықтар жылы» деп жариялады. Енді техникалық және кәсіптік білім беру ел өңірлері экономикасының құрылымын ескере отырып, қайта құрылуда. Еліміздің өңірлері 4 макроөңірге бөлінген, техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламалары әр өңірдің қажеттіліктеріне сай қайта бағдарланған.

2022-2023 оқу жылынан бастап, колледждерге академиялық дербестік берілді. Академиялық тәуелсіздік шеңберінде колледждер жұмыс берушілермен бірлесіп мемлекеттік және халықаралық білім беру стандарттарының талаптары негізінде білім беру бағдарламаларын (БББ) әзірлейді. БББ әзірлеу кезінде ең алдымен жұмыс берушілердің пікірлері ескеріледі. Сәйкестігін қамтамасыз ету үшін және әзірленген білім беру бағдарламаларының сапасы, жергілікті атқарушы органдар колледждер жанындағы Өндірістік кеңестердің санын көбейту, сол арқылы білім беру бағдарламаларын әзірлеуге қатысатын жұмыс берушілер пулын ұлғайту бойынша шаралар қабылдауда.

⁴⁷ Сейітова Г.Т. және басқалары (2024 ж.) ҚР ОАМ Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің тапсырысы бойынша «Қазақстан Республикасындағы балалардың 2023 жылғы жағдайы туралы есеп».

Еңбек нарығы үшін жоғары оқу орындарының кадрлары. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары (ЖЖОКБҰ) әртүрлі жастағы адамдарды қамтитын оқытудың ресми және бейресми түрлерін жүргізеді. 2024 жылдың соңына қарай жоғары білім беру жүйесінде 104 азаматтық ЖОО жұмыс істеді. 2022-2024 жылдар аралығында шетелдік жетекші ЖОО-мен стратегиялық әріптестіктер жасалып, нәтижесінде елімізде 16 шетелдік ЖОО филиалдары ашылды. Бұл білім мазмұнына әлемдік білім беру стандарттарын енгізуге және жергілікті халық үшін халықаралық жоғары білімнің қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік берді.

Жаңа мамандықтар мен құзыреттер атласы⁴⁸ Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің тапсырысы бойынша жасалған⁴⁹. Мамандықтар атласы – сала мамандарының пікірінше, жақын арада пайда болатын жаңа мамандықтар жинағы. Ол алдағы 5-10 жылда еңбек нарығына сыни әсер ететін технологиялық үрдістерді талдайды.

Жоғары оқу орындарында мамандарды даярлау шеңберінде дуальды оқытуды енгізу арқылы білім беру бағдарламаларының тәжірибелік бағыттылығына үлкен рөл беріледі. Министрлік 2023 жылдан бастап, жоғары оқу орындарында дуальды оқытуды ұйымдастыру қағидаларын бекітті. Дуальды оқыту кезінде пәннің оқу материалының кемінде 40 %-ы тікелей өндірісте игеріледі. Дуальды бағдарлама оқыту әрбір кәсіпорын үшін жеке әзірленеді. Дуальды оқытумен 6 мыңнан астам оқушы қамтылған. Компаниялар ақылы тағылымдамадан өтуді де қамтамасыз етеді.

Университеттер мен кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастықтағы дуальды оқыту мысалдары

Қарағанды индустриалды институты, А.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті жетекші кәсіпорындарда кафедралар ашты: «КМГ Инжиниринг» ЖШС, «№405 Авиа жөндеу зауыты» АҚ, «АрселорМиттал Теміртау» АҚ, «Камаз Инжиниринг» АҚ, «Maker»-КЛМЗ ЖШС, «Республикалық ғарыштық байланыс орталығы» АҚ, «Оңтүстік-Батыс мал шаруашылығы және өсімдік шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» ЖШС, «KEGOC» АҚ.

Қ.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ білім алушылары «Өнеркәсіптік инженерия» бағдарламасы бойынша «СарыарқаАвтоПром» ЖШС, «KARLSKRONA LC AB» ЖШС және KazGiproNefteTrans кәсіпорнында диплом алды тәжірибеден өтіп, кейін жұмысқа орналасты.

Сонымен қатар, микро және нано-біліктілікті енгізу үрдісі байқалады. Микро және нано-біліктілік икемділікті, қолжетімділікті және еңбек нарығының сұраныстарына жылдам бейімделуді қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің тиімді құралына айналуға. Олар білім алушыларға цифрлық маркетинг, бағдарламалау, жобаларды басқару және т.б. салаларда сұранысқа ие сертификаттар алуға мүмкіндік береді, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Қазіргі заманғы бакалавриат бағдарламалары модульдік қағида бойынша, минорлар мен микрооқыту арқылы құрылады. Бұл Ұлттық біліктілік шеңберінің 4-5

⁴⁸ <https://www.enbek.kz/atlas/>

⁴⁹ Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы

деңгейінде сертификаттау мүмкіндігін береді және білім алушыларға 2 немесе 3 курста еңбек нарығына шығуға мүмкіндік береді. Бұл құрылым білім деңгейлері арасындағы үйлестіруді жеңілдетеді және колледж түлектерінің оқуын аяқтау уақытын қысқартады.

Инклюзивті білім беру

Мектепке дейінгі және мектептік білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беруді дамыту үшін «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы шеңберінде, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуге арналған мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру нормасының заңмен қабылдануы маңызды кезең болды.

Мектептерінде психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтері құрылды, олардың құрамына психологтар, әлеуметтік педагогтар және арнайы педагогтар кіреді. Балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың үш деңгейлі моделі енгізілді.

2023 жылдан бастап жалпы білім беретін мектептердің үлгілік штаттық деңгейлеріне педагог көмекшілері енгізілді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қолдау көрсету үшін, 2,4 мыңнан астам педагог-ассистент, 9,7 мың арнайы педагог (дефектологтар, логопедтер, саңыраулар және тифло мұғалімдері), 12 мыңнан астам педагогикалық психологтар (8,2 мың) және әлеуметтік педагогтар (4,6 мың) жұмыс істейді⁵⁰. Балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамту 85 % құрады.

2024 жылы мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында «педагог-көмекші» лауазымы енгізілді; бұрын ол тек жалпы білім беретін мектептерде ғана болатын. Сондай-ақ, жалпы білім беру ұйымдарының үлгі штаттары «арнайы педагог» лауазымы және қозғалуы қиын мүгедек балаларды физикалық қолдау бойынша жаңа «жеке көмекші» лауазымы бойынша кеңейтілді.

2024 жылдың соңына қарай мектепке дейінгі ұйымдардың 70 %, орта білім беру ұйымдарының 90 % және техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының 81 % инклюзивті білім беру үшін жағдай жасады (25-сурет)⁵¹.

Дереккөз: ҚР Оқу-ағарту министрлігі

25-сурет. Инклюзивті білім беруге жағдай жасаған мектепке дейінгі ұйымдар мен мектептердің үлесі, %

⁵⁰ ҚР ОАМ 2023 жылға арналған жоспарының орындалуы туралы есеп.

⁵¹ ҚР СЖРА ҰСБ

Балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамту 85 % құрады.

Елде ЕБҚ-мен студенттер санының өсуі байқалады. ЖОО-да инклюзивті білім беруді дамытудың Жол картасына сәйкес, 2023-2025 жылдар инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалуда.

2024 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Жоғары білім министрлігінің жоғары оқу орындарын ерекше білім алу қажеттіліктері бар тұлғаларға (ЕБҚ) ғимараттарда жағдай жасауды міндеттейтін талаптарын енгізу маңызды қадам болды. Қабылданған шаралардың нәтижесінде 2024 жылдың соңына қарай республиканың 91 жоғары оқу орны (70 %) инклюзивті білім беруге жағдай жасады, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 7,7 %-ға артық, 2026 жылға қарай бұл көрсеткішті 100 %-ға жеткізу жоспарлануда.

2024 жылы 91 ЖОО-да ерекше білім беру қажеттілігі бар 2919 студент білім алуға, бұл білім алушылардың жалпы санының 0,46 % құрайды. Елімізде жоғары білімнің қолжетімділігін арттыру үшін ЖОО-ға түсуге үміткерлердің жалпы санының 1 % мөлшерінде мүмкіндігі шектеулі жандарға квота белгіленді. Соңғы үш жылда білім алушылардың осы санаты үшін мемлекеттік білім беру тапсырысы 2022 жылғы 518 орыннан 2024 жылы 668 орынға дейін 29 %-ға өсті⁵².

Бүгінгі таңда мұғалімдерді даярлаудың барлық білім беру бағдарламалары инклюзивті білім беру пәндерін қамтиды.

Дүниежүзілік банктің «Мұғалімдердің білім беру әлеуетін күшейту» жобасы аясында 30 инновациялық білім беру бағдарламасы әзірленді. Осы жобаның аясында бүгінгі таңда мұғалімдерді даярлаудың барлық білім беру бағдарламаларына «Инклюзивті білім беру» модулі кіреді. Осы үлгі негізінде ЖОО оқытушылары (250 тыңдаушы) және мемлекеттік жалпы және арнаулы білім беру ұйымдарының (250 тыңдаушы), оның ішінде ауыл мектептерінің (200 тыңдаушы) мамандары мен оқытушылары (арнайы білім беру мұғалімдері, логопедтер, психологтар, педагогикалық психологтар, пән мұғалімдері) оқудан өтті. «Арнайы педагогика» мамандығы бойынша кадрлар дайындайтын 14 жоғары оқу орны инклюзивті білім беру кабинеттерімен жабдықталған. Алғаш рет Брайль қарпімен басып шығаруға арналған принтерлер сатып алынды.

2023 жылдан бастап, ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуын айқындайтын білім беру бағдарламалары бойынша халықтың әлеуметтік мұқтаж топтарындағы азаматтарға, сондай-ақ ауыл жастарына оқуға түсуге квоталар қарастырылған. 2023 жылдан бастап жалпы мемлекеттік білім беру тапсырысының 54,5 % квота арқылы бөлінді.

Елде ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларға және жекелеген мұқтаж санаттағы білім алушыларға оқу кезінде 29 АЕК (100 050 теңге) мөлшерінде өтемақы енгізілді. Бұл шара жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға; ата-анасынан айырылған немесе кәмелетке толғанға дейін ҚР азаматтары арасынан шыққан жастарға; I және II топтағы мүгедектерге, оның ішінде бала кезінен мүгедектерге арналған.

⁵² ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жоғары білімді дамытудың ұлттық орталығы

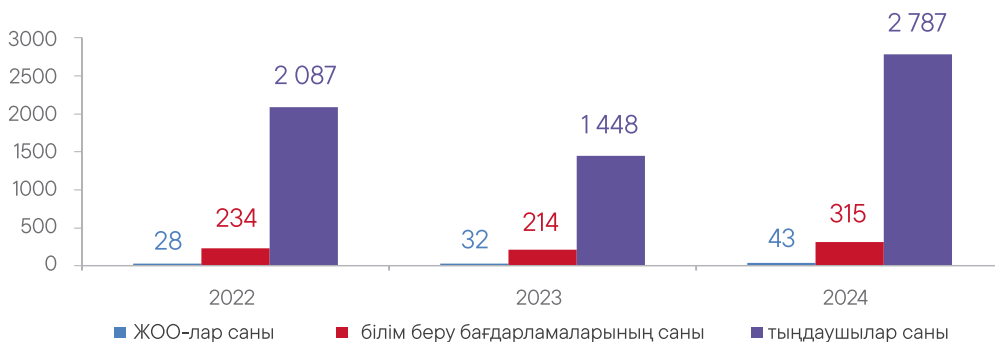

Өмір бойы білім алу

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында (ЖЖОКБҰ) үздіксіз білім беру бейресми оқыту және күміс білім беру арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстанда 2023 жылдан бастап, Бейресми білім беру арқылы алынған оқыту нәтижелерін, сондай-ақ кәсіптік біліктілікті тану нәтижелерін қабылдау қағидалары қабылданды⁵³.

Жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы аясында елімізде бейресми білім беруді дамыту бойынша жұмыс жүргізуде. Мәселен, 2023 жылы еңбекке қабілетті халықты бейресми біліммен жоғары оқу орындарында қамту 15 652 адамды, ал өңірлерде 33 614 адамды құрады. 2024 жылы 180301-ден астам студент қысқа мерзімді бейресми білім беру курстарын аяқтады, бұл еңбекке жарамды халықтың жұмыссыздардың жалпы санының 40 % құрайды. Жүргізуші, есепші, пошта операторы, SMM менеджері, мұғалім, тракторшы сияқты мамандықтар бойынша қысқа мерзімді курстар нақты сектордағы компаниялармен әріптестікте жүзеге асырылады: «Сапа» мамандарды сертификаттау орталығы» ЖШС; «Большевичка» ЖШС; «Практикум» оқу орталығы» ЖШС; «Ақкөл оқу орталығы» ЖШС; «Softtrade Kazakhstan» ЖШС және т.б. «50 +» жастағы азаматтарды қосымша біліммен қамту мақсатында, 103 азаматтық ЖОО-ның 43-інде (40 %) жұмыс істейтін «Күміс университеттерді» дамыту шаралары қабылданды. Осы жоба шеңберінде цифрлық және қаржылық сауаттылық, ақпараттық технологиялар, шет тілдері және емдік дене шынықтыру сияқты бағыттарды қамтитын 315 білім беру бағдарламасы іске асырылуда (26-сурет).

Дереккөз: ҚР ҰЖБМ Жоғары білімді дамыту ұлттық орталығы

26-сурет. «Күміс университетінің» жыл бойынша жүзеге асырылуы

2022-2024 жылдары күміс университеттер саны 54 %-ға, ал тыңдаушылар саны 33,5 %-ға артты.

⁵³ ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жоғары білімді дамытудың ұлттық орталығы

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- Ваучерлік қаржыландыруды енгізу арқылы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарына қолжетімділік кеңейтілді.
- Қазақстан математикалық және ғылыми сауаттылық бойынша үздік 50 елдің қатарына енді (PISA 2022).
- Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу туралы заң қабылданды.
- Техникалық және кәсіптік білім беруді макроөңірлер ерекшелігі бойынша бейімдеу енгізілді.
- Қазақстанда 16 шетел университетінің филиалдары ашылды.
- 50+ жастағы азаматтар үшін «Күміс университеттер» іске қосылды.

4-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Мектепке дейінгі мекемелердің тапшылығы бар, әсіресе республикалық маңызы бар қалаларда байқалады.
- Ауылдық жерлерде апатты мектептер санының өсу қаупі бар.
- Техникалық және кәсіптік білім беруді ересек халықтың қажеттіліктеріне бағыттаудың жеткіліксіздігі айқындалады.

Келешек қадамдар

- Мектепке дейінгі ұйымдардың, оның ішінде жекеменшік ұйымдардың желісін ұлғайту.
- Мектептерді дамытудың сараланған тәсілдерін енгізу.
- Инклюзивті білім беру тәсілдерін жетілдіру.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан бастауыш және орта біліммен қамтудың жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізді, бұл негізгі білімге қолжетімділікті қамтамасыз етудегі прогресті көрсетеді.
- Қала мен ауыл арасындағы теңсіздік сақталуда: кейбір өңірлерде мұғалімдер мен инфрақұрылым жетіспейді, басқаларында мектептердің шамадан тыс жүктелуі, үш ауысымда оқыту сақталады.
- Мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді оқытуда инклюзивті орталардың, бейімделген бағдарламалар мен мамандардың болмауына байланысты шектелген.
- Азаматтардың белгілі бір санаттары үшін жоғары білім қаржылық жағынан қолжетімсіз болып қала береді, ал түлектердің жұмысқа орналасу деңгейі мен университеттердің бәсекеге қабілеттілігі алаңдаушылық туғызады.
- Тұрақты дағдыларға, цифрлық теңдікке және кәсіптік бағдарлауға жеткіліксіз назар аудару ұзақ мерзімді келешекте білім беру жүйесінің тиімділігіне әсер ететін факторды білдіреді.
- Білім беру саясатындағы сапаға, теңдікке және практикалық бағытқа бет бұрмаса, 2030 жылы 4-тұрақты даму мақсатына қол жеткізу күмәнді болып қала бермек.

5-мақсат. Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету және әйелдер мен қыздардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту

Қазақстандағы гендерлік теңдікті ілгерілету үшін институционалдық және нормативтік негіз

Қазақстан Республикасы гендерлік теңдікке қол жеткізуді және әйелдер мен қыздардың құқықтарын кеңейтуді қамтамасыз ету саясатын жалғастыруда.

Қазақстан - гендерлік теңдік туралы халықаралық заңдар мен конвенциялардың қатысушысы

Қазақстан негізгі халықаралық шарттардың, соның ішінде әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияның (CEDAW) қатысушысы болып табылады, оның Комитетіне Қазақстаннан кандидат алғаш рет 2024 жылы сайланды⁵⁴.

Қазақстан сондай-ақ әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі Бейжің іс-қимыл платформасының (1995), оның Факультативтік хаттамасының (2001), Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенцияның (2000), Некеде тұрған әйелдердің азаматтығы туралы конвенцияның (2000), Халықаралық еңбек ұйымының ерлер мен әйелдерге тең еңбекақы төлеу туралы конвенциясының (02) қатысушысы болып табылады.

Гендерлік теңдік мемлекеттік саясаттың салалық басымдығы болып саналады және нормативтік-құқықтық актілерде, институционалдық тетіктер мен бағдарламалық құжаттарда көрініс табады.

Гендерлік саясат мәселелері жөніндегі орталық үйлестіруші орган – Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия. Гендерлік саясат мәселелері жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган – Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі.

2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында кемсітушілікті жою, әйелдердің саяси және экономикалық өмірге қатысуына жәрдемдесу, зорлық-зомбылықтың алдын алу және отбасы институтын нығайту шаралары қарастырылған.

2023 жылы ел Президенті гендерлік теңдік бойынша жеке блокты қамтитын Адам құқықтары жөніндегі іс-қимыл жоспарына қол қойды. 2024 жылы әйелдер құқықтары мен балалардың

⁵⁴ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/788558?lang=ru>

қауіпсіздігі туралы заңнама тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларымен толықтырылды. Сонымен қатар, 2024 жылы Үкімет қаулысымен ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді. Осы жоспар аясында гендерлік сертификаттау мәселесіне ерекше көңіл бөлінуде.

Қазақстандағы мемлекеттік органдарда және квазимемлекеттік секторда гендерлік сертификаттау бағдарламасын жүзеге асыру

Гендерлік сертификаттау операциялық және беделді тәуекелдерді азайтуға, өнімділікті арттыруға, кадрлардың тұрақтамауын азайтуға және инвесторлардың сенімін арттыруға көмектеседі – мұның бәрі елдің экономикалық басымдықтарына тікелей сәйкес келеді.

2023 жылы Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттік органдар үшін гендерлік теңдікке қол жеткізу үшін БҰҰДБ Сертификаттау бағдарламасының алғашқы қатысушыларының бірі болды. Бұл бастама мемлекеттік органдардың халықаралық стандарттарға сәйкестігін кешенді бағалауға бағытталған және гендерлік теңдік саласындағы саясаттың тиімділігі мен тиімділігін арттыру бойынша институционалдық ұсыныстар береді.

2024 жылы бағдарлама ресми түрде үкімет қаулысына енгізіліп, оның институционалдық мәртебесі бекітілді.

Тұрақты даму мақсаттары арасындағы өзара байланысты талдау, ТДМ 5 басқа негізгі мақсаттарды жүзеге асыруға мультипликативтік әсер ететінін көрсетеді. Айталық, 5-мақсаттың индикаторлары басқа мақсаттардың 106-дан астам индикаторымен және 50 міндеттерімен тікелей немесе жанама байланысты. ТДМ-ның өзара тәуелділігіне негізделген тәсілдерді енгізу стратегиялық бағдарламалардың тиімділігін едәуір жақсартып алады және 5-мақсатқа да, сондай-ақ онымен байланысты даму бағыттарына да қол жеткізуді жеделдетеді. Бұл мәселені шешу – қажетті ресурстармен, соның ішінде қаржылық ресурстармен қамтамасыз етумен тығыз байланысты. Бұл бағыттағы маңызды қадам – **гендерге негізделген бюджеттеу (ГНБ).**

Қазақстанда гендерлік теңдік тәсілдерін стратегиялық жоспарлауға енгізу үшін берік негіз бар. Гендерлік теңдік тәсілдерін мемлекеттік бюджетті жоспарлауға енгізу мүмкіндіктерін зерделеу бойынша кезең-кезеңімен жұмыстар жүргізілуде. Дегенмен, БҰҰДБ талдауына сәйкес, гендерлік теңдік жөніндегі саяси міндеттемелер мен нақты бюджеттік қаржыландыру арасында алшақтық бар: мемлекеттік жоспарлардың 77,8 %-да 5-ТДМ сілтемелері болса, бюджеттік бағдарламаларда оларға тек 11,1 %-ы ғана сәйкес келеді.

Мемлекеттік бюджет институтын тұрақты жүзеге асыру үшін заңнамалық деңгейде институттық шешім қажет. Бұл, өз кезегінде, халықтың әлеуметтік мұқтаж санаттарының келісілген тізбесін бекітуді талап етеді.

Әйелдерге тең құқықтар мен мүмкіндіктер

Халықаралық индекстер бойынша Қазақстан кемсітушілікті жою бойынша оң динамика көрсетіп отыр. ЭЫДҰ әлеуметтік институттары мен гендерлік индексіне (SIGI) сәйкес, еліміз кемсітушілік деңгейі төмен (2023 жылы 21 %) топқа жатады. Алдында өткен 2019 жылғы зерттеумен салыстырғанда, өндірістік және қаржылық ресурстарға қолжетімділік (31-орыннан 21-орынға көтерілген), отбасындағы кемсітушілік (22-ден 15-орынға көтерілген), азаматтық бостандықтар (22-ден 12-орынға көтерілген) сияқты салаларда ілгерілеушілік бар⁵⁵.

Бұл ретте, ДЭФ Жаһандық гендерлік айырмашылық индексінің деректері тұрақты қиындықтарды көрсетеді. 2024 жылы Қазақстан «экономикалық қатысу және мүмкіндік» және «денсаулық пен өмір сүру» индикаторлары бойынша салыстырмалы тұрақтылықты көрсете отырып, 146 елдің ішінде 76-орынды иеленді (2023 ж. – 62, 2022 ж. – 65). Дегенмен, «саяси мүмкіндіктер» (100-ден 116-орынға төмендеді) және «білім беру» (27-ден 36-орынға) салаларындағы позициялар нашарлады.

Сайланбалы қызметтегі өкілдік. Саяси өкілдіктің инклюзивтілігін арттыру және шешім қабылдау деңгейінде кемсітушілікті жою мақсатында, Қазақстанда Парламент Мәжілісі мен мәслихаттар сайлауына саяси партиялардың тізімдерінде әйелдер, жастар және мүгедектер үшін 30 пайыздық квота заңнамалық деңгейде белгіленді. Алайда, бүгінде Мәжілісте әйелдер өкілдігі 2022 жылғы 26,9 %-дан 2024 жылғы 18,4 %-ға дейін төмендеді (27-сурет).

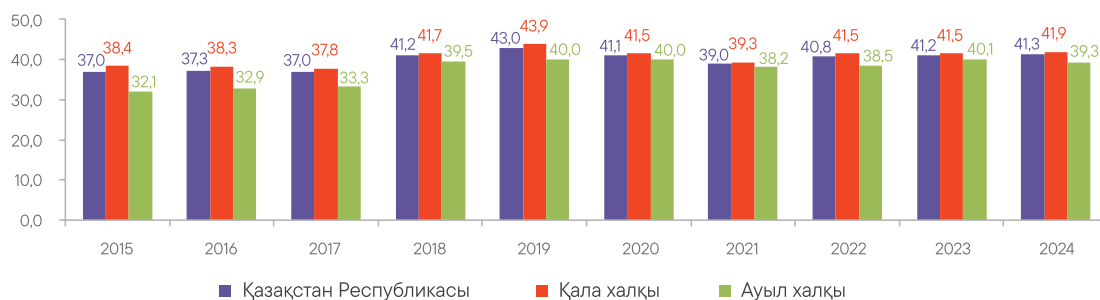
Дереккөз: ҚР Парламенті

27-сурет. а) ұлттық парламенттердегі және б) жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы әйелдердің орын үлесі, пайыз

Сонымен бірге, жергілікті өкілетті органдарда (мәслихаттарда) бұл көрсеткіш 2022 жылдан бері тұрақты – 23 % құрап отыр. Сондықтан әйелдерді саясатқа тарту мен ілгерілетудің қосымша және жүйелі шарттары қажет.

Басшылық лауазымдардағы өкілдік. Сайланбалы лауазымдарға қарағанда, әйелдердің жетекшілік лауазымдардағы үлесі 30 %-дық шектен асып, оң динамика көрсеткен. Мысалы, әйел менеджерлер үлесі 2015 жылғы 37 %-дан 2024 жылы 41,3 %-ға дейін өскен (28-сурет).

⁵⁵ https://www.oecd.org/en/publications/sigi-2023-global-report_4607b7c7-en/full-report.html

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

28-сурет. Басшылық қызметтегі әйелдердің үлесі, %

Әсіресе, ауыл тұрғындары арасында өсім байқалады – осы кезеңде 32,1 %-дан 39,3 %-ға дейін өскен, бұл мүмкіндіктерді теңестіру және әйелдердің кадрлық әлеуетін дамыту шараларының тиімділігін көрсетеді

Өңірлерде гендерлік саясатты ілгерілету мақсатында 2023 жылдан бастап еліміздің жергілікті атқарушы органдарында әкімнің гендерлік теңдік мәселелері жөніндегі штаттан тыс кеңесшілері лауазымдары құрылды.

Әйелдер мен қыздардың көшбасшылық әлеуетін және саяси белсенділігін арттыру үшін, Қазақстан әйелдер көшбасшылығын ұзақ мерзімді дамытуға инвестиция құюда. ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі Ұлттық комиссияның қолдауымен 2022 жылдан бастап «Томирис» ақпараттық-білім беру бағдарламасын іске қосты. Бағдарлама еліміздің барлық өңірлеріндегі әйелдердің саяси және экономикалық белсенділігін арттыруға бағытталған. 2022 жылдан бері БҰҰ Әйелдер ұйымы қолдауымен 1000-ға жуық әйел оқумен қамтылды.

Жүйелі шаралардың бірі – партияларда әйелдер қанатының ашылуын ынталандыру және әйелдерді саяси көшбасшылыққа тәрбиелеу.

Партиялық бастамалар арқылы әйелдердің көшбасшылығын дамыту

2023 жылы «АМАНАТ» партиясының жанынан әйелдер қанаты құрылып, оның 66 % әйелдер құрайды. Ол көшбасшы әйелдердің бастамаларын біріктіреді және заң шығарушы, атқарушы билік органдары мен жергілікті қауымдастықтар арасында дәнекер ретінде әрекет етеді. VIII шақырылым басталғалы «АМАНАТ» фракциясының депутаттары әйелдер құқығын қорғау мәселелері бойынша 22 депутаттық сауал жолдап, 11 заң жобасын әзірледі. Әйелдер қанатының бастамасымен халыққа психологиялық көмек көрсету туралы заң жобасын әзірлеу жұмыстары басталды.

2024 жылы әйелдердің құзыреттілігін арттыру және еңбек ұжымдарындағы көшбасшы әйелдерді анықтау мақсатында, жетекші әйелдер мен бастауыш партия ұйымдарының мүшелеріне арналған «Әйел аманаты» тұрақты оқыту семинары басталды.

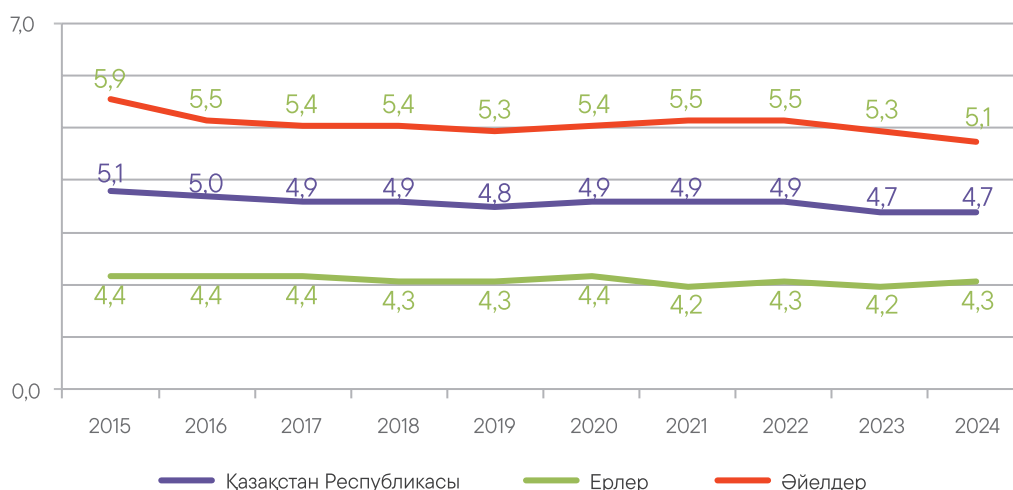

Әйелдердің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту және ресурстарға қол жеткізу

Қазақстанда әйелдердің экономикалық өмірге толық және тең қатысуына кедергі келтіретін жүйелік кедергілерді жою бойынша мақсатты шаралар қабылдануда. Негізгі назар еңбек нарығындағы гендерлік сегрегацияны азайтуға, өсу әлеуеті жоғары секторларда әйелдердің қатысуын арттыруға, сондай-ақ қамқорлық экономикасында еңбекті мойындауға және қайта бөлуге бағытталған.

2024 жылдан бастап жұмыспен қамту, кәсіпкерлік пен мансаптық өсу үшін тең жағдай жасауға бағытталған Әйелдердің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту және оларды экономикаға тарту жөніндегі іс-шаралар жоспары жүзеге асырылуда. Жоспар білім беру, жұмыспен қамту, құқықтық және ақпараттық қамтамасыз ету, сондай-ақ отбасы және әлеуметтік саясат салаларындағы шараларды қамтиды. Әйелдердің экономикалық белсенділігін шектейтін факторларды бақылауға, бағалауға және жоюға ерекше көңіл бөлінеді.

Алайда, жұмыссыздықтағы гендерлік теңгерімсіздік сақталуда: 2024 жылы ерлер арасындағы жұмыссыздық 4,3 % болса, әйелдер арасында 5,1 %-ды құрады (29-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

29-сурет. Жыныс бойынша жұмыссыздық деңгейі, %

2024 жылдың қорытындысы бойынша 15 жастан асқан халық арасында жұмыспен қамту деңгейі, 2024 жылға әйелдер арасында 60,1 %, ал ерлер арасында 70,4 % құрайды. Бұл алшақтық әлеуметтік-экономикалық және экономикалық емес факторларға, соның ішінде еңбек нарығындағы гендерлік сегрегацияға байланысты. Әлеуметтік сауалнамаға сәйкес⁵⁶, Қазақстанда әйелдер дәстүрлі түрде келесі салаларда шоғырланған: білім және ғылым – 50,8 %; денсаулық сақтау – 46,8 %; қызмет көрсету саласы – 36,2 %. Сонымен қатар, олардың жаңартылатын, дәстүрлі энергетика және цифрлық салалар сияқты жоғары ақы төленетін және болашағы зор секторларға қатысуы төмен күйінде қалып отыр.

⁵⁶ «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КЕАҚ «Қазіргі қазақстандық қоғамдағы гендерлік саясат» әлеуметтік зерттеулері, 2024ж. Іріктеме – 1200 әйел.

Гендерлік сегрегация орман шаруашылығы сияқты салаларда да сақталады, мұнда «физикалық ауыр» кәсіптер туралы тұрақты стереотиптерге байланысты әйелдердің жұмыспен қамтылуы төмен деңгейде қалып отыр⁵⁷. 2015 жылдан 2024 жылға дейін ауыл, орман және балық шаруашылығында әйелдерді жұмыспен қамту, осы салалардағы жұмыс күшінің жалпы төмендеуі жағдайында 43,9 %-дан 40,0 %-ға дейін төмендеді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді алған әйелдер жалпы үлесінің азаюына қарамастан, соңғы жылдары ауыл әйелдерінің үлесі 2022 жыл 2,35 % болса, 2024 жылы 3,12 %-ға дейін өскен. Әйелдердің ауылшаруашылық жерлеріне және агроөнеркәсіптік кешендегі басшылық лауазымдарға қол жеткізуіне кедергілердің бірі – ауылдық елді мекендер мен инфрақұрылымның дамымауы болып табылады.

Қазақстан заңнамасы әйелдер мен ерлердің жер ресурстарын иелену және пайдаланудағы тең құқықтарына кепілдік береді. Дегенмен, ФАО бағасы бойынша, ел мақсатты көрсеткішке қарай қалыпты ілгерілеушілік көрсетіп отыр. Осыған байланысты ФАО гендерлік теңдік бойынша ұлттық индикаторларды жаһандық индикаторламен сәйкестендіруді, мақсатты деңгейлерді белгілеуді, сондай-ақ ауыл шаруашылығы стратегиялары мен жер заңнамасында әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту шараларын қосуды ұсынады.

Сонымен, елде әлі де болса жалақы бойынша алшақтық бар: 2023 жылдың қорытындысы бойынша әйелдердің орташа айлық атаулы жалақысы 311 217 теңгені құраса, ерлердікі 418 788 теңгені құрады. Гендерлік жалақы алшақтығы 25,7 % құрайды. Қазақстанда әйелдердің қатысуын шектейтін кәсіптер жойылғанына қарамастан, жалақыдағы айырмашылықтың себептерінің бірі – әйелдердің STEM кәсіптеріне (жаратылыстану ғылымдары, технология, инженерия және математика) қатысуын шектейтін бейтарап көзқарастардың болуы. 2024 жылғы БҰҰ Әйелдер және БҰҰДБ әлеуметтанулық зерттеуіне сәйкес Қазақстанда респонденттердің 54,3 %-ы STEM мамандықтары «қыздарға жарамсыз» деп санайды⁵⁸. Бұл осы секторларда ақпараттық жұмысты күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның ағылшын тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Гендерлік теңсіздік – бұл жай ғана әлеуметтік мәселе емес, ол инновацияларды тұншықтыратын, экономиканы әлсірететін және адам әлеуетін шектейтін жаһандық дағдарыс.

Ал Қазақстанда жағдай қалай? Мұндағы әйелдер жоғары білімді, бірақ жұмыс орнында кедергілерге тап болады. Егер компаниялар тәлімгерлік бағдарламаларын және тең еңбекақы саясатын жүзеге асырса, біз әйелдердің көшбасшылық орындарында көбірек жұмыс істейтінін көретін едік, ол экономикалық және әлеуметтік прогреске ықпал етер еді.

Гендерлік теңдік – бұл тек әйелдер мәселесі емес, бұл бүкіл қоғамның мәселесі. Әйелдер гүлденсе, қоғам да өркендейді. Егер әрбір компания тең еңбекақыға басымдық берсе, әрбір мектеп қыздарды STEM салаларымен айналысуға шақырса, біз экономикалық және ғылыми жетістіктердің жарылысын көретін едік.

⁵⁷ <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/fcee5e65-63f8-4a68-8004-72b0720352f9/content>

⁵⁸ <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/publications/obschestvennoe-vospriyatie-gendernogo-ravenstva-i-rasshireniya-prav-i-vozmozhnostey-zhenschin-v-kazakhstane>

Бірақ нағыз өзгеріс бізден басталады. Жеке тұлға ретінде біз күнделікті өмірде гендерлік стереотиптерге қарсы тұра аламыз. Біз STEM саласындағы әйелдерге қолдау көрсете аламыз, әділ еңбек жағдайларын қорғай аламыз және ұлдар мен қыздардың өз қабілеттеріне сеніп өсуіне көмектесе аламыз. Революция заңдардан емес, біздің ойлауымыздан басталады. Өйткені тең әлем тек әділдірек емес, ол ақылдырақ, бай және күштірек.

Адина Болат, 10-сынып оқушысы,
№30 мектеп-гимназиясы, Астана қаласы,
оқушылар арасындағы эссе байқауының жеңімпазы

”

Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету мақсатын жүзеге асыру аясында Қазақстан мемлекеттік басқару деңгейінде ғана емес, жеке секторда да күш салуда. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қорымен бірлесіп «Гендерлік теңдік» бағдарламасын жүзеге асыруда. Бағдарлама аясында 69 басшы әйелден тұратын кадрлық резерв жасақталып, оның 15-і сарапшылық және басшылық лауазымдарға тағайындалды.

«ҚТЖ» ҰК» АҚ мысалында жеке сектордағы гендерлік теңдік

«Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ адам құқықтарын, гендерлік теңдік пен ESG қағидаларын ілгерілетуде тұрақты динамика көрсететін ұлттық темір жол операторы болып табылады.

«Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ 2012 жылдан бастап БҰҰ Жаһандық шартының қатысушысы болып табылады. 2024 жылы S&P Global компанияға ESG рейтингі бойынша 60 балл берді, бұл оған 300-ден астам халықаралық қатысушылардың арасында көлік компанияларының 10 % қатарына кіруге мүмкіндік берді.

БҰҰДБ және басқа да халықаралық ұйымдармен тығыз ынтымақтастықта компания екі салада да қызметкерлерді жүйелі оқытуды жүргізді. Еншілес компаниялардың директорлар кеңесі мен бақылау кеңестері мүшелерінің 30 %-ын әйелдер құрайды.

2024 жылы Компания бұзушылықтарға мүлдем төзбеушілік пен жұмысқа орналасуға және мансаптық өсуге тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге негізделген кемсітушілік пен қудалаудың алдын алу саясатын қабылдады.

Жүйелі көзқарас, басқару деңгейінде қолдау, ашық рәсімдер және әйелдердің басқаруға қатысуы инклюзивті корпоративтік мәдениет пен тұрақты бизнес тәжірибесін қалыптастыру үшін жағдай жасайды.

Ақы төленбейтін еңбек. Қазақстандағы әйелдерге ақысыз үй жұмыстары мен күтімнің пропорционалды емес жоғары ауыртпалығы, әсіресе, бала туу және бала тәрбиелеу кезінде түсіп отыр. Әлеуметтік сауалнамаға сәйкес бұл жағдай олардың экономикалық қызметке қатысуын және мансаптық өсуін шектейтін негізгі фактор болып табылады.

ҚҚДИ әлеуметтік зерттеуінің нәтижелері⁵⁹ қазақстандықтардың көбіне отбасылық жауапкершілікті бірге атқаратынын (50,6 %), алайда, әйелдер үй жұмысына ерлерге қарағанда 3-4 есе көп уақыт бөлетінін көрсетеді.

Әйелдердің 95 %-ы едәуір уақытын ақысыз үй жұмыстарына жұмсайды. Орташа алғанда бұл күніне 2-5 сағатты құрайды, бұл әйелдердің үй шаруашылығына қатысуының жоғары деңгейін көрсетеді. Атап айтқанда, 46-60 жас аралығындағы әйелдер, сондай-ақ, көп балалы әйелдер күніне төрт сағаттан астам үй шаруасына жұмсалады⁶⁰. Шаруашылық жұмыстарының біркелкі бөлінбеуіне байланысты, тең үй шаруасын насихаттау тетіктерін әзірлеу, мектепке дейінгі ұйымдар мен басқа да әлеуметтік қызметтерді көбейту қажет.

Осы сынға жауап ретінде отбасының әл-ауқаты мен тартылған ата-ана тәрбиесі мемлекеттік әлеуметтік саясаттың маңызды бағыттарына айналды. Осындай үлгілерді таратуда Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның «Әкелер одағы» РҚБ-мен бірлесіп өткізетін жыл сайынғы Әкелер форумы маңызды рөл атқарады.

Әйелдер мен қыздарға қатысты зорлық-зомбылықты тоқтату

Қазақстан зорлық-зомбылықты жою саясатын ұстанып келеді. Қылмыстың алдын алуға, олардың санын азайтуға және жаңа қоғамдық сананы қалыптастыруға ықпал ететін Заңнамалық негіз айқындалды.

2024 жылы кейбір заңнамалық актілерге әйелдер құқықтары мен балалардың қауіпсіздігі мәселелері бойынша түзетулер енгізілді. Өзгерістер тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қайталанатын және ауыр әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершілікті қатайтуға бағытталған. Қылмыстық кодекске «тәуелділік» туралы нормалар енгізіліп, жәбірленуші кінәлі адамға материалдық немесе өзге де тәуелділікте болған жағдайда жазалар қатайтылып; әкімшілік қамауға алудың белгіленген мерзімдері белгіленген (кемінде 5 тәулік, қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін 25 тәулікке дейін); Татуласу рәсімдері қатайтылып, тек бір рет және тек сот арқылы татуласуға мүмкіндік берілді.

Елде зорлық-зомбылықпен күрестің институттық негізі жетілдірілді:

- ҚР 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ Заңы тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті күшейтті, соның ішінде жазаларды күшейту, татуластыру рәсімдерін шектеу және агрессорға тәуелді жәбірленушілерді қорғау.
- 2024-2028 жылдарға арналған қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасы зорлық-зомбылықтың алдын алу көрсеткіштерін қамтиды.

⁵⁹ «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КЕАҚ «Қазақстандық отбасы – 2024» әлеуметтік зерттеуі, іріктеме – 1200 респондент.

⁶⁰ «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КЕАҚ «Қазіргі қазақстандық қоғамдағы гендерлік саясат» әлеуметтік зерттеуі, 2024. іріктеме – 1200 әйел.

- Зорлық-зомбылықтың алдын алудың ұлттық жол картасы реформаны, хабардарлықты және қолдауды қамтиды.
- Әлеуметтік кодекс шеңберінде әлеуметтік қызмет көрсету стандарты, оның ішінде зардап шеккендерге көмектің 8 түрі қарастырылған.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтау бойынша шаралар кешенін күшейту құқық бұзушылықтардың ашылу көрсеткішін арттырды. Осылайша, отбасы-тұрмыстық қатынастар саласында әйелдерге қатысты жасалған құқық бұзушылықтар саны 2022 жылғы 622 жағдайдан 2024 жылы 3080-ге дейін өсті.

Жалпы 2017 - 2023 жылдары әйелдер құқығына қарсы қылмыстар саны екі есеге азайып, 52 222 жағдайға жетті. Оның ішінде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық қылмыстары 39,7 %-ға, оның ішінде адам өлтіру 40,3 %-ға, денсаулыққа ауыр зиян келтіру 8,7 %-ға, әйелдерге қатысты орташа ауырлықтағы дене жарақатын келтіру 31,5 %-ға азайған.

Сонымен қатар, отбасы-тұрмыстық қатынастар саласында кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған құқық бұзушылықтар саны өсті – 2022 жылғы 44 жағдайдан 2024 жылы 255-ке дейін. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар санының артуы 2023 жылдан бастап прокуратураның «Бақытты балалық шақ» жобасы аясында оларды анықтау бойынша белсенді жұмыстың басталуымен және прокуратура мен полицияның мобильді топтарының қызметімен байланысты.

Қазақстанда кәмелетке толмаған қыздармен ерте некеге тұру құқық бұзушылық болып саналады, некеге тұрудың заңды жасы – 18 жас. Ерекше жағдайларда ол ата-анасының немесе қамқоршысының келісімімен екі жылға қысқартылуы мүмкін.

Қазақстанда зорлық-зомбылықты жою саясаты әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы профилактикалық іс-шаралармен және қиын жағдайда өмір сүріп жатқан отбасыларды қолдау шараларымен қатар жүреді. Елде тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызметтерді (бұдан әрі – АӘҚ) көрсететін 46 Дағдарыс орталығы⁶¹, ал өңірлерде 112 Отбасын қолдау орталығы жұмыс істейді, онда неке мен отбасын сақтау, қиын жағдайға тап болған тұлғаларға мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде қолдау көрсету бойынша жұмыстар жүргізілуде. Арнайы әлеуметтік қызмет көрсету стандарттары әзірленді, оның негізінде әрбір әйел үшін жеке іс жүргізу әзірленеді. Орталықтар көрсететін қызметтердің сапасын арттыру мақсатында, жан басына шаққандағы қаржыландыруға көшу жоспарлануда.

Сонымен қатар Отбасын қолдау орталықтары жұмысындағы жүйелік шектеулердің қатарында медициналық кадрлардың тапшылығы сақталуда.

⁶¹ МАМ ОДМ іске асыру бойынша 2024 жылғы хат-есебі.

Әйелдерді қолдау және агрессорлармен жұмыс: ҮЕҰ мысалы

«Женский луч» коммерциялық емес ұйымы өңірдегі тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілерінің алдын алу және азайтуға, халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарына жан-жақты әлеуметтік, құқықтық және психологиялық көмек көрсетуге жүйелі үлес қосуда.

2023 жылдан бастап ұйым бес облысты (Ақмола, Қарағанды, Алматы облыстары, Астана, Шығыс Қазақстан облысы) қамтитын агрессорлармен жұмыс істеудің пилоттық үлгісін енгізуде. Бастама аясында ашуды басқару кабинеттері құрылды, ведомствоаралық жұмыс алгоритмдері және уақытша ұстау изоляторларында агрессорларға кеңес беру жүйесі енгізілді.

2023 жылғы сәуірден 2024 жылғы желтоқсанға дейінгі кезеңде 400-ден астам агрессорға, оның ішінде олардың отбасыларына көмек көрсетілді. Инновациялық тәсілдер енгізілді:

- көп деңгейлі қолдауы бар консультация бөлмелері (заңгер, психолог, әлеуметтік қызметкер, дәрігер);
- жоғары сынып оқушылары арасында агрессияны басқару бойынша онлайн тренинг;
- дағдарыс орталығы мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерін оқыту;
- жасөспірімдер арасындағы агрессияның себептеріне әлеуметтік зерттеу жүргізу.

Негізгі нәтиже нөлдік рецидив болды, отбасылардың 90 % қарым-қатынасты сақтап қалды және кейінгі қолдауды іздеуді жалғастырды. Бұл модельдің жоғары тиімділігін және зорлық-зомбылықтың алдын алу статистикасын жақсарту үшін оны масштабтау әлеуетін көрсетеді.

Елімізде жұмыс орнында әйелдердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша белсенді шаралар қабылдануда. Арыз берудің нақты ережелерін, жұмыс орнында жыныстық қудалаудан зардап шеккендерді қорғауды және құқық бұзушыларды халықаралық стандарттарға сәйкес жазалауды қамтитын, харасмент туралы заң жобасы әзірленуде.

Ерікті ұйымдар гендерлік зорлық-зомбылықтың алдын алу жұмысына зор үлес қосуда. Жыл сайын 25 қараша мен 10 желтоқсан аралығында бүкіл әлемде «Гендерлік зорлық-зомбылыққа қарсы 16 күндік белсенділік» әлеуметтік науқаны өткізіледі. 2024 жылы «Ақталмау. Зорлық-зомбылықты тоқтату үшін бірігіміз» ұраны науқан аясында ақпараттық қолдау көрсету, іс-шараларды дайындау және өткізу мақсатында, «БҰҰ Әйелдер» және Халық қоры (UNFPA) құрылымында 2024 жылы еліміздің барлық қалаларынан 80-нен астам Қазақстан азаматы БҰҰ еріктілері болды. Бұл іс-шара мәселені ашып көрсетуге және оны жоюға әсер ететін гендерлік зорлық-зомбылық мәселелеріне мемлекеттік органдар мен қоғамның назарын аударуға көмектеседі.

Елде адам саудасы, соның ішінде әйелдер мен қыздар саудасы орын алса, қылмыстық жауапкершілікке тартылады. 2024 жылы адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеуге және Қазақстан Республикасының осы саладағы мемлекеттік саясатын іске асыруға бағытталған «Қазақстан Республикасындағы адам саудасына қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заңның негізгі мақсаттарының бірі адам саудасының құрбандарының, оның ішінде әйелдер мен балалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету, адам саудасының құрбандарына көмек көрсету, олардың қауіпсіздігі мен жеке өміріне қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету болып табылады.

Адам саудасы фактілерін, оның ішінде кәмелетке толмағандарға қатысты жағдайларды анықтау мақсатында тұрақты түрде «STOP трафик» жедел-ізвестіру және алдын алу іс-шаралары жүргізіледі. Бұл іс-шаралар барысында шаруа қожалықтары, құрылыс нысандары, қыстақтар және басқа да орындар тексеріледі.

Жыныстық және репродуктивті денсаулық қызметтеріне қолжетімділік

Қазақстанда жыныстық және репродуктивті денсаулық саласындағы қызметтерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету Конституцияда және «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексте бекітілген. Заңнама 15 жастан бастап барлық азаматтардың тиісті қызметтерді алуына кепілдік береді.

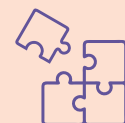
Бүгінде репродуктивті жастағы әйелдер ел халқының үштен бірін, ал 14 пен 29 жас аралығындағы жастар шамамен төрттен бірін құрайды. Елімізде халықтың репродуктивті денсаулығын сақтау және нығайту мақсатында, жыл сайын бала туатын жастағы әйелдерге профилактикалық тексерулер мен консультациялар жүргізіледі. Репродуктивті қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын арттыру үшін алғашқы медициналық-санитарлық көмек жүйесінде 845-тен астам отбасын жоспарлау кабинеттері жұмыс істейді. Олар әйелдер мен ерлерге репродуктивті денсаулық, қауіпсіз ана болу және отбасын жоспарлау мәселелері бойынша кеңестер береді.

Жастар денсаулық орталықтары (ЖДО) профилактикада, жастарды тәрбиелеуде және медициналық қызметтердің қолжетімділігінде маңызды рөл атқарады. 2024 жылдың нәтижесінде елімізде 103 ЖДО жұмыс істейді. ЖДО 10 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға және 18 мен 29 жас аралығындағы жастарға медициналық, психо-әлеуметтік және құқықтық көмек көрсетеді. ЖДО жұмысы аясында жастар гинеколог, уролог, дерматовенеролог, психолог, әлеуметтік қызметкер және заңгерден кеңес ала алады. 2021 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде ЖДО 1 852 656 адамға қызмет көрсетті, бұл 10 жастан 29 жасқа дейінгі (5 234 150 адам) халықтың межелі санының 35,4 %-ына тең; 2021 жылы – 285169 адам, 2022 ж. – 728 628 адам, 2023 ж. – 838 859 адам.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2022 жылы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы жаңартылып, әйелдердің экономикалық және саяси қызметке қатысуын кеңейтуге және отбасы институтын нығайтуға баса назар аударылды.
- 2023 жылдан бастап гендерлік теңдік мәселелері бойынша әкімнің кеңесшілері лауазымын белгілеу арқылы өңірлерде гендерлік теңдікті ілгерілету шаралары қарастырылуда.
- Тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікті күшейту, оның ішінде агрессорға тәуелді болған жәбірленушілерді қорғау туралы «Әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша» Заң қабылданды.
- Жеке секторда ілгерілеушілік бар, ірі компаниялар гендерлік теңдік жоспарларын жүзеге асырып, харассментке қарсы саясатты қабылдауда.

5-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Стратегиялық және бюджеттік жоспарлауда гендерлік-бағдарлық тәсілдің баяу интеграциясы тіркелді.
- Жалақы, жұмыспен қамту, жұмыссыздық және саяси өкілдікте гендерлік алшақтық сақталады.
- Сапалы репродуктивті қызметтер мен құқықтық ақпаратқа қолжетімділік, әсіресе халықтың мұқтаж топтары мен ауылдық топтардың арасында шектеулі.

Келешек қадамдар

- Мемлекеттік органдарда және квазимемлекеттік құрылымдарда гендерлік сертификаттауды жүзеге асыру.
- Гендерге негізделген бюджеттеуді енгізу.
- Квота және оқыту бағдарламалары арқылы әйелдердің ауыл шаруашылығы жерлерге қолжетімділігін арттыру.
- Ерлер мен әйелдердің тең құқықтары туралы қоғамның хабардарлығын арттыру.
- Гендерге сай бөлінетін деректерді жинау мен талдауды күшейту.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Жаңа заңдардың, соның ішінде «Әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша» Заңның қабылдануы Қазақстандағы гендерлік теңдіктің маңыздылығын мойындауды және әйелдер құқықтарын қорғаудың құқықтық негізін жасауға ұмтылысты көрсетеді.
- Дағдарыс орталықтары тұрақсыз жұмыс істейді және қажеттіліктерді қамтымайды.
- Әйелдер шешім қабылдауда, әсіресе ауылдық жерлерде жеткіліксіз өкілдік етеді.
- Жалақы төленбейтін күтім саясатта ескерілмейді.
- Репродуктивті денсаулыққа қолжетімділік шектеулі, әсіресе, мұқтаж топтарда байқалады.
- Қабылданған заңдар жүйелі түрде жүзеге асырылмаса, жауапкершілікті қайта бөлмесе, дағдарыстық құрылымдарды қолжамаса және ҰЕҰ толық қатыспаса, 2030 жылға қарай 5-Тұрақтыдаму мақсатына қол жеткізе алмау қаупі бар.

3.3. Тұрақты экономикалық өсу және өңірлік инфрақұрылымды дамытуға арналған инновациялар

Инновация тұрақты экономикалық өсуді және өңірлік инфрақұрылымды дамытуды қамтамасыз етуде, тиімділік пен тұрақтылықты арттырудың жаңа мүмкіндіктерін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Осыған байланысты ұзақ мерзімді келешекте тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін жаңа көкжиектер ашатын озық технологиялар мен тұрақты тәжірибелерді енгізу бойынша мақсатты жұмыс жүргізілуде.

Бұл мақсаттарға қол жеткізу олардың дамуға кешенді көзқарасты қамтамасыз ете отырып, басқа ТДМ-мен өзара байланысы ескерілгенде ғана мүмкін болады:

- **ТДМ 7 «Қымбат емес және таза энергия»** өндірісті жаңғырту, шығарындыларды азайту және қалалық ортаны жақсартуға қажет тұрақты энергетикамен қамтамасыз ете отырып, ТДМ 9, ТДМ 11, ТДМ 12 және ТДМ 13 мақсаттардың жүзеге асырылуына жағдай жасайды.
- **ТДМ 8 «Лайықты жұмыс және экономикалық өсу»** 8-Тұрақты даму мақсатына ТДМ 4, ТДМ 7, ТДМ 9 және ТДМ 10 бойынша ілгерілеу арқылы қол жеткізіледі, өйткені адами капиталды дамыту, энергияға қолжетімділік және инфрақұрылымға инвестициялар тұрақты жұмыс орындарын құрады.
- **ТДМ 9 «Индустриаландыру, инновациялар мен инфрақұрылым»** ТДМ 8, ТДМ 10 және ТДМ 11-ге мультипликативті әсер етеді, өйткені көлік, өндіріс және цифрлық жүйелердегі даму өңірлік теңсіздіктерді азайтады және қаладағы тұрақтылықты күшейтеді.
- **ТДМ 10 «Теңсіздікті қысқарту»** ТДМ 1, ТДМ 4, ТДМ 5, ТДМ 8 және ТДМ 11-мен тығыз байланысты, өйткені ресурстарды әділ бөлу, білім беру мен жұмыспен қамтуға тең қолжетімділік, қалалық және ауылдық инфрақұрылымды дамыту теңсіздіктерді азайтудың негізі болып табылады.
- **ТДМ 11 «Тұрақты қалалар мен елді мекендер»** 11-Тұрақты даму мақсатына ТДМ 8, ТДМ 9, ТДМ 12 және ТДМ 13 арқылы қол жеткізіледі, өйткені қаланы жаңарту экологиялық, экономикалық және әлеуметтік тәсілдерді біріктіруді талап етеді.

7-мақсат. Арзан, сенімді және тұрақты қуат көздерінің барлық адамдарға уақтылы қолжетімді болуын қамтамасыз ету

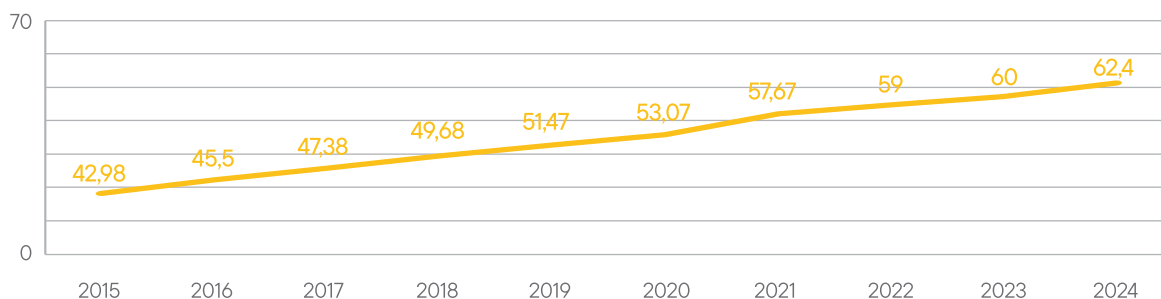
Қазақстан соңғы жылдары сенімді және тұрақты энергияға қолжетімділікті қамтамасыз етуде едәуір жетістіктерге жетті: газдандыру халықтың үштен екісіне жетті, жүздеген елді мекендер газға қосылды. 2022-2024 жылдар аралығында жаңартылатын энергия көздерінің 37 жаңа нысаны іске қосылды, жылу электр станциялары жаңғыртылды, экологиялық стандарттар күшейтілді, энергия үнемдеу мен энергия тиімділігін арттыру бойынша ауқымды шаралар жүзеге асырылуда. Сонымен қатар экономика мен халық санының қарқынды өсуі энергия тұтынуды арттыруды жалғастыруда, әсіресе, елдегі электр энергиясының шамамен 67 %-ын тұтынатын өнеркәсіп секторында.

Тұрақты энергиямен жабдықтауға қол жеткізу

Ел тұрақты түрде халықтың электр желілеріне толық қолжетімділігі бар көшбасшылар қатарында. Үй шаруашылықтарының 100 %-ы электр қуатына қосылған, бұл энергиямен жаппай қамтуды қамтамасыз етеді. Дегенмен, басқа энергетикалық инфрақұрылымдық қиындықтар әлі де бар.

Қазақстанның басым бағыттарының бірі отынның неғұрлым экологиялық таза және тиімді түрі ретінде халықтың табиғи газға қолжетімділігін кеңейту болып табылады. 2015-2024 жылдар аралығында халықты газдандыру деңгейі 42,98 %-дан 62,4 %-ға өсті, бұл шамамен 12,6 млн. адамды табиғи газбен қамтамасыз етуді білдіреді. Газбен қамтудың орташа жылдық өсімі ~2,16 пайыздық тармақты құрады, бұл газдандыру бағдарламаларының тұрақты жүзеге асырылуын көрсетеді. Бұл - жаппай газ тарату мақсатына қарай біртіндеп жылжуды көрсететін қалыпты, бірақ тұрақты өсім.

Газ тарату қарқынының өсуі – жүйелі мемлекеттік саясаттың және ірі инфрақұрылымдық жобалардың нәтижесі (30-сурет).

Дереккөз: ҚР Энергетика Министрлігі

30-сурет. 2015-2024 жылдардағы Қазақстан халқын газдандыру деңгейінің динамикасы, %

2022 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі Газ саласын 2030 жылға дейін дамытудың кешенді жоспарын бекітті⁶². Жоспар тауарлық газдың ресурстық базасын ұлғайтуға, ішкі нарықты қамтамасыз етуге және газ тасымалдау инфрақұрылымын жаңғыртуға бағытталған.

2023 жылы 2023–2030 жылдарға арналған Газдандырудың бас схемасы қабылданды. Бас схема бірыңғай газ тасымалдау жүйесін құруды және шалғай өңірлерді газдандыруды кеңейтуді көздейді⁶³. Бүгінгі таңда бір мезгілде бірнеше магистральдық газ құбырларын салу жобалары жүзеге асырылуда: жалпы өткізу қабілеті жылына 21 млрд м³ астам «Бейнеу-Бозой-Шымкент» 1 және 2-жолдар, «Ақтөбе-Қостанай», «Сарыарқа», «Талдықорған-Үшарал» газ құбырлары. Бұл жобаларды жүзеге асыру газ желісінің бөлшектенуін жоюға және бұрын қызмет көрсетілмеген аумақтарға газ жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған. Ағымдағы жағдайды талдау Қазақстанда өңірлердегі инфрақұрылымдық проблемаларды шешуде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі артып келе жатқанын көрсетеді.

Байғанин ауданындағы «Қазақтүрікмұнай» ЖШС-нен әлеуметтік бағдарланған энергиямен жабдықтау

«Қазақтүрікмұнай» ЖШС-і «ҚазМұнайГаз» Ұлттық компаниясы» АҚ-ның 100 % еншілес кәсіпорны болып табылады. «Қазақтүрікмұнай» ЖШС-і Ақтөбе облысы Байғанин ауданындағы Жарқамыс ауылының тұрғындарына жылына 4 млн. текше метрге жуық газды тегін беруде. 2007-2023 жылдар аралығында мұндай жетекзудің жалпы көлемі шамамен 30 млн. текше метр газды құрады. Сонымен қатар, әріптестік 2015 жылдан бері жеке электр станциясында өндірілген артық электр қуатын райондағы екі шаруа қожалығына тегін жеткізіп келеді⁶⁴.

Қазақстанда газдандырудың жалпы өсуіне қарамастан, өңірлер арасында айқын теңсіздік сақталуда. Батыс және оңтүстік облыстар (Алматы – 77,7 %, Жамбыл – 91,1 %, Шымкент – 97 %) толығымен дерлік газ желілеріне қосылған, ал орталық және солтүстік облыстарда, мысалы, Қарағанды және Ұлытау облыстарында газбен қамту 3,4 %-дан аспайды. Бұл айырмашылық тарихи дамумен түсіндіріледі: өндіріс пен магистральдық газ құбырлары елдің батысында шоғырланған, ал инвестициялар дәстүрлі түрде оңтүстік энергияны тұтыну орталықтарына бағытталды, ал солтүстік және шығыс өңірлер көмірді жағуда қалды. Бұл теңсіздік тек инфрақұрылымдық алшақтықты ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық алшақтықты да тудырады: өмір сапасы, энергия тиімділігі, шығарындылар деңгейі және тіпті климатқа төзімділік бүкіл елде әртүрлі. Теңсіздікті төмендетудің негізгі жолдарының бірі – өңірлердегі газ инфрақұрылымын дамытуға және жаңғыртуға қуатты серпін бере алатын жеке инвестицияларды белсенді тарту.

⁶² «Қазақстан Республикасының газ саласын дамытудың 2022–2026 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 18 шілдедегі №488 қаулысы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000488?utm_source

⁶³ «Қазақстан Республикасын газдандырудың 2023–2030 жылдарға арналған бас схемасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2023 жылғы 29 қыркүйектегі №350 бұйрығы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23JVM00350?utm_source

⁶⁴ «ҚазМұнайГаз» Орталық және Шығыс Өріктау кен орындарын толық көлемде игеру тұжырымдамасын әзірлеуде. <https://www.kmg.kz/ru/press-center/press-releases/osvoenie/>

Жеке инвестиция есебінен Юбилейное ауылын газдандыру

«Ново-Приречное» ЖШС Ақмола облысы, Есіл ауданы, Юбилейное ауылында газ цистернасының жүйесін орнатуға 140 млн. теңге инвестиция құйып, оған сұйытылған газ цистерналарын жобалау, орнату, ұзындығы 11,75 км тарату желілерін салу және 160 үй шаруашылығын қосу (100 % қамту) жүргізілді. Нәтижесінде 549 тұрғын магистральдық желілерге мемлекеттік ауқымды инвестицияны күтпей-ақ, жылытуға, тамақ дайындауға және тұрмыстық қажеттіліктеріне табиғи газға қол жеткізді. Бұл мысал жеке инвестициялар мен жергілікті шешімдер өңірлік алшақтықтарды азайтуда және заманауи энергетикалық ресурстарға қол жеткізуді жеделдетуде шешуші рөл атқара алатынын көрсетеді⁶⁵.

Қолданыстағы газбен жұмыс істейтін энергетикалық нысандарды жаңғырту және жаңаларын салу да стратегияның бір бөлігі болып табылады. 2024 жылы Астанада 1-ЖЭО, 2-ЖЭО, 3-ЖЭО және жаңа «Юго-Восток» қазандығы елордада табиғи газға сәтті ауыстырылды, бұл жылумен жабдықтау тапшылығын жоюға, сенімділік пен экологиялық тазалықты арттыруға көмектесті. Алматыда «Алматы-Байсерке-Талғар» газ құбырының екінші желісін салу арқылы ЖЭО-2 мен ЖЭС-3-ті газдандыру жобасы іске қосылды.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Біздің Павлодар сияқты ірі өнеркәсіптік қалада жылумен қамту мәселесі осыдан 40 жылдан астам уақыт бұрын айтыла бастаған. Бұл туралы мен 1982 жылғы «Звезда Прииртышья» газетінен білгім.

Бірақ осы уақыт ішінде ештеңе өзгерген жоқ. Қазір бұл туралы жиі қайталанады – әсіресе қыста, ластанған ауа мен түтіннің салдарынан тыныс алу қиынға соғады.

Қаладағы зиянды қалдықтар тек зауыттардан ғана шықпайды екен. Жеке секторда әлі күнге дейін 12500 үй көмірмен жылытылады. Халық орталықта тұрады, бірақ орталық жылу жүйесіне қосылу мүмкін болмағандықтан, қалада газ жоқ болғандықтан, ескі пештерді пайдаланады.

Енді заманауи шешімдерді іздеу маңызды. Олардың бірі – жылу сорғылары. Бұл ауадан, жерден немесе судан жылу алып, оны үйіңіздің энергиясына айналдыратын құрылғы. Ол ауаны дерлік ластамайды және көмірді жоюға көмектеседі.

Мұндай жүйелер қымбат болса да, уақыт өте келе ақшаны үнемдейді және тұрақты техникалық қызмет көрсетуді қажет етпейді. Бұл ыңғайлы және адамдарға жүктемені азайтады.

Жылу сорғылары қаламызға көмектесе алады деп ойлаймын. Әсіресе жылу мен экологиялық мәселелер қатты сезілетін жерлерде.

Асанәлі Сүлейменов, дарынды балаларға арналған
№ 3 гимназияның 9-сынып оқушысы, Павлодар облысы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

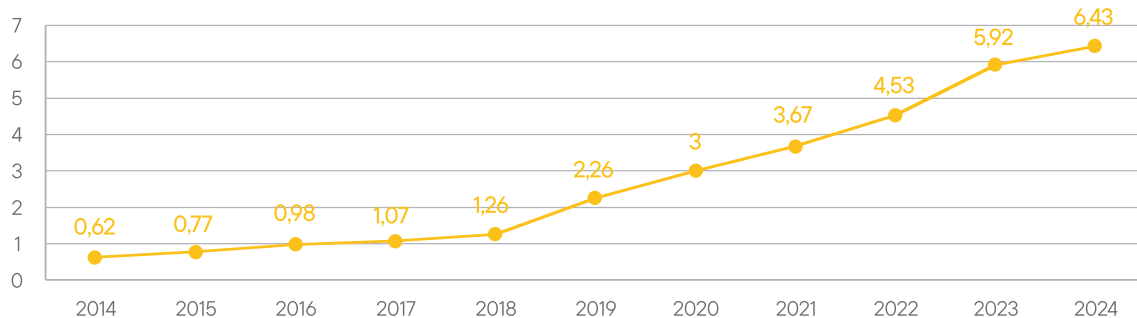
”

2024 жылы Батыс Қазақстан облысы мен Шымкент қаласы бойынша 6 мың адамды қамтитын, республика бойынша кеңейту жоспары бар халықтың аз қамтылған топтары үшін газ төлемдеріне 24 %-ға дейін жеңілдіктер беретін «Әлеуметтік әмиян» әлеуметтік пилоттық жобасы іске қосылды. Бұл бастамалар халықтың әлеуметтік мұқтаж топтары үшін газды қолжетімді етеді және экологиялық таза жылу жүйесіне көшуді ынталандырады.

Жаңартылатын энергия көздері: өсу және құрылым

Қазба отынының бай қорына қарамастан, Қазақстан өзінің энергетикалық балансындағы жаңартылатын энергия көздерінің үлесін дәйекті түрде арттыруда. Соңғы онжылдықта жаңартылатын энергия көздерімен өндірілген электр энергиясының үлесі 10 еседен астам өсті – 2014 жылғы 0,62 %-дан 2024 жылғы 6,43 %-ға дейін (31-сурет). Бұл ілгерілеуге жаңа қуаттарды енгізу және «жасыл» энергетиканы мемлекеттік қолдаудың арқасында қол жеткізілді.

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

31-сурет. Өндірістің жалпы көлеміндегі жаңартылатын энергия көздерімен өндірілетін электр энергиясы үлесінің өсуі

2025 жылдың басындағы жағдай бойынша Қазақстанда жалпы орнатылған қуаты 3082 МВт болатын 154 жаңартылатын энергия нысаны (қуаты 200 кВт-тан астам) жұмыс істейді. Олардың қатарына: жалпы қуаты 1570 МВт болатын 63 жел электр станциясы, 46 күн электр станциясы – 1222,6 МВт, 42 су электр станциясы – 287,7 МВт, сондай-ақ қуаттылығы 1,77 МВт болатын 3 биогаз қондырғысы кіреді.

Жел электр станциясы барлық «жасыл» қуаттардың 50,9 %-ын, күн электр станциялары ~39,7 %-ын, гидроэлектростанциялар 9,3 %-ын, биоэлектростанциялар 0,1 %-ын құрайды – бұл негізінен шағын ГЭС.

Жаңартылатын энергия көздерін дамытуға мемлекеттік деңгейде қолдау көрсетілуде. Жобаларды іріктеу бойынша жыл сайынғы аукциондар өткізіледі, олардың жеңімпаздары электр энергиясын сатып алу бойынша ұзақ мерзімді шарттарды алады.

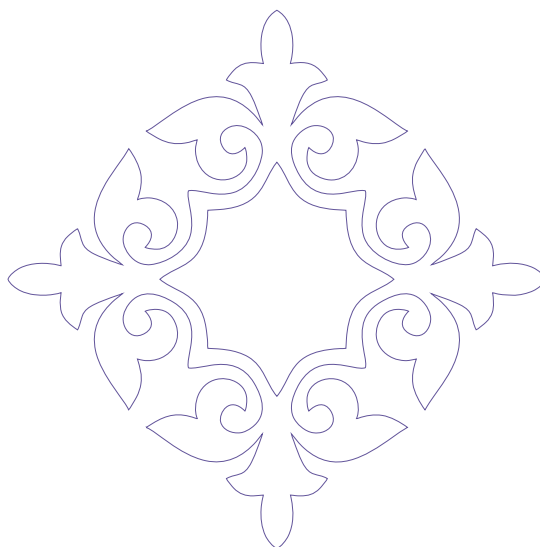
2025 жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша жаңартылатын көздер барлық электр энергиясын өндірудің шамамен 5,93 %-ын қамтамасыз етті (қыс-көктемгі кезеңде өндіріс маусымдық шыңнан төмен), ал 2030 жылға қарай жаңартылатын энергия көздерінің үлесін 15 %-ға дейін арттыру жоспарлануда. Ұзақ мерзімді келешекте өршіл мақсат қойылды: 2050 жылға қарай елдің жалпы энергия тұтынуының кем дегенде 50 % жаңартылатын және баламалы көздер есебінен қамтамасыз етілуге тиіс.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін жыл сайынғы аукциондарды өткізуді ескере отырып, жасалған шарттарға сәйкес, соның ішінде энергия сақтау жүйелері бар ірі жобаларды салуды қоса алғанда, 2035 жылдың соңына қарай жаңартылатын энергия көздерінің жалпы белгіленген қуатының шамамен 8,4 ГВт іске асырылатын болады.

Энергияны үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру

«Жасыл экономикаға» көшудің жаңартылған тұжырымдамасын (2024 жылғы маусым) ескере отырып, Қазақстан 2021 жылғы деңгейден 2030 жылға қарай ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығын 15 %-ға төмендету міндетін қойды. 2023 жылдың соңына қарай бұл көрсеткіш 1,38 %-ға төмендеп, ЖІӨ-нің 1000 долларына шаққанда 0,3156 тонна мұнай эквивалентін құрады. «Энергия үнемдеу туралы» Заң қабылданғаннан бері (2012 ж.) Мемлекеттік энергетикалық тізілімге (МЭТ) 80 мыңнан астам ұйым енгізілді, оның ішінде жалпы тұтынуы 62,1 млн. тонна баламалы отын болатын 19,3 мың белсенді субъектілер. 2216 субъектіге энергетикалық аудит жүргізілді.

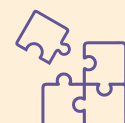
2015-2023 жылдар аралығында энергия үнемдеу шараларына 431 млрд. теңгеден астам инвестиция тартылып, шамамен 106,8 млрд. теңге (3,6 млн. тонна баламалы отын) үнемделген. 2023 жылы инвестиция 48 млрд. теңгені, үнемдеу 1,7 млрд. теңгені құрады. 2024 жылы бюджеттік секторда энергия тұтыну нормаларына мониторинг және 10 мыңнан астам мемлекеттік жабдықты сатып алуға талдау жүргізілді; Тоңазытқыш құрылғылардың 51 %-ы энергияны үнемдейтін деп танылған.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2024 жылы Астанада 1-ЖЭС, 2-ЖЭС, 3-ЖЭС және «Оңтүстік-Шығыс» қазандығы табиғи газға көшірілді, ал Алматыда 2-ЖЭС және 3-ЖЭС газдандыру жобасы іске қосылды, бұл жылумен қамтамасыз ету сенімділігін арттырып, ауаға шығарындыларды азайтты.
- 2015-2024 жылдар аралығында газдандыру деңгейі ауқымды жобалардың арқасында 12,6 млн адамды қамтып, 42,98 %-дан 62,4 %-ға дейін өсті.
- 2024 жылы Батыс Қазақстан облысы мен Шымкент қаласындағы 6 мың азаматты қамтыған, газ төлеміне 24 %-ға дейін жеңілдік алған «Әлеуметтік әмиян» пилоттық жобасы жүзеге асырылды.
- 2024 жылы энергия балансындағы жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 6,43 %-ға жетіп, 37 нысан іске қосылды, жұмыс істеп тұрған станциялардың жалпы саны 154 (3082 МВт) құрайды.
- 2015-2023 жылдар аралығында энергия үнемдеуге 431 млрд. теңге инвестиция тартылып, 3,6 млн тонна отын үнемделді, 2 мыңнан астам ұйым энергия аудитінен өтті.

7-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Бензинмен салыстырғанда газдың бөлшек сауда бағасының төмен болуына байланысты сұйытылған мұнай газының тапшылығы айына 20-25 мың тонна деңгейінде сақталуда, ал ТМД газ фракциялары – мұнай-химия өнеркәсібі үшін құнды ресурс.
- Біртұтас газ тасымалдау жүйесінің болмауы кейбір өңірлердің магистральдық газ құбырларынан оқшау қалуына әкеледі, бұл ел бойынша газды біркелкі үлестіруді қиындатады.
- Газдандыру деңгейі төмен өңірлерде көмірді жылытуға пайдалану жалғасуда, бұл ауаның ластануына және халық арасында тыныс алу жолдары ауруларының көбеюіне алып келеді.
- Жаңартылатын энергия көздерінің теңгерімсіздігін реттеу үшін «KEGOC» АҚ қосалқы станциясында қытайлық компаниямен бірлесіп энергия сақтау жүйесін орнату бойынша пилоттық жоба әзірленуде, ал баламалы энергетика туралы заң жобасында мұндай шешімдерді қолдау тетіктері қарастырылған.

Келешек қадамдар

- Магистральдық газ құбырларының транзиттік қуаттарын кезең-кезеңмен дамыту, сондай-ақ экологиялық таза отын ретінде меншікті газ ресурстарын пайдалана отырып, газбен жабдықтау қажеттілігін толық қанағаттандыру үшін бірыңғай газ тасымалдау жүйесін құру арқылы халықты газбен қамтуды арттыру.
- Жаңартылатын энергия көздеріне арналған жыл сайынғы аукциндар өткізу.
- Ел жүйесін теңгерімдеуге қажетті энергияны жинақтау және сақтау жүйелерін қоса алғанда, жаңа маневрлік ресурстарды құру.
- Шағын көлемді қондырғыларды (200 кВт-қа дейін) енгізу арқылы таза тұтынушы механизмі арқылы жаңартылатын энергияны меншікті өндіру үлесін арттыру.
- Қоғаммен ашық жұмысты ескере отырып, барлық қауіпсіздік нормаларын сақтай отырып, бірінші атом электр станциясының құрылысын бастау.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Көміртегі бейтараптығына қол жеткізудің 2060 жылға дейінгі стратегиясының қабылдануы, сондай-ақ халықтың электр энергиясына іс жүзінде әмбебап қолжетімділігі Қазақстанның анағұрлым тұрақты және экологиялық таза энергетикалық модельге көшуге бейілділігін көрсетеді.
- Энергиямен жабдықтау сенімділігі мен қолжетімділігі мәселелері алаңдаушылық туғызуда: кейбір өңірлерде үзілістер бар, ал тарифтердің өсуі үй шаруашылықтарының кірістерінің динамикасынан асып түсуде.
- Сауалнамаға қатысқан респонденттер жаңартылатын энергия көздерінің рөлін күшейтудің, орталықтандырылмаған шешімдерді енгізудің, энергия тиімділігін арттырудың, елдің энергетикалық саясатындағы экологиялық және әлеуметтік жауапкершілік қағидаларын ұстанудың маңыздылығын атап көрсетуде.

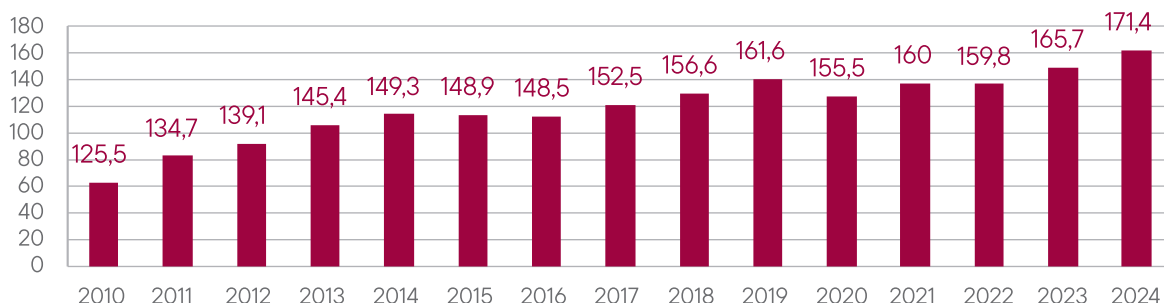

8-мақсат. Алға бағытталған, ауқымды және тұрақты экономикалық өсімге, баршаның толық, өнімді және лайықты жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу

Қазақстан тұрақты экономикалық өсуді, жұмыссыздықтың азаюын және экономиканың жаңа секторларының, соның ішінде туризм мен креативті индустрияның дамуын көрсетуде. Соңғы жылдары жұмыспен қамту көрсеткіштерінің жақсаруы, бейресми жұмыспен қамтуды азайту шаралары, еңбекті қорғау және жастарды қолдау күшейтілді. Сонымен қатар, кешенді көзқарасты талап ететін жүйелі міндеттер: экономиканы әртараптандыру, өңірлік айырмашылықтарды азайту және еңбек нарығын жаңа шындықтар мен технологиялық өзгерістерге бейімдеу қажеттілігі сақталуда.

Экономикалық өсу және жан басына шаққандағы ЖІӨ

Экономиканы әртараптандыру саясатының нәтижесінде 2024 жылы Қазақстанның ЖІӨ 4,8 %-ға өсті. Қазақстанда жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ 2005 жылғы деңгеймен салыстырғанда 2010 жылғы 125,5 %-дан 2024 жылы 171,4 %-ға дейін өсті (32-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

32-сурет. Жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ-нің жылдық индексі, 2005 жылға пайызбен

Бұл ретте, жұмыспен қамтылған адамға шаққандағы нақты ЖІӨ өсу қарқыны оң динамикасын көрсетеді: 2022 жылы ол 101,3 %-ды құрады, 2023 жылы 104,7 %-ға, ал 2024 жылы 103,6 %-ға дейін өсті, бұл еңбек өнімділігі мен экономикалық белсенділіктің тұрақты өсуін көрсетеді.

Еліміз сондай-ақ посткеңестік кеңістік пен Орталық Азияның 15 елі арасында жалпы көлемнің 61 %-ын құра отырып, тікелей шетелдік инвестицияларды тарту бойынша өңірдегі көшбасшылығын сақтап қалды. Осылайша, экономикадағы шағын және орта бизнестің үлесі 2023 жылдың сәйкес, кезеңімен салыстырғанда 2024 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша жалпы ішкі өнімнің 39,3 %-ына дейін өсті.

Шығармашылық экономиканың дамуы жұмыспен қамту мен өсудің жаңа драйверіне айналды. Дегенмен, Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының сауалнамасына сәйкес, халықтың 50 %-ға жуығы ғана «шығармашылық индустрия» ұғымымен таныс, ал респонденттер кино мен теледидар (49,4 %), IT (48,1 %) және музыканы (41,8 %) келешегі зор салалар деп санайды. Респонденттер анықтаған негізгі кедергілер: -инвестицияның болмауы, мемлекеттік қолдаудың әлсіздігі және саланы дамыту бойынша кешенді шараларды қажет ететін құқықтық сауатсыздық⁶⁶.

Туризмнің тұрақты дамуы

Туризм ел экономикасының басым секторы ретінде танылған, бұл ҚР 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында көрсетілген. Институттық деңгейде экотуризм бойынша ұлттық стандарт әзірленді.

Қазақстанда 84 елмен визасыз режим жұмыс істейді, халықаралық әуе қатынасы аптасына 761 рейсті қамтамасыз ете отырып, 130 бағыт бойынша 33 елді қамтиды.

2023 жылы тікелей туризмде өндірілетін ЖҚҚ 1 184,4 млрд. теңгеге жетті, бұл 2020 жылғы деңгейден үш есе дерлік жоғары және сектордың тұрақты өсуін көрсетеді. Табыстың негізгі факторларына туристік нысандардың ұлғаюы, көрсетілетін қызметтердің көлемі, инвестицияны ынталандыру шаралары жатады. Мәселен, 2015-2024 жылдар аралығында орналастыру орындарының саны 84 %-ға (2338-ден 4303-ке), нөмірлік қор 73 %-ға (53126-дан 91849-ға дейін), төсек-орындар саны екі есеге жуық (+98 %) өсті. Туризм саласында көрсетілген қызмет көлемі төрт еседен астам өсті (2015 жылғы 72,6 млрд. теңгеден 2023 жылғы 299,8 млрд. теңгеге дейін). Бұл, өз кезегінде, жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан туризмде жұмыспен қамтылғандар үлесін 5,5 %-ға дейін арттыруға ықпал етті.

Тұрақты туризм қағидалары бағдарламалық құжаттарға, соның ішінде Бурабай, Маңғыстау және Алматы тау кластеріндегі туризмді дамытудың кешенді жоспарына, сондай-ақ Катонқарағай ауданында тұрақты туризмді дамытудың Бас жоспарына біріктірілген. Сондай ақ бастамашыл азаматтар туризмнің тұрақтылығын қамтамасыз етуге елеулі үлес қосуда.

Катонқарағайдағы тұрақты туризм – жергілікті бастамалар арқылы дамыту

Шығыс Қазақстан облысының Катонқарағай ауданы WWF Living Planet деректері бойынша әлемнің 200 басым экологиялық өңірлерінің қатарына кіреді. 2019 жылдан бастап жергілікті кәсіпкерлер құрған «Катонқарағай ауданының тұрақты дамуы» қоғамдық қоры тұрақты туризмнің белсенді қатысушысына айналды. Бес жыл ішінде қор 987 млн. теңгені құрайтын туристік өнімдерді дамытудан қалдықтарды өңдеуге дейін 100-ден астам жобаны жүзеге асырды.

⁶⁶ «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты» РМҰ материалдары

Қор қауымдастық туризмін дамытады – ол «Қонақжайлылық мектебінде» үйлерді қонақ үйге және пойыздарға айналдыруға гранттар береді. 65 төсек орын ашылып, ауыл тұрғындары жаңа табысқа қол жеткізді. Осылайша, Берел ауылындағы бір отбасы маусымда 1 млн теңгеге жуық табыс тапты.

2024 жылы аудан тұрақты туризмдегі озық тәжірибелер үшін ITB Berlin көрмесінде Green Destinations Top 100 Story Awards марапатының «Өркендеп келе жатқан қауымдастықтар» санатында 3-орынды иеленді. Бұл жағдай жергілікті бастамалар мен ақылды тәсілдер туризмді дамудың, табиғатты сақтаудың және әл-ауқатын арттырудың драйверіне айналдыратынын көрсетеді.

Туризмнің оң динамикасы халықаралық рейтингтерде де расталады. Саяхат пен туризмді дамытудың жаһандық индексі (TTDI) Қазақстан 2019 жылы 80-орыннан 2023 жылы 119 ел арасында 52-орынға көтерілді.

Экотуризмнің танымалдығы пандемиядан кейінгі кезеңде едәуір өсті. Еліміздің ұлттық саябақтарына келушілер саны төрт есеге (698 мыңнан 2,8 млн адамға дейін) өсті. Экология мен туризм арасындағы тепе-теңдікті үйлестіру үшін келушілер орталықтары салынып, глэмпинг алаңдары орнатылуда. Қазіргі уақытта 16 визит – орталық жұмыс істейді, оның 8-і ұлттық саябақтарда, сондай-ақ 40-тан астам глэмпинг алаңдарында орналасқан. Соңғы жылдары күн батареялары әсіресе Шарын, Алтын-Емел және Көкшетау ұлттық саябақтарында белсенді түрде қолданылуда. Басқа инфрақұрылым нысандарының ішінде Шымбұлақ туристік бағытына енгізілген эко автобустарды атап өткен жөн.

Qazaq National Parks Visitor Centers – туризм мен ауылдық қауымдастықтарды дамыту нүктесі

Qazaq ұлттық парктері (Аюсай, Түргенсай, Шарын, Алтын-Емел және Батан) салған туристер орталықтары ұлттық парктердегі туристік ағындарды басқаруда және экономикалық Тұрақтылықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды.

Серіктес Tary, Ayusai Electro Bikes және басқаларымен бірлесіп 200-ден астам жұмыс орны ашылды. Qazaq National Parks келушілер орталықтарына жақын орналасқан ауылдардағы әлеуметтік бастамаларды белсенді түрде қолдайды. Мысалы, Алматы облысындағы Нұра ауылының 100 тұрғыны үшін Шарын шатқалына экскурсия ұйымдастырылды, олардың біразы кейін жұмысқа орналасты; 500 орындық мектеп 2 млн теңгеге күрделі жөндеуден өтті. Жетісу ауданындағы Басши ауылында «Алтын-Емел» визиттік орталығының жанынан «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде білім алған жас дәрігерлер шақырылды. Олар 100-ден астам тұрғынды медициналық тексеруден өткізді.

Бұл күш-жігер табиғи мұраны сақтауға ғана емес, сонымен қатар жергілікті қоғамдастықтың тұрақты дамуына, жұмыс орындарын құруға және ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Мемлекеттік қолдау инвестиция ағынын және саланың дамуын ынталандырады. 2022 жылдан бастап мемлекеттік қолдаудың жеті шарасы енгізілді, олардың ең танымалы туристік нысандарды салуға және қайта жаңартуға жұмсалған шығындардың 10 %-ын өтеу болып табылады. Динамика әсерлі: 2022 жылы бір нысаннан сомасы 7,5 млн. теңге өтемақы және 2024 жылы 39 нысанға 3,2 млрд. теңге өтемақы өтелді. Санитарлық-тұрмыстық нысандарды ұстауға, жол бойындағы қызметтерге, тау шаңғысы курорттары үшін көлік пен құрал-жабдықтар алуға субсидиялар, сондай-ақ келу туризмін қолдау шаралары әзірленуде.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

21 ғасыр – әр адам үшін жаңа мүмкіндіктер ғасыры. Қазір адамдар бұрынғыдан да көп саяхаттайды, әлемді өз көздерімен көргісі келеді, басқа мәдениеттер мен елдерді білгісі келеді. «Саяхат – даму» деп бекер айтпаған. Туризмдегі мамандықтар болашақта маңызды болады деп есептеймін, өйткені жасанды интеллект басқа саладағы адамдарды алмастырса да, туризм адамсыз жүре алмайды.

Қазақстан – Еуразия кіндігіндегі бейбітшілік пен келісім елі. Бізде ЮНЕСКО мойындаған Қожа Ахмет Ясауи кесенесі немесе Таңбалы петроглифтері сияқты бірегей орындар бар. Сондай-ақ – керемет пейзаждар: Іле-Алатау, Шағын каньоны, Қайыңды көлдері, Алакөл, Катонқарағай саябағы, Бұрабай. Бұл табиғаттың нағыз кереметтері!

Қазақстандағы туризмнің болашағы зор деп есептеймін. Бізде бүкіл әлемді қызықтыратын маршруттар бар: Ұлы Жібек жолының көне қалалары, археологиялық олжалар, этнотуризм. Ғалымдар мұнда үнемі жаңа тарихи қазыналарды тауып жатыр, біз оларды сақтап, әлемге паш етуіміз керек.

Туризм мамандары болашақ әлеміне әсер ете алады, өйткені олар саяхатшыларды жаңа ашылулармен байланыстырады. Мысалы, туристердің өзі зерттеуге қатысатын археологиялық тұрларды ұйымдастыруға немесе этнотуризм бойынша виртуалды агенттік құруға болады – бұл өте қызықты болар еді!

Айжан Төлеген, Кәрім Мыңбаев атындағы
№59 мектеп-лицейінің ІІ-сынып оқушысы, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

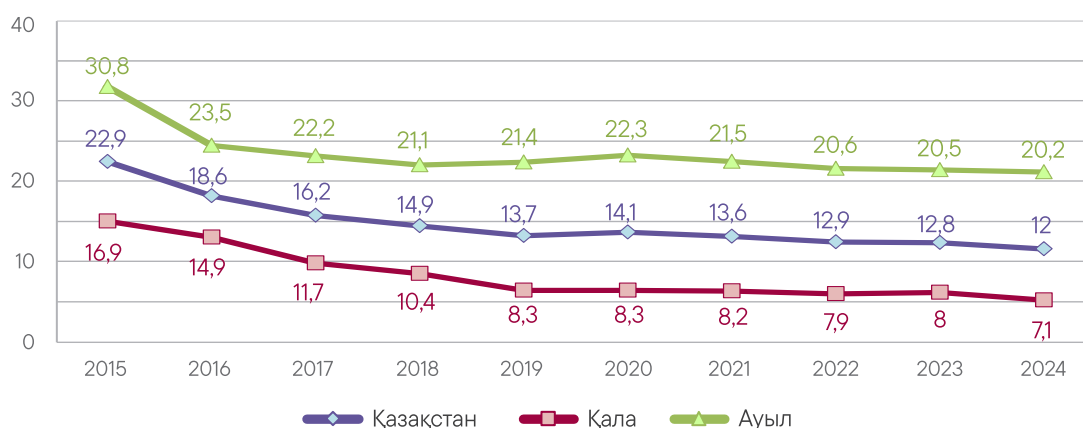
Жалпы, мемлекеттік қолдаудың, инвестицияларды белсенді тартудың және экология мәселелеріне назар аударудың үйлесімі туризмде тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін негіз жасайды.

Бейресми және өнімсіз жұмыспен қамтуды азайту

Еңбек нарығында негізгі индикаторлардың тұрақты жақсарып келе жайқандығы байқалады. Жұмыссыздық деңгейі 2022 жылғы 4,9 %-дан 2024 жылдың соңына қарай 4,7 %-ға дейін төмендеді, бұл қазіргі тарихтағы ең төменгі деңгей. 2024 жылы жұмыспен қамтылғандар саны 9,2 млн-ға жетті (7 млн жұмыс істейтіндер және 2,2 млн өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар). Бұл жұмыс күшінің 95 %-ын құрайды. Жұмысшылардың табысының серпіні ерекше оң: ең төменгі жалақы 2021 жылғы 42 500 теңгеден 2023 жылы 70 000 теңгеге және 2024 жылғы қаңтардан 85 000 теңгеге дейін өсті. Бұл өсім шамамен 1,8 млн. жұмыскердің табысының тікелей артуына және ел бойынша орташа жалақының өсуіне ықпал етті.

Елде бейресми жұмыспен қамтудың қысқаруының тұрақты үрдісі байқалады. Бейресми жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2015 жылғы 22,9 %-дан 2024 жылы 12 %-ға (1,15 млн. адам) дейін қысқарды. Бейресми жұмыспен қамтудың төмендеуі әсіресе қалаларда байқалады: 16,9 %-дан (2015 ж.) 7,1 %-ға (2024 ж.) дейін. Ауылдық жерлерде бейресми жұмыспен қамтылғандардың үлесі де едәуір төмендеді – осы кезеңде 30,8 %-дан 20,2 %-ға дейін, бірақ қаламен салыстырғанда жоғары деңгейде қалып отыр (33-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

33-сурет. Қалалық және ауылдық жерлердегі бейресми жұмыспен қамтылған жұмыскерлердің үлесі, %

Дегенмен, тәуелсіз зерттеулер көрсеткендей, «сұр» жұмыспен қамтуды ескере отырып, жұмысшылардың 36 %-на дейін еңбек шарты болмауы немесе табысының бір бөлігін жасыруы мүмкін. Көлеңкелі экономикада жұмыспен қамтылғандардың үлесі халықтың 30 %-нан асатын оңтүстік өңірлерде (Түркістан облысы, Шымкент қаласы және т.б.) мәселе әсіресе өзекті болып отыр⁶⁷.

COVID-19 пандемиясы еңбек нарығының цифрлық трансформациясын жеделдетті. 2023 жылы қашықтан жұмыспен қамтылған азаматтардың саны 42 мыңнан астам адамға жетті. Бұл әсіресе ақпараттық технологиялар, білім беру және қаржылық қызметтер секторларына қатысты. Жұмыс берушілер икемді кестелерді және қашықтан жұмысты көбірек енгізуде, бұл әйелдер мен мүгедектер арасында жұмысқа орналасу көрсеткіштерін арттырады.

⁶⁷ «Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының және жұмыспен қамтудың ерекшеліктері» зерттеулері, Adam Research

Интернеттегі жұмыспен қамтудың әлеуметтік және салық жүйесін реформалау

Жұмыспен қамтуды ресімдеу және интернет-платформалар арқылы жұмыс істейтін өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұлғалардың міндеттемелерін орындауды жеңілдету мақсатында, 2024 жылғы қыркүйектен бастап ҚР Салық және Әлеуметтік кодекстеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Негізгі өзгерістер стандартты мөлшерлемелер бойынша төлеу құқығын сақтай отырып (мысалы, міндетті зейнетақы жарналары бойынша 10 %) әлеуметтік төлемдердің мөлшерлемелерін 1 %-ға (жиынтық ауыртпалық – 4 %-ға, оның ішінде жеке табыс салығын, міндетті зейнетақы жарналарын, әлеуметтік аударымдарды және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға аударымдарды) төмендетуді қамтиды. Интернет-платформа операторларының салықтарды және әлеуметтік төлемдерді ұстау және аудару бойынша салық агенттері мәртебесі белгіленді.

Сонымен қатар, 2026 жылғы 1 қаңтарға дейін жұмыс берушінің міндетті зейнетақы жарналарын төлеуден босату, сондай-ақ кәсіпкерлік қызметті қатар жүргізетін жеке тұлғалар үшін екі салық режимін бір мезгілде қолдану мүмкіндігі қарастырылған.

Осы санаттағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұлғалардың салықтық міндеттемелерін интернет-платформаның операторы толығымен орындайды. Ол үшін жеке кәсіпкер ретінде тіркеліп, мобильді қосымша арқылы арнайы салық режимін таңдау жеткілікті. Барлық процестер – чектерді құру, есептеу, салықтар мен әлеуметтік төлемдерді ұстау және аудару – автоматтандырылған.

Пилоттық жоба 2023 жылғы қыркүйекте Яндекс Таксидің қатысуымен басталды, кейінірек жүйеге InDrive платформасы қосылды. Нәтижесінде 69 мыңға жуық такси жүргізушісінің қызметін заңдастыруға мүмкіндік туды.

Қазіргі уақытта Қазақстанның басқа ірі интернет-платформаларын енгізу жалғасуда (Wolt, Glovo, Choco, Arbus, т.б.). Шамамен 27 платформаны қосу жоспарлануда, бұл қамтуды едәуір кеңейтуге және экономиканың негізгі секторларында формальды жұмыспен қамту деңгейін арттыруға мүмкіндік береді⁶⁸.

Жұмыспен қамтуды ресімдеу саясаты кәмелетке толмағандарды мәжбүрлі және заңсыз еңбектен қорғау шараларын қамтиды. Балалар жылы деп жарияланған 2022 жылы жасөспірімдерді заңсыз еңбек етуден қорғауға ерекше көңіл бөлінді⁶⁹.

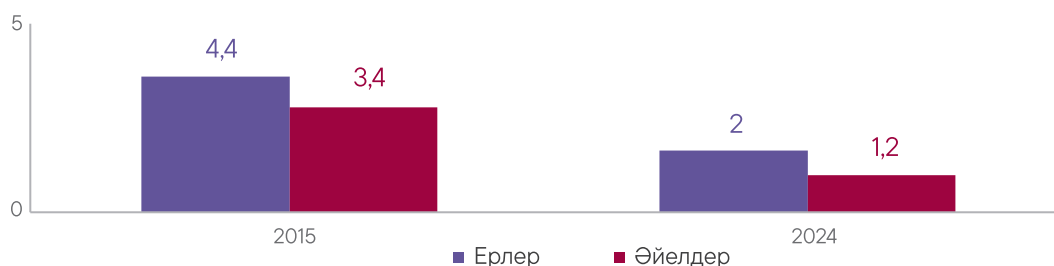
Халықтың жұмыспен қамтылуын іріктеп зерттеу деректері бойынша 2022-2024 жылдары жұмыспен қамтылған 15-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің үлесі 0,9 %-дан 0,07 %-ға дейін төмендеді. Бұл тенденция балалар еңбегінің алдын алу саласындағы оң өзгерістерді көрсетеді, бірақ ауылдық жерлерде мәселе әлі де өзекті және ерекше назар аударуды қажет етеді. Қалаларда жұмыспен қамтылған жасөспірімдердің үлесі 0,03 %, ал ауылдық жерлерде – 0,12 % құрайды.

⁶⁸ Такси жүргізушілерін жұмысқа орналастыру бойынша пилоттық жоба <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd/press/news/details/647721?lang=ru>

⁶⁹ Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің материалдары

2015 жылы өнімсіз жұмыспен қамтудың жалпы деңгейі жұмыс күшінің 3,9 %-ын құрады: ерлер арасында 4,4 % және әйелдер арасында 3,4 %. Соңғы жылдары оң динамика байқалады: 2024 жылға қарай өнімсіз жұмыспен қамтылғандардың үлесі барлық жұмыспен қамтылғандардың 1,6 %-ына дейін қысқарды. Ерлер арасында бұл көрсеткіш 2 %-ға, әйелдерде 1,2 %-ға дейін төмендеді. Жыныс бойынша бұрын болған айырмалылық негізінен жойылды – 2024 жылы ерлер мен әйелдердің деңгейі салыстырмалы түрде бірдей(34-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

34-сурет. 2015 және 2024 жылдарға салыстырмалы талдау, ерлер мен әйелдер арасындағы өнімсіз жұмыспен қамтылғандар үлесінің төмендеуі, %

Көлеңкелі жұмыспен қамтуды азайтуға әсіресе ауылдық жерлерде шағын кәсіпкерлікті дамыту едәуір үлес қосуда. 2023 жылы «Ауыл аманаты» ауыл табысын арттырудың ауқымды бағдарламасы іске қосылды. Ол ауылдар мен шағын қалалар тұрғындарының бизнес-жобаларын сенімхат (агент) арқылы 2,5 %-бен 5 жылға дейін және мал шаруашылығы саласында 7 жылға дейін, ең жоғары мөлшері 2,5 мың АЕК-ке дейін, ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту үшін 8 мың АЕК-ке дейін несиелеуге бағытталған. 2023-2024 жылдары бағдарлама шеңберінде 110,6 млрд. теңгеге жуық сомаға 16,5 мыңнан астам шағын несие беріліп, 18,4 мың жаңа жұмыс орындары ашылды. Бағдарламаға қатысушылар бейресми жұмыспен қамтылғандар мәртебесін қалдырып, заңды кәсіптерін (мал фермалары, отбасылық диірмендер, қолөнер шеберханалары және т.б.) ашты.

Бағдарлама аясында ауыл бизнесін дамытудың құрамдас бөлігі ауыл шаруашылығы кооперативтері болып табылады, олар ресурстарды біріктіруде және жеке шаруашылық өнімдерін неғұрлым тиімді шарттармен өткізуді қамтамасыз етуде, сол арқылы ауыл тұрғындарының табысын арттыруда маңызды рөл атқарады. Бағдарлама жүзеге асырыла бастағаннан бері еліміздің барлық өңірлерінде 600-ге жуық ауыл шаруашылығы кооперативтері құрылды, оның ішінде 2023-2024 жылдарға арналған бюджет қаражаты есебінен 561-ы жалпы сомасы 12,7 млрд. теңгеге қаржыландырылды.

Жалпы, бұл бастама **«Ауыл – Ел бесігі»** ауылдық инфрақұрылымды дамыту жобасымен қатар Ауылдық аумақтарды дамытудың жаңа Тұжырымдамасының негізін құрайды және ауылдарда тұратын халықтың 40 %-ға жуығының әл-ауқатын арттыруға арналған⁷⁰.

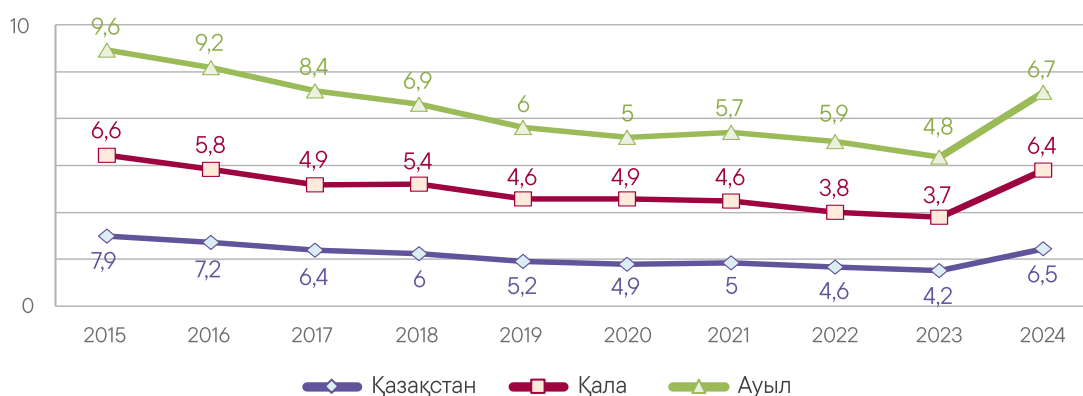
⁷⁰ Ауыл шаруашылығы министрлігінің материалдары

Жастарды жұмыспен қамту және NEET деңгейі

Өскелең ұрпақ (35 жасқа дейінгі) Қазақстан халқының үштен бір бөлігін – 5,76 млн адамды құрайды⁷¹ және жұмыс күшінің шамамен 40 % құрайды⁷².

2015-2023 жылдар аралығында барлық санаттар бойынша белсенді емес жастар үлесінің төмендеуі байқалды. 2015 жылы Қазақстан бойынша жалпы көрсеткіш 7,9 %-ды құраса, 2023 жылға қарай ол 4,2 %-ға дейін төмендеді. Қалаларда бұл көрсеткіш 6,6 %-дан 3,7 %-ға, ауылдық жерлерде – 9,6 %-дан 4,8 %-ға төмендеді (35-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

35-сурет. Жұмыс істемейтін және оқымайтын жастардың (15–24 жас) үлесі (NEET), қалалық және ауылдық жерлерде (2015–2024 жж.), %

Дегенмен, 2024 жылы белсенді емес жастар үлесінің күрт өсуі байқалды: республика бойынша – 6,5 %-ға дейін, қалаларда – 6,4 %-ға дейін, ауылдарда – 6,7 %-ға дейін. Орташа алғанда, бұл 2023 жылғы көрсеткіштерден 1,5 есе дерлік жоғары. ҚР «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес, 2023 жылдан бастап жастардың жасы 35 жасқа дейін ұлғайтылды.

Жастарды экономикаға тарту үшін бірқатар арнайы бастамалар жүзеге асырылуда. Мысалы, 2023 жылдан бастап Астанада жұмыссыз жастарды атаулы қолдауға арналған **«Jol Tap»** бағдарламасы іске қосылса, 2024 жылдан бастап Алматы, Ақтөбе, Қарағанды облыстарында **«Jumys Tap»** орталықтары ашылды. Бұл бағдарламалар жас жұмыс іздеушілерге кәсіптік бағдар беруге, сұранысқа ие дағдыларды үйретуге және алғашқы жұмыс орындарын табуға көмектеседі. Бұл ретте, ел бойынша бос жұмыс орындары жәрмеңкелері өтуде – тек 2023 жылы ғана жастарға арналған 500-ден астам іс-шара ұйымдастырылып, жұмыс берушілер мен түлектер арасындағы тікелей байланысты нығайтады.

Уақытша жұмыспен қамтудың сәтті мысалдарының бірі 2023 жылдың жазғы маусымында ел бойынша 35 мың білім алушылар мен оқушыларды ақылы табиғатты қорғау жұмыстарымен қамтамасыз еткен **«Жасыл Ел»** қозғалысы болды. Сондай-ақ, 2024

⁷¹ Қазақстан жастары: 2024 жылғы негізгі сандар мен оқиғалар <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/>

⁷² Қазақстандағы еңбек нарығындағы жастар <https://kisi.kz/ru/molodezh-na-rynke-truda-v-kazahstane/>

жылы Үкімет **«Zhas Project»** жобасы бойынша 280 грантты қаржыландырды. Олар NEET санатындағы жұмыссыз жастардың бастамаларын қолдауға бағытталған. Кәсіпорындарда оқу орындарының түлектерін ақылы тәжірибеден өткізуді көздейтін **«Жастар тәжірибесі»** бағдарламасы өз жұмысын жалғастыруда; Одан кейін көптеген жас мамандар тұрақты жұмысқа орналасады⁷³.

Еңбек қауіпсіздігі және еңбек нарығындағы жаңа бастамалар

Қазақстанда соңғы жылдары еңбекті қорғауда оң динамика байқалуда. Үкіметтің 2023 жылы ҚР-дағы 2024-2030 жылдарға арналған **қауіпсіз еңбек тұжырымдамасын** бекітуі маңызды оқиға болды. Өндірістегі жазатайым оқиғалардың саны біртіндеп азайып келеді. 2024 жылы кәсіпорындарда 1408 жұмысшы зардап шекті, оның 202-сі қайтыс болды. Әрбір оқиға қайғылы оқиға, бірақ өткен жылмен салыстырғанда жарақаттану көрсеткіші 4,5 %-ға төмендеген. Салыстыру үшін, 2023 жылы 1474 адам зардап шекті, өлім саны көбірек болды және 251 болды. Мысалы, 2023 жылы Костенко атындағы шахтада метан жарылуы (46 адам қаза тапты) және «Семей орманы» орман қорығындағы өрт (15 адам қаза тапты), статистикаға айтарлықтай әсер етті.

Жарақат алудың жоғары деңгейі негізінен республиканың өнеркәсіптік өңірлерінде сақталуда. Мәселен, Қарағанды облысында – 159, Шығыс Қазақстан облысында – 124, Павлодар облысында – 112, Абай облысында – 101, Қостанай облысында – 91, Алматы қаласында – 116 адам зардап шекті.

Экономика салалары бойынша зардап шеккендердің ең көп саны тау-кен металлургия кешені кәсіпорындарында – 18,3 % және құрылыс саласында – 10,1 % тіркелді. Жазатайым оқиғаларға әкелген негізгі себептер: жұмыс өндірісінің қанағаттанарлықсыз ұйымдас-тырылуы (35,5 %); жәбірленушінің өзінің ерескел абайсыздығы (31 %); жол қозғалысы ережелерін бұзу (8,2 %); қауіпсіздік және еңбекті қорғау ережелерін бұзу (7,6 %)⁷⁴.

Соңғы бес жылда еңбекті қорғау саласында мемлекеттік органдар мен жұмыс берушілер қабылдаған кешенді шаралар өндірістік жарақаттану деңгейін 6,3 %-ға төмендетуге мүмкіндік берді.

Құқық бұзушылықтың алдын алу және болдырмау мақсатында, елімізде 3262 кәсіпорында еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау нормалары енгізілген.

2019 жылдан бастап «Нөлдік жарақат – Vision Zero» тұжырымдамасын ілгерілету бойынша белсенді жұмыс жүргізіп келеді. Оған бүгінде 605 кәсіпорын қосылды.

Құрылыс алаңдарында бас мердігердің учаскедегі еңбек қауіпсіздігі мәселелері бойынша барлық қосалқы мердігерлерге жауапкершілігі мен бақылауын қарастыратын тік басқару моделін енгізу бойынша жұмыстар жалғасуда. Бұл бақылау үлгісін республикадағы 318 кәсіпорын енгізген.

2024 жылдан бастап Қазақстанда зиянды және қауіпті еңбек жағдайында жұмыс істейтін жұмысшылар БЖЗҚ-ға кәсіптік зейнетақы жарналары кемінде 84 ай (7 жыл) болса, 55 жаста зейнетке шыға алады. Бұл Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінде

⁷³ Қазақстан жастары: 2024 жылғы негізгі сандар мен оқиғалар <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/>

⁷⁴ Қазақстанда өндірістік жарақаттану деңгейі 4,5 %-ға төмендеді. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/924686?lang=ru>

бекітілген. Шарттар орындалған жағдайда қызметкер 63 жасқа толғанға дейін зияндылығы аз жағдайларда жұмысты жалғастыру құқығын сақтай отырып, республикалық бюджеттен, сақтандыру ұйымынан, жұмыс берушіден және Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан арнайы әлеуметтік төлем ала алады. Бұл шара жұмыскерлерді әлеуметтік қорғауға, олардың тәуекелдерін азайтуға және қаржылық қолдау арқылы зейнетке ерте шығуға немесе қауіпсіз жұмысқа ауысуға мүмкіндік береді.

Бұл арада, 2024 жылдан бастап еңбек жағдайларын нақты уақыт режимінде бақылауды қамтамасыз ететін Кәсіпорындардың цифрлық картасы енгізілді. Бұл бұзушылықтарды анықтауға және түзетуге, қызметкерлердің қауіпсіздігін жақсартуға көмектеседі. Сондай-ақ «Онлайн еңбек жөніндегі кеңесші» электрондық қызметі іске қосылды. Қызмет іске қосылған сәттен бастап 41090 жұмыс беруші еңбекті қорғау талаптарының сақталуын өзін-өзі тексеруден өтті.

ҚР Кәсіподақтар Федерациясының бастамасымен мүше ұйымдарда 11 мыңнан астам өндірістік кеңестер құрылды және табысты жұмыс істейді. Олардың негізгі міндеті – еңбек жағдайларын тексеруді ұйымдастыру және өндірістік жарақаттардың алдын алу. Еңбекті қорғау заңнамасының сақталуына қоғамдық бақылауды күшейту мақсатында, 16 мыңнан астам еңбекті қорғау жөніндегі техникалық инспекторлар тартылған⁷⁵.

IoT және AI көмегімен өнеркәсіптік қауіпсіздік – BEST Vision Technologies ұсынған «Ақылды дулыға»

BEST Vision Technologies (2023) – өнеркәсіпке арналған киілетін IoT шешімдері саласындағы стартап. Компания экшн камерасы және кірістірілген AI аналитикасы бар «ақылды дулыға» әзірледі. Салмағы небәрі 150 грамм болатын құрылғы стандартты дулығаға оңай бекітіледі және басқару үшін «көз бен құлақты» қамтамасыз етеді: ол нақты уақытта жұмыс орындарынан бейнені жібереді, деректерді талдайды және қауіптер мен ықтимал төтенше жағдайларды анықтайды. Жоба оқыс оқиғалар мен төтенше жағдайлардың алдын алу үшін жасанды интеллект пен заттар интернеті технологияларын біріктіру арқылы өндірістік нысандардағы қауіпсіздік пен бақылау деңгейін арттыруға бағытталған. Жүйе Қазақстанның металлургиялық және тау-кен өндіруші кәсіпорындарында қолданылады⁷⁶.

⁷⁵ Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар федерациясының материалдары

⁷⁶ «2 жыл ішінде жобаға 250–300 млн теңге инвестиция салынды. Қазақстандықтар Алматы маңында «ақылды» дулыға шығаруды бастады <https://digitalbusiness.kz/2025-04-14/za-2-goda-vlozhili-v-proekt-250-300-mln-tenge-kazahstan-tsi-zapustili-proizvodstvo-umnih-kasok-pod-almati/#:~>

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2024 жылы ЖІӨ 4,8 %-ға өсті, ШОК-тың үлесі 39,7 %-ға жетті, ал Қазақстан ТМД және Орталық Азия елдері арасында тікелей шетелдік инвестициялар көлемі бойынша көшбасшылығын сақтап қалды; жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ 2005 жылғы деңгеймен салыстырғанда, 125,5 %-дан (2010 ж.) 171,4 %-ға (2024 ж.) дейін өсті.
- 2020–2023 жылдар аралығында туризмнен түсетін ЖІӨ көлемі үш есеге жуық артып, 1 184,4 млрд теңгеге жетті, орналастыру орындарының саны 2 338-ден (2015 ж.) 4 303-ке (2024 ж.) дейін артты, ал Дүниежүзілік туристік индекс бойынша Қазақстан 80-орыннан (2019 ж.) 52-орынға (2023 ж.) көтерілді; саланың жұмыспен қамту үлесі 5,5 %-ға жетті.
- Жұмыссыздық 4,9 %-дан (2022 ж.) 4,7 %-ға (2024 ж.) дейін төмендеді.
- Бейресми жұмыспен қамтылғандардың үлесі 22,9 %-дан 12 %-ға дейін қысқарды.
- Қауіпсіз еңбек тұжырымдамасы бекітілді (2024-2030 жж.)
- Өндірісте зардап шеккендердің саны 1 465-тен (2022 ж.) 1 408-ге (2024 ж.) дейін төмендеді.
- Кәсіпорындардың цифрлық картасы енгізілді.

8-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Мұнай-газ секторының жоғары үлесі және шикізаттық емес секторлардың – өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, IT және инновациялардың шектеулі дамуы – экономиканы сыртқы күйзелістерге тәуелді етеді және тұрақты жұмыс орындарын құруға кедергі жасайды.
- Жұмыспен қамту саласында жүзеге асырылып жатқан оң шараларға қарамастан, ауылдық жерлерде бейресми жұмыспен қамту деңгейі жоғары болып қалуда.
- NEET санатындағы жастардың үлесі ауылдарда (6,7 %) қалаларға қарағанда (6,4 %) жоғары.
- Қала мен ауыл арасында лайықты жұмысқа және экономикалық мүмкіндіктерге қол жеткізуде алшақтық сақталуда.

Келешек қадамдар

- Өнеркәсіптік кәсіпорындарды автоматтандыру және цифрландыру жөніндегі шараларды қолдау.
- Туризмді дамыту мүмкіндіктерін ескере отырып, өңірлік жоспарлауды жетілдіру.
- Ауылдық жерлерде шағын несие беруді кеңейту, инвесторларды қолдауды күшейту және кооперативтерді дамыту.
- Vision Zero стандарттарын қолдануды кеңейту, тәуекелге негізделген тәсілді күшейту және еңбек қауіпсіздігі құралдарын цифрландыру.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстанда тұрақты экономикалық даму саласында оң өзгерістер байқалды – цифрландыру белсенді дамып келеді, стартаптарға қолдау көрсетілуде, халықаралық міндеттемелер аясында балалар және мәжбүрлі еңбекпен күресу шаралары жүзеге асырылуда.
- Дегенмен, жұмыс істейтін халықтың едәуір бөлігі – 40 %-ға дейін – бейресми секторда жұмыс істейді, бұл олардың әлеуметтік кепілдіктерге қол жеткізуін шектейді. Қазақстандықтардың көпшілігі (10-нан 9-ы) айына 151 000 теңгеден аз табыс табады, ал инфляцияның өсуі халықтың сатып алу қабілетін төмендетіп отыр.
- Жастар, әйелдер, мүгедектер және ауыл тұрғындары сияқты кейбір топтар еңбек нарығына қол жеткізуде шектеулерге тап болады. Жағдай білім беру жүйесі мен экономиканың қазіргі қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздікке байланысты қиындауда.
- Жастар арасындағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, тұрақты гендерлік жалақы алшақтығы және әлсіз жұмыспен қамту бағдарламалары инклюзивті және тұрақты өсуге қол жеткізуді қиындатады.

9-мақсат. Берік инфрақұрылым құру, ауқымды және тұрақты индустрияландыру мен инновацияларға жәрдемдесу

Қазақстан инфрақұрылымды жаңғыртуда және технологиялық өсуде едәуір жетістіктерге жетуде. Өнеркәсіптік саясат әртараптандыруға бағытталған: өңдеу өнеркәсібінің үлесі тау-кен өнеркәсібінің үлесіне дерлік тең. IT секторы белсенді түрде өсуде: IT-компаниялардың саны 18 800-ден асты (3 жылда +16 %), IT-қызметтерінің экспорты 5 жылда 20 есеге өсті.

Көлік логистикасы және жүк айналымы

Елдің көлік жүйесі темір жол, құбыр және автомобиль жолдарының ауыр желісіне негізделген. Темір жолдар жүк айналымының жартысынан астамын құрайды: 2023 жылы олардың үлесіне барлық жүк-жолаушы-тонна-км-дің 53 %-ы (жол – 23 %, құбырлар – 24 %) келді. 2024 жылы теміржол көлігімен жүк айналымы 327,9 млрд. т-км (+0,3 %) болатын 437,1 млн. тонна жүк (+5,0 %) тасымалданды. Автомобиль көлігі күрт өсім көрсетті: жүк айналымы +19,7 %, көлемі +19,5 %. Құбырлар арқылы айналымы 149,1 млрд. т-км (+3,7 %) болатын 295,4 млн. тонна (+7,4 %) жүк өтті. Теңіз экспорты 2024 жылы 2,1 есе өсті (2,8 млн. тоннаға дейін) (1-кесте).

1-кесте. Көлік түрлері бойынша жүк тасымалдау көлемі, 2015–2024 жж., млн.т.

Жыл	Барлығы (млн тонна)	Құбыр	Теміржол	Автомобиль	Ауа	Ішкі су	Теңіз
2015	662,2	214,6	341,4	102,5	0,02	1,2	2,5
2016	657,9	205,8	338,9	109,4	0,02	1,2	2,6
2017	762,4	232,8	387,2	138,6	0,02	1,6	2,1
2018	840,8	281,4	397,9	158,5	0,04	1,2	—
2019	869,9	273,0	397,0	197,6	0,03	1,3	0,8
2020	851,1	253,7	402,3	193,2	0,02	0,9	—
2021	910,5	281,4	410,3	217,1	0,03	0,8	0,8
2022	927,2	266,7	395,5	263,2	0,02	0,6	1,2
2023	999,2	282,9	414,9	299,9	0,02	0,2	1,3
2024	1 078,8	295,4	437,1	343,0	0,03	0,3	2,8

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Транскаспий дәлізі («Орта дәліз») қарқынды дамып келеді. Мәселен, 2023 жылы Транскаспий халықаралық көлік бағыты бойынша Ақтау және Құрық порттарының жалпы жүк айналымы 2,8 млн. тоннаны құрады, бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 1,86 есеге артық. Дегенмен, автокөліктердің үлесі жоғары болып қалып отыр, бұл кептелістерге және жолдардың тозуына әкеледі.

Biny.co – мөлдір және қауіпсіз логистикаға арналған цифрлық платформа

Статистикаға сүйенсек, ел бойынша жүк тасымалдайтын жүк көліктерінің шамамен 15 %-ы алаяқтардың құрбанына айналады. Нәтижесінде компаниялар миллиондаған шығынға ұшырайды. Бұл мәселенің себептері логистикалық процестердің цифрланбауы және ашықтықтың жоқтығы болып табылады. Қазақстандық Biny.co стартапы жүк тасымалдауға арналған цифрлық платформасы («цифрлық экспедитор») іске қосылды, ол жүргізушілер мен жүк жөнелтушілерді делдалсыз біріктіреді, сапалы және ашық қызмет көрсетуге кепілдік береді. Шешім адал емес делдалдарды жояды, шығындарды азайтады және жеткізуді жылдамдатады: жүргізушілерге тапсырыстың нақты құны көрсетіледі, тұтынушылар тексерілген қызмет алады. Платформа нарықта 2022 жылдан бері жұмыс істейді және транзиттік дәліздерді жандандыруға көмектеседі.

Негізгі инфрақұрылымдық жобалар

Темір жолдар: ҚТЖ магистралдарын салу және қайта жаңарту жұмыстары жүргізілуде. 2023–2024 жылдары Алматы қаласын айналып өтетін жолды (Almaty bypass) және Достық-Мойынты учаскесіндегі екінші жолды жобалау жұмыстары басталды. Бақты-Аягөз темір жол учаскесінің құрылысы жалғасуда. 2024 жылы 1400 шақырым жол жөнделді.

Автожолдар: 2024 жылы 12 000 км жол қайта жаңартылып, рекордтық көрсеткіш болды, оның ішінде 7 000 км. жаңадан төселді. Негізгі трассалар ашылды: Үлкен Алматы айналма жолы, Шығыс Қазақстан облысындағы Бұқтырма су қоймасы арқылы өтетін көпір (Орталық Азиядағы ең ұзын), Түркістан облысындағы Шақпақбаба туннелі және Алматы облысындағы Шамалғандағы эстакада.

Авиация: 2024 жылы Алматы, Қызылорда және Шымкентте жаңа терминалдар ашылды. Маңғыстау облысындағы Кендірлі әуежайының құрылысы (150 адам/сағ) және Қостанай облысындағы Арқалық қаласындағы әуежайды қайта жаңғырту жұмыстары басталды.

2024 жылдан бастап халықаралық әуе хабын құру жұмыстары жүргізілуде. Астана, Алматы, Шымкент, Ақтөбе, Қарағанды және Ақтау қалаларындағы 6 әуежай базасында мультимодальды авиациялық хабтарды дамыту бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде.

Теңіз инфрақұрылымы: Каспий теңізіндегі порттар кеңейіп келеді. Ақтауда контейнерлік хаб салынуда: порттың өткізу қабілеті 140-тан 240 мың TEU дейін артады. 2024 жылы Құрық портында тереңдету науқаны («Саржа» рейді) аяқталып, оның толық ағынды «дәліз» сызбасы дайындалды.

36-сурет. Құрық портында (Маңғыстау облысы) ірі тоннажды кемелердің шығуын қамтамасыз ету үшін тереңдету жұмыстары жүргізілуде ⁷⁷

Қазақстан Қытай және Ресеймен бірге мультимодальды дәліздерді алға жылжытуда. Қалбатау-Майқапшағай автожолын қайта құру және Зайсан қаласында (Шығыс Қазақстан облысы) әуежай құрылысының басталуымен Сібірге баратын жол бойында логистикалық хаб құрылуда.

Жолаушыларды тасымалдау

Көліктің барлық түрлері бойынша жолаушылар ағыны өсуде. 2024 жылы теміржол көлігімен 20,8 млн. жолаушы тасымалданды (+5,1 %), жолаушы айналымы 16,2 млрд. жолаушы-км (+0,5 %) құрады. Автомобиль көлігі тасымалдауды +9,4 %-ға (айналым +24,6 %) арттырды. Авиация 28,3 млрд. жолаушы-км (+9,2 %) айналымымен 14,7 млн. жолаушыны (+10,6 %) тасымалдады. Өзен қатынасы қалпына келе бастады (2023 жылға қарай +90,9 %). Пандемияның баяулауы 2020 жылы саяхаттың күрт төмендеуіне әкелді, бірақ 2023 жылға қарай теміржол көлігімен жолаушы тасымалдау 2019 жылғы деңгейге көтерілді (2-кесте).

⁷⁷ Jan De Nul: New terminal launched at Kuryk Port <https://www.dredgingtoday.com/2025/04/29/jan-de-nul-new-terminal-launched-at-kuryk-port/>

2-кесте. Көлік түрлері бойынша жолаушыларды тасымалдау көлемі, млн. адам

Жыл	Барлығы (млн. адам)	Теміржол	Автомобиль	Ішкі су	Теңіз	Ауа	Қалалық электр
2015	1 703,8	22,5	1 609,3	—	—	5,9	66,0
2016	1 640,1	23,1	1 546,2	0,1	—	6,0	64,7
2017	1 654,6	22,9	1 553,0	0,1	—	7,4	71,3
2018	1 633,5	23,1	1 531,9	—	—	7,6	70,5
2019	1 614,1	22,4	1 497,8	—	0,06	8,6	85,1
2020	989,6	13,2	917,2	—	0,04	5,5	53,7
2021	1 289,9	16,1	1 199,1	0,1	0,08	9,4	65,2
2022	1 486,1	20,1	1 374,0	0,1	0,09	11,5	80,3
2023	1 607,3	20,5	1 489,4	0,1	0,04	13,3	83,9
2024	1 727,2	20,8	1 610,8	0,2	0,10	14,7	80,4

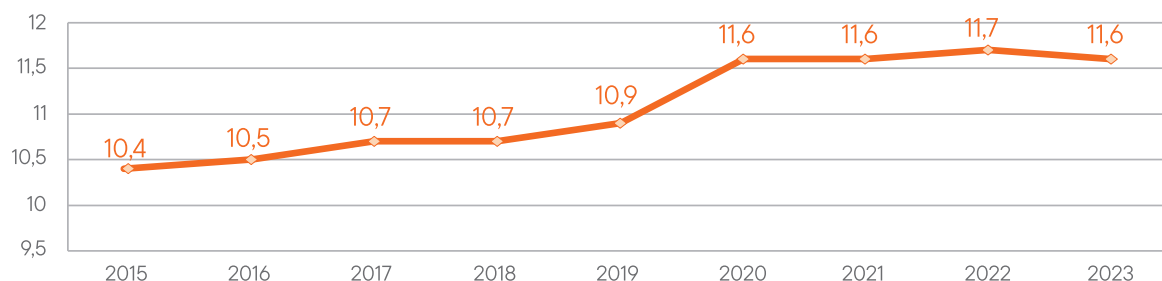
Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Сонымен қатар, 2019-2024 жылдар аралығында жолаушылар әуе көлігін дамыту үшін әлемнің 20-дан астам ірі шетелдік әуе компаниялары тартылды.

Өңдеу өнеркәсібінің дамуы

Өңдеу өнеркәсібі экономикадағы тұрақты үлесті – шамамен ЖІӨ-нің 11–12 % құрайды. 2023 жылы өндіріс көлемі 22 трлн. теңгені құрады. Өткен жылмен салыстырғанда өсім – 4,2 % (2021 ж. – 17,1 трлн. теңге, 2022 ж. – 21,2 трлн. теңге). Оған машина жасау (+25,4 %), ағаш өңдеу (+38,0 %), жеңіл өнеркәсіп (+12,2 %) және құрылыс индустриясының (+6,1 %) өсу есебінен қол жеткізілді. Сектордың жан басына шаққандағы жалпы қосылған құны (ЖҚҚ) шамамен 1300–1600 АҚШ долларын құрайды (2010 жылғы бағалармен).

2015-2019 жылдар аралығында ЖІӨ-дегі өңдеуші ЖҚҚ үлесі 10,4 %-дан 10,9 %-ға дейін бірқалыпты өсуді көрсетті. 2020 жылдан бастап 11,6 %-ға дейін өсу және одан кейін 2020-2023 жылдары 11,6-11,7 % аралығында жоғары деңгейде тұрақтандыру байқалды, бұл сектор позицияларының нығаюын көрсетеді (37-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

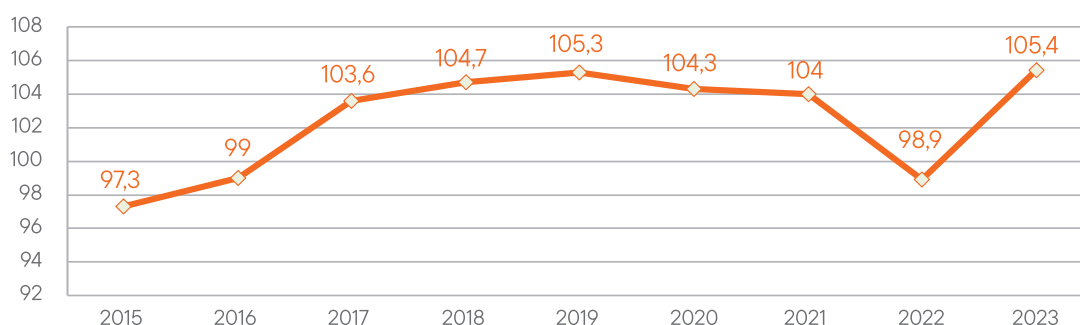
37-сурет. Өңдеу өнеркәсібінің ЖҚҚ ЖІӨ-дегі үлесі, 2010 жылғы бағалармен есептеген пайыз

Өндіріс тауарларының экспорты құбылмалы болды. Пандемия кезіндегі шектеу шараларына байланысты 2020 жылғы көрсеткіш төмен болғандықтан, 2022 жылы саланың экспорт көлемі ұлғайып, 26,8 млрд. АҚШ долларын құрады, ал 2023 жылы өнім экспорты 25,7 млрд. АҚШ долларын құрады.

Инвестициялар көлемі 11,2 %-ға өсіп, 1,7 трлн. теңгені құрады. Өсімге басқа көлік құралдарын өндіруге 7 есе, киім 5,6 есе, жиһаз өндірісіне 4 есе, автомобиль өнеркәсібіне 3,5 есе инвестиция салу есебінен қол жеткізілді.

2015-2019 жылдар аралығында өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің 97,3 %-дан 105,3 %-ға дейін тұрақты өсуі байқалды. 2020 жылдан 2022 жылға дейін көрсеткіш 98,9 %-ға дейін төмендеді, бірақ 2023 жылы дағдарысқа дейінгі деңгейден асып, 105,4 %-ға дейін қалпына келді (38-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

38-сурет. Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің өсуі, %

Жаңа жобалардың арқасында саладағы жұмыспен қамту өсті. 2022 жылы жалпы инвестициялық бастамалар 3,8 мыңға жуық жұмыс орнын құрса, 2023 жылы **«Индустриялық даму қоры» АҚ** іске асырған жобалары 5,2 мыңға жуық жаңа жұмыс орнын құруды қамтамасыз етті.

Ел үкіметі өнеркәсіпті ынталандыру бойынша белсенді шаралар қабылдауда. «Өнеркәсіптік саясат туралы» заң мен «Елішілік құндылықты және экспортқа бағдарланған өндірістерді дамыту бағдарламасы» бекітіліп, өңдеуші өнеркәсіпті дамытудың 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасы жаңартылды. Жеңілдетілген несиелік бағдарламалар «Индустриялық даму қоры» АҚ, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ, өңдеу өнеркәсібіндегі ШОК субъектілері үшін төмен мөлшерлеменен (6–10 %) екінші деңгейлі банктер, сондай-ақ, өндірістік қуаттарды жаңарту бойынша лизинг бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады. Шикізат пен электр энергиясына салық жеңілдіктері мен субсидиялар қарастырылған. Экспортты ілгерілету жөніндегі іс-шараларға гранттар және көрмелерге қатысуға бірге қаржы төлеу, жеңілдетілген сертификаттау және басқа да преференциялар жатады.

Қосымша шара ретінде **шағын индустриялық парктерді (ШИП)** дамыту бастамасы белсенді түрде жүзеге асырылуда.

Шағын индустриялық парктер – ШОК және жұмыспен қамту үшін қолжетімді инфрақұрылым

ШИП – бұл дайын үй-жайлары мен коммуникациялары бар арнайы жабдықталған аумақтар, мұнда кәсіпкерлер 1 шаршы метрі үшін 1350 теңгеден белгіленген мөлшерлеме бойынша орынды жалға ала алады, келешекте сатып алу мүмкіндігі беріледі. 2021 жылдан бері Алматыда жалпы ауданы 46 мың шаршы метрді құрайтын 11 ШИП жұмыс істейді, онда 76 тұрғын жұмыс істейді, 1074 жұмыс орны ашылды. Бұл сәтті тәжірибе еліміздің басқа өңірлеріне да таралуда.

Инновациялар: ҒЗТКЖ және бизнес

Жаһандық инновациялар индексінде (ЖИИ) Қазақстан 2023 жылы 81-орын иеленсе, 2024 жылы 133 елдің ішінде 78-орынға ие болды⁷⁸. Бұл алдыңғы қатарлы технологиялар мен ғылыми зерттеулер саласында едәуір әлеует сақталып, ғылыми-техникалық дамудағы прогресті көрсетеді.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Бүгінде әлем көптеген мәселелермен бетпе-бет келіп отыр — медицинаның дамуы, экология және ресурстардың жетіспеушілігі. Менің ойымша, бұл шешім — өмірді жеңілдететін және қауіпсіз ететін жаңа технологиялар. Оларды жасау тек ғалымдардың ғана емес, бүкіл қоғамның міндеті. Адамдар жаңа идеяларды қолдау және оларды өмірде қолдану арқылы көмектесе алады.

Мектептер мен университеттер болашақ инженерлерді, бағдарламашыларды, дәрігерлерді дайындайды. Билік зерттеулерге қолдау көрсетіп, маңызды жобаларға қаржы бөлуі керек.

Мен өмірді жақсарту үшін шешімдер табуға қызығамын. Мысалы, қалалар үшін smart технологияларды немесе медициналық IT өнімдерін жасау. Мен жаһандық климаттық контроллер, ауа-райын реттейтін жүйе және гененің ішіндегі ауруларды анықтайтын наномедициналық диагностикалық капсулалар туралы естігім.

Наномедицина және климаттық жобалар Қазақстанда қазіргі өзінде дамып келеді, бірақ мұндай технологиялар үлкен ресурстар мен халықаралық ынтымақтастықты қажет етеді. Менің ойымша, оларды болашақта жүзеге асыру өте шынайы. Мұндай технологиялар медицинаны қолжетімдірек, қоршаған ортаны таза және адамдардың денсаулығын жақсырақ етер еді.

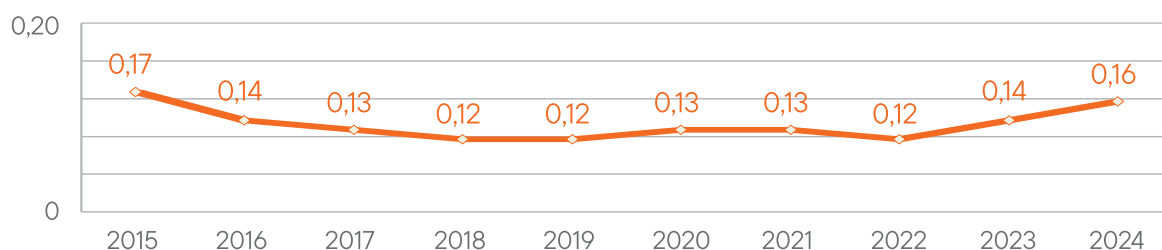
Алина Шукашева, Түркістан облысы, Сәкен Сейфуллин атындағы
№20 мектеп-гимназиясының II сынып оқушысы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

⁷⁸ Kazakhstan ranking in the Global Innovation Index 2024 <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan>

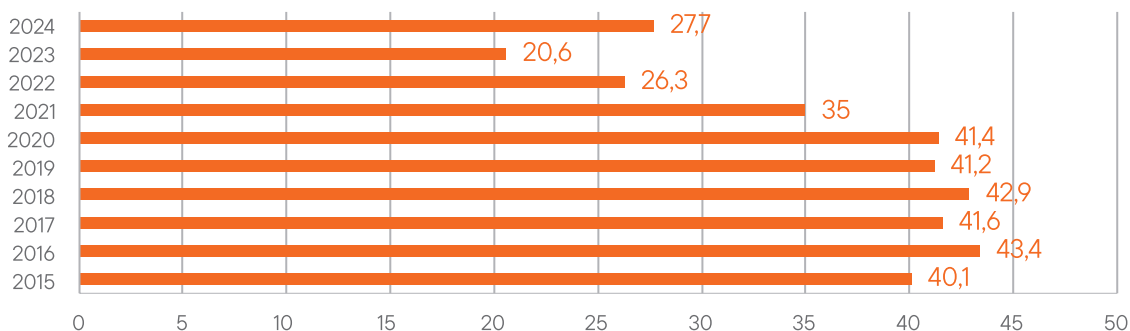
Дегенмен, елде әлі де F3TKЖ-ға инвестиция көлемі аз: 2024 жылы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жалпы шығыстар ЖІӨ-нің шамамен 0,16 %-ын ғана құрады (салыстыру үшін: ЕО бойынша орташа көрсеткіш 2,2 %), бұл инновациялық өсу динамикасын тежейді (39-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

39-сурет. ЖІӨ-ге ішкі F3TKЖ шығыстары, %

F3TKЖ-ның басым бөлігі мемлекеттік қаражатты пайдалану арқылы жүзеге асырылады, ал қаржыландырудың шектеулі болуына және ШОК үшін несиелердің жоғары құнына байланысты бизнестің үлесі аз. Сонымен, 2015 жылдан бастап 2020 жылға дейін F3TKЖ шығындарының жалпы көлеміндегі бизнес шығындарының үлесі 40-43 % деңгейінде тұрақты болып қалды, алайда, 2021 жылы үлесі 35 %-ға дейін, 2022 жылы – 26,3 %-ға дейін, 2023 жылы – 20,6 %-ға дейін төмендеді, ал 2024 жылы тек 27,7 % байқалды, бұл бес жыл бұрынғы деңгейден екі есе төмен (40-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

40-сурет. Жалпы F3TKЖ шығындарындағы бизнес шығындарының үлесі, %

Әйтсе де, цифрландырудағы оң үрдістер атап өтілуде: 2024 жылға қарай цифрлық ID жүйесі мемлекеттік қызметтердің 92 %-ын қамтыды, бұл Қазақстанды электронды үкімет бойынша 25 елдің қатарына шығарды. IT саласында жұмыс істейтін шетелдік мамандарды тартуға бағытталған **«Digital Nomad Residency»** бағдарламасы іске қосылды. Ол оңайлатылған тәртіпте Қазақстанда тұрақты тұруға ықтиярхат (ТТbI) алуға мүмкіндік береді.

Astana Hub үлгісі бойынша 20 өңірлік IT хаб ашылды және жұмыс істеуде. 2024 жылдың соңына қарай IT қызметтерінің экспорты 600 млн. АҚШ долларынан асты. Осыған қарамастан, тұрақты инновациялық даму ғылыми базаға және F3TKЖ саласына едәуір қосымша инвестицияларды қажет етеді.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- Жүк тасымалдау көлемі 927,2 млн.тоннадан 1078,8 млн.тоннаға, теңіз экспорты 2,1 есеге (1,2 млн. тоннадан 2,8 млн. тоннаға дейін), жолаушылар тасымалы 1 486,1 млн. тоннадан 1727,2 млн. адамға өсті.
- 2024 жылы 12 мың шақырым жол қайта жаңартылды (оның ішінде 7 мың шақырымы жаңа жабынмен), 1400 шақырым теміржол жөнделді, келесі нысандар іске қосылды: БАҚАД, Бұқтырма көпірі, Шақпақбаба туннелі, Шамалғандағы эстакада.
- 2024 жылы Алматы, Қызылорда, Шымкент қалаларында терминалдар ашылды, Құрық портында тереңдету жұмыстары аяқталды, Ақтау портының өткізу қабілеті 140-тан 240 мың ЖФЭ-ге дейін өсуде.
- Өңдеу өнеркәсібі өндірісінің көлемі 21,2 трлн. теңгеге (2022 ж.) 22 трлн. теңгені (2023 ж.), 2023 жылы саладағы еңбек өнімділігі 105,4 %-ға (2021 ж. – 104 %) өсті, экспорт 25,7 млрд АҚШ долларын құрады (2023 ж.).
- Digital Nomad residency бағдарламасы іске қосылды.
- Жаһандық инновациялық индексте Қазақстан 78-орынға дейін көтерілді; цифрландыру мемлекеттік қызметтердің 92 %-ын қамтыды.
- IT-қызметтер экспорты 33 млн. доллардан (2019 ж.) 600 млн. долларға дейін өсті, 20 өңірлік IT хабы бар.

9-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Автомобиль көлігінде жүк тасымалдау көлемінің ұлғаюы жол желісінің шамадан тыс жүктелуіне, жолдардың тозуына және ластаушы заттар шығарындыларының ұлғаюына әкеледі.
- Жаһандық логистикалық тізбектерге жеткілікті бірікпеуі және елдің транзиттік әлеуетінің толық пайдаланылмауы.
- Жоғары технологиялық өңдеу өнеркәсібі экспорты үлесінің төмендігіне байланысты халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілікті шектеу (7 %).
- ЖІӨ-дегі ҒЗТКЖ шығындары үлесінің төмен болуы (0,16 %).
- Шектеулі инфрақұрылым (технопарктер, зертханалар) және білікті кадрлардың жетіспеушілігі инновацияның өсуін тежейді.

Келешек қадамдар

- «Жасыл дәліздерді» құруды қоса алғанда, қолжетімділік инфрақұрылымын жаңғырту және дамыту.
- «Орталық-Батыс» автожолының құрылысын жеделдету, «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» дәлізін кеңейту, Транскаспий халықаралық көлік бағытын дамыту және әлемдік жеткізу тізбегіне белсенді қосу.

- Көлік саласына инвестиция тарту және тасымалдау көлемін кеңейту үшін отынмен тұрақты қамтамасыз ету.
- Ресурстық емес өндірісті ынталандыруға және қосымша құн тізбегін кеңейтуге бағытталған заманауи өнеркәсіптік экожүйелерді қалыптастыру.
- Қазақстандық өнімнің сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған экспорттаушыларды қолдау бағдарламаларын (сертификаттауды жеңілдету, логистиканы субсидиялау) нығайту.
- ҒЗТКЖ шығындарының үлесін ЖІӨ-нің 1 %-ға дейін ұлғайту.
- Цифрлық инфрақұрылымды жаппай дамыту, оның ішінде IT хабтарды қолдау және инновациялық сектордың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін Астанада Ұлттық AI орталығын іске қосу.
- Кадрларды даярлау бойынша кешенді шаралар жүйесін жүзеге асыру.
- Инфрақұрылымдық жобалардың сапасына мониторингті күшейту.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Цифрландыру Қазақстандағы ілгерілеудің ең көрнекті бағыттарының біріне айналды – электронды мемлекеттік қызметтер, қаржылық технологиялар, АКТ қызметтері және «Цифрлық отбасы картасын» енгізу халықтың негізгі қызметтерге қолжетімділігін арттыруға ықпал етеді.
- Өнеркәсіптік саясатта әлі де белгілі бір шектеулер кездесуде: экономика шикізаттық салаларға көбірек бағытталған, өнеркәсіп жеткілікті түрде әртараптандырылған жоқ, ЖІӨ құрылымындағы отандық өндірістің үлесі әлі де тұрақты өсім көрсеткен жоқ.
- ҒЗТКЖ және ғылыми қызметті экономикаға қаржыландыру және енгізу жеткіліксіз деңгейде қалып отыр.
- Инфрақұрылымның дамуы біркелкі емес: бірқатар ауылдық және шалғай өңірлерде сенімді көлікті, сумен жабдықтауды және цифрлық коммуникацияны қамтамасыз етуге байланысты мәселелер сақталуда.
- Шағын және орта бизнес жоғары несиелік шығындар, инвестицияға қолжетімділіктің шектелуі және өндірістік тізбектерге әлсіз енгізу сияқты кедергілерге тап болады.
- Ауқымды индустрияландыру, экономикадағы кешенді құрылымдық реформалар, ғылымды инвестициялық қолдау, инфрақұрылымды тұрақты жоспар болмаса және сыбайлас жемқорлыққа қарсы механизмдерді күшейтпесе, 2030 жылға қарай 9-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу қиын болады.

10-мақсат. Елдер ішіндегі және мемлекеттер арасындағы теңсіздікті қысқарту

Адам дамуының қол жеткізген жоғары деңгейіне және мемлекеттің белсенді күш-жігеріне қарамастан, Қазақстандағы әлеуметтік және экономикалық теңсіздік өзекті мәселе болып қалуда. Өңірлер мен әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы кірістер, мүмкіндіктер және негізгі қызметтерге қол жеткізудегі терең диспропорция тұрақты және әділ дамуға кедергі жасайды. Әйелдер, балалар, мүгедектер, ауыл тұрғындары сияқты қолдауға мұқтаж топтар әлі де кешенді және жүйелі әрекетті талап ететін шектеулерге бастан кешуде.

Инклюзивті даму және тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету

2022–2024 жылдары Қазақстанда халықтың мұқтаж топтарының құқықтарын қорғау бойынша маңызды қадамдар жасалды. 2023 жылғы маусымда БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясына қосымша хаттама ратификацияланды, ол азаматтарға жеке шағымдар беру механизмін ұсынады. Сол жылы жаңа Әлеуметтік кодекс күшіне енді, қолжетімді инфрақұрылымның интерактивті картасы бар «Мүгедектерді әлеуметтік қорғау» порталы іске қосылды, мүгедектікті тану рәсімдері жеңілдетілді.

Инклюзивті күн тәртібін ілгерілету 2024 жылы жалғасты: Қазақстан Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияның орындалуы туралы өзінің алғашқы баяндамасын ұсынды. Желтоқсанда 2025–2030 жылдарға арналған Инклюзивті саясат тұжырымдамасы бекітілді. Құжат мүгедектіктің медициналық-әлеуметтік моделінен әлеуметтік-адам құқықтарын қорғау моделіне көшуге және барлық әлеуметтік топтардың қоғам өміріне қатысуын кеңейтуге бағытталған.

2025 жылдың басына елде мүмкіндігі шектеулі 737,4 мың адам (халықтың 3,6 %-ы) тұрады, оның ішінде 415,9 мыңы еңбекке қабілетті жастағы, зейнет жасындағы 206,8 мың (28 %) және 114,7 мың бала (15,6 %). 2024 жылы мемлекеттік әлеуметтік төлемдерді төлеуге 483,8 млрд. теңге бөлінді; 2025 жылы жәрдемақы 6,5 %-ға өсті, орташа сомасы 74 405 теңгені құрады.

Оңалту саласында цифрландыру белсенді қолданылуда. 2024 жылы Әлеуметтік қызметтер порталы арқылы 512,3 мың мүгедекке 512 340 іс-шара өткізілді. Сандық оңалту күнделігі іске қосылды, нозология түрлері бойынша хаттамалар әзірленді. Төрт жаңа оңалту орталығы (Семей, Тараз, Кентау, Орал) және аутизм спектрі бұзылған балаларға арналған жеті күндізгі орталық (соның ішінде Павлодар, Шымкент, Қостанай және т.б.) ашылды. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларды инновациялық құралдарды пайдалана отырып, үйде оңалту бойынша пилоттық жоба 4 облыста жүзеге асырылуда. 2024 жылдың соңына қарай 13 мыңға жуық адам толық сауықтырудан өтті (қайта тексеруден өткендердің 7,2 %-ы), 11 мыңнан астамы жеңілірек мүгедектік тобына ауыстырылды.

Инклюзивті саясатты үйлестіру азаматтық қоғамның қатысуымен жүзеге асырылады. Еңбек министрлігі жанынан заңнаманы БҰҰ Конвенциясына сәйкестендіру жөніндегі жұмыс тобы құрылды.

Ауылдан Мегаполиске: Өңірлік стандарттар жүйесі және аумақтарды әділетті дамыту

2019 жылы ауылдардан республикалық маңызы бар қалаларға дейінгі әртүрлі елді мекендер үшін өңірлік стандарттар жүйесі (ӨСЖ) бекітілді. ӨСЖ енгізу мақсаты елді мекендерді жаяу қашықтықта негізгі инфрақұрылыммен және қызметтермен қамтамасыз ету, инклюзивті дамуға жәрдемдесу және өңірлік айырмашылықтарды теңестіру болып табылады.

Елді мекендерді объектілермен және қызметтермен (жеңілдіктермен) қамтамасыз ету 2024 жылы ӨСЖ -ға сәйкес, республика бойынша орта есеппен 66,1 %-ды, оның ішінде қалаларда – 89 %-ды, ауылдарда – 65,7 %-ды құрады.

2024 жылы ӨСЖ сәйкес, объектілермен және қызметтермен (жеңілдіктермен) қамтамасыз етудің ең жоғары көрсеткіштері Алматы (90,9 %), Шымкент (87,9 %) және Астана (87,6 %) қалаларында байқалады. Өңірлер бойынша ең жоғары қамтамасыз ету Маңғыстау (72,6 %), Жамбыл (73,7 %) және Қызылорда (68,8 %) облыстарында байқалды.

Жаңа Бюджет кодексі (БК) жалпы трансферттерді, мемлекеттік органдардың және өңірлердің инвестициялық жоспарларын қалыптастыру бөлігінде ӨСЖ ережелерін бюджеттік жоспарлаумен байланыстыруды көздейді. Өңірлік стандарттар жүйесінің көрсеткіштерін қамтамасыз етуде ең үлкен алшақтық бар елді мекендерге басты назар аударылады; бұл жобалар басым негізде қаржыландырылатын болады.

Прогреске қарамастан, қиындықтар әлі де бар. Кемсітушіліктің жеке тәжірибесі туралы ресми зерттеулердің жетіспеушілігі бар. Тәуелсіз көздер, соның ішінде «SIGI-2023 Гендерлік теңсіздік» индексі әйелдер құқықтарындағы тұрақты теңгерімсіздікті және басқа да мұқтаж топтар туралы деректердің болмауын көрсетеді. Деректердің ашықтығы мен толықтығының төмен деңгейі атаулы әрекет етуді және тиімді саясатты қалыптастыруды қиындатады.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Сыйластық пен теңдік – бала кезімізден түсінетін екі сөз. Кішкентай кезімізден ата-анамыз адамдарды құрметтеуге үйретеді, ал мұғалімдер қазіргі қоғамда басқаларға төзімділікпен қарау маңызды екенін сабақта түсіндіреді. Толеранттылық пен сыйластық – теңдік жолындағы басты қасиеттер.

Қазіргі қоғамдағы ең маңызды мәселелердің бірі – адамдар арасындағы теңсіздік. Бұл қақтығыс пен келіспеушіліктің көзі. Жағдайды өзгерту үшін сыйластық пен теңдікті дамыту керек. Бұған жеке адамдар, мектептер, қалалар және бүкіл елдер көмектесе алады.

Бала кезінен толеранттылыққа тәрбиелеу маңызды: мектептерде балаларға әртүрлі мәдениеттер туралы айтып, бір-бірін құрметтеуге үйрететін сабақтар болуы керек. Елдер әртүрлі ұлт өкілдерін біріктіретін фестивальдер өткізе алады, ал компаниялар барлығына бірдей еңбек жағдайларын қамтамасыз ете алады.

Көп ұлтты, толеранттылықтың үлгісі саналатын елімізде түрлі іс-шаралар мен мерекелер келісімнің нығаюына септігін тигізеді. Жыл сайын I мамырда әртүрлі ұлт өкілдері арасындағы достық пен өзара сыйластықты білдіретін Қазақстан халықтарының бірлігі күнін атап өтеміз.

Егер сыйластық пен теңдік қоғамның негізгі құндылықтарына айналса, әлем өзгереді. Мұндай әлемде адамдарды бөлетін шекара болмайды және әркім келісімге және өзара түсіністікте өмір сүре алады. Ал егер адамдар абсолютті үйлесімділікке қол жеткізсе, онда оларды қоршаған әлем де өзгереді. Біз одан да көп ашылулар жасай аламыз, өйткені адамдар біртұтас болады және бұл әрқашан жалғыздан жақсырақ.

*Әдия Аушакимова, облыстық көпсалалы 8-сынып оқушысы
Дарынды балаларға арналған мектеп-интернаты, Павлодар облысы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы*

”

Сонымен қатар балалардың құқықтары мен әл-ауқатын қорғау мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Психологиялық қолдау орталықтарын дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде. Елде осындай 14 орталық жұмыс істейді. Зорлық-зомбылықтың алдын алу, оны анықтау және құрбаны болған балаларды көмек көрсету әдістемесі қабылданды. Балалардың әл-ауқатын және әртүрлі салалардағы балаларға жағдай жасауға бағытталған ұлттық саясаттың тиімділігін бағалау үшін 2022 жылы **Балалардың әл-ауқатының индексі** әзірленді және енгізілді⁷⁹.

Бала құқықтарын қорғау және сапалы қызметтерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету бойынша күш-жігер контекстінде білім беру ұйымдарында инклюзивті ортаны дамытуға бағытталған бастамалар ерекше маңызға ие.

Теңдікке қадам: астаналық мектептерде инклюзивті ортаны дамыту

2024 жылы «Samruk-Kazyna Trust» қоры Астана мектептерінде инклюзивті сыныптар құру жобасын іске қосты. Сарапшылар қатыстырып, әлемдік тәжірибені ескере отырып әзірленген 10 кеңсе ашылды. Олар ерекше қажеттіліктері бар балаларға сапалы білім алуға мүмкіндік береді және отбасылар үшін тартымды орталықтарға айналды.

Жобаның арқасында мектептердің қолжетімділігі артты: №97 мектепте мұндай оқушылар саны 15-тен 45-ке, №59-да 18-ден 34-ке, №76-да 5-тен 25-ке дейін өсті. Бастаманы іске асыру елордадағы ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың 16 %-ын қамтуға мүмкіндік берді.

2025 жылдың соңына дейін тағы 10 кеңсе ашу жоспарлануда. Бұл бастама «Самұрық-Қазына» тобының Қазақстандағы инклюзивті және заманауи білім беру ортасын дамытуға қосқан үлесін көрсетеді.

⁷⁹ Балалардың әл-ауқатының индексі әзірленді және енгізілді <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/781739?lang=ru>

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы жариялаған 2025 жылға арналған Адам даму индексіне (АДИ) сәйкес, Қазақстан адам дамуының өте жоғары деңгейі бар елдердің қатарында қалып отыр. Ел 0,837 адам дамуы индексімен (АДИ) 193 ел мен аумақтардың арасында 60-орында. 1990 жылдан 2023 жылға дейін Қазақстанның АДИ көрсеткіші 21,5 %-ға (0,689-дан 0,837-ге дейін) өсті. Дегенмен, теңсіздік мәнін түзеткенде, АДИ 0,766-ға дейін төмендейді, бұл 8,5 % жоғалтуды көрсетеді.

Репродуктивті денсаулық, мүмкіндіктерді кеңейту, экономикалық белсенділік сияқты үш өлшем бойынша гендерлік аспектілерді ескере отырып бағаланатын Гендерлік теңсіздік индексінде Қазақстанның индексі 0,182-ге тең болып, 172 елдің арасында 50-орын иеленді⁸⁰.

Соңғы жылдары Қазақстанда халықтың аз қамтылған топтарын қолдау бойынша елеулі шаралар қолға алынды. Осылайша, 2022 жылы табысы аз, әлеуметтік жағынан мұқтаж отбасыларға (көп балалы отбасылар, мүгедектер, жетім балалар және т.б.) тұрғын үй жалдау ақысын төлеуге субсидиялау енгізілді. Атаулы әлеуметтік көмек көрсету бағдарламалары сақталады. 2022–2024 жылдар кезеңінде ең төменгі жалақы мөлшері 2022 жылғы 60 000 теңгеден 2023 жылы 70 000-ға және 2024 жылы 85 000-ға дейін ұлғайтылды, бұл аз қамтылғандардың кірісінің өсуін ынталандыруы тиіс. Сонымен бірге зейнетақы мен жәрдемақы мөлшері де өсуде. Мысалы, базалық зейнетақы 2023 жылы 24 341 теңге, 2024 жылы 28 215 теңге болды. Сондай-ақ, балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақы мөлшері инфляцияның жыл сайынғы өсуіне байланысты жыл сайын артып отырады, өйткені жәрдемақының мөлшері тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда инфляцияның болжамды деңгейін ескере отырып жыл сайын айқындалатын және белгіленетін ең төменгі жалақының еселенген мөлшері ретінде есептеледі. Айталық, бала тууына байланысты біржолғы мемлекеттік жәрдемақы мөлшері 140 296 теңгеге (1, 2, 3-балаға) және 232 596 теңгеге (4 және одан да көп балаға) ұлғайтылды. Бала 1,5 жасқа толған кездегі күтім бойынша жәрдемақы мөлшері балалардың тәртібіне қарай 21 266 теңгеге дейін (1 балаға), 25 143 теңгені (2 балаға), 28 982 теңгені (3 балаға), 32 859 теңгені (4 балаға) құрайды. Сонымен қатар, бірге тұратын төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар көп балалы отбасыларға берілетін жәрдемақының мөлшері 59 833-ке дейін (4 баласы бар отбасылар) – 103 598 (7 балалы отбасылар). Халықтың кірісі тұрақты өсуде – өткен жылмен салыстырғанда 2015 жылғы 103,6 %-дан 2024 жылы 113,7 %-ға дейін. Дегенмен, шығыстар да өсуде және кірістен едәуір жоғары болып қалады. 2024 жылы бұл көрсеткіш 107,6 %-ға жетіп, халықтың мұқтаж топтарына қаржылық жүктеменің артқанын көрсетеді (41-сурет).

⁸⁰ БҰҰДБ: Қазақстан адам дамуы индексіндегі позициясын сақтап қалды, теңсіздік пен экологиялық тәуекелдерді еңсеру үшін шаралар қажет <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/press-releases/proon-kazakhstan-sokhranyaet-pozicii-v-reytinge-indeksa-chelovecheskogo-razvitiya-neobkhodimy-meryi-dlya-pr-eodoleniya#>

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

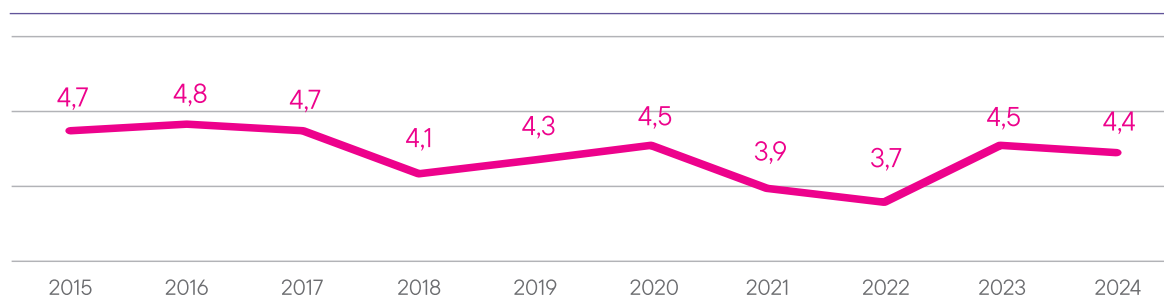
41-сурет. Халықтың ең төменгі 40 %-ы арасында жан басына шаққандағы үй шаруашылықтарының кірістері мен шығыстары, %

Кірістердің оң динамикасы сақталып отырғанымен, кірістер мен шығыстар арасындағы алшақтық сақталуда, бұл халықтың осы санатының сатып алу қабілетінің жеткіліксіздігін көрсетеді.

Дүниежүзілік банк соңғы жылдардағы күрделі экономикалық жағдайларда қазақстандықтардың нақты табыстары 2023 жылы 0,3 %-ға азайғанын атап өтті⁸¹. Табыстың азаюы инфляция деңгейінің жоғарылығын көрсетеді: 2024 жылғы ақпанда тұтынушылық бағаның жылдық өсімі 9,3 %-ды құрады.

Қазақстанда салыстырмалы кедейлік салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр. 2023 жылы Қазақстанның ресми Джини коэффициенті 0,29 шамасында болса да – бұл халықаралық стандарттар бойынша салыстырмалы түрде төмен теңсіздік деп саналады – факт бойынша, әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің өршуі байқалады. Капитал табысының үлесі өсуде, активтердің санаулылардың қолында шоғырлануы өсуде. Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, халықтың 1 %-ы жалпы табыстың 15 %-ын және барлық активтердің 30 %-ын бақылайды⁸².

Осыған қоса, 2024 жылы табысы медиандық табыстың 50 %-ынан төмен халықтың үлесі 4,4 %-ды құрады, бұл көрсеткіш 2022 жылы 3,7 % болған еді (42-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

42-сурет. Табысы медиандық табыстың 50 %-нан төмен адамдардың үлесі, %

⁸¹ Дүниежүзілік банк материалдары <https://documents1.worldbank.org/curated/kz/099644504212516788/pdf/IDU-66abcca0-b9e4-416a-a15e-c700cac255d6.pdf>

⁸² Дүниежүзілік банк материалдары <https://documents1.worldbank.org/curated/kz/099644504212516788/pdf/IDU-66abcca0-b9e4-416a-a15e-c700cac255d6.pdf>

Салыстыру үшін, ең төменгі күнкөріс критерийі бойынша ресми кедейшілік деңгейі 5,2 %-ға жетті, ал ауылдық жерлерде ол қалаларға қарағанда едәуір жоғары. Бұл әсіресе әйелдер, қарттар, мүгедектер және балалары бар отбасылар тұратын мұқтаж топтардың бар екендігін көрсетеді – олардың салыстырмалы кедейлік деңгейі тұрақты түрде орташадан жоғары болады.

Қазақстан халқы бірте-бірте қартаюда: 65 және одан жоғары жастағы азаматтардың үлесі 2020 жылғы 8 %-дан 2050 жылға қарай 15 %-ға дерлік артады. Осының нәтижесінде кәрілікке тәуелділік коэффициенті өсе береді, бұл денсаулық сақтау мен әлеуметтік қолдауға сұраныстың артуына алып келеді. Бұл өзгерістер адами капиталға және халықты әлеуметтік қорғау жүйесіне инвестицияларға баса назар аудара отырып, уақтылы және кешенді жоспарлауды талап етеді⁸³.

Бай және кедей өңірлер арасында айқын алшақтық сақталуда: Түркістан облысындағы кедейлік деңгейі (9–10 %) Астанадағыдан (2–3 %) төрт есе дерлік жоғары. Осыған байланысты қалаларға көшу мен әлеуметтік шиеленіс күшейіп жатыр. Өңірлер шегінде қала мен ауыл арасында алшақтық байқалады: 2023 жылы ауылдық жерлердегі табысы төмен халықтың үлесі (7,2 %) қалалық жерлерге (3,9 %) қарағанда екі еседен астам жоғары. Бұл айырмашылықтар инфрақұрылымның, білім беру мен медицинаның әркелі дамуына әкеледі.

Ресми анықтамаға сәйкес, 2025 жылдан бастап кедейлік шегі өңірлік медиандық табыстың 35 % деңгейінде белгіленеді (бұрынғы 50 % орнына). Бұл кедейлікті өлшеу әдістемесінің бейімделуін көрсетеді.

Табиғи апат және әлеуметтік қорғау: Қазақстанның су тасқыны жағдайындағы тәжірибесі

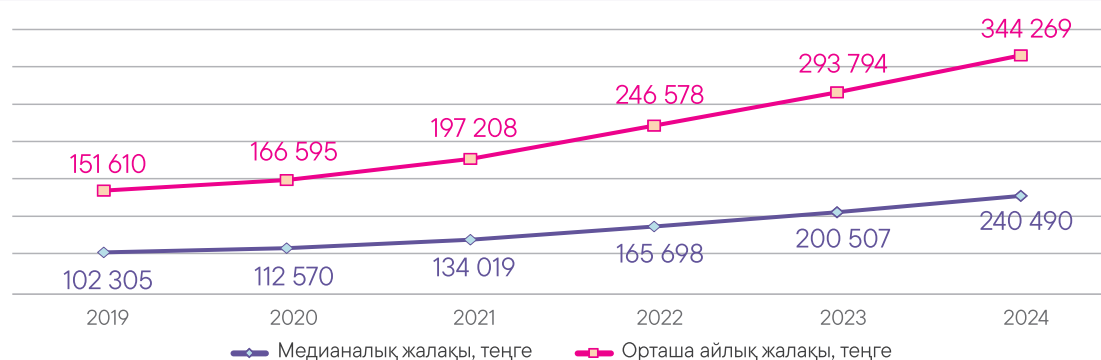
2024 жылғы көктемгі су тасқыны Қазақстанның солтүстік-батыс және солтүстік облыстарына әсер етті. Жүздеген үйді су басып, ең көп зардап шеккендер ауыл тұрғындары мен аз қамтылған отбасылар болды. Мемлекет зардап шеккендерге 100–150 АЕК (≈554 мың теңгеге дейін) төледі, инфрақұрылымды жөндеуге қаражат бөлді, эвакуацияланғандарды баспанамен, тамақпен, киім-кешекпен қамтамасыз етті. Күштер мен құралдардың жалпы тобы 63 мыңнан астам адамды, 7 мыңға жуық техника бірлігін, 1 мыңнан астам су айдау құрылғысын, 418 су және 38 ұшақты құрады.

Әсіресе, Ақтөбе және Атырау облыстарында жағдай күрделі болды. Әкімдіктер келтірілген шығынды есептеп, субсидиялар беріп, дезинфекция жұмыстарын жүргізіп, жергілікті жерде көмек көрсетті. Сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдар мен халықаралық ұйымдар көмек көрсетті: Қызыл жарты ай қоғамы, ЮНИСЕФ, БҰҰ және бизнес зардап шеккендерді қолдауға шамамен 155 млрд. теңге бөлді.

2019–2024 жылдарда Қазақстанда медиандық жалақының да орташа жалақының да тұрақты өсімі байқалды (43-сурет)⁸⁴.

⁸³ United Nations. Common Country Analysis: Kazakhstan 2024. United Nations Country Team in Kazakhstan, November 2024.

⁸⁴ «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ материалдары

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ

43-сурет. Орташа айлық жалақы, теңге

Алайда, олардың арасындағы айырмашылықтың тұрақты болуы табыстың біркелкі бөлінбейтінін көрсетеді.

Динамиканың оң екеніне қарамастан, халықтың айтарлықтай үлесінің табысы әлі де төмен. Инфляция және ең қажетті тауарлар бағасының өсуі халықтың ең мұқтаж топтары арасында кедейліктің жоғарылау қаупін тудырады. Шешілмеген құрылымдық мәселелер, соның ішінде өңірлік кірістердегі диспропорция қосымша қиындықтарды тудырады.

Сонымен қатар, мамандықтар бойынша 4,3 млн. электронды еңбек келісім-шартына жүргізілген талдау елде жоғары білікті мамандардың басым бөлігі әйелдер екенін көрсетеді. Дегенмен, басшылық қызметтегі әйелдер мен ерлердің арақатынасы едәуір төмен. Сондай-ақ, біліктілігі төмен жұмыстармен айналысатын әйелдердің саны ерлерге қарағанда едәуір көп. Ауыл шаруашылығында, құрылыста, өнеркәсіпте және көлікте ерлердің едәуір басымдығы байқалады.

Жұмысшылардың табысына қарасақ, ерлердің орташа жалақысы негізгі кәсіптік топтардағы әйелдерге қарағанда едәуір жоғары. Мысалы, ер басшылар әйел басшыларға қарағанда орта есеппен 12,4 %-ға көп жалақы алады. Кәсіби мамандар тобында әйелдердің көптігіне қарамастан, олардың еңбекақысы ерлерге қарағанда 29,0 %-ға төмен. Ең үлкен алшақтық «өнеркәсіп, құрылыс және көлік қызметкерлері» тобында, мұнда ерлердің орташа жалақысы әйелдердікінен 69 %-ға жоғары.

Мұнайлы және өнеркәсіптік өңірлерде гендерлік еңбекақы бойынша едәуір алшақтық байқалады, ал оңтүстік және ауылшаруашылық өңірлерінде бұл айырмашылық ең аз. Атап айтқанда, Маңғыстау облысында ерлердің орташа жалақысы әйелдерге қарағанда 86 %-ға жоғары, ал жалақының алшақтығына негізгі үлес «өнеркәсіп, құрылыс, көлік қызметкерлері» және «кәсіби мамандар» санаттарының үлесіне тиесілі.

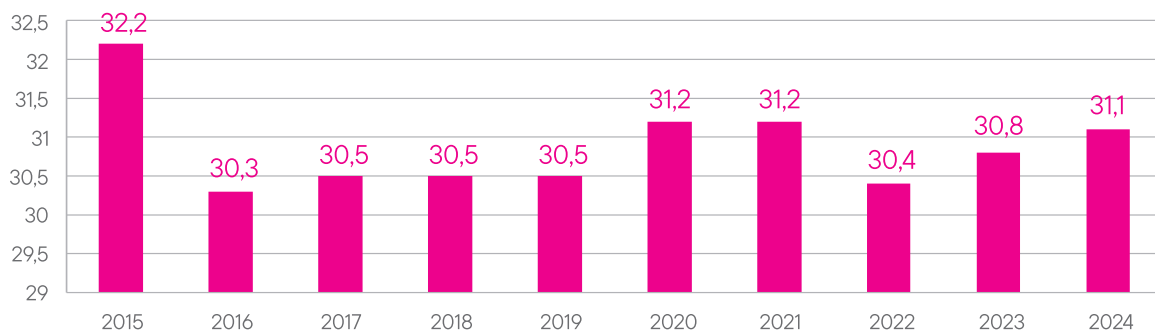
Мегаполистерде гендерлік жалақы алшақтығы 16-19 % диапазонында және жалақы айырмашылығына негізгі үлес «кәсіби мамандар» және «өнеркәсіп, құрылыс және көлік қызметкерлері» топтарынан келеді. Сонымен қатар, Алматы облысы мен Шымкент қаласында барлық негізгі кәсіп топтары бойынша жалақының салыстырмалы теңдігі байқалады⁸⁵.

⁸⁵ «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ материалдары

Бюджеттік және салықтық шешімдер арқылы экономиканы теңестіру

ЖІӨ құрылымындағы жалақының үлесі экономикада жасалған құнның қандай бөлігін жалдамалы жұмысшылар еңбек табысы түрінде алатынын көрсетеді. Мәселен, 2022 жылы жалақы ЖІӨ-нің 30,4 %-ын, 2023 жылы – 30,8 %-ын, 2024 жылы – 31,1 %-ын құрады (44-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

44-сурет. ЖІӨ-дегі жалақының үлесі, %

2029 жылға дейін Халықтың кірісін арттыру бағдарламасы шеңберінде 2022 жылдан бастап бұл көрсеткішті 2024 жылға қарай жалақының ЖІӨ-дегі үлесін 36,4 %-ға дейін арттыру міндеті қойылды. Оң динамикаға қарамастан, ЖІӨ-дегі жалақы үлесі мақсатты деңгейден әлі де алшақ қалып отыр. ЖІӨ-нің негізгі бөлігі бұрынғысынша бизнестен түскен табыс пен аралас табыстан (60–61 %) келеді, ал салық жүктемесі төмен (6–8 %) болып қалады.

Бұл құрылым жалақының өсуін ынталандыру және табысты неғұрлым теңгерімді бөлуді қамтамасыз ету бойынша одан әрі шаралар қажеттігін көрсетеді. Бұл бағытта қадамдар жасалуда: ең төменгі жалақыны анықтаудың «динамикалық тәсілі» әзірленуде, еңбекақы төлеу жүйелері қайта қаралуда. Қосымша қолдау банк секторын нығайтады – оның капиталдануы 2023 жылы шамамен 50 %-ға өсті, 2024 жылдың басына қарай міндеттемелер көлемінің 13,3 %-ын құрады, бұл үй шаруашылықтарының кірістерін арттыру әлеуетін тудырады.

2022-2024 жылдар аралығында бюджет тапшылығы едәуір өсті. Ұлттық банктің мәліметі бойынша, 2022 жылы мемлекеттік бюджет тапшылығы жалпы ішкі өнімнің шамамен 2,1 %-ын, ал 2023 жылы – 2,4 %-ын (шамамен 2,8 трлн теңге) құрады. 2024 жылы тапшылық қайтадан ~30 %-ға өсіп, ~3,6 триллион теңгеге жетті (ЖІӨ-нің ~2,7 %). 2023–2024 жылдардағы тапшылықтың ұлғаюы әлеуметтік бағдарламаларды кеңейту және Ұлттық қордан республикалық бюджетке қаражат аударумен байланысты шығындарды ұлғаюымен байланысты. Мұнайдан түсетін кірістер бюджеттің барлық кірістерінің 32 %-дан азын құрады, ал шикізаттық емес тапшылық жоғары күйінде қалып отыр (ЖІӨ-нен 8–9 %). Егер қаражат тиімсіз пайдаланылса, үлкен тапшылық ұзақ мерзімді өсу мүмкіндіктерін шектеп, әлеуметтік теңсіздікті күшейтуі мүмкін.

Көші-қон саясаты және мобилділік

Қазақстан қауіпсіз және тәртіпті көші-қонға жәрдемдесу саясатын жүзеге асыруда. 2022 жылы визалық рәсімдерді жеңілдетуге, мигранттардың құқықтарын қорғауға және жоғары білікті кадрларды тартуға бағытталған 2023–2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы бекітілді.

2023–2024 жылдардағы сыртқы және ішкі көші-қон ағыны көбейді. Ресми статистикаға сәйкес, 2023 жылы Қазақстанға келгендер саны 25 387 адамды құраса, кеткендер – 16 094 (қалдық – +9 293). 2024 жылы келгенде саны 29 282-ге дейін өсті (+15,3 %), кеткендер 12 732-ге дейін (–20,9 %) азайды, нәтижесінде көші-қонның оң сальдосы +16 550 адамды құрады. Бұл өзгеріс ТМД елдерінен көші-қон есебінен болды (2024 жылы келгендердің 81,6 %-ы ТМД елдерінен келген). Ел ішінде ірі қалаларға қозғалыс белсенді болды: Астана, Алматы және Шымкентке едәуір көші-қон ағыны.

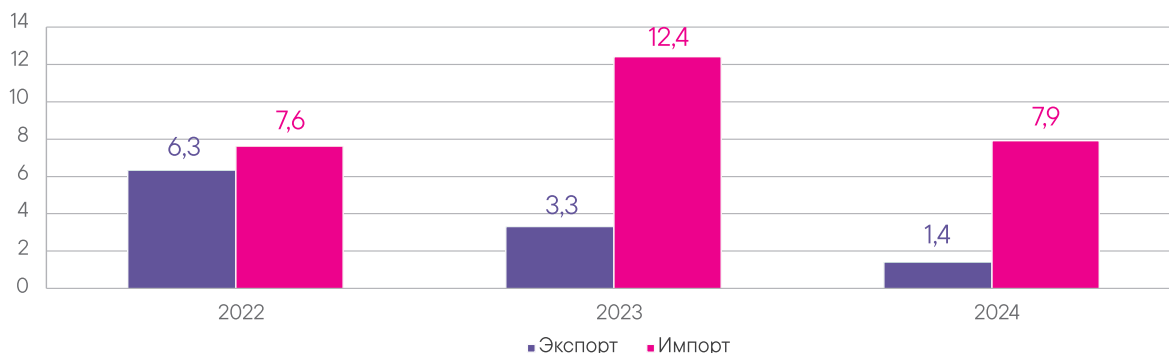
Үкімет шетелдік мамандарды жұмысқа алуды жеңілдету шараларын қабылдады. 2025 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша 14,2 мың шетел азаматы (негізінен Қытай, Өзбекстан және Түркиядан келген) жергілікті атқарушы органдардың рұқсатымен жұмыс істеп жатыр. Сондай-ақ, шетелдік жұмыс күшін тартуға квота қарастырылған (жұмыскерлер санының ~0,2 %-ы немесе 2025 жылға 16,5 мың рұқсат). Азаматтардың Оңтүстік Кореяда жұмыс істеуіне рұқсат беру мәселелерін шешу жұмыстары жүргізілуде.

Қазақстан сонау 1998 жылы БҰҰ-ның босқындар мәртебесі туралы 1951 жылғы конвенциясын ратификациялады. Мемлекет оларды елден шығарудан қорғауды қамтамасыз етеді және мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Босқындардың азаматтармен тең дәрежеде білім алуға және медициналық көмекке қол жеткізуін жеңілдету үшін Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі жанынан жұмыс тобы жұмыс істейді. БҰҰ Босқындар ісі жөніндегі Жоғарғы Комиссарының ұлттық кеңсесі ашылды, босқындарды тіркеу және біріктіру жұмыстары жүргізілуде.

2025 жылғы 1 мамырда республикада баспана іздеген 271 адам және босқын мәртебесі бар 307 адам тұрады. Босқындар Ауғанстан, Украина, ҚХР және Сирия сияқты елдерден келді.

Дамушы елдерге ресми даму көмегі және қаржылық ағындар

Қазақстан өзінің сенімді донор және жауапты реципиент ретіндегі рөлін дәйекті түрде нығайта отырып, халықаралық гуманитарлық және даму саласындағы ынтымақтастыққа белсенді түрде қатысуда. Мәселен, 2022 жылы Қазақстан 6,3 млн. АҚШ долларын құрайтын гуманитарлық көмек экспорттады. Негізгі алушылар Ауғанстан, Украина, Өзбекстан, Польша, Тәжікстан және Венгрия болды. Ең көп көмек Ауғанстанға жіберілді – 4 млн.-нан астам АҚШ доллары. 2023 жылы экспорт көлемі 3,3 млн. АҚШ долларын құрады, жеткізілімдердің басым бөлігі тағы да Ауғанстанға жіберілді. Сонымен қатар, гуманитарлық көмек Сирия, Түркия, Египет, Тәжікстан және Украинаға жөнелтілді. 2024 жылы экспорт 1,4 млн. АҚШ долларын құрап, екі елде – Ауғанстан мен Тәжікстанда шоғырланған (45-сурет).

Дереккөз: ҚР Қаржы министрлігі

45-сурет. Қазақстанның гуманитарлық көмек ретіндегі экспорты мен импорты, млн. АҚШ доллары

Импорт бойынша Қазақстан соңғы үш жылда жалпы сомасы 27,9 млн. АҚШ долларын құрайтын гуманитарлық көмек алды. 2024 жылы су тасқыны кезеңінде бірқатар елдер зардап шеккен өңірлерге қолдау көрсетті. Қырғызстан 300 тоннаға жуық гуманитарлық көмек, оның ішінде азық-түлік, тіршілікті қамтамасыз ету құралдары мен киім-кешек жіберді. Тәжікстан азық-түлік, ауыз су және құрылыс материалдарын қосқанда 3,5 мың тонна көмек көрсетті. Сонымен қатар, Сербия ынтымақтастығын білдіріп, зардап шеккен аудандарда тұрғын үй салу үшін «Қазақстан халқына» қоғамдық қорына 1 млн. еуро аударды.

Дамуға ресми көмекті жүзеге асыру – Қазақстанның сыртқы саясатының «жұмсақ күшінің» бір бөлігі. 2024 жылы Қазақстанның дамуға жұмсаған ресми көмек көлемі 29 %-ға – 36,86-дан 47,8 млн. АҚШ долларына дейін өсті.

2020 жылы құрылған KazAID гуманитарлық және техникалық көмекті үйлестіретін халықаралық даму агенттігі болып табылады. «Достық: дипломатия», «Достық: цифрландыру», «Авиценна: денсаулық сақтау» сияқты жыл сайынғы дамуға жұмсаған ресми көмек бағдарламаларының іске қосылуы маңызды жетістік болды. Сонымен қатар, шетелдік серіктестер Түркияда жер сілкінісінен зардап шеккен Газиантеп аймағындағы мектеп құрылысының басталуын оң бағалап отыр, оның операторы KazAID агенттігі болды. Сондай-ақ Тәжікстанға, Сьерра-Леоне мен Тогоға электронды үкімет модульдерін беру, Тәжікстаннан келген мамандарға Астана хабында оқуға 100 жолдама беру, Әзірбайжанда Құрманғазы атындағы балалар шығармашылық орталығын ашу жобалары бар. KazAID-тің қатысуы елдің орта держава ретіндегі имиджін нығайтуда және Индонезия, Таиланд, Бразилия және Қытай сияқты жаңа донорлардың қызығушылығын тудырып отыр.

Сонымен, Қазақстан донор ел ретіндегі рөлін арттырып, дамуға ресми көмек көрсету жүйесін дамытып, гуманитарлық ынтымақтастықты кеңейтуде. Бұл ретте, елдің халықаралық позициясын күшейтетін сыртқы қолдаудың едәуір көлемі сақталуда.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2023 жылы Қазақстан БҰҰ Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясына Факультативтік хаттаманы ратификациялады; 2024 жылы бірінші ұлттық баяндама ұсынылып, 2025–2030 жылдарға арналған Инклюзивті саясат тұжырымдамасы бекітілді.
- Аутизм спектрі бар балаларға арналған 4 оңалту орталығы және 7 орталық ашылды; цифрлық оңалту күнделігі енгізілді; 2024 жылы Әлеуметтік қызметтер порталы арқылы 512,3 мың мүгедекке 512 340 іс-шара өткізілді.
- Зейнетақылар мен жәрдемақылар ұлғайтылды, отбасын қолдау шаралары кеңейтілді: 1, 2, 3-балаға 140 296 теңгеге дейін жәрдемақы (2023 ж. – 131 100 теңге) және 232 596 теңге (4 және одан жоғары) (2023 ж. – 217 350 теңге); көп балалы отбасыларға 59833-ке дейін (4 балалы отбасылар) (2023 ж. – 55 304 теңге) және 103 598 теңге (7 балалы отбасыларға) (2023 ж. – 96 807 теңге) беріледі.
- Жалақының ЖІӨ-дегі үлесі 30,4 %-дан (2022 ж.) 31,1 %-ға (2024 ж.) өсті.
- 2024 жылы көші-қонның оң сальдосы +16 550 адамды құрады; Виза рәсімдері жеңілдетілді және 2025 жылға дейін 16,5 мың шетелдік жұмысшыға квота күшіне енеді.
- Қазақстан KazAID агенттігі арқылы 11 млн. АҚШ долларын құрайтын гуманитарлық көмек көрсетті және дамуға ресми көмекті 47,8 млн. АҚШ долларына дейін ұлғайтты.

10-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Ауылдық және қалалық аудандар арасында кедейлік деңгейінде алшақтық бар; көп балалы отбасылар, мүгедектігі бар адамдар және басқа да мұқтаж топтар, әсіресе инфрақұрылымы нашар ауылдық жерлерде білім алуға, денсаулық сақтауға және әлеуметтік қолдауға қол жетімділігі шектеулі.
- Орташа жалақының өсуіне қарамастан, халықтың, әсіресе ең төменгі қамтамасыз етілген 40 % тобының арасында табысы мен шығыны арасындағы айырмашылық сақталып отыр.
- Ерлерге қарағанда әйелдердің жұмысқа орналасу мүмкіндігі аз және жалақылары төмен.
- Кейбір аз топтар бойынша ашықтықтың жеткіліксіздігі және тұрақты зерттеулердің болмауы тиімді атаулы саясаттың мүмкіндіктерін шектейді.
- Қоныс аударған мигранттарды интеграциялау және көлеңкелі экономиканың деңгейі мәселелері байқалуда.

Келешек қадамдар

- Халықтың мұқтаж топтары арасында еңбекақыны теңестіру, әлеуметтік қолдауды арттыру және жұмыспен қамтуды ынталандыру шараларын жалғастыру.
- Әйелдер көшбасшылығын дамыту, тең жалақыны қамтамасыз ету, әйелдердің кәсіби өсуіне жағдай жасау бағдарламаларын кеңейту.
- Мүмкіндіктері шектеулі адамдар үшін қызметтерге қолжетімділікті және құқықтық қорғау тетіктерін жетілдіру.
- Тиімді саясатты қалыптастыру үшін этникалық және әлеуметтік сипаттарды қоса алғанда, теңсіздіктің әртүрлі аспектілері бойынша сауалнамалар мен деректер жинаудың тұрақты жүйелерін енгізу.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан халықаралық келісімдерді ратификациялау, инклюзивті білім беруді дамытуды, әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру және мүгедектердің шешім қабылдауға қатысуын парламент пен мәслихаттардағы өкілдік арқылы арттыру сияқты шаралар арқылы теңсіздікті азайту шараларын жалғастыруда.
- Әлеуметтік-экономикалық теңсіздік сақталуда: ең ауқатты халықтың шамамен 10 %-ы ұлттық активтердің елеулі бөлігіне иелік етеді, ал азаматтардың жартысынан көбі ең төменгі жалақыдан төмен табыспен өмір сүреді, ал 69 %-да жинақтары жоқ.
- Өңірлер арасындағы айырмашылықтар, сондай-ақ білім беру, жұмыспен қамту және денсаулық сақтау қызметтеріне қол жеткізудегі гендерлік алшақтықтар елеулі күйінде қалып отыр. Халықтың мұқтаж топтары негізгі қызметтерге қол жеткізуде қиындықтарға тап болуда.
- Тұтынушылардың құқықтарын сенімді қорғауды дамытуға, қамтамасыз етуге және салық жүйесінің ашықтығын арттыруға ерекше назар аудару қажет.
- 2030 жылға қарай 10-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу үшін құқықтық және әлеуметтік тетіктерді күшейту, ресурстарды әділ қайта бөлуді қамтитын кешенді амал керек.

11-мақсат. Қалалар мен елді мекендердің ашықтығын, қауіпсіздігін, өміршеңдігі мен экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету

Қазақстанда қалалар мен ауылдар арасындағы өмір сүру деңгейіндегі алшақтықты азайту бағытында едәуір қадамдар жасалуда. Қалаларда цифрлық технологиялар белсенді дамып, инфрақұрылым жаңартылуда, «ақылды» басқару элементтері енгізілуде. Ауылдық жерлерде жол желілері мен әлеуметтік жағдайлар жақсаруда. Мемлекеттік шаралар шалғай елді мекен тұрғындарының мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді.

Урбанизация және жоспарлау

Қазақстандағы өңірлік жоспарлаудың берік институционалдық негізі бар. Тұжырымдамалық құжаттар бекітілді, әр өңір жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, даму жоспарларын дербес әзірлейді. Қаланың тұрақты өсуі жағдайында ойластырылған және икемді аумақтық саясаттың маңыздылығы артып келеді.

2024 жылы Қазақстанда урбанизация деңгейі 62,1 %-ға жетті, ал 2030 жылға қарай ол 63,9 %-ға дейін өседі деп болжануда. Өңірлік мәнде 2015–2024 жылдар аралығында көші-қон ағыны есебінен халық санының өсуі Маңғыстау облысында, сондай-ақ Астана, Алматы және Шымкент қалаларында байқалды.

Мүдделі тараптармен бірлесіп құрылыс кодексін қабылдау бойынша жұмыстар жүргізілуде. Қала құрылысының жаңа бас жоспарлары мен жобалары бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізіледі.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Бүгінгі таңда қалалар керемет жылдамдықпен өсіп келеді, бірақ технологияның дамуымен бірге біз күрделі мәселелерге тап болдық: ауаның ластануы, жасыл өңірлердің болмауы, энергияның үлкен шығындары, технологиялық қиындықтар мен цифрландыру, ойластырылмаған сәулеттік және эстетикалық стиль. Құрылыс пен сәулетке деген көзқарасымызды қайта қарастырмасақ, мегаполистер бетон тұзағына айналады. Сондықтан бізге адамдардың өмірін қолдайтын және оларды жылдам жақсартатын «болашақ қалалары» керек.

Мен болашақ сәулетші ретінде табиғатпен араласатын ақылды ғимараттар салуды ұсынамын. Ғимараттар ауа-райына байланысты түсін өзгертетін хамелеон сәулетін елестетіп көріңіз: жазда күн сәулесін шағылыстыру және қыста жылууды сіңіру, энергия шығындарын азайту. Келесі жаңалық — энергияны үнемдейтін жолдар. Асфальттың орнына күн сәулесінен және көліктердің қысымынан энергия өндіретін жол қабаты бар. Бұл қалаларға экологияға зиян келтірместен, өзін-өзі толықтыруға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, автономды жасыл күмбездердің де маңызы зор – таза ауасы мен табиғи вентиляциясы бар үлкен жабық саябақтар, оларда тіпті мегаполистің орталығында да терең тыныс алуға болады. Мұндай өңірлер барлық ірі қалалар үшін міндетті болуы мүмкін. Бұл идеялар жүзеге асатын болса, қалалар табиғат пен технологияның бірге жұмыс істейтін орнына айналады. Болашақ қазіргің өзінде осында! Таза ауа, нөлдік энергия, адамдарға қамқорлық жасайтын ғимараттар, керісінше емес.

Болашақтың қаласы бетон мен шыны ғана емес, адаммен бірге дамиды тірі ағза. Бізге соны салу ғана қалды.

Илсана Закаева, 10-сынып оқушысы
Шоқан Уәлиханов атындағы мектеп, Шығыс Қазақстан облысы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

Урбанизацияның өсуін және жайлы және инклюзивті қалалық ортаның қажеттілігін ескере отырып, азаматтарды қатыстыру құралдарының маңыздылығы артып келеді. Солардың бірі халық қатысатын бюджеті болды. Тұрғындар өз аудандарын абаттандыру бойынша жобаларды ұсына алады, содан кейін олар әкімдіктердің қолдауымен қаралады және іске асырылады⁸⁶. Халық қатысатын бюджет алғаш рет 2019 жылы іске қосылды.

2023 жылы «Агломерацияларды дамыту туралы» заң және ҚР Ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітілді. Ауылдық және шек-аралас елді мекендерде 2019–2023 жылдары 1,8 мың ауылдық елді мекенде әлеуметтік, инженерлік және көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша 5,4 мың жоба іске асырылды. Осы кезеңде «Дипломмен ауылға» бағдарламасы бойынша қолдау шараларын 45 мың маман пайдаланып, оның 21,2 мыңы тұрғын үй алуға бюджеттік несие алды. Сонымен қатар, елде моноқалалардың экономикасын әртараптандыру бойынша жүйелі саясат жүргізілуде.

Сарандағы өнеркәсіптік ренессанс: моноқаладан өсу нүктесіне дейін

Қарағанды облысындағы Саран қаласы 2021 жылы «Saran» индустриялық аймағы құрылғаннан бері тұрақты өсуді көрсетіп, табысты құрылымдық экономикалық қайта құрудың жарқын үлгісі болып табылады. Оның аумағында жалпы инвестиция көлемі 410 млрд. теңгеден асатын бірқатар «зәкірлік» жобалар жүзеге асырылды. Индустриялық аймақ аумағы 207 гектарды құрайды, 2 мыңнан астам жұмыс орны ашылды. Негізгі кәсіпорындардың қатарында: «Tengry Tyres» ЖШС автомобиль шиналары өндірісі (2024 жылы 190,9 мың шина шығарылды), «QazTehna» ЖШС автобустары (Yutong бренді, 2024 жылы 1616 дана шығарылды), «Silk Road Electronics» ЖШС тұрмыстық техникасы (Artel брендімен, 164 дана тұрмыстық техника шығарылды 2024 жылы), «Техно-Қарағанды зауыты» ЖШС жылу оқшаулағыш материалдарын өндіру және «OptimTech» ЖШС тұрмыстық техникаға арналған электр бөлшектерін шығаратын зауыт. Қол жеткен нәтижелердің арқасында 2023 жылы Саран қаласы экономиканы әртараптандырудың жоғары деңгейіне байланысты моноқалалар тізімінен шығарылды.

⁸⁶ «БНУ» – халықтың қатысу бюджеті туралы не білу кеpek? https://www.gov.kz/situations/682/intro?lang=ru&utm_source

2024 жылы Астана «Silver» деңгейінде ISO 37120 «тұрақты қалалар мен қауымдастықтар» халықаралық сертификатын алған Қазақстан мен Орталық Азиядағы алғашқы қала болды. Дүниежүзілік қалалық деректер кеңесі әлемнің 140 мегаполисінің қатарына қосыла отырып, астананы 19 негізгі салада (экономика, білім, көлік, қауіпсіздік) 128 көрсеткіш бойынша бағалады⁸⁷.

2025 жылы «Түркістан қаласының ерекше мәртебесі туралы» ҚР Заңы қабылданды. Қалаға рухани, тарихи-мәдени және туристік орталық мәртебесі берілді.

Мәдени мұраны қорғауға белсенді инвестиция салу жалғасуда. Мемлекеттік инвестициялардан басқа халықаралық гранттар да тартылуда: мысалы, 2024 жылы ЮНЕСКО Қазақстанға материалдық емес мәдени мұраның ұлттық тізімін толықтыру және оны қорғау әлеуетін күшейту үшін 99,6 мың АҚШ долларын бөлді. Сондай-ақ ескерткіштер мен мұражайларды қалпына келтіру жобалары жүзеге асырылуда. Атап айтқанда, Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 80 жылдығын тойлауға еліміздің өңірлері әскери-тарихи ескерткіштерді жөндеуге кемінде 150 млн. теңге бөлді.

2023 жылы ЮНЕСКО Қазақстан, Түркіменстан және Өзбекстан бірлесіп ұсынған «Тұранның суық қысқы шөлдері» трансұлттық номинациясы бойынша Алтын-Емел ұлттық паркі мен Барсакелмес қорығының аумақтарын Дүниежүзілік мұра тізіміне енгізді. Нәтижесінде Қазақстан ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне алты нысанды енгізді. Оның үшеуі мәдени, үшеуі табиғи, үшеуі трансшекаралық статуска ие болып, көрші елдермен өз мұрасын бөліседі. Сонымен қатар 2025 жылы Абай Құнанбайұлының 180 жылдығы атап өтіледі және бұл оқиға ЮНЕСКО деңгейінде халықаралық дәрежеде мойындалды.

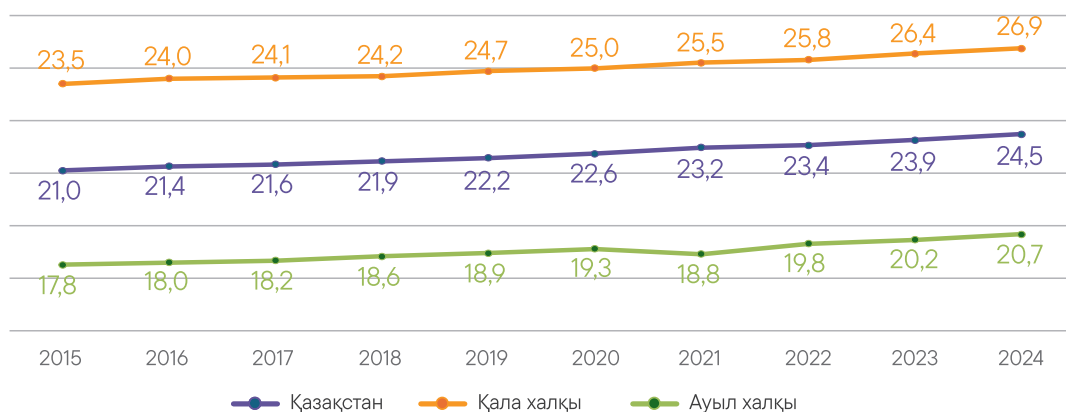
«Алтынемел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі

⁸⁷ Астана Орталық Азияда бірінші болып тұрақты дамудың халықаралық сертификатын алды <https://www.gov.kz/memleket/entities/astana/press/news/details/902750?lang=ru>

Тұрғын үй жағдайлары

Халықтың ағымдағы қажеттіліктерін шешуге бағытталған мақсатты бағдарламаларды әзірлеп, жүзеге асыру арқылы Қазақстан тұрғын үй саясатын жүйелі негізде жүзеге асыруда. Халық санының тұрақты өсуі жағдайында елде тұрғын үй құрылысының жедел қарқыны сақталуда (46-сурет). «Нұрлы жер», «Бақытты отбасы», «7-20-25» және басқа да ауқымды мемлекеттік бастамалар тұрғын үй жағдайын едәуір жақсартты. 2022 жылы пайдалануға берілген тұрғын үйлердің жалпы ауданы 15,4 млн м², 2023 жылы – 17,5 млн м² болды, ал 2024 жылдың соңында рекордтық көрсеткіш – 18,9 млн м² болды. Бұл жыл сайын шамамен 25 мың азаматты баспанамен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

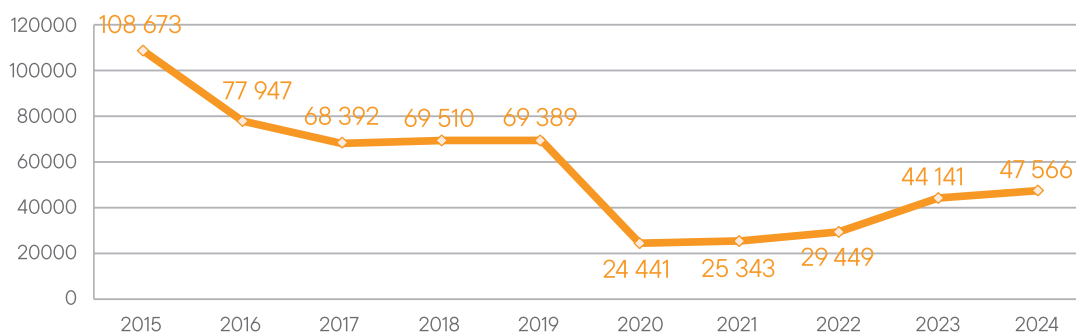

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

46-сурет. Тұрғын үймен қамтамасыз етудің бір тұрғынға шаққандағы көрсеткіші, шаршы метр

Бір тұрғынға шаққанда тұрғын үймен қамтамасыз ету көрсеткіші 2024 жылы 24,5 шаршы метрді құрады, оның ішінде 26,9 ш.м. қалалық жерлерде орналасқан, ауылдық жерде 20,7 ш.м. Өткен жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 0,6 шаршы метрге артқан.

Оң динамикаға қарамастан, елде әлі де тозығы жеткен тұрғын үй мәселесі сақталуда. 2020 жылдан бастап апатты тұрғын үйлерде тұратын азаматтардың саны тұрақты өсуде, 24 441-ден 47 566 адамға дейін екі есе дерлік өсті (47-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

47-сурет. Апатты үйлерде тұратындар саны, адам

2022 жылы елімізде 2 мыңға жуық апатты тұрғын үй болды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 8,3 %-ға артық⁸⁸. 2023 жылы апатты жағдайдағы тұрғын үйлер саны ары қарай өсіп, жалпы ауданы 762,4 мың шаршы метрді құрайтын 2,1 мың бірлікке жетті. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 41 %-ға көп. Апатты тұрғын үйлердің ең көп саны Атырау облысында – 445 бірлік, 153,8 мың шаршы метр және Ақмола облысында – 209 бірлік, 26,3 мың шаршы метр тіркелген⁸⁹.

Сонымен қатар, бүгінде республикада 1118 апатты және 2763 тозығы жеткен көппәтерлі тұрғын үйлер бар. Осы мәселені шешу мақсатында, жергілікті атқарушы органдардың «ескі кварталдар» тұрғын үй қорын жаңарту бағдарламаларын қабылдау жөніндегі құзыреттері белгіленді. Мәселен, 2023 жылы апатты жағдайдағы тұрғын үйлердің иелері үшін 52 көп пәтерлі тұрғын үй салынса, 82 көп пәтерлі тұрғын үй бұзылып, 854 үй иесіне жаңа баспана берілді, 2024 жылы 97 көп пәтерлі тұрғын үй бұзылып, 1141 үй иесі жаңа баспанамен қамтамасыз етілді⁹⁰.

Тұрғын үй саясаты саласындағы мақсатты бағдарламаларды жүзеге асырумен қатар, мемлекет халыққа шұғыл көмек көрсету қажет болған су тасқыны мен өрт сияқты төтенше жағдайлар кезінде жедел шаралар қабылдайды.

Қирандылардың орнына тұрғын үй: Қазақстан ең ірі су тасқынынан кейін үйлерді қалай қалпына келтірді?

2024 жылғы су тасқыны Қазақстандағы соңғы 80 жылдағы ең ірі су тасқыны болды. Мыңдаған адамдар баспанасыз қалды, апаттан қираған инфрақұрылым ауқымды қалпына келтіруді қажет етті. Бірақ мемлекеттік органдар, гуманитарлық ұйымдар және жеке сектор арасындағы нақты үйлестіру және жақсы үйлестірілген жұмыс нәтижесінде Үкімет апаттың салдарын барынша азайтуға және зардап шеккендерге жедел көмек көрсетуге қол жеткізді.

Осылайша, су тасқынынан зардап шеккен өңірлерде комиссиялар азаматтардың жалғыз баспанасы болған су басқан 19 359 үй мен саяжайды тексерді. Оларды баспанамен қамтамасыз ету мақсатында, жылжымайтын мүлік нарығында 5767 жылжымайтын мүлік сатылып алынған. 9156 ғимаратта немесе 100 % жөндеу жұмыстары аяқталды. Бұл мақсаттарға барлығы 54,7 млрд. теңге бөлінді. Сондай-ақ, қысқа мерзімде тұрғындарға 64 млрд. теңгеге 2680 жеке тұрғын үй салынды.

Сонымен, Қазақстанның тұрғын үй саясаты тұрақты өсім көрсетуде, бірақ апатты тұрғын үй қоры мәселелеріне көбірек көңіл бөлуді талап етеді.

⁸⁸ Қазақстанға тұрғын үй қорын жаңарту қажет: Қазақстанда бір жылда тозығы жеткен ғимараттардың саны 8 %-ға өсті <https://ranking.kz/reviews/kazakhstan-nuzhdaetsya-v-obnovlenii-zhilfonda-kolichestvo-avariynyh-domov-v-rk-vyroslo-na-8-za-god.html>

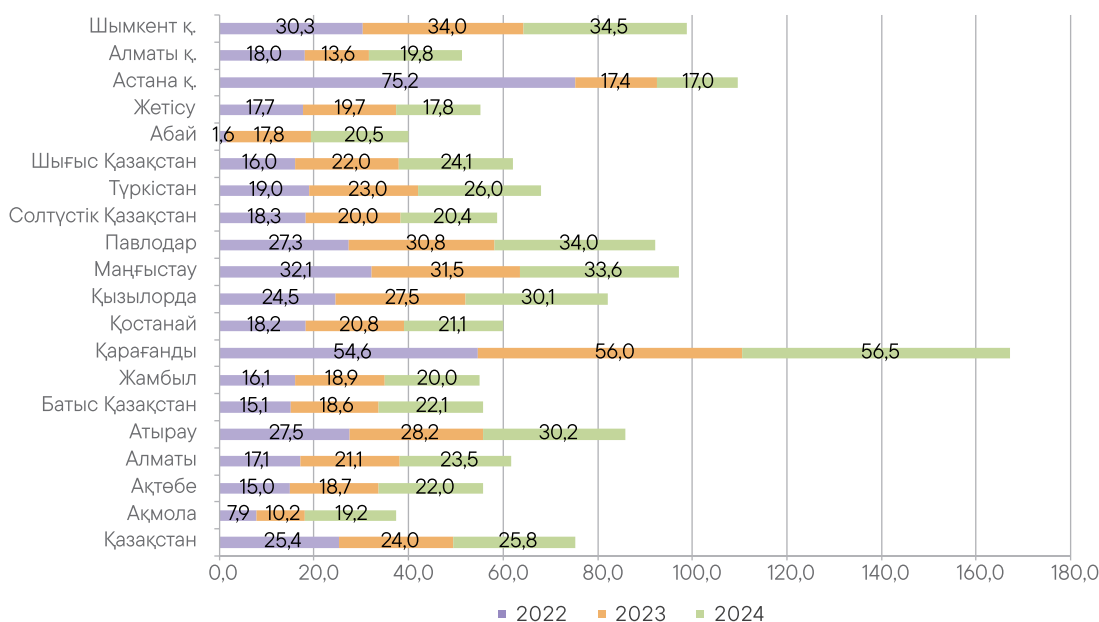
⁸⁹ Қазақстанда апатты үйлердің ауданы 41 %-ға ұлғайды. Қай өңірлер көшбасшыларға қарсы? https://ranking.kz/reviews/kazakhstan-nuzhdaetsya-v-obnovlenii-zhilfonda-kolichestvo-avariynyh-domov-v-rk-vyroslo-na-8-za-god.html?utm_source

⁹⁰ Индустрия және құрылыс министрлігінің материалдары

Экологиялық әсер

Жиналатын және кәдеге жаратылатын коммуналдық қалдықтардың үлесі тұрақты өсіп келеді. 2024 жылы Қазақстанда 4,8 млн. тонна қатты тұрмыстық қалдық шығып, оның 25,8 % қайта өңдеуге және кәдеге жаратуға жіберілді (2023 жылы – 24 %). Ірі қалаларда қайта өңдеу деңгейі әлі де төмен: Алматыда – 19,8 %, Астанада – 17 %, Шымкентте – 34,5 % (48-сурет).

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

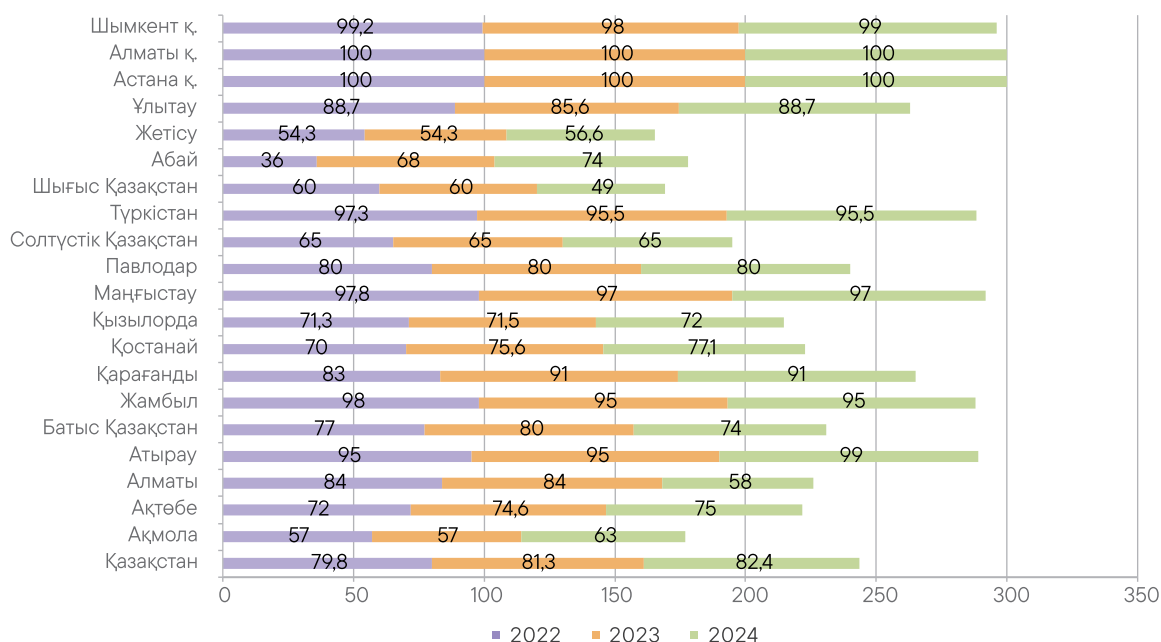
48-сурет. Қатты тұрмыстық қалдықтардың пайда болуына қатысты қайта өңдеу және кәдеге жарату үлесі, %

Әйтсе де, арнайы контейнерлерде жинау үлесі үй шаруашылықтарының шамамен 80 % құрайды. Елімізде 2973 қатты тұрмыстық қалдықтар полигоны бар, бірақ тек 608-і (20,4 %) экологиялық және санитарлық нормаларға сәйкес келеді. 2023–2024 жылдары рұқсат етілмеген полигондар белсенді түрде жойылды: 4,8 мың полигон табылды және олардың 93 %-ы жойылды және қалпына келтірілді.

Мемлекеттік саясат қалдықтарды басқару инфрақұрылымын дамытуға баса назар аударады. Мәселен, қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу бойынша жалпы қуаты жылына 1,2 млн. тоннадан асатын 37 жаңа зауыт салу және жұмыс істеп тұрған 8 зауытты жаңғырту жұмыстары жүргізілуде.

Сонымен қатар, 2024 жылы қалдықтарды өңдеу жобаларын жеңілдетілген қаржыландыру тетігі бекітілді. Бұл қоқыс тасымалдайтын көліктер алу, сұрыптау желілері мен қайта өңдеу нысандарын іске қосуға қатысты. Қаржыландыру 3 %-дық мөлшерлемемен және 3 жылдан 15 жылға дейінгі несие мерзімімен Өнеркәсіпті дамыту қоры арқылы жүзеге асырылады.

Тұрғындардың қалдықтарды жинау және шығару қызметтеріне қолжетімділік деңгейі өңірге байланысты да өзгеріп отырады (49-сурет).

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

49-сурет. Халықты қатты тұрмыстық қалдықтардың жинау және шығару қызметтерімен қамтамасыз ету, %

Еліміздің көптеген өңірлерінде халықты қалдықтарды жинау және шығару қызметтерімен қамтудың тұрақты өсуі байқалады. 2024 жылы Алматы, Астана және Шымкент сияқты ірі қалаларда толық қамтамасыз етуге қол жеткізілді. Ең төменгі көрсеткіштер Шығыс Қазақстан (49 %) және Жетісу (56,6 %) облыстарында сақталуда.

Бұл ретте, коммуналдық саланың тұрақты дамуы азаматтардың қатысуынсыз мүмкін емес: инвестициямен қатар экологиялық мәдениет, патриотизм және қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарау маңызды.

«Таза Қазақстан» – миллиондаған азаматтардың қатысуымен ұлттық экологиялық қозғалыс

2024 жылы «Таза Қазақстан» республикалық экологиялық науқаны аясында экологиялық мәдениетті қалыптастыру, патриоттық құндылықтарды және қоршаған ортаға құрметті насихаттау мақсатында, республика бойынша 183 экологиялық науқан өткізілді. 6,2 млн-нан астам адам қатысты, оның ішінде 229 мың ерікті. 1,1 млн тоннадан астам қоқыс жиналып, 1,6 млн-ға жуық ағаш көшеттері отырғызылды. @TazaQazBot цифрлық платформасы жұмыс істейді, бұл азаматтарға экологиялық мәселелер туралы хабарлауға және оларды шешуге қатысуға мүмкіндік береді.

Ауа сапасы алаңдаушылық туғызатын сала болып қала береді. IQAir бағасы бойынша 2023 жылы Қазақстанда PM2.5 ұсақ бөлшектерінің орташа жылдық концентрациясы ~22,2 мкг/м³ құрады, бұл ДДҰ стандартынан 4,4 есе жоғары. Алматыда орташа жылдық PM2,5 30,3 мкг/м³-ден (2023) 24,1 мкг/м³-ге (2024) төмендеді. Астанада жағдай ұқсас – қыста PM2.5 көрсеткіштері көмірмен жылытуға байланысты нормадан жиі асып түседі. Ауаның ластану проблемасын шешу үшін бірқатар қалаларда шектеулер енгізілді (көмірмен күйдірілген көлік, газға көшу), бірақ бұл коммуналдық ЖЭО жаңғыртуды жеделдетуді талап етеді.

Экологиялық сын-қатерлердің аясында бизнес пен тұрғындардың қатысуымен қалалық ортаны жақсарту бойынша жергілікті бастамалар ерекше маңызға ие болуда.

ERG әлеуметтік жауапкершілігі: инвестициядан азаматтардың қатысуына дейін

Қала құраушы кәсіпорындар инфрақұрылым мен әлеуметтік жобаларға елеулі үлес қосып, моноқалаларды әлеуметтік-экономикалық дамытуда шешуші рөл атқарады. Бір мысал ретінде, Eurasian Resources Group (ERG) 2023 жылы Ақсу, Хромтау, Екібастұз және Рудный сияқты төрт қалада инвестиция көлемі 12,9 млрд. теңгені құрайтын, әлеуметтік инвестиция салды.

ERG сонымен қатар қала тұрғындарын қалалық ортаны жақсарту және дамыту процестеріне тартуға бағытталған «Tugan Qala» жобасын жүзеге асыруда. Жобаның ерекшелігі – жобаны таңдауға және жүзеге асыруға тұрғындардың өздері белсенді қатысуы. Жобаларға дауыс беруге қала тұрғындарының 4 %-дан 10 %-ға дейін қатысады, бұл халықтың нақты қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда «Tugan Qala» аясында саябақтарды абаттандыру, қоғамдық орындарды құру және қала инфрақұрылымын дамыту сияқты салаларды қамтитын жалпы сомасы 690 млн. теңгеге 100-ге жуық жоба жүзеге асырылды.

Мұндай бастамалар халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар тұрғындар қалаларды дамытуға қатысуды сезінетін тұрақты әлеуметтік ортаны қалыптастырады. ERG сияқты қала құраушы кәсіпорындардың қатысуы өңірлерді жан-жақты дамытуға бағытталған бизнес пен қоғам арасындағы табысты өзара іс-қимылдың үлгісіне айналуға⁹¹.

Қазақстан қалдықтарды басқару жүйесін дамыту және экологиялық инфрақұрылымды жақсарту бойынша шаралар қабылдауда, бірақ қайта өңдеудің төмен қарқыны, ауаның ластануы және полигондардың шектеулі саны сияқты қиындықтар әлі де бар.

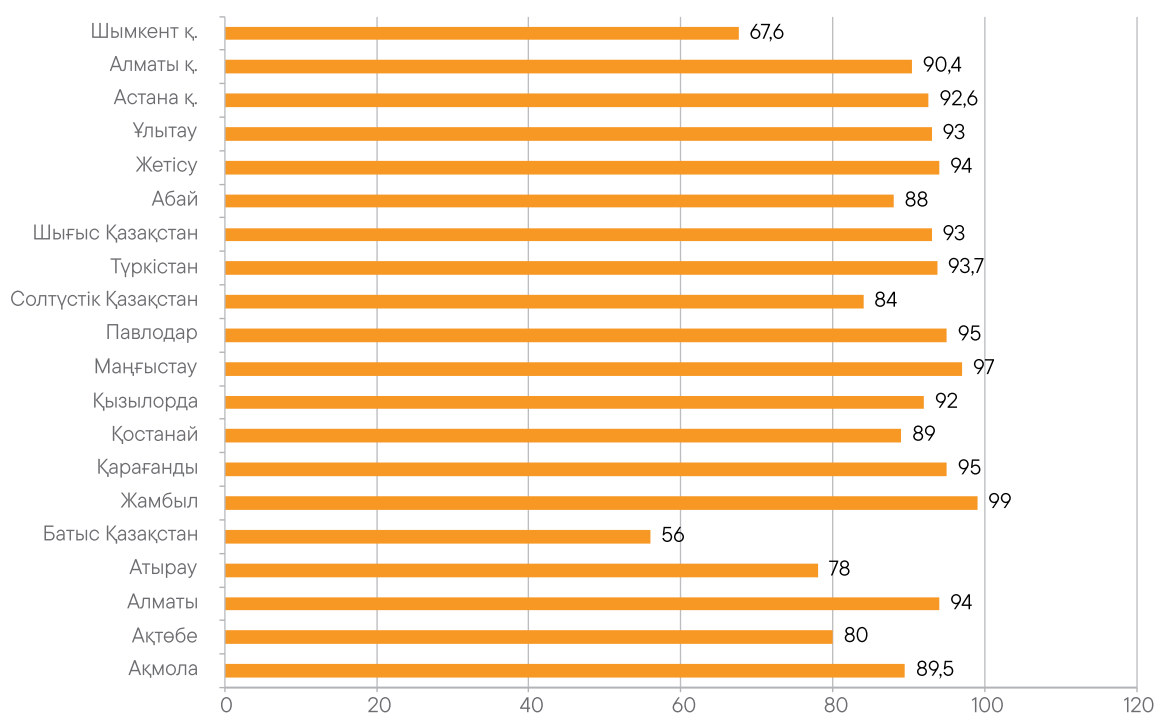
⁹¹ «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ материалдары

Елді мекендердің көлік жүйесі

Жергілікті маңызы бар жолдарды дамыту мемлекеттік қаржыландыруда басымдық болып табылады. Мәселен, 2022 жылы жол жөндеуге тек республикалық бюджеттен 113 млрд теңге бөлінді. 2023 жылдан бері қаржыландыру трансферттер арқылы жыл сайын 148 млрд жүзеге асырылады.

Дегенмен, кейбір өңірлерде жол жамылғысының тозуы күрделі мәселе болып қалуда. Мәселен, жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы жолдардың ең аз үлесі Батыс Қазақстан облысы (56 %), Шымкент қаласы (67,6 %), Атырау (78 %) және Ақтөбе (80 %) облыстарында (50-сурет). Салыстыру үшін республика бойынша орташа көрсеткіш 89 % құрайды.

Дереккөз: ҚР Көлік министрлігі

50-сурет. Жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы жергілікті маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі, 2024 ж., %

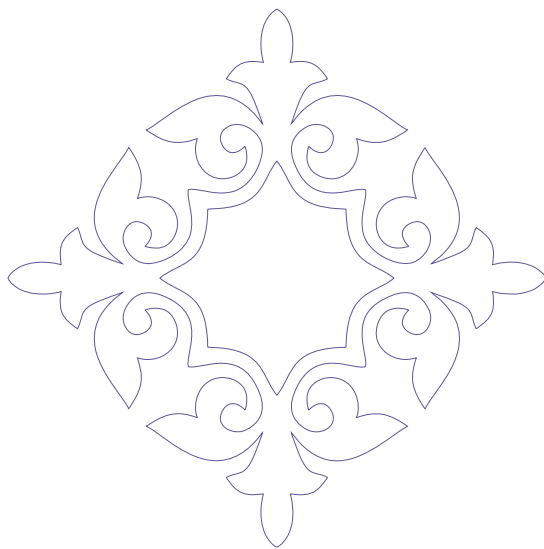
Өз кезегінде, үкімет қалалардағы қоғамдық көліктер паркін жүйелі түрде жаңартып келеді. Қазір ел өңірлерінде тұрақты қалалық бағыттар бойынша 10 653 автобус жұмыс істейді.

2022-2024 жылдар аралығында еліміздің автобус паркінің тозуы 46 %-дан 25 %-ға, яғни 21 пайыздық тармаққа төмендеді. Бұған жеңілдетілген лизингтік қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламасы аясында еліміздің өңірлерінде отандық өндірістен жаңа автобустарды алу ықпал етті. Бұл бағдарлама бойынша 2018-2024 жылдарға арналған республикалық бюджеттен шамамен 80,7 млрд теңге бөлініп, өңірлерге 4767 жаңа автобус жеткізілді.

Алматы және Астана қалаларында метро және жеңіл рельсті жүйелерді дамыту жалғасуда. Ақылды көлік жүйелері жобалары (электрондық билет беру, диспетчерлік) енгізіліп, автобустарға арналған жолақтар бөлінуде. Қоғамдық көлікті ұйымдастыру жергілікті атқарушы органдардың құзырында болғандықтан, өңірлер халықтың жекелеген санаттарының қажеттіліктерін ескере отырып, қолдау шараларын жүзеге асырады. Мәселен, Қарағандыда 2023 жылғы наурыздан бастап көп балалы аналар мен I топтағы мүгедектерге, ал мамыр айынан бастап 18 жасқа дейінгі балаларға қалалық бағыттар бойынша тегін жүру қамтамасыз етілді. Ақтөбеде 2024 жылғы сәуірден бастап бұл шара зейнеткерлер мен III-топтағы мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты болады.

Бүгінгі таңда мемлекеттік саясат көлік инфрақұрылымына біртіндеп инвестициялауға бағытталған: автопарктер жаңартылуда, «Ақылды» технологиялар енгізілуде, қоғамдық көлікте әлеуметтік қолдау күшейтілуде.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2024 жылы урбанизация деңгейі 62,1 %-ға дейін өсті, агломерациялар мен ауылдық аумақтарды дамыту жоспарлары қабылданып, ауылдық аумақтарды дамыту тұжырымдамасы бекітілді.
- 2024 жылы 18,9 млн. м² тұрғын үй пайдалануға берілді (2022 жылғы 15,4 млн. м² өсім), тұрғын үймен қамтамасыз ету бір адамға 24,5 м² құрады.
- Қатты қалдықтарды қайта өңдеу деңгейі 24%-дан (2023 ж.) 25,8%-ға (2024 ж.) дейін жетті.
- Алматыда РМ2.5 ауасының ластануы 30,3-тен (2023) 24,1 мкг/м³-ке (2024) дейін төмендеді.
- Автобус паркінің тозуы 46 %-дан (2022 ж.) 25 %-ға (2024 ж.) төмендетілді.

11-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Жекелеген өңірлерде авариялық тұрғын үйдің өсуі байқалады.
- Елдің әртүрлі өңірлеріндегі жолдардың едәуір нашарлауы және көлік пен коммуналдық қызметтерге қолжетімділіктің біркелкі болмауы тұрақты дамуға кедергі келтіреді.
- Ауаның ластануы, әсіресе қыс айларында, мегаполистердің созылмалы мәселесі болып қала береді.
- Қалдықтарды қайта өңдеу деңгейінің төмендігі және полигондардың санитарлық нормаларға сәйкес келмеуі экологиялық жүктемені арттырады.
- Тұрғын үй және инженерлік инфрақұрылымның климаттық апаттарға төуелділігі.

Келешек қадамдар

- Экологиялық және технологиялық талаптарды ескере отырып, қала құрылысы мен сәулет инновацияларын стандарттау.
- Көлікті жаңарту және қалдықтарды басқару жүйесін қамтуды кеңейту арқылы коммуналдық инфрақұрылымды жаңғырту.
- Адамдар демалатын орындарды кеңейту, шығарындыларды азайту және таза энергияны пайдалану арқылы «жасыл» қалалық ортаны дамыту.
- Аумақтық басқаруда цифрлық шешімдерді, соның ішінде смарт мониторинг жүйелерін және тұрғындармен кері байланыс үшін платформаларды енгізу.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан қаланың тұрақты дамуы жолында бірқатар дәйекті қадамдар жасауда. Ірі қалаларда абаттандыру бағдарламалары жүзеге асырылуда, велоспорт инфрақұрылымы дамуда, халықтық бюджеттік бастамалар енгізілуде, Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру басталды.
- Шағын қалалар мен ауылдық елді мекендер сапалы тұрғын үй мен қоғамдық көлікке қол жеткізуде қиындықтарды бастан кешіруде. Инфрақұрылымның едәуір бөлігі жаңартылып, заманауи талаптарға бейімделуі қажет.
- Ауаның ластануы және қалдықтарды басқару сияқты экологиялық мәселелер өзекті болып қалуда. Төтенше жағдайларға ден қою жүйелерін, әсіресе климаттың өзгеруі жағдайында күшейту де маңызды бағыт болып қала береді.
- Кейбір қалалық даму мәселелері, соның ішінде ретсіз даму және жасыл кеңістіктердің жоғалуы жүйелі көзқарас пен стратегиялық жоспарлауды талап етеді.
- Барлығына, соның ішінде мүгедектерге және басқа да мұқтаж топтарға қолжетімді қалалық ортаны құру басымдық болып қала береді.
- Қалалық ортаны жоспарлау, ашықтығын арттыру және болашақ сын-қатерлерге дайындығын механизмдерін жетілдіруге бағытталған күш біріктірілгенде ғана 11-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізілуі мүмкін.

3.4. Экологиялық келісім: болашақ ұрпақ үшін табиғатты сақтау

Экологиялық келісім болашақ ұрпақ үшін табиғатты сақтау қағидасы ретінде экологиялық жағдайды жақсарту және тұрақты даму жолында белсенді жұмыс жүргізіп келе жатқан Қазақстанның саясатымен тығыз байланысты. Осы саладағы мемлекеттік саясат шеңберінде табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, шығарындыларды азайту және биологиялық әртүрлілікті сақтау бойынша шаралар қабылдануда.

Тұрақты дамудың әртүрлі бағыттары арасындағы кешенді өзара іс-қимылсыз экологиялық ТДМ жүзеге асыру мүмкін емес:

- **ТДМ 6 «Таза су және санитария»** ТДМ 3, ТДМ 11, ТДМ 13 және ТДМ 2-ге әсер етеді, өйткені су мен санитарияға қолжетімділік денсаулық, азық-түлік қауіпсіздігі және қаланың тұрақты дамуы үшін өте маңызды.
- **ТДМ 12 «Жауапты тұтыну және өндіріс»** табиғи ресурстарға қысымды азайту, қалалардың жасыл денсаулығын жақсарту және биоәртүрлілікті ілгерілету арқылы ТДМ 6, ТДМ 11, ТДМ 13 және ТДМ 15-тің орындалуын қолдайды.
- **ТДМ 13 «Климаттың өзгеруімен күрес»** ТДМ 7, ТДМ 9, ТДМ 11 және ТДМ 15-пен өзара байланысты, өйткені климаттың өзгеруімен күрес таза энергияға көшуді, инфрақұрылымды бейімдеуді және табиғи экожүйелерді сақтауды талап етеді.
- **ТДМ 14 «Теңіз экожүйелерін сақтау»** и **және ТДМ 15 «Құрлық экожүйелерін сақтау»** ТДМ 6, ТДМ 11, ТДМ 12 және ТДМ 13 мақсаттарына жетуде маңызды рөл атқарады, өйткені экожүйелердің жағдайы су сапасына, ауыл шаруашылығының тұрақтылығына, климатты реттеуге және аумақтық дамуға әсер етеді.

6-мақсат. Су ресурстары мен санитарияның барлығына қолжетімді болуын және оны тиімді пайдалануды қамтамасыз ету

Қазақстанның су ресурстарының негізгі көлемі жылына орта есеппен 101 млрд. км³ жер үсті суларынан алынады, оның 56 % ел аумағында түзілсе, ал қалған 44 % көрші мемлекеттерден трансшекаралық өзендерінен ағып келеді. Бұл сыртқы ресурстарға, атап айтқанда, көрші елдердің саясатына, инфрақұрылымына және су ресурстарын басқару жүйелеріне тәуелділікті тудырады⁹².

Қазақстан климаттық және трансшекаралық сын-қатерлер жағдайында таза су мен санитарияға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету, инфрақұрылымды жаңғырту және су ресурстарын тиімді басқару бойынша белсенді шаралар қабылдауда.

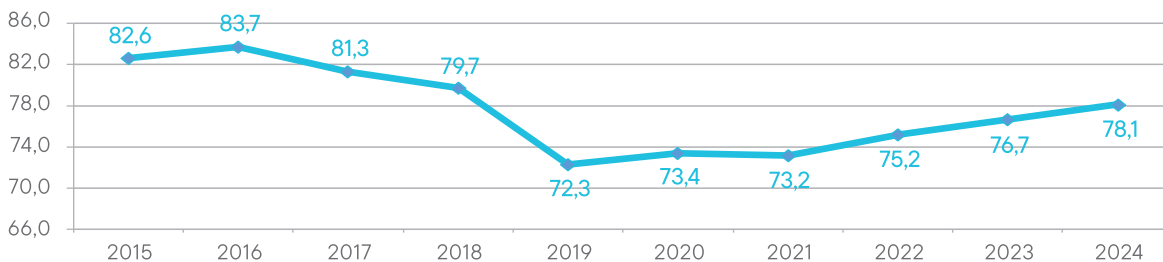
Ауыз су мен санитарияға тең қолжетімділік

Елде ауыз су орталықтандырылған су құбыры арқылы қамтамасыз етіледі. Қала тұрғындарының 98,9 %, ауыл халқының 96,6 % қауіпсіз сумен қамтамасыз етілген. Дегенмен, елде әлі де болса сумен қамтамасыз ету мәселесі өткір тұр:

- инфрақұрылымның тозуы (сумен жабдықтау желілерінің 24 % ауыстыруды қажет етеді, су тазарту және сорғы станцияларының 50 %-дан астамы физикалық тұрғыдан ескірген),
- жер үсті су көздерінің ластануы және су қабылдағыштардың айналасындағы санитарлық қорғау аймақтарының әлсіз қорғалуы.

Елімізде қалаларда ағынды суларды тазарту деңгейі 68,6 % құрайды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 6,5 %-ға және 2022 жылмен салыстырғанда 8,5 %-ға төмен, ауылдарда бұл көрсеткіш 5 %-ы құрайды. Қалаларда ағынды суларды тазарту деңгейінің төмендеуі қалалардың кеңеюімен байланысты.

Соңғы жылдары тазартылған ағынды сулардың үлесінің артуы байқалады. 2024 жылы бұл көрсеткіш 78,1 %-ды құрады (51-сурет).

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

51-сурет. Толық биологиялық тазартумен (соның ішінде қосымша тазартумен) тазартылған ағынды сулардың өткен ағынды сулардың жалпы көлеміндегі үлесі, %

⁹² <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2024/12/Jekologija-rus-variant-okonchatelnyj.pdf>

2024 жылғы жағдай бойынша зерттелген 132 су объектісінің 10 өзені мен 1 арнасының су сапасы ең нашар болып табылады, мұнда су тек кейбір өнеркәсіптік мақсаттарға жарамды. 15 өзен және 1 су қоймасы суды пайдаланудың барлық түрлеріне жарамсыз деп танылды. Негізгі ластаушы заттарға хлоридтер, қалқымалы заттар, жалпы темір, кадмий, марганец, мыс, мырыш, аммоний иондары, кальций, магний, минерализация жатады. 2024 жылы су сапасы 44,5 %-ды құрады, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 2,2 %-ға төмен⁹³.

Ағынды суларды тазарту көлемін ұлғайту бойынша кешенді шаралар қабылдануда. Нәтижесінде судың сапасы жақсы су объектілерінің үлесі 2015 жылғы 9,3 %-дан 2024 жылы 44,5 %-ға дейін өсті.

Суды пайдалану тиімділігі

Қазақстанда тұщы судың шамамен 85 % теңіздер, көлдер, су қоймалары, жерасты сулы горизонттары, шахталар мен карьерлер сияқты басқа қолжетімді көздермен қатар өзендерден келеді. Қолда бар тұщы су ресурстарының 40 %-дан астамы пайдаланылады, бұл UN–Water жіктемесі бойынша су кернеуінің 25 % шегінен асып түседі. Соның салдарынан су ресурстары қалпына келуге үлгермейді⁹⁴.

Еліміздегі тұщы судың жалпы көлемінің 34,6 %-ы су алу қажеттіліктеріне пайдаланылады. Су алу көлемі 24,9 млрд. км³, оның 60 % ауыл шаруашылығы, 20 % электр энергиясы, 10 % сумен жабдықтау кәсіпорындары, 2 % үй шаруашылығы, 9 % шаруашылық қызметтің басқа түрлері құрайды.

Су тиімділігін арттыру және анықталған проблемаларды шешу үшін бірқатар стратегиялық құжаттар қабылданды. Су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы, су саласын дамытудың 2024–2028 жылдарға арналған кешенді жоспары, 2024–2026 жылдарға арналған су үнемдеу жөніндегі жол картасы іске асырылуда.

Қазақстанда су үнемдеу шаралары техникалық шешімдерді енгізуге, процестерді цифрландыруға және су ресурстарын тұрақты басқаруға бағытталған.

Тұрақты суару жүйелері

2024 жылы Қызылорда облысында лазерлік жоспарлаушыларды пайдалана отырып, 55 мың га күріш алқабы тегістелді, бұл Солтүстік Арал теңізіне қайта жіберілген 200 млн. текше метр суды үнемдеуге мүмкіндік берді. Бұл сонымен қатар өнімділікті 40–55-тен 70–80 ц/га дейін арттыруға мүмкіндік берді. Су үнемдеу технологияларын енгізуді ынталандыру үшін мемлекеттік қолдау деңгейі ұлғайтылды, оның ішінде инфрақұрылымды жүргізуге және жүйелерді орнатуға субсидиялар 80 %-ға дейін құрайды. Суармалы су шығындарының өтемақысы тарифке байланысты 85 % жетуі мүмкін⁹⁵.

⁹³ <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2024/12/Jekologija-rus-variant-okonchatelnyj.pdf>

⁹⁴ <https://www.unwater.org/water-facts/water-scarcity>

⁹⁵ <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/839004>

Түркістан облысының Сауран ауданында «Мұрат» шаруа қожалығы 2,25 гектар алқапта қияр мен болгар бұрышын егіп, тамшылатып суару әдісін сәтті қолданып, бірінші ауыспалы егістен 25 тонна қияр алып, 70 тоннаға дейін өнім алуды жоспарлап отыр. Шаруашылық 10 жергілікті тұрғынды жұмыспен қамтамасыз етіп, экологиялық таза өнім жеткізуде⁹⁶.

Қазақстан инфрақұрылымдық шектеулер мен трансшекаралық көздерге тәуелділік жағдайында су ресурстарына қысымның күшеюін бастан кешіруде. Бұған жауап ретінде ел ортақ су ресурстарын тұрақты басқару үшін цифрландыруды, жүйені жаңғыртуды және бизнестің қатысуын арттыруды қамтитын стратегиялық шараларды дәйекті түрде жүзеге асыруда.

Су ресурстарын басқару және су дипломатиясы

Тұщы су қорының шектеулілігі және трансшекаралық су көздеріне тәуелділікпен қатар Қазақстан инфрақұрылымның нашарлауы, ластану және климаттық қауіппен бетпе-бет келуде. Ел үкіметі су ресурстарын басқаруды реформалау және су дипломатиясын дамыту бойынша шаралар қабылдауда. Су ресурстарын кешенді басқаруды енгізу деңгейі 51 % құрайды.

2024 жылы су ресурстарына мониторинг жүргізу және талдау үшін Ақпараттық-талдау орталығы және «Қазгидрогеология» ұлттық гидрогеологиялық қызметі құрылды, ол жер асты суларының 4300-ден астам учаскесін түгендеу және мониторингпен, саланы цифрландырумен, су тапшылығы бар өңірлерде барлаумен және геотермалдық ресурстарды пайдалануды дамытумен айналысады.

Қазақстанда су ресурстарын бассейндік басқару 8 Су шаруашылығы бассейні арқылы жүзеге асырылады, олардың көпшілігі трансшекаралық ағынға қатты тәуелді. Қазақстан трансшекаралық өзендерді көрші елдермен бөліседі, 20 – Ресеймен, 24 – Қытаймен, 15 –Қырғызстанмен және 2 – Өзбекстанмен бөліседі. Қытаймен (2001), Ресеймен (2010, 2016), Қырғызстанмен (2000) және Орталық Азия елдерімен (1992) шарттарды қоса алғанда, оннан астам екіжақты және көпжақты келісімдер жасалды. Трансшекаралық бассейндердің беткі қабатының пайыздық үлесі 63,4 % құрайды. 2024 жылы Қазақстан мен Қырғызстан Шу және Талас өзендерінің бассейндері үшін стратегиялық іс-қимыл бағдарламасын (2022-2030) бекіту туралы бірлескен мәлімдемеге қол қойды. Талас өзені арқылы су беруді ұлғайту туралы уағдаластыққа қол жеткізілді, сондай-ақ табиғи апаттар жағдайында жедел хабарлау туралы Келісім қолданылады. Жалпы, 2024 жылы Қазақстан трансшекаралық сулар мәселелері бойынша көрші елдермен 15 кездесу өткізді, нәтижесінде елге 5 млрд. м3 астам су түсті.

2024 жылы «Blue Peace Central Asia 2.0» жобасы басталды, ол Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан арасындағы трансшекаралық су саласындағы ынтымақтастықты дамытуға бағытталды. Бастама су ресурстарын тұрақты басқару, мемлекетаралық диалогты дамыту, суды үнемдеу технологияларын енгізу, жастарды қолдау және академиялық ынтымақтастық мәселелерін қамтиды. Әр адам, соның ішінде жас буынның су мен қоршаған ортаны сақтаудағы өз рөлін түсінуі маңызды.

⁹⁶ <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/769155>

Жас буынның көзқарасы

((түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы))

“

Су – бұл өмір және біз оны болашақ ұрпақ үшін сақтай аламыз.

Өкінішке орай, индустриалды қоғамдар таза суды бағаламады. Мұнай өңдеу өнімдері өзендер мен теңіздерді ластады және ластайды, туристер пластик пен басқа да қоқыстарды жақын маңдағы су қоймасында болатынына алаңдамай қалдырады. «Құдыққа түкірме – су ішу пайдалы болады» – өкінішке орай, бұл халық даналығы біртіндеп ұмытыла бастады. Адамзат пайда тауып, бәрін тұтынды, сондықтан бұл даналықты ұстанбады.

Су барлық тіршілік иелеріне қажет. Планетадағы таза тұщы сумен қамтамасыз ету шексіз емес және біздің болашағымыз бен балаларымыздың болашағы осы ресурстарды қаншалықты сауатты басқаратынымызға байланысты.

Сара Мұстафа, 8-сынып оқушысы,
№30 мектеп–гимназиясы, Астана қаласы,
оқушылар арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

2024 жылы Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да «Су дипломатиясы» магистрлік бағдарламасы ашылды. Сондай-ақ, Қазақстан-Германия университетінде су ресурстарын интеграцияланған басқару бағдарламасы жұмыс істейді.

Суды басқарудың жетілдірілген әдістері мен тасқын суын тиімді жинаудың, трансшекаралық келісімдердің және суару үшін суды үнемдейтін технологияларды қолданудың арқасында оң динамика байқалады. Нәтижесінде 2024 жылы еліміздің су қоймаларында 75 млрд. м³ су жиналды, оның 12 млрд. текше метрден астамы тасқын суы болды. 2025 жылдың басынан бері Балқаш көліне 12 млрд. м³, Каспий теңізіне 7,4 млрд м³, 2023 жылғы қазаннан бастап Арал теңізіне 2 млрд. текше метрден астам су жіберілді.

2022–2024 жылдарға арналған жетістіктер

- Су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы, су саласын дамытудың 2024 – 2028 жылдарға арналған кешенді жоспары.
- Судың сапасы жақсы су объектілерінің үлесі 2015 жылғы 9,3 %-дан 2024 жылы 44,5 %-ға дейін өсті.
- 2024 жылы «Қазгидрогеология» ұлттық гидрогеологиялық қызметі құрылды.

6-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Су ресурстарын басқару тар салалық сипатқа ие.
- Ауылдарда көптеген тұрғындар инфрақұрылымның тозуына және сапаны бақылаудың әлсіздігіне байланысты, әсіресе трансшекаралық өзендерде әкелінетін суға тәуелді.
- Ағынды суларды тазарту, тозған құрылымдарға, улы өнеркәсіптік ағынды суларды су объектілеріне төгуге және қайта пайдалану деңгейінің төмендігіне байланысты, мәселе болып қала береді.
- Тозған инфрақұрылым мен ескірген технологияларға байланысты судың жоғалуы да маңызды мәселе болып табылады.
- Тұщы суды пайдаланудың шекті деңгейі 25 % болғанмен, Қазақстан 40 %-дан астамын пайдалана отырып, су стрессіне тап болуда, бұл трансшекаралық өзендерге тәуелділікті және ауыл шаруашылығында тұтынуды арттыруда.

Келешек қадамдар

- Инфрақұрылымды жаңғырту: гидростаттар, суару және суару құрылыстары, суды қайта пайдалануға көшу.
- 42 су қоймасын салу және 37 су қоймасын реконструкциялау, 10 млрд. м³ суды үнемдей отырып, 2030 жылға дейін 14,5 мың км. каналды жаңғырту.
- Ресурстарды қайта бөлу және ауыл шаруашылығындағы тиімділікті арттыру арқылы су стрессін азайту.
- Цифрлық басқару жүйелерін және су тасқынын болжау және модельдеу жүйелерін енгізу және бейімдеу.

Азаматтық қоғамның бағасы

- 2023 жылы құрылғаннан бері Қазақстанның Су ресурстары және ирригация министрлігі су шаруашылығы саласын түбегейлі өзгертуге бағытталған ауқымды реформаларды бастады.
- Жаңа Су кодексінің жобасы әзірленді, 2030 жылға дейін су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасы бекітілді, 2028 жылға дейін су секторын дамытудың кешенді жоспары және 2026 жылға дейін суды үнемдеу жол картасы қабылданды. Сондай-ақ су секторын дамыту бойынша серіктестердің үйлестіру кеңесі құрылды. Бұл бастамалар Министрліктің сумен жабдықтау жүйесін жаңғыртуға, суды үнемдейтін технологияларды енгізуге және климаттық қауіптерге төзімділікті арттыруға бейілділігін көрсетеді.
- Өңірлердегі нақты жағдай айтылған цифрлардан алшақ: жүздеген ауылдар, әсіресе солтүстік және орталық өңірлерде әлі күнге дейін қорғалмаған су көздерінен суды пайдаланады және еуропалық стандарттарға сай келетін суға халықтың 2–3 %-ы ғана қол жеткізе алады. Сумен жабдықтаудың сапасы қосымша сүзгілеуді, санитарлық тазартуды және ауылдық елді мекендерде және туристік өңірлерде канализацияны қажет етеді.
- 2024 жылғы көктемгі су тасқыны су қаупін басқарудағы әлсіздіктерді көрсетті: дамымаған болжам, еріген суларды жинау және сақтау жүйелерінің болмауы, гидротехникалық құрылыстардың осалдығы. Климаттың өзгеруі жағдайында су тапшылығы нашар басқару салдарынан ушыға түсуде.
- Инфрақұрылымды жаңартпаса, ресурстар әділ бөлінбесе, су сапасына мониторинг жасап, азаматтық қоғам жоспарлау мен мониторингке қатыспаса, 6-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу қиын.

12-мақсат. Тұтыну мен өндірудің оңтайлы үлгілеріне көшуді қамтамасыз ету

Қазақстанда циркулярлы экономиканы дамыту, қалдықтарды басқару және ESG-тәжірибені енгізу шаралары ықпал ететін анағұрлым тұрақты тұтыну мен өндіріске біртіндеп көшуде.

Ресурстарды үнемдеу және айналмалы экономика

Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, Қазақстан экономикасы қалыпты қарқынмен өсуде (2024 жылы 4 %), бірақ инвестицияның аздығы (ЖІӨ-нің 17 %-дан аз), жоғары инфляция (8,6 %), мұнай экспортына тәуелділік және салық түсімдерінің төмендігі сияқты бірқатар мәселелерге тап болуда⁹⁷. Бұл жағдайда табиғи ресурстарды өндіруге негізделген экономиканың дәстүрлі сызықтық моделінен ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған модельге көшу маңызды⁹⁸. Сондықтан Қазақстандағы циркулярлы экономика тұрақты даму саясатының бір бөлігі ретінде дамуда. Алайда, инфрақұрылымның нашарлығына, бизнестің шектеулі қатысуына, заңнамадағы олқылықтарға және мағлұматтың аздығына байланысты қайта өңдеу көрсеткіштері төмен деңгейде қалып отыр. Циркулярлы экономикаға көшуді жеделдету үшін бизнесті стандарттау, оқыту және ынталандыру бойынша шаралар қабылдануда.

2024 жылы Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясы және экологиялық мәдениетті қалыптастыру және қалдықтарды қайта өңдеу деңгейін 2029 жылға қарай 25 %-дан 38 %-ға дейін арттыру бойынша «Таза Қазақстан» тұжырымдамасы қабылданды. 2023 жылы KazWaste қауымдастығы жанынан тұрақты тұтынуға ықпал ететін өнімдер мен процестердің өмірлік циклін бағалау үшін стандарттар әзірлейтін техникалық комитет құрылды.

Жоғарыда аталған тұрақты тұтыну және өндіріс бастамаларының практикалық шешімдері жергілікті деңгейде қолданылады.

Биомасса негізіндегі жылыту жүйесі орнатылған мектеп

Солтүстік Қазақстан облысының Бескөл ауылындағы ғасырлық тарихы бар мектепте 1025 оқушы білім алып, 169 қызметкер жұмыс істейді. Онда жергілікті ағаш қалдықтарын пайдаланатын биомасса негізіндегі модульдік жылыту жүйесі орнатылды. Бұл жүйе екі аптаға дейін автономды түрде жұмыс істей алады, толық автоматтандырылған, ауа райының өзгерістеріне бейімделеді және бір-бірімен байланысты төрт ғимаратты тұрақты түрде жылытып отырады.

Жобаны іске асыруға 92 млн. теңге жұмсалды, оның 40 %-ын БҰҰ Даму бағдарламасы қаржыландырды. Нәтижесінде, мектеп жылытуға кететін шығындарын 80 %-ға қысқартып, жылына 12,5 млн. теңгеден астам сома үнемдеп отыр, сондай-ақ жыл сайын CO₂ шығарындыларын шамамен 900 тоннаға азайтты⁹⁹.

⁹⁷ <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099059501272541786/pdf/IDU11da225421849a149901937e1a05880ba9ffc.pdf>

⁹⁸ <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2636>

⁹⁹ <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/reducing-heating-costs-and-carbon-emissions-insights-school-kazakhstan>

Қалдықтарды басқару

Қазақстандағы қалдықтарды басқару жүйесі Экологиялық кодекс, «Жасыл» экономикаға көшу жөніндегі тұжырымдамамен реттеледі, сондай-ақ өндірушілердің кеңейтілген жауапкершілігі (ӨКЖ) жүйесі шеңберінде «Жасыл Даму» АҚ арқылы іске асырылады.

Ел Үкіметі қоршаған ортаға зиянды азайтуға, полигондарға жүктемені азайтуға, жаңа экономикалық мүмкіндіктер жасауға және айналмалы экономикаға қарай ілгерілеуге ұмтылады. Дегенмен, аймақтардағы қалдықтардың көп бөлігі әлі де полигондарда жойылады, қалдықтарды қайта өңдеудің жалпы деңгейі төмен.

2023 жылғы жағдай бойынша бір адамға шаққанда қауіпті қалдықтардың түзілуі (барлық қауіптілік деңгейі) 2,37 тоннаны құрады. 2024 жылы өндірістік қалдықтарды қайта өңдеу мен кәдеге жарату үлесі олардың түзілуіне қатысты 26,7 %-ға төмендеді, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 3,67 пайыздық пунктке, 2022 жылмен салыстырғанда 13,33 пайыздық пунктке төмен¹⁰⁰. Бұл көрсеткіштің төмендеуі қатты және ірі көлемдегі тұрмыстық қалдықтарды жинау және шығару тәртібін реттейтін ҚР СТ 2862–2023 жаңартылған стандартының 2024 жылы күшіне енуіне байланысты болуы мүмкін¹⁰¹.

2024 жылы қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу және кәдеге жарату үлесі 25,80 % құрады, бұл 2023 жылғы деңгейден 1,80 пайыздық пунктке жоғары. Дегенмен, бұл көрсеткіш әлі де 30 %-дық төменгі межеге жеткен жоқ¹⁰².

2024 жылы өндірушілер кеңейтілген жауапкершілігін тиімді жүзеге асыру мақсатында Мемлекеттік сандық платформа – EcoQolday автоматтандырылған жүйесі қайта іске қосылды. Мобильді қосымша қалдықтарды жинаудан бастап қайта өңдеуге дейінгі барлық кезеңдерді жазып алады¹⁰³.

Ел Үкіметі кәдеге жарату алымының қаражатын пайдалануды кездейтін ҚТҚ басқару саласындағы инвестициялық жобаларды жеңілдікпен қаржыландыру тетігін бекітті. Қаржыландыру 15 жылға дейінгі мерзімге жылдық 3 %-бен, бизнес тарапынан міндетті түрде қоса қаржыландыру кезінде кемінде 20 %-бен беріледі, оның ішінде ең азы 10 % – ақшалай формада¹⁰⁴.

Қалдықтарды кәдеге жаратудың жеке жүйесі бар өндірушілер мен импорттаушылар үшін кәдеге жарату төлемін төлеуден босату шарттары жеңілдетілді.

Жауапты тұтыну мен өндірістің қазіргі жағдайы тек саясат пен бизнесте ғана емес, сонымен бірге тұрақты болашаққа үлес қосуға ұмтылған өскелең ұрпақтың іс-әрекетінен де біртіндеп көрініс табуда.

¹⁰⁰ ҚР СЖРА ҰСБ

¹⁰¹ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31833964&pos=3;-106#pos=3;-106

¹⁰² ҚР СЖРА ҰСБ

¹⁰³ ҚР ЭТРМ материалдары

¹⁰⁴ ҚР ЭТРМ материалдары

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Қоқыс мәселесі – полигондағы қоқыс үйінгісі ғана емес, бұл біздің қоғамның терең саулығының, ресурстарға деген тұтынушылық көзқарастың және планетаның болашағына немқұрайлылықтың белгісі. Менің жеке үлесім – бұл ережелер мен әдеттер жиынтығы ғана емес, сонымен қатар басқаларды оң өзгерістерге шабыттандыратын экологиялық таза өмір салтына саналы түрде ұмтылу.

Біріншіден, мен өзімнен, жеке тұтынуудан бастаймын. «Қысқарту, қайта пайдалану, қайта өңдеу» - бұл жай ұран емес, әрекетке арналған нұсқаулық. Мен қаптамасы аз немесе мүлде жоқ өнімдерді таңдау арқылы импульстік сатып алулардан аулақ болуға тырысамын. Мысалы, мен бір рет қолданылатын полиэтилен пакеттердің орнына үнемі өзіммен бірге қайта пайдалануға болатын сөмкені аламын, ал пластик бөтелкелердегі судың орнына өзіммен бірге колба алып жүремін. Бұл кішкентай нәрсе сияқты көрінуі мүмкін, бірақ әрқайсымыз осындай қарапайым таңдау жасасақ, нәтиже орасан зор болады.

Екіншіден, мен қалдықтарды бөлек жинау жүйесін белсенді түрде қолдаймын. Бағымызға орай, менің қаламда қайта өңдеу пункттері бар, мен қалдықтарымды полигонға тастамай, екінші өмірге ие болатындай етіп мұқият сұрыптаймын. Қағаз, пластмасса, шыны – осының барлығын қайта өңдеуге және жаңа өнімдер шығаруға пайдалануға болады. Бұл қоршаған ортаға түсетін салмақты азайтып қана қоймай, ресурстарды үнемдейді.

Үшіншіден, менің отбасым тамақ қалдықтарын бағынша азайтуға тырысады. Анталық мәзірді жоспарлау, тағамды дұрыс сақтау және қалдықтарды жаңа тағамдар жасау үшін пайдалану - тағамның қоқыста шіріп кетуіне жол бермеудің қарапайым, бірақ тиімді әдістері. Оған қоса, бұл ақшаны үнемдейді.

Эмилия Алиева, 10-сынып оқушысы,
№47 мектеп-гимназиясы, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

Жалпы, Қазақстандағы қалдықтарды басқару саясаты тиісті инфрақұрылымға және қаржылық қолдау шараларына қолжетімділікті жақсартуға, халықтың барлық санаттарының тартылуын арттыруға бағытталған.

Бизнес секторы және тұрақты тұтыну және өндіріс

Қазақстанда бизнес-сектордағы тұрақты тұтыну және өндірістің институттық негізі жаңадан қалануда. Бүгін елде «жасыл» жобаларды қолдайтын белсенді институттар жұмыс істейді. Атап айтқанда, «Бәйтерек» холдингінің еншілес компаниялары қаржыландыру, субсидиялау, лизинг және кепілдік беру арқылы жасыл энергетиканың дамуына қолдау көрсетеді. 2025 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша жасыл жобаларды қолдаудың жалпы сомасы 573,5 млрд. теңгені құрады¹⁰⁵. Атап айтқанда:

¹⁰⁵ <https://baiterek.gov.kz/ru/o-kholdinge/ustoychivoe-razvitiye/zelyenye-proekty/kak-dochernie-organizatsii-kholdinga-bayterek-podderzhivaet-zelenye-proekty2022/>

- «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ қолдауымен 214,4 млрд. теңге қарыз сомасына ЖЭК-те 9 инвестициялық жоба іске асырылуда;
- «Qazaqstan Investment Corporation» АҚ қолдауымен қаржыландырудың жалпы сомасы шамамен 11 млрд. теңгені құрайтын «жасыл» энергетика саласындағы бірқатар жобалар іске асырылуда;
- 2024 жылдың соңына қарай «Даму» Қоры жалпы сомасы 234,7 млрд. теңгеге 137 «жасыл» жобаға қолдау көрсетілді;
- «Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ: жасыл жобаларға көрсеткен қолдауы 2024 жылдың қорытындысы бойынша 14 жоба бойынша 53,4 млрд теңгені құрады;
- 2025 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ қаржыландырудың жалпы сомасы 60 млрд. теңгеден асатын 90 жасыл жобаға қолдау көрсетті.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен «жасыл» таксономия кеңейтілді. Бұл енді газдан электр және жылу энергиясын өндіру, газ отынына көшу жөніндегі бастамаларды, сондай-ақ, атом энергетикасы саласындағы жобаларды «жасыл» жобалар деп санауға рұқсат етілді дегенді білдіреді.

Жекелеген компаниялар өз қызметінің экологиялық және ресурстық тұрақтылығын арттыру үшін кешенді шараларды енгізуде.

Энергетиканың тұрақты трансформациясы

2023 жылы «Самұрық-Энерго» АҚ өндіріс тиімділігін арттыруға, қоршаған ортаға әсерді азайтуға және ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған іс-шаралар кешенін іске асырды. Энергия үнемдеу бағдарламасы аясында 61 іс-шара енгізілді, бұл 10 043 мың ГДж энергияны үнемдеуге мүмкіндік берді. Жаңартылатын көздерден электр энергиясын өндіру 32,8 %-ға ұлғайып, 554,4 млн кВт·сағ-қа жетті, бұл елдегі ЖЭК генерациясының жалпы көлемінің 8,1 % құрайды. Сондай-ақ, компания I-REC халықаралық жүйесі бойынша 19 533 МВт·сағ «жасыл» энергияны сертификаттап, оның ашық шығу тегін қамтамасыз етті.

Неғұрлым экологиялық технологияларға көшу үшін «Самұрық-Энерго» Алматыда ЖЭО–2 және ЖЭО–3 газдандыруды қоса алғанда, қолданыстағы қуаттарды жаңғыртады, сондай-ақ энергия жинақтайтын жаңа жел және күн электр станцияларын салуды жоспарлайды. Мұндай жобаларды қаржыландыру АХҚО жасыл қаржы орталығы верификациялаған 236,9 млрд. теңге сомасына тұрақты облигациялар шығару есебінен жүзеге асырылады, мұнда тиімділіктің негізгі индикаторлары шығарындыларды азайтуды қоса алғанда, экологиялық нәтижелермен тікелей байланысты.

Сонымен қатар компания көмір станцияларында қалдықтардың, атап айтқанда, күл мен қождың пайда болуы мен кәдеге жаратылуын бақылауды күшейтті және оларды қайта пайдалану және қауіпсіз жою шараларын енгізуде¹⁰⁶.

¹⁰⁶ https://ar2023.samruk-energy.kz/files/se_ar2023_tom1_eng.pdf

Алайда, кәсіпорындардың көпшілігі тек қайталама шикізатты жинауға және пресстеуге назар аударады, содан кейін оны шетелге экспорттауға бейім. Елде қалдықтарды қайта өңдеумен және дайын өнімді шығарумен айналысатын кәсіпорындар әлі де аз, бірақ мұндай компаниялар әлі де бар.

Макулатурадан қаптама шығаратын циркулярлы өндіріс

«KZ Recycling» ЖШС – макулатураны қайта өңдеу бойынша жетекші компания және Қазақстандағы қағаз, картон және гофрленген қаптамаларды өндіруші. Жыл сайын кәсіпорын 50 мың тоннадан астам макулатураны өңдеп, 59 мың тоннадан астам қағаз және 118 млн. шаршы метр гофрленген бұйымдар шығарады. Алматы облысындағы 16 гектар аумақта орналасқан өндіріс толығымен қалдықсыз және 800-ден астам адамды жұмыспен қамтамасыз етіп отыр.

Өнімнің ассортименти төрт жапқышты қораптарды, науаларды, өздігінен құрастырылатын қораптарды, гофрленген табақтарды және тамақ және өнеркәсіп өнімдеріне арналған қаптамаларды қамтиды. Компанияның бүкіл Қазақстан бойынша макулатураны жинаудың жеке желісі бар және логистика үшін 76 автокөлік паркін пайдаланады. KZ Recycling ISO 9001, 14001 және 45001 стандарттарына сәйкес, сертифицирталған және тұрақты даму қағидаларын ұстанады¹⁰⁷.

Қазақстанда бизнес секторындағы тұрақты тұтыну және өндіріс ESG-тәжірибелерді, жасыл қаржыландыруды және жеке өнеркәсіптік бастамаларды дамыту арқылы институционалдық қолдауды арттыруда, бірақ жүйелік көзқарасты қалыптастыру сатысында қалып отыр.

Тұрақты сатып алу

Қазақстан экономикасы шығарындылардың жоғары көлемін, ресурстарды тиімсіз пайдалануын және қалдықтар көлемінің өсуін бастан кешуде. Сын-тегеуріндерге жауап ретінде ел «жасыл» мемлекеттік сатып алу (ЖМС) және өндірушінің жауапкершілігін кеңейту (ӨЖК) тәсілдерін енгізуде.

Бірқатар ұлттық компаниялар сатып алуда ESG тәсілдерін енгізуге кірісті. Әйтсе де, «жасыл» мемлекеттік сатып алу енгізу әзір тек бастапқы кезеңде.

¹⁰⁷ <https://primeminister.kz/ru/news/37-novykh-zavodov-po-pererabotke-tverdykh-bytovykh-otkhodov-zapustyat-v-kazakhstane-27502>

Сатып алу саясатына тұрақты критерийлерді енгізу

«ҚазМұнайГаз» Ұлттық компаниясы» АҚ 2022–2031 жылдарға арналған төмен көміртекті даму бағдарламасына тұрақты сатып алуды енгізді.

Бағдарлама жеткізушілерден экологиялық және әлеуметтік жауапкершілік критерийлеріне сай болуын талап етеді және өндірісте энергия тиімділігін арттыруды қолдайды. Бұл талаптар тікелей сатып алу туралы келісім-шарттардың шарттарында бекітілген және еңбек құқықтары, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау және қоршаған орта саласындағы заңнаманың сақталуын қамтиды.

Көміртекті ашу жобасына (CDP) қатысу шеңберінде KMG сонымен қатар шикізатты сатып алудан өнімді кәдеге жаратуға дейінгі барлық жеткізу тізбегін қамтитын 3-ауқымды шығарындыларды бақылайды. Компания төмен көміртекті технологияларға басымдық бере отырып, сатып алынатын тауарлар мен қызметтер үшін энергия тиімділігінің минималды талаптарын үнемі жаңартып отырады.

Тұрақты тәсілдерді енгізуді қолдау үшін KMG Барлық еншілес ұйымдардан мердігерлердің әлеуметтік және экологиялық стандарттарды сақтауын бақылауды талап ететін типтік ережені әзірледі. Сондай-ақ, компания тұрақтылық көрсеткіштеріне негізделген жеткізушілерді бағалау және сатып алу саясатын 12-Тұрақты даму мақсаты және декарбонизацияның ұлттық мақсаттарымен сәйкестендіру бойынша ұсыныстар әзірлеуде.

Мемлекеттік сатып алу туралы жаңа заң¹⁰⁸ (2024) тұрақты сатып алу қағидасын қамтиды, бірақ іс жүзінде міндетті экологиялық критерийлер жоқ. Сатып алудың жаңа ережелері әлі «жасыл» критерийлерді қамтымайды, ал тұрақты сатып алулар бюджет бөлу процестеріне енгізілмеген¹⁰⁹.

Сондықтан жүйелі әсерге қол жеткізу үшін тұрақты тәсілдерді одан әрі институттандыру, бизнестің қатысуын арттыру және жергілікті бастамаларды кеңейту қажет.

¹⁰⁸ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000106>

¹⁰⁹ https://www.switch-asia.eu/site/assets/files/4401/gpp_assessment_kazakhstan.pdf

2022–2024 жылдарға арналған жетістіктер

- Тұрақты сатып алу қағидасын қамтитын «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заң қабылданды¹¹⁰.
- Экологиялық мәдениетті қалыптастыруға және қалдықтарды қайта өңдеу деңгейін арттыруға бағытталған «Таза Қазақстан» тұжырымдамасы қабылданды.
- 2024 жылы 573,5 млрд. теңге сомасына жасыл жобаларға қолдау көрсетілді.

12-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Қолданыстағы заңнама шектеулі дәрежеде мемлекеттік сатып алу, салық салу және субсидиялау саласында қолдау көрсетудің минималды шараларын көздей отырып, экологиялық таңбаланған, төмен көміртегі ізі және жергілікті циклдік өндірісі бар тауарларды ілгерілетуге ықпал етеді.
- Тұрақтылық қағидалары бюджеттік жоспарлауға және сатып алу процедураларына енгізілмеген.
- Өндірушілердің жауапты тұтыну қағидасын іске асыруға тартылуының деңгейі төмен.

Келешек қадамдар

- Қалдықтарды қайта өңдеу саласына инвесторларды тартудың қосымша тетіктерін енгізу мүмкіндіктерін қарастыру.
- Ауылдық жерлерде қалдықтарды бөлек жинау және шығару практикасын дамыту.
- Сатып алу преференциялары арқылы экологиялық таңбаланған, төмен көміртек ізі және жергілікті циклі бар тауарларды ілгерілету.
- Халықтың тұрақты әдеттері үшін мінез-құлық тәсілдерін (FEAST) қолдана отырып, балаларға кішкентай кезінен және медиа арқылы экологиялық білім беруді арттыру.

¹¹⁰ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000106>

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан 12-Тұрақты даму мақсаты индикаторларын ұлттық мониторинг жүйесіне біріктірді және бірқатар стратегиялар мен ережелерді қабылдады, азаматтық қоғам тұрақты тәжірибені ілгерілетуге белсенді түрде қатысады.
- Қалдықтарды қайта өңдеу деңгейі төмендеді (2023 жылы 40 %-дан 30 %-ға дейін), көптеген өңірлерде бөлек жинау және қайта өңдеу орындары жоқ, экологиялық қауіпті полигондар барлық жерде сақталуда.
- Көптеген кәсіпорын «жасыл» технологияларды пайдаланбайды және экологиялық есептерді ашық көрсетпейді.
- Заңнаманың сақталуын бақылау жүйесін жетілдіру қажет.
- Ақылға қонымды тұтыну мәдениетін, қалдықтарды азайту тәжірибесін және ресурстарға ұқыпты қарауды арттыру қажет.
- Экономика қоршаған ортаның ластануы мен деградациясын күшейтетін шикізат салаларына сүйенуді жалғастыруда. Қабылданған нормаларды іс жүзінде енгізбесе, бизнесті тартпаса, экологиялық бақылау мен бұқаралық ағартуды күшейтпесе, 2030 жылға қарай 12-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу қиын.

13-мақсат. Климаттың өзгеруімен және оның салдарларымен күрес бойынша шұғыл шаралар қабылдау

Қазақстан қазірдің өзінде мұздықтардың еруінен, су ресурстарының азаюынан, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен жайылымдар өнімділігінің төмендеуінен, орман өрттері мен су тасқындарының жиілеуінен көрінетін климаттық өзгерістердің ауыр зардаптарын бастан кешіруде. Осы сын-қатерлерге бейімделу экономика мен халықтың мұқтажы аздайтады, азық-түлік және су қауіпсіздігін нығайтады, биоәртүрлілік пен экожүйенің тұрақтылығын сақтауға, климаттық инвестицияларды тартуға және экологиялық таза технологиялар мен тұрақты экономика секторларының дамуын ынталандыруға мүмкіндік береді.

Климаттың өзгеруіне бейімделу

Соңғы онжылдықтағы ауа-райының ауытқулары Қазақстан климатының өзгеріп бара жатқанына дәлел. Бұл өзгерістің негізгі тенденцияларының бірі-орташа жылдық температураның жоғарылауы, ол 2023 жылы 1941 жылдан бері барлық бақылау кезеңінде рекордтық деңгейге жетті. Нормадан ауытқу +2,58°C құрады, мұндай температураның көтерілуі Қазақстанның барлық өңірлерінде тіркелді, ал бірқатар өңірлерде +40°C – +44°C температураға көтерілді, бұл ретте, жылу толқындары 30-дан астам, ал кей жерлерде 60 күннен астам уақытқа созылды¹¹¹.

Климаттың өзгеруіне бейімделу жөніндегі негізгі шаралардың бірі - Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясын бекіту туралы. Стратегия 2030 жылға қарай парниктік газдар шығарындыларын 15 %-ға азайту мақсатын алға қойды.

Қазақстан ауыл шаруашылығы, су ресурстары, өнеркәсіп секторы, орман шаруашылығы, эко-туризм, табиғи апаттар тәуекелдерін басқару сияқты алты негізгі салада климаттың өзгеруіне бейімделу жөніндегі шараларды іске асыруда.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы шеңберінде 2024 жылы 157,9 мың га. жерге су үнемдеу технологиялары енгізілді, топырақтың көміртегі әлеуетін бағалау жүргізілді. Көміртегі қорларының карталары мен AgriTech цифрлық платформасы да әзірленді. Үкімет инфрақұрылым мен қондырғылар үшін субсидияларды 80 %-ға арттырды, ал суармалы су шығындарын өтеу тарифке байланысты 85 %-ға жетеді.

Сонымен қатар, топырақты нөлдік өңдеуді (жоспар – 2030 жылға қарай 8 млн га.), тамшылатып суаруды және лазерлік тегістеуді қоса алғанда, тұрақты тәжірибелер енгізілуде. 2060 жылға дейінгі көміртекті бейтараптық стратегиясы мен 2025-2034 жылдарға арналған бейімделу жоспары аясында топырақты қалпына келтіруге және эрозиямен күресуге баса назар аударылды (24,2 млн. га.). Сарапшылардың есептеуінше, бұл шаралар

¹¹¹ 2023 жылғы Қазақстан Республикасының Табиғи ресурстарын пайдалану туралы қоршаған ортаның жай-күйі туралы Ұлттық баяндама / / Қазақстан Республикасының Экология және табиғи ресурстар министрлігі, Астана, 2024

шығарындыларды жылына 141 млн. тоннадан астам CO₂-ні азайта алады, бұл ұлттық шығарындылардың шамамен 40 %-ға қысқаруы, сондай-ақ шетелдік агроинвестицияларды тартуы мүмкін.

Алайда, ауыл шаруашылығында тұрақты тәжірибелерді енгізу ауқымы шектеулі.

Климаттық тәуекелдерді азайту үшін 558 км. бөгет салу мен нығайтуды, каналдар мен дренаж жүйелерін қайта жаңартуды қоса алғанда, 1100-ден астам су тасқынына қарсы іс-шаралар жүргізілді. Сондай-ақ, 2025 жылдың басында ЮНИСЕФ қолдауымен балалар мен отбасыларды Климаттық қауіптерден қорғауға бағытталған Балаларға арналған климаттық тәуекелдер индексі (CCRI-DRM) бойынша пилоттық жоба іске қосылды. Бұл индекс елге осал аймақтарды анықтауға, климаттық тәуекелдерге бейімделуді күшейтуге және балалар мен жастарды климаттық шешімдерге тарта отырып, нақты деректер негізінде саясат жүргізуге көмектеседі.

Қазақстан экотуризм саласындағы климаттың өзгеруіне бейімделу жөнінде шаралар қабылдауды жалғастыруда. 2024 жылы Қазақстанда «Алтын Емел», «Көлсай көлдері», «Шарын» және «Іле-Алатау» ұлттық парктерінің аумағында 8 жаңа экотроптар, 4 қарау алаңы және 3 визит-орталық жабдықталды. 5 ерекше қорғалатын табиғи аумақты аймақтарға бөлу жүргізілді және туристік ағындарды есепке алу мен мониторингтеудің цифрлық жүйелері енгізілді. Бұл шаралар табиғи экожүйелердің сақталуын қамтамасыз ете отырып, 2023 жылмен салыстырғанда экотуристер санының 15 %-дан астам өсуіне ықпал етті.

Өнеркәсіптік шығарындылар мен ластануды азайту бойынша белсенді шаралар қабылдануда. 2024 жылдан бастап Жезқазған мен Балқаштағы металлургиялық комбинаттарда «Kazakhmys Smelting» ЖШС күкірт қышқылы цехын іске қосу жобасы іске асырылуда. Сондай-ақ, ең үздік қолжетімді технологиялар мен кешенді экологиялық рұқсаттар алу жүйесін енгізу басталды, 5-і 2024 жылы рұқсат алды. Осы шаралардың арқасында республиканың он ірі кәсіпорыны 2022 жылғы деңгеймен салыстырғанда шығарындылардың жалпы 6 %-ға төмендеуіне қол жеткізді, бұл 17,5 мың тоннадан астам ластанушы заттардың қысқаруына парапар.

Қазақстан «жасыл» қаржы нарығын дамыту арқылы климаттық қаржыландыруды ілгерілетуде, жасыл облигациялар мен 2023 жылдың соңына дейін төмен көміртекті дамуды қолдау үшін 150,2 млрд теңгеден астам несие берілді. Негізгі қатысушыларға халықаралық банктер (ЕҚДБ, АДБ), отандық институттар (Қазақстанның Даму Банкі, «Даму» қоры) және шығарылған бағалы қағаздардың 60 % бойынша сыртқы бағалау жүргізген АХҚО Жасыл қаржыландыру орталығы кіреді¹¹². Прогреске қарамастан, «жасыл несиелердің» үлесі банк портфельдерінің тек 1,15 % құрайды, бұл ESG есептілігін жақсарту, жеке секторды белсенді тарту және жаңа құралдарды енгізу қажеттілігін көрсетеді¹¹³.

Көмірге тұрақты тәуелділік пен жаңартылатын энергияның төмен үлесіне байланысты Қазақстан тұрақты қаржыландыру тетіктерін дамытуды күшейтуі керек. Осы тұрғыда экологиялық сертификаттардың биржалық саудасын енгізу маңызды қадам болды.

¹¹² <https://aifc.kz/wp-content/uploads/2024/07/3.3-green-finance-market-of-kazakhstan.pdf>

¹¹³ <https://aifc.kz/wp-content/uploads/2024/07/3.3-green-finance-market-of-kazakhstan.pdf>

Климаттық қаржы

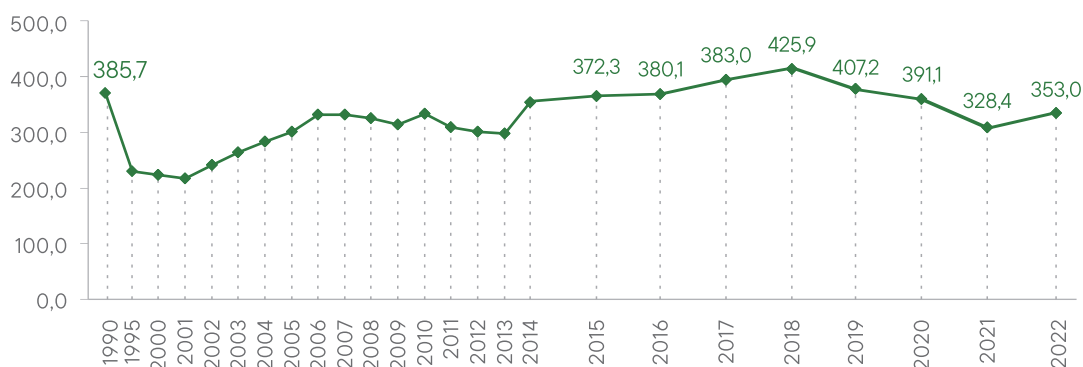
2024 жылы Астана халықаралық биржасы (AIX) Халықаралық жаңартылатын энергия сертификаттарының (I-REC) саудасын бастады, бұл Қазақстандағы экологиялық құралдардың биржалық саудасын қолдауға арналған алғашқы платформа болды. Бірінші мәміле «Samruk-Green Energy» ЖШС-нен 1000 I-REC сертификатын халықаралық көміртек сауда компаниясына сатуды қамтыды.

ECOJER ұлттық эмитенті растаған I-REC сертификаттары электр энергиясының жаңартылатын көздерден өндірілгенін растайды. Халықаралық аккредитациясы бар AIX әлемдегі I-REC саудасын жүргізуге рұқсаты бар оннан аз биржаның бірі болып табылады.

Бұл қадам ашықтықты арттырады, жасыл инвестицияларды тартады және Қазақстанның жаһандық климаттық қаржыландыру нарығына енгізілуін жеңілдетеді деп күтілуде. Ол сондай-ақ елдің тұрақты дамуын және энергияға көшуін жеделдету үшін көміртегінің ерікті нарықтарын қоса алғанда, қосымша құралдарды дамытуға негіз болады¹¹⁴.

БҰҰ шеңбері мен халықаралық келісімдерге сәйкес, соңғы үш жылда Қазақстан БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясына (КӨНҚ) аясында жаңартылған Ұлттық деңгейде айқындау үлесін (ҰДАҰ), бірінші екіжылдық баяндаманы (BTR) ұсынды және Global Methane Pledge бастамасына қосылды.

Бейімделу және тұрақты даму бойынша қабылданып жатқан шаралар Қазақстанның климаттық саясатының маңызды көрсеткіші болып табылатын парниктік газдар шығарындыларының динамикасында көрініс табады. 1990 жылғы бастапқы көрсеткіштен Қазақстандағы парниктік газдар шығарындылары (жылына 385,7 млн. тонна)¹¹⁵, содан кейін олар 2010 жылдардың аяғында шыңына жетті, ал 2021 жылы рекордтық деңгейге дейін төмендеді – жылына 328,4 млн. тонна, бұл 1990 жылғы деңгейден 14,86 % төмен (52-сурет).

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

52-сурет. Қазақстанның парниктік газ шығарындыларының динамикасы, жылына млн. тонна

¹¹⁴ <https://aifc.kz/ru/novosti/na-birzhe-aix-sostoyalas-pervaya-sdelka-s-sertifikatami-vozobnovlyaemyh-istochnikov-energii-i-rec/>

¹¹⁵ https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-06/12updated%20NDC%20KAZ_Gov%20Decree313_19042023_en_cover%20page.pdf

2022 жылы шығарындылар қайтадан 353 млн. тонна/жылға дейін өсті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 7,8 %-ға жоғары, бірақ әлі де бастапқы деңгейден 8,49 %-ға төмен. 2020–2022 жылдар аралығында секторлар бойынша келесі үрдіс байқалады (3-кесте).

3-кесте. Экономикалық секторлар бойынша климаттың өзгеруі жөніндегі үкіметаралық топтың парниктік газдар шығарындылары

Атауы	2020	2021	2022
Энергия	77%	77%	80%
Өнеркәсіптік процестер және өнімді пайдалану (ӨПӨП)	7%	8%	8%
Ауыл шаруашылығы	10%	12%	9%
Жерді пайдалану, жерді пайдаланудағы өзгерістер және орман шаруашылығы (ЖЖӨОШ)	4%	1%	1%
Қалдықтар	2%	2%	2%
Жалпы шығарындылар	96%	99%	99%
Жалпы таза шығарындылар	100%	100%	100%

Дереккөз: Қазақстанның екіжылдық ашықтығы туралы есеп (BTR).

2020 жылдан 2022 жылға дейін Қазақстандағы парниктік шығарындылардың негізгі көзі энергетика болып қала береді (80 %-ға дейін). Одан кейінгі орындарда өнеркәсіптік процестер және өнімді пайдалану (8 %), ауыл шаруашылығы (10 %-дан 9 %-ға дейін), жерді пайдалану, жерді пайдалануды өзгерту және орман шаруашылығы (4 %-дан 1 %-ға дейін төмендеу) және қалдықтар (тұрақты 2 %). Қазақстанның климаттың өзгеруіне бейімделу жөніндегі күш-жігеріне қарамастан, парниктік газдар шығарындыларының өсуі жалғасуда. Бұл электр энергиясының 70 %-дан астамы әлі де көмірден өндірілетініне байланысты, металлургия өнеркәсібі өнеркәсіптік шығарындылардың 58 %-ын құрайды, ал экономикалық өсу стратегиясы энергия тұтынуды арттырады. Сондай-ақ инфрақұрылымды жаңғырту талап етіледі, өйткені энергетикалық сектордағы шығарындылардың шамамен 13,7 %-ы абайсызда ағып кетуге қаупінде, бұл едәуір жоғары көрсеткіш.

Шығарындыларды саудалау жүйесі шығарындылардың 47 %-ын қамтиды, бірақ көміртегінің төмен бағасынан және әлсіз бақылаудан зардап шегеді. Жаңартылатын энергия көздері жеткілікті дамымаған – 2025 жылдың бірінші тоқсанында олар электр энергиясы өндірісінің 5,7 %-ын ғана құрады, бұл 2030 жылға қарай 15 %-дық межеден алыс. Сонымен қатар, екінші Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы шеңберінде белгіленген мақсатты көрсеткіштер төмен (2030 жылға қарай 15–25 %-ға қысқарту және мониторинг жүйесі), мониторинг пен есеп жүйесіндегі (MRV) кемшіліктер шығарындыларды тиімді азайтуды қиындатады.

Балалар организмнің даму ерекшеліктері мен сезімталдығының жоғарылауына байланысты олар климаттың өзгерісіне тәуелді, бірақ олардың қажеттіліктері мен дауыстары климаттық саясатта жеткілікті ескерілмейді. Сондықтан балаларды тыңдап, олардың қауіпсіз және тұрақты болашаққа деген ұмтылысын қолдау маңызды.

Жас буынның көзқарасы

“

Қазіргі уақытта адамзат көптеген мәселелермен бетпе-бет келіп отыр. Сізді қызықтыратын шығар, қайсысы ең маңызды? Мен үшін ең маңызды мәселе – планетамыздың жағдайы. Біздің планетамыз адам әрекетінен туындаған күрделі экологиялық қауіп-қатерге тап болып отыр. Ауа мен судың ластануы, климаттың өзгеруі, ормандардың жойылуы, түрлердің жойылуы – осы мәселелердің барлығы адамзат пен жер бетіндегі тіршіліктің болашағына қауіп төнгірегі.

Дағдарыстың басты себептерінің бірі – табиғи ресурстарды шамадан тыс тұтыну. Зауыттар, автомобильдер және ауыл шаруашылығы парниктік газдардың көп мөлшерін шығарады, бұл жаһандық жылынуға әкеледі. Соның салдарынан мұздықтар еріп, теңіз деңгейі көтеріліп, климат өзгеріп, табиғи апаттар – дауылдар, қуаңшылықтар, су тасқындары жиілеп барады.

Рамина Уразбаева, 8-сынып оқушысы,
№32 мектеп-гимназия, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

Қазақстан климаттың өзгеруіне белсенді түрде бейімделуде, бірақ тұрақты нәтижелерге қол жеткізу үшін жаңартылатын энергия көздеріне жедел көшу, климатты қаржыландыруды арттыру және жүйелі тәсіл қажет.

Климаттық оқу-ағарту

Қазақстанда климаттық білім беру және жастардың қатысуы артып келеді. Сонымен қатар, мұғалімдердің біліктілігін арттыру, тақырыптарды бағдарламалар мен қаржыландыруға біріктіру қажет. Бұл жасыл дағдылар мен тұрақтылықты дамыту үшін маңызды.

Білім беру ұйымдарында білім алушылар мен оқушыларды тұрақты даму және климаттық бағдарламалармен қамту едәуір артты. Ұйымдастырылған қоғамдық іс-шараларға тартылған оқушылардың үлесі 2015 жылғы 75 %-дан 2024 жылы 91,7 %-ға дейін артқан.

Қазіргі уақытта климаттық білім беру жеке пән ретінде емес, экологиялық және жаһандық құзыреттіліктің кеңірек тұжырымдамасы аясында жүзеге асырылуда. Ол «Экологиялық мәдениет», «Экологиялық тұрақтылық» және «Қоршаған ортаға келтірілген зиян үшін жауапкершілік» сияқты пәнаралық модульдер арқылы орта сыныптарға (5–9) арналған мектеп бағдарламасына кіріктірілген. Білім беру процесі экологиялық мәселелерді тек ғылыми тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге этика, мәдениет және әлеуметтік аспектілер призмасы арқылы қарастыруға арналған, жауапты жаһандық азаматтықтың негізін құрайды¹¹⁶.

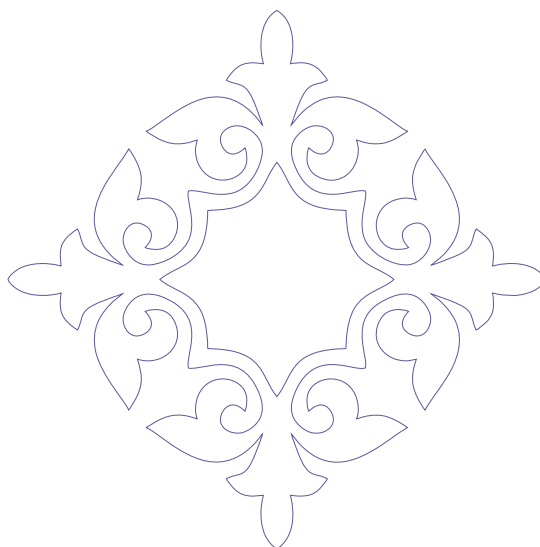
¹¹⁶ <https://uba.edu.kz/storage/app/media/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%B8/%D0%A0%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%D0%94%D0%9B%D0%AF%20%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%90%D0%93%D0%9E%D0%93%D0%9E%D0%92%205-9%20%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%A1.pdf>

Қазақстан бойынша мұғалімдердің біліктілігін арттыруға қолдау көрсету «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығының негізгі функцияларының бірі болып табылады. Орталық бірқатар модульдік және қысқа курстарды, соның ішінде тұрақты даму үшін білім беру курстарын ұсынады¹¹⁷.

Дегенмен, бірқатар құрылымдық және жүйелік мәселелер сақталуда. Оларға оқу бағдарламасының шашыраңқы мазмұны, қаржыландырудың жетіспеуі, мұғалімдерді оқыту мүмкіндіктерінің шектеулілігі және әсіресе ауылдық және мұқтаж топтар үшін инклюзивті тәсілдердің болмауы жатады.

Белсенді бейімделу қадамдарына қарамастан, Қазақстан жаңартылатын энергия көздеріне көшуді жеделдету, климаттық қаржыландыруды кеңейту және сала аралық тәсілді қамтамасыз ету қажет. Климаттық білім мен жастардың белсенділігін күшейту тұрақты болашақтың кілті болып қала береді.

¹¹⁷ <https://capsunlock.org/wp-content/uploads/2025/04/climate-change-education-ambition-in-central-asia.pdf>

2022–2024 жылдардағы жетістіктер

- 2023 жылы көмірден бас тартуды, жаңартылатын энергия көздерін дамытуды, сутегі және энергияны үнемдейтін технологияларды, органикалық ауыл шаруашылығын, көлікті электрлендіруді, қалдықтарды сұрыптауды және 2 млрд. ағаш отырғызуды көздейтін 2060 жылға дейінгі көміртекті бейтараптық стратегиясы бекітілді.
- 2025 жылы балалар мен отбасыларды климаттық қауіптерден қорғау үшін ЮНИСЕФ қолдауымен Балалардың климаттық тәуекел индексі (CCRI DRM) бойынша пилоттық жоба іске қосылды.
- 2023 жылы 150,2 млрд. теңгеден астам «жасыл» облигациялар мен несиелер шығарылды.
- Қазақстан БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясына, екі жылдық ашықтық есебіне (BTR) жаңартылған Ұлттық деңгейде айқындау үлесін ұсынды және жаһандық метан кепілі бастамасына қосылды.

13-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Ауыл шаруашылығында тұрақты тәжірибелерді енгізу шашыраңқы және ауқымы шектеулі болып қала береді.
- Энергетика секторы жалпы шығарындылардың 77,6 %-ын құрайтын парниктік газдардың ең ірі көзі болып отыр, әйтсе де, электр энергиясын өндіру кешенінде көмір үлесі әлі де басым (70 %-дан астам).
- Инфрақұрылымдық мәселелерге байланысты энергетикалық сектордағы шығарындылардың шамамен 13,7 %-ның абайсызда ағып кету қаупі бар.

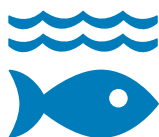
Келешек қадамдар

- Су ресурстарын есепке алу мен мониторингті цифрландыруды қамтамасыз ету.
- Көмірден біртіндеп бас тарту, ескірген жылу электр станцияларын жаңғырту.
- Энергияны тиімді пайдаланатын технологияларды енгізу.
- Ауылдық және мұқтаж топтарды қоса алғанда, бүкіл ел бойынша климаттық білім берудің инклюзивтілігін арттыру.

Азаматтық қоғамның бағасы

- 2060 жылға дейінгі көміртекті бейтараптық стратегиясының қабылдануы, нормативтік базаның дамуы және жаңартылатын энергия көздері үлесін кеңейту бойынша белгіленген мақсаттар Қазақстанның климаттың тұрақты дамуына саяси ерік-жігерін көрсетеді.
- Климаттық саясатты іске асыру баяу күйде қалып отыр – көмірге (генерацияның шамамен 70 %) жоғары тәуелділік әлі де сақталуда, бизнес, әсіресе ШОК жеткіліксіз тартылған, инвестициялар мен технологиялар шектеулі.
- 2024 жылғы табиғи апаттар өңірлердің күрделі дайындықсыздығын, тәуекелдерді басқарудың әлсіздігін, мамандар мен техниканың тапшылығын көрсетті.
- Ауылдық жерлерде және қалалық инфрақұрылымда бейімделу шаралары әрең жүргізілуде, мектептер, ауруханалар және басқа да нысандар климаттық тәуекелдерді есепке алмай жобаланған.
- Қоғамда және мемлекеттік органдарда климаттық білім деңгейі төмен, ҰЕҰ рөлі зор, бірақ олардың қамтылуы шектеулі.
- Экологиялық кодекс талаптары орындалмаса, мағлұматты арттырмаса, өңірлерді қолдап, азаматтық қоғамның қатыстырмаса, 2030 жылы 13-Тұрақты даму мақсатының орындалмай қалу қаупі бар.

14-мақсат. Мұхиттарды, теңіздерді және теңіз ресурстарын тұрақты даму мүдделерінде сақтау және оңтайлы пайдалану

Қазақстан теңізге тікелей шыға алмайтын ең ірі мемлекет болса да, су экосистемін қорғау жүйесінде бірегей орын алады. Теңіз жағалауларына шығатын жол жоқтығына қарамастан, республикада елді сумен, табиғи және биологиялық ресурстармен қамтамасыз ететін Каспий және Арал теңіздерінің ішкі су айдындарының жағалау сызығы бар. Сонымен қатар, Қазақстан Ертіс, Есіл, Тобыл өзендері арқылы Солтүстік Мұзды мұхитпен гидрологиялық байланыста. Бұл өзендер мен теңіздер елді су ресурстарымен және азық-түлікпен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Теріс әсерлерді, соның ішінде теңізді қышқылдандыруды азайту және жою

Каспий теңізі

Қазақстандағы Каспий теңізі климаттың өзгеруіне байланысты су деңгейінің төмендеуіне, буланудың жоғарылауына және өзендердің, әсіресе Еділ (су ағынының шамамен 80 % қамтамасыз ететін) ағынының азаюына байланысты қатты қысымға ұшырады. Судың тартылуы Жайық атырауындағы жергілікті қауымдастықтардың өмір сүруіне, балық шаруашылығына, жағалаудағы инфрақұрылымға және биоәртүрлілікке қауіп төндіруде.

Тереңдігі 5 метрден 10 метрге дейінгі таяз солтүстік өңірде әлемдегі қалған бекіре тұқымдас балықтардың 80 % және маңызды сулы-батпақты алқаптар мекендейді. Сонымен қатар 788 метрге дейінгі тереңдікке жететін тереңірек орта өңір Ақтау порты сияқты нысандардың арқасында стратегиялық рөл атқарады. Бұл өңірлер маңызды экосистем қызметтерін және экономикалық пайданы қамтамасыз етеді, бірақ 2100 жылға қарай 14–21 метрге жететін теңіз деңгейінің төмендеуі қауіп барған сайын жоғары^{118, 119}, бұл Солтүстік Каспий экосистемаларын 80 %-ға дейін жойып жіберу қауіпі бар. Каспий итбалығы, бекірелер, майшабақ пен қоныс аударатын құстарға қауіп төнуі, сондай-ақ, порттар, су алу, балық аулау және Еділ өзеніне өту қиындауы мүмкін. Аралға ұқсас шаңды және тұзды дауылдардың күшеюі мүмкін, бұл адамдардың денсаулығы мен топырақ жағдайына теріс әсер етеді¹²⁰.

¹¹⁸ https://unepdhi.org/wp-content/uploads/sites/2/2024/11/Caspian_Sea_working_paper.pdf

¹¹⁹ <https://www.nature.com/articles/s43247-025-02212-5>

¹²⁰ Court et al. (2025)

2024 жылы Солтүстік Каспийдегі 50 жағалау нүктесінде теңіз суының қышқылдану шамасы (pH) 7,69–7,95 құраған (еріген оттегі 7,4–8,8 мг/дм³, ОБТ₅ (5 күн ішінде оттегінің биохимиялық тұтынуы) 2,0 – 3,0 мг/дм³, ОХТ (оттегінің химиялық тұтынуы) – 19,0 – 28,9 мг/дм³, қалқымалы заттар 54,0 – 114,0 мг/дм³, минералдануы 1500 – 4672 мг/дм³, судың температурасы 10,2 – 25,0 °С шегінде болды). Орта Каспийде теңіз суының қышқылдану шамасы (pH) 7,7 – 9,08 аралығында болған (еріген оттегі 6,4–9,2 мг/дм³, ОБТ₅ 1,1 – 3,5 мг/дм³, ОХТ– 11,5–22,6 мг/дм³, қалқымалы заттар 11,5–30,4 мг/дм³, минералдануы 7533,6 – 20048,7 мг/дм³, судың температурасы 8,05 – 28,4 °С шегінде болды).

Каспий теңізінің қышқылдануы мен температурасының жоғарылауының себептеріне Еділ бойындағы бірнеше гидроқұрылыстарды белсенді пайдалану, ауыл шаруашылығынан ластану, биомассаның ыдырауы, мұнайдың төгілуі, тереңдету жұмыстары және мұнай өндіруші кәсіпорындарға операциялық қызмет көрсету үшін суды ағызу жатады. 2013 жылдан 2022 жылға дейін 3700-ден астам спутниктік радар суреттері, сондай-ақ теңіз суының сынамаларын алу мұнай 15 жерден ұзындығы 89 км-ге дейін және ауданы 38 км²-ге дейін көлемде төгілгенін анықтады.

Жас буын да проблемалардан хабардар және су ресурстарын сақтауға мүдделі.

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Қазақстан үшін ғана емес, көршілес елдер үшін де стратегиялық маңызы бар Балқаш, Каспий теңіздері сияқты су айдындарын сақтауға ерекше назар аудару керек. Бұл су объектілері ластанудан және су ресурстарын шектен тыс пайдаланудан зардап шегеді, бұл су объектілерін мекендейтін экожүйе мен организмдер үшін қайтымсыз зардаптарға әкелуі мүмкін. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесі осылай ұланады. Мен мәселелерді шешу жолдарын ұсынуды жалғастырамын. Бір рет қолданылатын пластмасса бұйымдарын өндіруді азайту және қалдықтарды қайта өңдеу деңгейін арттыру маңызды. Қалдықтарды кәдеге жаратудың және суды тазартудың тиімді жүйелері қазіргі өзінде белсенді түрде енгізіліп, оң нәтиже беріп отырған Германия мен Сингапур сияқты елдердің тәжірибесіне әркім назар аударуы керек.

Ариана Кеңесбек, 10-сынып оқушысы,
№17 мектеп-гимназиясы, Астана қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

Қышқылдануды және Каспий температурасының жоғарылауын шешу үшін бірқатар алдын алу шаралары қабылданады.

Тегеран Конвенциясы шеңберінде құрылысты, кеме қатынасын, қалдықтарды төгуді және өртеуді шектеу көзделген, тұрақты экологиялық мониторинг жүргізілуде. Осыған ұқсас шаралар ҚР Экологиялық кодексінде ескерілген, оның шеңберінде Қазақстан шамамен Каспийдің 124 000 км² ауданын бақылайды, оның 2,67 % қорғауда. Сонымен қатар, 2024 жылы Каспий суының тартылу себептері мен салдарын зерттеу үшін Каспий теңізінің Қазақстандық ғылыми-зерттеу институты құрылды.

Каспий теңізі: қоршаған орта, диалог және жауапкершілік

2024 жылы ел белсенділері «Save The Caspian Sea» жаһандық қозғалысын бастады – ол үш бағытқа бағытталған: мұнай компанияларының ашық әрі жауапты қызметін ілгерілету, халықаралық қауымдастықты тарту және табиғатты қалпына келтіруге инвестиция тарту. Мұнай компанияларымен кездесулер өткізілді, ғалымдармен және тәуелсіз сарапшылармен диалог орнатылды, Каспий теңізінің жағдайын жақсарту бойынша ұсыныстар белсенді түрде ұсынылуда¹²¹. Қозғалыс Орталық Азиядан халықаралық желіге қосылған алғашқы ұйым болды.

Арал теңізі

Қазақстан Арал мәселесіне ерекше мән береді және оның зардаптарының ауқымын біледі. 2018 жылдан бастап Солтүстік Арал теңізіндегі судың жалпы көлемі 18,9 млрд. текше метрден ағымдағы жылға қарай 22,1 млрд. текше метрге дейін өсті¹²². Бүгінгі таңда Арал теңізінің ауданы 3 065 шаршы шақырымды құрайды, бұл 2022 жылдың басымен салыстырғанда 111 км² артық. Бұл судың минералдану деңгейінің төмендеуіне және балықтың 22 түрінің популяциясының қалпына келуіне ықпал етті.

Қызылорда облысындағы суды үнемдейтін технологияларды қолдану және лазерлік жоспарлаушылар көмегімен күріш алқаптарын тегістеу Солтүстік Арал теңізіне жіберілген шамамен 200 млн текше метр суды үнемдеуге мүмкіндік берді¹²³. Арал теңізінің аумағында тұзды дауылдарды ұстап тұру үшін сексеуіл мен галофиттер отырғызылады. Соңғы жылдары 475 мың гектар жерге 4,4 млн. көшет отырғызылды¹²⁴.

Алайда Арал өңірін қалпына келтіруде азаматтық қоғамның жергілікті бастамалары маңызды рөл атқаруда.

¹²¹ Save the Caspian Sea. (n.d.).

¹²² Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің материалдары.

¹²³ Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің материалдары.

¹²⁴ Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің материалдары.

Аралды қалпына келтірудегі әйелдердің көшбасшылығы

Әйел басқаратын «Aral Oasis» қоғамдық бірлестігі климаттың өзгеруіне бейімделуге және Арал теңізінің кеуіп қалған түбінің экожүйесін қалпына келтіруге жергілікті қоғамдастықтарды тарта отырып, Арал өңіріндегі ормандарды қалпына келтірудің инновациялық әдістерін әзірлеп, енгізумен айналысады. Жаһандық экологиялық қордың Шағын гранттар бағдарламасы мен БҰҰ ДБ қолдауымен Aral Oasis жергілікті тұрғындарды белсенді тарту арқылы «Арал оазистеріне арналған 100 шағын тәлімбақ» жобасын жүзеге асырылды. Жобаға 500 жергілікті тұрғын (50 % – әйелдер, жасөспірімдер және Қарттар) тартылды. Көшеттерді одан әрі дамыту үшін үш әйелдер кооперативі ұйымдастырылды. Тұрғындар өз учаскелерінде сексеуіл тұқымын құм мен тыңайтқыш салынған қаптарға себеді. Қаппен бірге трансплантациялау тамыр жүйесін сақтайды және өмір сүру деңгейін 90 % дейін арттырады¹²⁵. 300 гектарға отырғызу үшін 250 мың көшет өсірілді¹²⁶.

2024-2026 жылдар аралығында Қазақстан Халықаралық Аралды құтқару қорына төрағалық етуде. Негізгі іс-шаралардың бірі – «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ қашықтықтан зондтаудың спутниктік технологияларын қолдану және Дүниежүзілік банкпен, KazAID және басқа да ұйымдармен бірқатар жобаларды іске асыру.

Ертіс, Есіл және Тобыл

Теңіздер мен мұхиттарға тікелей шығу мүмкіндігінің болмауына қарамастан, Қазақстанның Солтүстік Мұзды мұхитпен еліміздің ең ірі өзендері – Ертіс, Есіл және Тобыл арқылы маңызды гидрологиялық байланысы бар. Бұл су жолдары трансшекаралық Ертіс ағынының едәуір бөлігін құрайды, ол өз кезегінде Обь өзеніне, одан әрі Арктикаға құяды, бұл Қазақстанға ерекше экологиялық және трансөңірлік жауапкершілік жүктейді.

Қазақстан халқының 30 %-ға жуығы еліміздің жер үсті су ресурстарының 33,5 %-ын қамтамасыз ететін және электр қуатының 10 %-ға жуығын, оның ішінде елдегі су энергетикасының 80 %-ын өндіретін әлемдегі ең ұзын трансшекаралық ағынды өзен – Ертіс өзеніне тәуелді¹²⁷. Елдің ауыл шаруашылығы өндірісінің 45 % – на дейін, сондай-ақ тұрмыстық және өнеркәсіптік қажеттіліктердің кең спектрі осы өзеннің есебінен қамтамасыз етіледі¹²⁸.

Ертіс өзенінің болашағы Қытайдың жоғарғы ағысында су алудың ұлғаюына, экологиялық деградацияға (мысалы, Зайсан көлінің кебуі), Шідерті өзенінің тұзды топырағына, сондай-ақ Ертіс өзенін бөлетін Қытай, Қазақстан және Ресей арасындағы үшжақты келісімнің болмауына байланысты су күйзелісіне ұшырайды. Ертіс өзенінің Қытайдан Қазақстанға орташа су ағыны жылына 7,2 км³, ал Қазақстаннан Ресейге ағуы жылына 27,9 км³ құрайды¹²⁹.

¹²⁵ UNDP (n.d.).

¹²⁶ 100micro. (n.d.)

¹²⁷ <https://doi.org/10.1038/s41598-019-55662-1>

¹²⁸ <https://eabr.org/en/analytics/special-reports/the-irtysh-river-basin-transboundary-challenges-and-practical-solutions/>

¹²⁹ <https://eabr.org/en/analytics/special-reports/the-irtysh-river-basin-transboundary-challenges-and-practical-solutions/>

Оның сыртында Семей ГЭС-ін салу және Шүлбі ГЭС-ін кеңейту сияқты жаңа ГЭС-ті салу жоспарлары Ертістің Обь өзеніне ағынының азаю қаупін тудырады, бұл Арктиканың экожүйесіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан Қазақстанның Солтүстік Мұзды мұхит алдында жаһандық жауапкершілігі бар.

Ертістің негізгі салалары Тобыл және Есіл өзендері Солтүстік Қазақстанның гидрологиялық және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, ал Ертіс арқылы Обь бассейнінің және Солтүстік Мұзды мұхиттың су балансына ықпал етеді.

Ұзындығы 1591 км (Қазақстанда 682 км) Тобыл Ертістің жылдық ағынының 11–12 % қамтамасыз етеді және 1 млн-нан астам адамға су береді, әсіресе Қостанай облысының өнеркәсіптік су қажеттілігінің 89 %-ын өтейді. Тобыл-Торғай ойпатында ауданы 9000 км² 20 000-ға жуық көлдер мен су қоймалары бар. Ұзындығы 2450 км Есіл Ертіс ағынына 3–4 % үлес қосады, Астана арқылы өтеді және сумен қамтамасыз ету, су тасқынынан қорғау және климатқа бейімделу үшін маңызды.

Әйтсе де, Тобыл мен Есіл өзендерінің тұрақтылығы алаңдатады. Тобылда ауыр металдар мен органикалық заттардың шекті рұқсат етілген концентрациясынан, оның ішінде өнеркәсіптік төгінділер мен тау-кен өндіру есебінен асып кету тіркелді. Алынған судың 50 %-ға дейінгі көлемі өзенге қайтып оралмайды, әсіресе құрғақшылық жылдары ағынның сенімділігін төмендетеді. Суды Ресейден келетін ағындар одан әрі ластауда.

Есіл өзені үшін негізгі қауіп – климаттың өзгеруі. Соңғы онжылдықтарда өңірде температура 0,3–0,5°C-қа көтеріліп, көктемгі су тасқынының азаюына және қысқы ағынның көбеюіне әкеліп соқты. Астананың кеңеюі нәсерлі дренаж жүйесі мен тазарту құрылыстарына жүктемені арттырады. Екі өзен де Ертіс жүйесіне, одан кейін Обь бассейніне кіретінін ескерсек, олардың режимінің өзгеруі Солтүстік Мұзды мұхиттың су балансы мен климаттық процестеріне әсер етуі мүмкін^{130, 131}.

2024 жылы «Таза Қазақстан» науқаны аясында Есіл өзенінен 1,3 тонна қалдық шығарылды. 2025 жылы «Таза ойындар» экологиялық ойыны барысында Қостанай ауданындағы Тобыл өзенінің бойында 3 тоннаға жуық қалдықтар жиналды¹³², ал «Таза су қоймалары» акциясы аясында Ертіс бассейнінің Зайсан көлінен 15 тонна ҚТҚ жиналды.

Балық шаруашылығын тұрақты басқару

Қазақстанда балық аулау ЖІӨ-нен 0,2 % құрайды¹³³, бір топ қазақстандық ауылдың тіршілігі толығымен соған тәуелді.

Жағалаудағы қауымдастықтар көршілес мемлекеттерден өзендер ағынының азаюы, өнеркәсіптік ластану, сондай-ақ су ресурстарын экономика секторлары арасында бөлу кезінде бассейндік кеңестердің жұмысына жергілікті қауымдастықтардың тиімсіз қатысуы сияқты мәселелерге тап болады. Олардың ішінде: Балқаш көлінің жанында орналасқан бес жүз тұрғыны бар Қарағанды облысы Ақтоғай ауданындағы Тасарал

¹³⁰ DOI:10.1515/jwld-2016-0047.

¹³¹ <https://doi.org/10.3390/su17083405>

¹³² https://arna-news.kz/arna_kz/v-kostanajskom-rajone-porjadka-3-tysjach-tonn-sobrali-uchastniki-chistyh-igr-v-ramkah-respublikanskoy-jekologicheskoy-akcii-taza-aza-stan/

¹³³ ҚР СЖРА ҰСБ

ауылы¹³⁴; Қызылорда облысы Арал ауданындағы Қарашалан ауылы, онда 124 отбасы тұрады және кіші Аралда жұмыс істейтін 70-80 балықшы бар¹³⁵; Солтүстік Арал теңізінде маусымдық балық аулауға тәуелді 120-ға жуық халқы бар Тастүбек ауылы¹³⁶.

2024 жылы балық шаруашылығын дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған бағдарламасы шеңберінде аквашаруашылыққа субсидиялар айтарлықтай ұлғайтылды – 4,5 млрд. теңгеге дейін, бұл 2021 жылмен салыстырғанда тоғыз есе көп. Бұған инвестициялық шығындардың 25 %-на дейін өтеу, жемшөп шығындарының 30 %-ын жабу және шабақтарды, асыл тұқымды мал мен ветеринариялық препараттарды сатып алу құнының 50 %-ын субсидиялау кіреді.

Қазақстанда Балық шаруашылығын тұрақты басқаруды жетілдіру бойынша негізгі жетістіктердің бірі – «Аквашаруашылық туралы» заңның қабылдануы (2025 жыл).

Нәтижесінде Қазақстанда аквашаруашылық көлемі 2021 жылы 14,3 млрд. теңгеден 2024 жылы 27,8 млрд. теңгеге дейін өсті¹³⁷. Бекіре, сүйрік, тұқы және ақ амурды қосқанда 461,2 млн балық шабақтары өсірілді. 14,2 мың тонна жем пайдаланылды, оның 50 %-ы ел ішінде өндірілді. Жалпы балық аулауға 222 938 рұқсат беру және коммерциялық балық аулауға 37 436 рұқсат беру арқылы реттеу шаралары күшейтілді. Алайда, табиғи су қоймаларынан аулау көлемі айтарлықтай жоғары – 45 мың тонна, ал тауарлық балық шаруашылығы – 18 мың тонна.

Түркістан облысы – балық өнеркәсібінің көшбасшысы

Түркістан облысы жердің 40 %-дан астамына әсер ететін топырақ эрозиясына байланысты ауыл шаруашылығында күрделі проблемаларға тап болады¹³⁸. Бұл азық-түлік тапшылығы қаупіне әкелуі мүмкін. Осы сын-тегеуріндерге қарамастан, Түркістан облысы Қазақстанның коммерциялық балық өсірудегі көшбасшыларының бірі болып қала береді.

2024 жылы өсірілген балықтың жалпы құны 3,5 млрд. теңгені құрады, бұл ретте балық өсіруге арналған су айдындарының ауданы небәрі 3,7 гектарды құрайды¹³⁹. Түркістан облысында ел бойынша 380-ден 154 балық өсіру кәсіпорны жұмыс істейді, бұл өңірді Қазақстанның балық өнеркәсібінің жетекші орталығына айналдырады¹⁴⁰. Мысалы, «Көмеш Балық» ЖШС жылына 50-60 тоннаға дейін балық өндіретін 17 үлкен және 14 кіші көлдерді басқарады. «Алина» шаруа қожалығы жылына 500 тоннаға жуық африкалық сом, тұқы және күміс тұқы өсіреді¹⁴¹.

2024 жылы балықтың жаппай қырылуына қарсы шаралар аясында ел бойынша 140 млн. данадан астам балық түрлерінің дара нұсқалары құтқарылды. Жасанды өсімін молайту арқылы балық шаруашылығы су айдындарында бағалы балық түрлерінің (бекіре, ақсаха, тұқы) 53,8 млн. дана өсірілген және шығарылған, оның ішінде мемлекеттік кәсіпорындар – 49,9 млн. дана, жекеменшік – 3,9 млн. дана.

¹³⁴ <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-lake-balkhash-shrinking-nuclear-plant-environment/32996779.html>

¹³⁵ <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-little-aral-sea-fishing-ecology/32620593.html>

¹³⁶ <https://www.rferl.org/a/aral-sea-kazakhstan-photo-report-fishing/33142931.html>

¹³⁷ ҚР СЖРА ҰСБ

¹³⁸ 2023 жылғы Қазақстан Республикасы жерлерінің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы жиынтық талдамалық есеп

¹³⁹ ҚР СЖРА ҰСБ (n.d.).

¹⁴⁰ Түркістан облысы әкімдігінің материалдары

¹⁴¹ Түркістан облысы әкімдігінің материалдары

2024 жылы e-fish.kz балықтың көлеңкелі айналымымен күресу үшін аулауды есепке алудың цифрлық жүйесінің пилоттық нұсқасы енгізілді. Жүйе мемлекеттік дерекқорлармен біріктірілген және ашықтықты, квоталарды бақылауды және деректерді визуализациялауды қамтамасыз етеді.

Бұл жүйе шеңберінде 2024-2025 жылдары су айдындарының, өңірлердің және балық шаруашылығы субъектілерінің рейтингі өткізілді. Балқаш көлі (35,23 %), Кіші Арал теңізі (19,99 %) және Қуандарин көлдер жүйесі (10,59 %) балық аулау бойынша көшбасшы болды. Өңірлер арасында бірінші орында – Қызылорда облысы (38,38 %), одан кейін Қарағанды (34,12 %) және Қостанай (25,87 %). Шаруашылықтар рейтингінде Қызылорда облысының «Қуаныш» ЖШС (19,99 %), Қарағанды облысының «Қызыл қазақ» ЖШС (12,75 %) және Қарағанды облысының «Саюшкин» ЖШС (12,37 %) көш бастап тұр. Аулауда қарақұйрық (27,09 %), көксерке (17,28 %) және крестьян тұқы (17,06 %) басым.

Қазақстан бекіре тұқымдас балықтарды сақтау үшін өзінің жауапкершілігін түсінеді. Балықтың бұл түрі Қызыл кітапқа популяцияның азаюына байланысты, негізінен браконьерлікке байланысты енгізілген.

2024 жылы Атырау, Маңғыстау және Батыс Қазақстан облыстарында, сондай-ақ, Каспий теңізінің іргелес суларында ҰҚК Шекара қызметі «Бекіре-2024» балық қорғау науқанын өткізді, оның барысында аумақтық және ішкі су режимін бұзушылардың 90-ы, шекаралық режимді бұзушылардың 72-сі және жүзу құралдарының 69-ы ұсталды, 263 шақырымнан астам желі мен 20 000 ілмек тәркіленді. Табиғи тіршілік ету ортасына 1 085 бекіре (5 536 кг), 65 474 жартылай тұқымды балық (52 571 кг) және 67 итбалық жіберілді. 7,3 млн. теңгеден астам сомаға әкімшілік айыппұл салынды, 3 қылмыстық іс қозғалды, мемлекетке келтірілген залал 2,3 млрд. теңгені құрады.

2024 жылы Қазақстанда балық өсіру материалы арқылы 375,1 мың бекіре балығы өсірілді, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 36,2 мыңға артық. Шараларды үйлестіру үшін бекіре балықтарының санын реттеу квоталары мен ережелерін айқындайтын Каспий маңы елдерінің мемлекетаралық комиссиясы жұмыс істейді¹⁴². Қазақстан сондай-ақ жойылып кету қаупі төнген жабайы фауна мен флора түрлерінің халықаралық саудасы туралы конвенцияға қатысады және тіркелген шаруашылықтардан тұтқында өсірілген дара-ларды ғана экспорттауға рұқсат береді. Бұдан басқа, 2024 жылы Қазақстан ДСҰ-ның балық субсидиялары туралы келісімін қабылдаған 78-ші елге айналды, заңсыз, хабарланбайтын және реттелмейтін (ЗХР) аулауға және сарқылған ресурстарды аулауға тыйым салуды қолдады.

Тұрақты балық шаруашылығындағы қолданыстағы қолдау шаралары бекіре тұқымдас балықтардың популяциясын қалпына келтіруге бизнес қауымдастығын белсенді түрде тартуда.

Бекірені қайтару: Ертіс пен Жайық өзендерінде балықты көбейту

«Ost Fish» ЖШС – 2024 жылы Шығыс Қазақстан облысындағы Ертіс өзеніне су электр стансасының құрылысынан кейін жоғалған халықты қалпына келтіру үшін 500 мың сибір бекіре шабақтары жіберілді. Абай, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарындағы су қоймаларына балық қорын кеңейту жоспарлануда, бұл жүйелі және тұрақты тәсілді көрсетеді.

¹⁴² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000332>

Табиғи ресурстарды өндіруші компаниялар да балық ресурстарын қалпына келтіру шараларына белсенді қатысады.

2017 жылдан бері «Теңізшевройл» ЖШС (ТШО) Жайық-Атырау бекіре зауытымен бірлесіп Жайық өзеніндегі бекіре тұқымдас балықтардың популяциясын сақтау және қалпына келтіру бойынша экологиялық бағдарламаны жүзеге асыруда. 2024 жылы 1 млн-нан астам 3 граммдық балықтар өзенге жіберілді (2022 жылы бар болғаны 50 000), мал басының мәселелеріне байланысты көлемнің азаюына қарамастан (жылына 3,5–4 млн басын құрайды). Алты жыл ішінде ТШО 21,7 тоннадан астам, ал 2024 жылы қосымша 8,1 тонна мамандандырылған жем жеткізген. Уылдырық шашу жағдайын қамтамасыз ету үшін аэраторлар, су салқындатқыштар, экскаваторлар және басқа да техникалар сатып алынды. Әрбір жасанды тоғанның ауданы 2 гектардан астам, тереңдігі 2 метр. Сондай-ақ ТШО зауыт қызметкерлеріне техникалық семинарлар өткізеді. Жоба сирек кездесетін балық түрлерін қалпына келтіруде және өңірдегі экологиялық тепе-теңдікті сақтауда бизнес пен экологиялық бастамалардың тиімді өзара әрекеттесуін көрсетеді¹⁴³.

Solidcore Resources – Абай облысында және Қазақстанның басқа өңірлерінде өз кәсіпорындары (соның ішінде Бақыршық газ өңдеу зауыты) арқылы су биоценоздарын қалпына келтіру бойынша бастамаларды жүзеге асырады. 2024 жылы Мұқыр ауылы маңындағы Ертіс өзеніне 6 446 ересек сібір бекіресі жіберілді. Науқанға балық инспекциясы мен жергілікті атқарушы органдардың өкілдері қатысты¹⁴⁴.

Каспий итбалығын сақтау

XX ғасырдың басында Каспий итбалығының популяциясы бір миллионнан асты. Қазіргі 90 % -дан астам азайған және халық саны 75-тен 300 мыңға дейін құрайды. 2020 жылдан бастап бұл түр Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген. Бұл – эндемикалық түр және Каспий теңізінің фаунасындағы сүтқоректілердің жалғыз өкілі.

2022-2024 жылдар аралығында Каспий итбалықтарының жүздеген екі мың адамның жаппай қырылуы жағдайлары тіркелді. Каспий итбалықтарының санының азаюы антропогендік (көбею орындарында мұнай өндіру, қысқы кеме қатынасы, шыбықты шамадан тыс аулау, браконьерлік) және табиғи-климаттық әсерлерге (теңіз деңгейінің төмендеуі, қыстың жылынуы, мұз жамылғысының азаюы, су астындағы жер сілкінісі кезінде метан шығарындылары, құстардан инфекциялар) байланысты.

Түрді сақтау мақсатында «Каспий итбалығы» мемлекеттік табиғи резерватын құру маңызды қадам болды. Аумағы 108 632,31 га. Маңғыстау облысының Түпқараған және Бейнеу аудандарын қамтиды. Ресеймен бірлесіп, 2021-2026 жылдарға арналған іс-қимыл жоспары аясында популяция мен тіршілік ету ортасының жай-күйіне бірлескен мониторингтік зерттеулер жүргізілуде. Сонымен қатар, 2022 жылы гидробиология және экология институты Каспий итбалықтарының атласын шығарды, бұл оны қоғамдық хабардарлықты арттыру арқылы сақтауға ықпал етеді.

Қазақстан мұхиттарға тікелей шықпаса да, Каспий және Арал теңіздерін қорғау, тұрақты балық аулау және трансшекаралық су ынтымақтастығы арқылы теңіз және су экосистемелерін сақтауға елеулі үлес қосып келеді.

¹⁴³ <https://azh.kz/ru/news/view/106110#>

¹⁴⁴ <https://www.zakon.kz/obshestvo/6457928-Solidcore-Resources-vypustila-v-irtysh-krasnoknizhnykh-osetrov.html>

2022–2024 жылдарға арналған жетістіктер

- 2024 жылы Каспий теңізінің проблемаларын зерделеу үшін Каспий теңізінің қазақстандық ғылыми–зерттеу институты құрылды.
- Арал теңізінің ауданы 3065 км²-ге жетіп, 2022 жылдан бері 111 км² ұлғайды, бұл судың минералдануын азайтып, 22 балық түрінің популяциясын қалпына келтірді.
- 2024 жылы балықтың көлеңкелі саудасымен күресу үшін e-fish.kz сандық аулауды есепке алу жүйесінің пилоттық нұсқасы енгізілді.
- Аквашаруашылықты субсидиялау 4,5 млрд. теңгеге дейін артты (2024), бұл 2021 жылмен салыстырғанда тоғыз есе көп.
- Балық өсіру материалы арқылы 375,1 мың бекіре балығы (2024) өсірілді, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 36,2 мыңға артық.
- «Каспий итбалығы» мемлекеттік табиғи резерваты құрылды¹⁴⁵.
- «Аквашаруашылық туралы» ҚР Заң қабылданды.

14-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Буланудың жоғарылауына, ағынның азаюына (әсіресе Еділ өзенінен ағынның 80 %-на дейін), сондай-ақ температура мен судың қышқылдануына байланысты Каспий теңізі өзінің, әсіресе солтүстік бөлігіндегі экожүйелерінен 80%-ға дейін айырылуда.
- Мұнай өндіруден ластану (төгілулер, төгінділер, түбін тереңдету жұмыстары), аграрлық ластану және кеме қатынасының ұлғаюы экологиялық жүктемені күшейтеді.
- Сырдария өзені бойынша Арал теңізін сумен жабдықтау уақытша келісімдерге негізделеді, бұл экожүйелерді тұрақты жоспарлау мен қалпына келтіруді қиындатады.
- Қытайда су алу, тұздану, ластану және климаттың өзгеруі салдарынан Ертіс ағынының төмендеуі арктикалық экожүйелердің тұрақтылығын бұзуы мүмкін.
- Заңсыз, хабарланбайтын және реттелмейтін аулауды тиісті деңгейде есепке алмау, сондай-ақ шағын балық қауымдастықтарын балық және су ресурстарын басқаруға тарту жеткілікті дамымаған.
- Каспий итбалықтарының саны 90 %-нан астам азайды.

Келешек қадамдар

- Атырау облысындағы «Ақжайық» мемлекеттік табиғи резерватын кеңейту.
- Суару және су құбыры желілерін қайта құру және жаңғырту.
- Ертіс өзенін пайдалана отырып, «Ресей – Қазақстан – Қытай» мультимодальды транзиттік дәлізін құруды қарастыру.
- 2030 жылға дейін аквашаруашылықты жылына 6,9 мың тоннадан 270 мың тоннаға дейін өсіру.
- Негізгі балық өсіру зауыттарын жаңғырту.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан Каспий теңізін қорғау бойынша өңірлік бастамаларға қатысады және су экожүйесін сақтауға өзінің адалдығын көрсете отырып, Көкарал бөгеті арқылы солтүстік Арал теңізінің бір бөлігін тұрақтандырды.
- Су шаруашылығы саласында ауқымды реформаларға бастамашы болған Су шаруашылығы және ирригация министрлігін құру маңызды қадам болды.
- Негізгі қауіптерге мұнайдың ластануы, апаттық төгінділер, су деңгейінің төмендеуі және Каспий теңізіндегі биоәртүрліліктің жоғалуы жатады; Арал ауданындағы деградация және шаңды дауылдар; Балқаш көлінің су ағынының азаюына, өнеркәсіптік ластануға байланысты жағдайының нашарлауы жұртшылықты өңірдің экожүйесі үшін әлеуетті қауіпті АЭС салу жобасы алаңдатып отыр.
- Ел бойынша өзен-көлдер мен суару арықтары қалдықтармен және пластмассамен ластанған, мониторинг пен бақылау әлсіз, халықаралық экологиялық міндеттемелердің орындалу деңгейі төмен.
- Балық аулау түрлердің жойылу қаупімен және тіршілік ету ортасының нашарлауымен, белгіленген шектеулердің әлсіз орындалуымен байланысты.
- Институттық деңгейдегі әлсіздіктер осы саладағы жетістіктерді шектейді.
- Трансшекаралық су саласында күшті ынтымақтастық, тиімді экологиялық мониторинг, ғылыми қолдау, ашық жоспарлау және инфрақұрылымдық жобаларға, соның ішінде атом электр станцияларының құрылысына экологиялық тұрғыдан негізделген көзқарас болмаса, 2030 жылы 14-Тұрақты даму мақсатына қол жетпеу қаупі бар.

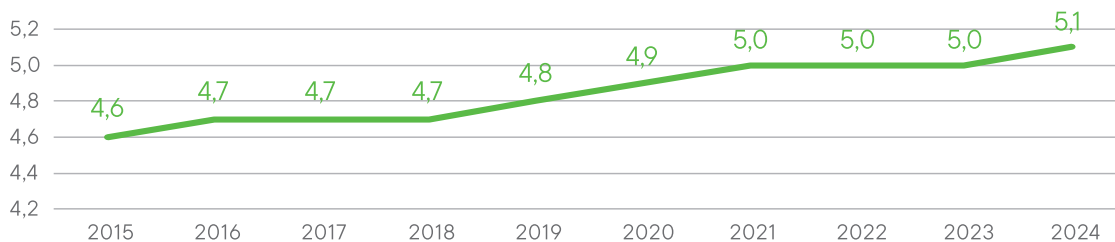
15-мақсат. Құрлық экожүйелерін қорғау және қалпына келтіру және олардың ұтымды пайдаланылуына жәрдемдесу, ормандарды оңтайлы пайдалану, шөлейттенумен күрес, жердің тозу үдерісін тоқтату және кері қайтару және биоәртүрлілікті жоғалту процесін тоқтату

Қазақстанның жердегі экожүйелері құрғақшылық, жердің тозуы және климаттың өзгеруі салдарынан қысымға ұшырауда, бірақ ел ормандарды қалпына келтіру, биоалуантүрлілікті сақтау және жерді қалпына келтіруде тұрақты жетістіктерге жетуде. Жер ресурстарын басқарудағы тұрақты жақсартулар азық-түлік қауіпсіздігіне, экожүйенің тұрақтылығына, климаттық өзгерістерді азайтуға және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал ете алады.

Орман ресурстары және орманды қалпына келтіру

Құрғақ климатпен, осал табиғи жүйелермен және климаттық өзгерістердің күшеюіне байланысты Қазақстан ормандарды, жайылымдарды, топырақты және биоәртүрлілікті қорғау және қалпына келтіру үшін едәуір күш салуда.

Қазақстанның орман қоры 2024 жылы 13,9 млн. гектарды құрап, ел аумағының 5,1 % құрайды (53-сурет)¹⁴⁶.

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

53-сурет. Құрлықтың жалпы ауданына шаққандағы орман ауданы үлесі, %

Орман қоры 1,2 млн. гектарға артып, 13,9 млн. гектарға жетті. Өсім Алматы, Жамбыл, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарында болса, батыс өңірлерде табиғи жағдайларға байланысты өсім шектелген.

Дегенмен, орманды алқаптар аз болып қалады, ал жекелеген аймақтардағы өрттер биомасса қорларын азайтады және табиғатты қорғау шараларын күшейту қажеттілігін көрсетеді. Осы мақсатта орман өрттерін ерте анықтау жүйесі енгізіліп, 1,3 млн. га қамтылды. Сондай-ақ mchs.gkharysh.kz және tabigat.gov.kz платформаларында өрт қауіптілігі картасы жұмыс істейді.

¹⁴⁶ ҚР СЖРА ҰСБ

Сонымен қатар, 2 млрд. ағаш отырғызу бағдарламасы аясында 2027 жылға дейін 2021-2024 жылдары 205,2 мың гектар алқапқа 306 млн. ағаш отырғызылды¹⁴⁷. «Таза Қазақстан» акциясы аясында 2024 жылы 1,6 млн. астам ағаш отырғызылды.

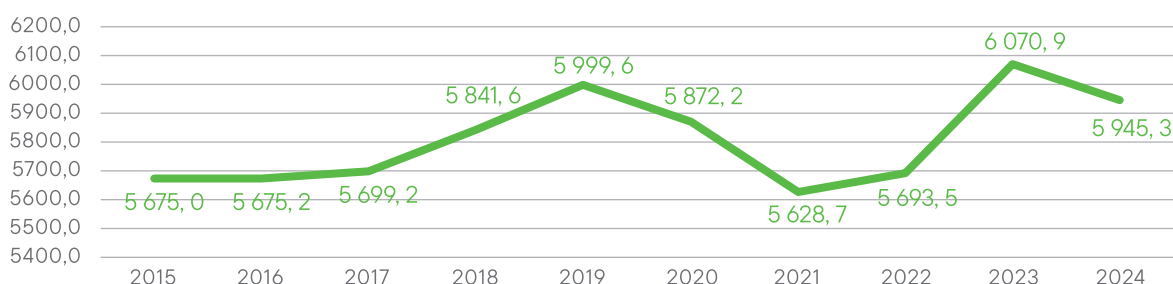
Қазақстанда ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың үлесі де өсті. 2015 жылы ол 9,3 % құрады, ал 2024 жылға қарай ол 11,4 % немесе 30,8 млн. гектарға жетті (54-сурет). Ең үлкен өсім табиғи резерваттарда (51 %) және Республикалық маңызы бар қорықтарда (43,8 %) тіркелді.

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

54-сурет. Республиканың жалпы ауданындағы ерекше қорғалатын аумақтардың үлесі, %

2015 жылдан 2024 жылға дейін биоәртүрлілік үшін маңызды қорғалатын таулы аумақтардың үлесі 19,4 %-дан 26,5 %-ға немесе 5,9 млн.га дейін өсті (55-сурет).

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

55-сурет. Таулы орман алқаптарының динамикасы, мың га

Климатқа бейімделу шаралары жүзеге асырылады, оның ішінде таулардағы су ресурстарын қалпына келтіру және шөлейттенуге қарсы күрес. Биологиялық әртүрлілік үшін маңызды қорғалатын таулы өңірлердің ауданы 19,4-тен 26,5 млн. гектарға дейін өсті (2015–2023 жж.).

Қазақстанның таулы аумақтары орталықта және батыста бөлек ойпаттармен (Қарқаралы, Ұлытау, Мұғожары) қоса, оңтүстік және оңтүстік-шығыс шеттерін бойлай 2,5 мың км-ге созылып жатыр. Олар климаттың, рельефтің және өсімдіктердің биіктікке байланысты өзгеруін көрсететін топырақтардың тік аудандастырылуымен сипатталады. Биіктік өскен сайын жағдайлар суық және ылғалды болады, бұл өсімдік түрлерінің өзгеруін - далалар мен бұталардан альпі шалғындары мен тундра қауымдастығына дейін анықтайды.

¹⁴⁷ Жасыл экономика тұжырымдамасы туралы есеп

Эрозияға қарсы күрес және жерді қалпына келтіру

Эрозияға ұшыраған ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы 29,3 млн.га құрайды. жоғары көрсеткіштер Алматы (42,7 %), Түркістан (40,3 %) және Жамбыл (32,6 %) облыстарында тіркелді.

Агроорман-мелиорациялық шаралар мақсатында 2023 жылы Жерді зерттеу жұмыстарын жүргізу институты құрылды. 2024-2030 жылдарға арналған топырақ құнарлылығын арттыру бойынша Жол картасы әзірленді, осыған ұқсас құжаттар жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып өңірлерде дайындалды. Аудандық бюджеттердің жайылымдарды қалпына келтіруге арналған шығыстары бекітілді. Жерді қалпына келтіру жөніндегі шараларды күшейту үшін халықаралық бастамалар да іске асырылуда.

Алматы облысындағы жайылымдарды қалпына келтіру

«Жаңарту» жобасы 2022-2027 жылдарға арналған және ЕО қолдауымен жүзеге асырылады. Ол Алматы облысының Еңбекшіқазақ және Жамбыл аудандарын қамтиды және ауылдық елді мекендерді, шағын фермерлерді және жергілікті билік органдарын тарта отырып, тұрақты басқару үлгілерін енгізу арқылы тозған жайылымдарды қалпына келтіруге бағытталған.

Жобаның мақсаттарына 400 шағын фермерді тарту, құрамында 120 азаматтық қоғам өкілі және 80 мемлекеттік қызметші бар 10 жайылым пайдаланушылар бірлестігін құру, жайылымдарды тұрақты басқарудың 8 жоспарын әзірлеу, сондай-ақ заңдарға ұсыныстар енгізу кіреді.

Қазіргі уақытта 6 заңнамалық ұсыныс дайындалып, фермерлердің мүдделерін қорғау бойынша 11 іс-шара өткізілді. Жамбыл ауданында аудандық Үйлестіру кеңесі құрылып, жайылымдардың цифрлық мониторингі жүйесі енгізілуде¹⁴⁸.

Биологиялық әртүрлілік

Қазақстанның флорасы 13 мыңнан астам түрді қамтиды, оның ішінде жоғары тамырлы өсімдіктердің 5,7 мыңнан астам түрі, 5 мыңға жуық саңырауқұлақтар, 485 қыналар, 2 мыңнан астам балдырлар және 500-ге жуық бриофит бар. Республикада өсімдік әлемінің ресурстарын қорғау, өсімін молайту және пайдалану жөніндегі барлық мәселелерді заңнамалық реттеу мақсатында 2023 жылы «Өсімдіктер дүниесі туралы» ҚР Заңы қабылданды.

Қазақстан сирек кездесетін түрлерді қайта жерсіндіруде едәуір жетістіктерге жетті. 2024 жылы 1960 жылдары табиғаттан жойылып кеткен Пржевальский жылқыларының популяциясын қалпына келтіру бағдарламасы аясында Прага хайуанаттар бағынан алғашқы 7 дара әкелінді. 2029 жылға дейін тағы 40 данасын әкелу жоспарлануда¹⁴⁹.

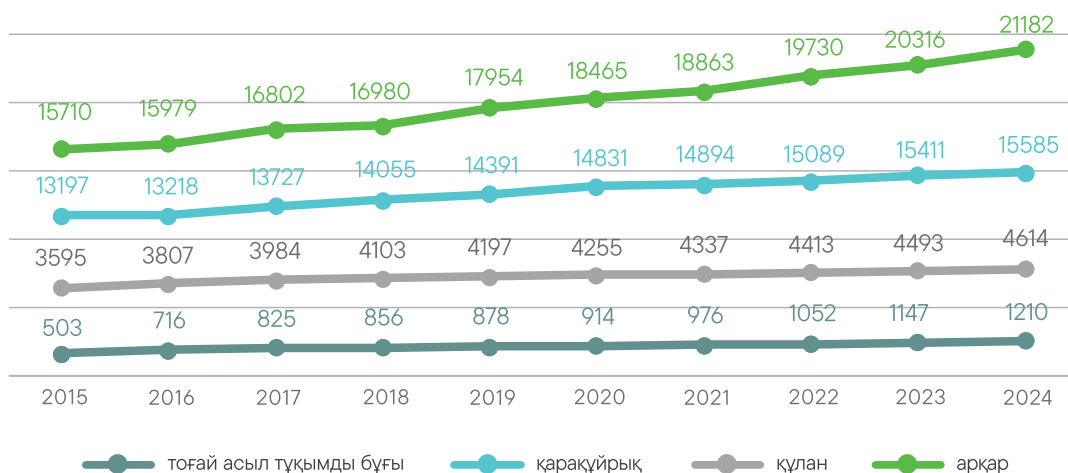
¹⁴⁸ <https://janartu-project.kz/>

¹⁴⁹ ҚР ЭТМ анықтамалық материалдары

Сондай-ақ, Қазақстан 2015 жылы 503 данадан 2024 жылы 1 210 данаға дейін тоғай бұғысын, 2015 жылы 13 197 данадан 2024 жылы 15 585 бірлікке дейін қарақұйрықты, 2015 жылы 3 595 данадан 2024 жылы 4 614 бірлікке дейін құланды және 2015 жылы 15 710 данадан 2024 жылы 21 182 бірлікке дейін арқарды сақтауда айтарлықтай жетістіктерге жетті (56-сурет).

Бұл прогресс ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың құрылуы мен кеңеюіне, жемшөп базасының қалпына келуіне және жануарлардың қоныс аударуына, заманауи технологияларды (фототолқындар, спутниктік телеметрия, жайылымдардың цифрлық мониторингі) пайдалануға, халықаралық ынтымақтастықтың дамуына (БАӘ, Нидерланды, Чехия және Ресей) байланысты¹⁵⁰.

Дереккөз: ҚР ЭТРМ

56-сурет. Сирек кездесетін және жойылып бара жатқан тұяқты жануарлар санының динамикасы, бірлік

Алайда, сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген жануарлар түрлерін тиімді қорғауды қиындататын бірқатар мәселелер бар. Еліміздің 9 өңірінде әлі күнге дейін жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған ұйымдар құрылмаған, нәтижесінде резервтік қордың 14,8 млн.га жері қорғалмаған күйінде қалып отыр. Әкімдіктер жануарларды өсімін молайту және қорғау бойынша жүйелі ғылыми жұмысты тиісті деңгейде жүргізбейді, бұл табиғатты қорғау шараларының тиімділігін төмендетеді.

2015 жылдан 2024 жылға дейін ақбөкендердің саны он есе артты – 295 мыңнан 2,8 млн.-ға дейін. Бұл Халықаралық табиғатты қорғау одағының 2024 жылы бұл түрдің мәртебесін «жойып кету қаупі төнген» күйден «қауіп төнуге жақын» деңгейіне көтеруге мүмкіндік берді. Қазір Қазақстанда ақбөкеннің дүние жүзіндегі популяциясының 99 %-ы тұрады, бұл елдің жаһандық жауапкершілігін күшейтеді. Сондай-ақ, 2024 жылы Дала экожүйелерін қалпына келтіру және ақбөкендер популяциясын сақтау жөніндегі «Altyn Dala» бастамасы экология саласындағы беделді «Earthshot Prize» сыйлығының жеңімпазы атанды.

Мемлекеттік бастамалардан басқа, экологиялық белсенділік құнды экожүйелерді қорғауда үлкен рөл атқарады.

¹⁵⁰ ҚР ЭТРМ анықтамалық материалдары

Қалалық биоәртүрлілікті қорғау жөніндегі азаматтық бастама

2020 жылы Астанада құрылған «SOS Taldykol» қоғамдық бастамасы Астанадағы Талдықөл көлдер жүйесін қалалық биоәртүрліліктің маңызды элементі ретінде сақтауға ұмтылатын 150-ден астам белсендіні біріктірді. Көлдерді қорғауды қолдауға 12 000 астам қол жиналып, сотқа да өтініштер жіберілді. 2023 жылы істі қарау нәтижесінде көлдердің табиғи құндылығын сақтау қажеттігі расталып, әкімдікке су қорғау өңірлерін қарастыру ұсынылды. Көлдер құстардың 168 түрі, оның ішінде сирек кездесетіндер мекендейтін орта бола отырып, маңызды экологиялық рөл атқарады. Сонымен бірге осы аумақта экопарк құру туралы талқыланған жоспарлар қоғамда қызығушылық пен пікірталас тудыруда.

2024 жылы Іле-Балқаш қорығына бұрын Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде мекендеген Тұран жолбарыстарының жойылып кеткен популяциясын қалпына келтіру мақсатында, Амур жолбарыстары Нидерландыдан әкелінді¹⁵¹. БҰҰДБ Тұран жолбарыстарының популяциясын қалпына келтіру бойынша күш-жігерді де белсенді қолдайды.

Тұран жолбарысының популяциясын қалпына келтіру

2021 жылдан бастап БҰҰДБ ҚР ЭТРМ-мен бірлесіп, Тұран жолбарыстарын реинтродукциялауға бағытталған Ұлытау ұлттық паркі мен Іле-Балқаш қорығында биоалуантүрлілікті сақтау жобасын жүзеге асыруда. Жоба аясында мамандандырылған автокөліктер мен өрт сөндіру техникасы берілді, SMART патрульдік жүйесі енгізілді, тоғайлы ормандар мен жабайы жануарлар популяциясы қалпына келтірілді, оның ішінде 100 құлан қоныстанды. Сондай-ақ экотуризм бойынша оқыту қарастырылған, туристік жолдар мен ауыл тұрғындары үшін жұмыс орындары ашылған.

Соңғы онжылдықта Қазақстан БҰҰДБ мен ЖЭҚ жобасының арқасында барысты сақтауда едәуір жетістіктерге жетті. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың материалдық-техникалық базасын жақсарту, камералар мен тепловизорлар орнату, сондай-ақ далалық зерттеулер мен спутниктік телеметрия жүргізу жұмыстарының нәтижесінде республикадағы барыстардың саны екі есеге өсіп, 152-189 бас, оның 70 %-ы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды мекендейді. Түр алғаш рет жаңа жерлерде, соның ішінде Жамбыл облысы мен «Алтын Емел» ұлттық саябағында тіркелді. Қар барыстарының Қытай мен Қырғызстанға қоныс аудару жолдары анықталды, бұл жаңа қорғалатын табиғи аумақтарды құруға және қолданыстағы ЕҚТА кеңейтуге негіз болды. 2024 жылы Қазақстан мен Қырғызстан арасында бұл сирек кездесетін түрді және оның мекендейтін ортасын қорғау бойынша халықаралық жұмысты жалғастыруда¹⁵².

¹⁵¹ ҚР ЭТРМ анықтамалық материалдары

¹⁵² <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/dostizheniya-kazakhstana-v-sokhraneni-snezhnogo-barsa>

Жек дуадақ популяциясын сақтау және оны табиғи тіршілік ортасын жіберу мақсатында БАӘ-мен келісім аясында Түркістан облысында Жек дуадақ популяциясын өсіру орталығы салынды. 2009 жылдан 2024 жылға дейін Орталықта өсірілген 73 мыңнан астам жек дуадақтары табиғатқа жіберілді.

Табиғатты қорғаудың маңыздылығын түсіну жас ұрпақ үшін де маңызды. Эссе сайысына қатысушылардың бірі құстарға үй салу және бақылау тәжірибесімен бөлісті. Бұл тәжірибе «birdwatching» (құстарды бақылау) тұжырымдамасына ұқсас, бұл адамдарды экожүйедегі құстардың рөлін түсінуге жақсы тартуға көмектеседі.

Жас буынның көзқарасы

“

Біздің өлкеміздің табиғаты қандай әдемі! Көктемде барлығы бірінші гүлдерді тама-шалайды. Көптеген гүлдер Қызыл кітапқа енгізілген. Бал араларына, көбелектерге, құстарға гүл керек. Егер олар жоғалса, онда оларға ғана емес, адамның өзіне де жаман болады. Өйткені оның сұлулығы жер бетінен жойылды.

Қыс. Қатты аяз. Құстарға жылдың осы уақытында біздің көмегіміз қажет. Мен жыл сайын құстарға ұя жасаймын, құстарды бақылаймын. Менің қанатты достарым жем шөпке ұшып келіп, астық пен нан түйіршіктерін жеп, менің көмегім үшін алғыстарын айтады. Бұл кішігірім іс болса да, жан дүнием қуанышқа толады.

Мен өзім ауылда тұрамын. Маған ауыл өмірі де өте жақын және қымбат. Менің туған жерімнің әдемі болғанын қалаймын. Сондықтан мен аз бауырларымызға да көмектесемін.

*Анастасия Ахметшина, 7-сынып оқушысы,
Валериановская негізгі орта мектебі, Қостанай облысы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы*

”

Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау шараларын қаржыландыру көлемінің оң динамикасы байқалады: қоршаған ортаны қорғауға жалпы шығыстар 2015 жылғы 174,6 млрд теңгеден 2023 жылы 610 млрд. теңгеге дейін өсті, бұл ЖІӨ-нен 0,49 %-ды құрайды. Алайда, бұл соманың тек 2,6 млрд. теңгесі биоәртүрлілікті сақтауға бөлінген – бұл экологиялық мақсаттарға жұмсалатын шығындар ЖІӨ-нің орта есеппен 0,8 %-ын құрайтын ЕО елдерімен салыстырғанда едәуір төмен, сондықтан Қазақстан өзінің қаржылық мүмкіндіктерін арттырып, инвестиция тартуы керек.

Қазақстан ұлттық бағдарламалар мен халықаралық ынтымақтастық арқылы ормандарды қалпына келтіру, жердің тозуымен күресу және биоәртүрлілікті қорғау бойынша күш-жігерді нығайтуды жалғастыруда. Ұзақ мерзімді тұрақтылық кешенді тәсілге, өңірлік енгізуді күшейтуге және табиғатқа негізделген шешімдерге инвестицияны арттыруға байланысты.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2021-2024 жылдары 2 млрд. ағаш отырғызу бағдарламасы аясында 2027 жылға дейін 205,2 мың гектар алқапқа 306 млн. ағаш отырғызылды, 2024 жылы «Таза Қазақстан» науқаны барысында 1,6 млн. астам ағаш отырғызылды.
- Өрт қауіптілігі картасы және 1,3 млн. га қамтылған орман өрттерін ерте анықтау жүйесі енгізілді.
- 2023 жылы жерді зерттеу жұмыстарын жүргізу институты құрылып, «Өсімдіктер әлемі туралы» ҚР Заңы қабылданды.
- 2024 жылы Прага хайуанаттар бағынан Пржевальский жылқысының 7 данасы әкелінді.
- 2015 жылдан 2024 жылға дейін Қазақстанда ақбөкендердің саны он есеге – 295 мыңнан 2,8 млн.-ға дейін өсті, бұл түрдің мәртебесін «қауіп төнгенге жақын» деңгейге дейін арттыруға мүмкіндік берді.
- 2024 жылы Тұран жолбарыстарының жойылып кеткен популяциясын қалпына келтіру мақсатында Нидерландыдан Амур жолбарыстары «Іле-Балқаш» резерватына әкелінді.
- 2024 жылы БАӨ-мен келісім аясында Түркістан Жек дуадақ популяциясын өсіру орталығы құрылды.

15-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Орманды жерлердің аздығы және орман өрттері.
- Тозған және эрозияға ұшыраған жерлердің үлесі, әсіресе оңтүстік өңірлерде жоғары.
- Кейбір өңірлерде жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған органдардың болуы.

Келешек қадамдар

- Орман өрттерін ерте анықтау жүйесін кеңейту және орман алқаптарының тіршілігін бақылауды күшейту.
- Пайдаланылмайтын жайылымдарды жемдік шөптермен қайта өгу, содан кейін жерді ауыл шаруашылығы айналымына тарту.
- Сирек кездесетін түрлердің санын қалпына келтіруге, табиғи популяцияларға қысымды төмендетуге, генофондты сақтауға және экожүйелік тепе-теңдікті сақтауға бағытталған құс өсіруді дамыту жөніндегі заң жобасын әзірлеу.
- Биоәртүрлілікті сақтау және тұрақты пайдалану тұжырымдамасын әзірлеу.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан жердегі экожүйелерді қорғауда оң қадамдар жасауда: ерекше қорғалатын табиғи аумақтар желісі кеңейтілді, қазір ел аумағының шамамен 9,6 %-ын қамтиды; 2 млрд ағаш отырғызу бағдарламасы жүзеге асырылуда; ақбөкен сияқты сирек кездесетін түрлерді қалпына келтіру жағдайлары тіркелді.
- Браконьерлікпен күрес жалғасуда, табиғатты қорғау бойынша жеке жобалар жүзеге асырылуда.
- Елде жердің деградациясы мен шөлейттенуі, ормандардың кесілуі, өрттер, әсіресе жайылымдық және таулы өңірлердегі малдың шамадан тыс жайылуын қоса алғанда, экологиялық мәселелер жалғасуда.
- Судың ластануы мен климаттың өзгеруіне байланысты тау экожүйелері, жағалау өңірлері мен ормандарға қауіп төнуде.
- Ғылыми мекемелерді мемлекеттік қолдау шектеулі, қызметкерлердің құзыреттілігі мен ведомствоаралық үйлестіру нашар.
- Жүйелі экожүйелік тәсілді енгізбесе, ғылымды және табиғатты қорғау ұйымдарын қолдамаса, жерді тұрақты пайдалануды, менеджмент пен қаржыландыру саласындағы реформаларды жүзеге асырмаса 2030 жылы 15-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу мәселесі күрделі болады.

3.5. Әділдік үшін әріптестіктің күші: тиімді институттар мен жаһандық ынтымақтастық арқылы бейбітшілікті құру

Соңғы үш жылда құқықтық институттарды нығайту және азаматтардың сот төрелігіне қол жеткізудегі тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуде едәуір жетістіктерге қол жеткізілді. Бұл ретте, қауіпсіздік, ынтымақтастық және даму саласындағы жаһандық және өңірлік күн тәртібін қалыптастыру мен жүзеге асыруға елеулі үлес қосатын көпвекторлы, прагматикалық және белсенді сыртқы саясат жүзеге асырылуда.

16-Тұрақты даму мақсаты мен 17-Тұрақты даму мақсаты тұрақты даму архитектурасында жүйелі рөл атқарады, себебі басқа мақсаттардан айырмашылығы – олар тұрақтылықтың әлеуметтік, экологиялық және экономикалық барлық үш негізгі құрамдас бөлігін қамтиды және нығайтады.

- **ТДМ 16 «Бейбітшілік, сот әділдігі және тиімді институттар»** адам құқықтарын, ресурстарға әділ қолжетімділікті, сот әділеттілігін және инклюзивті басқаруды қамтамасыз ету арқылы әлеуметтік құрамдас бөлікті (ТДМ 1, 2, 3, 4, 5, 10) жүзеге асыру үшін негізді қамтамасыз етеді. Сонымен бірге қоршаған ортаны тиімді қорғау (ТДМ 6, 13, 14, 15) және экономикалық процестерді әділ реттеу (ТДМ 7, 8, 9, 11, 12) үшін күшті институттар қажет.
- **ТДМ 17 «Тұрақты даму үшін серіктестік»** ресурстарды, технологияларды, білім мен инвестицияларды тарту үшін тұрақты платформаны құру арқылы барлық басқа мақсаттарға қол жеткізудің катализаторы ретінде әрекет етеді. Бұл мақсат мемлекеттер, халықаралық ұйымдар, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы күш-жігерді үйлестіреді.

16-мақсат. Тұрақты даму мақсатында бейбіт және ашық қоғамды құруға жәрдемдесу, барлығына арналған сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз ету және барлық деңгейлерде тиімді, есеп беретін және бұқараның қатысуына негізделген мекемелер құру

Зорлық-зомбылық пен қорлаудың барлық түрлерін, соның ішінде балаларға қатысты түрлерін азайту

Отбасы институтын нығайтудағы және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудағы маңызды қадам 2024 жылы «әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету» мәселелері бойынша ҚР Заңын қабылдау болды. Отбасылық мәселелер бойынша жан-жақты көмек көрсету, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау үшін Қазақстанда 111 нөмірі бойынша бірыңғай байланыс орталығы жұмыс істейді. Қызметтің «осында және қазір» қағидасы бойынша қызметі шалғай өңірлерден келген азаматтарға көмек көрсетуді ұйымдастыруға, заңдылық пен әділеттілікті қалпына келтіруге көмектеседі. Қабылданған шаралар статистикада оң көрініс табуда. Мәселен, 100 000 адамға шаққанда қасақана кісі өлтіру құрбандарының саны азаю тенденциясы байқалады, яғни халықтың барлық санаттары бойынша индикаторлар динамикасында оң өзгерістер байқалады (57-сурет).

Дереккөз: ҚР ИІМ

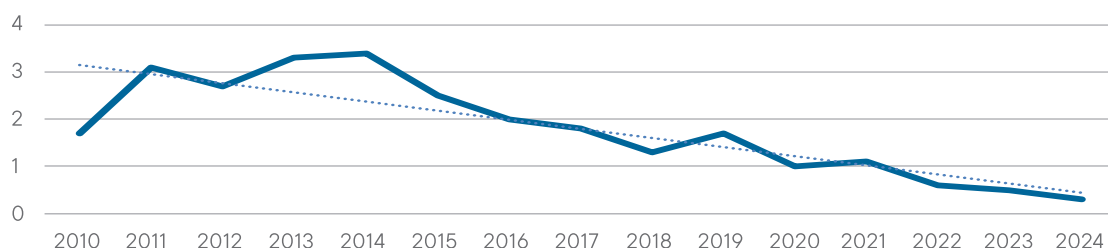
57-сурет. 100 000 халыққа шаққанда қасақана кісі өлтіруден жапа шеккен жәбірленушілердің ерлер, әйелдер және балаларға бөлінген саны,

Ерлерге келсек, 2015 жылдан 2023 жылға дейін құрбан болғандар саны 2015 жылғы 602 жағдайдан 2023 жылы 313-ке дейін төмендеді, бұл 48 %-ға қысқарды. Бұл деректер әйелдердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі оң нәтижелерді көрсетуі мүмкін, бірақ қазіргі көрсеткіштер әлі де зорлық-зомбылықтың, әсіресе ерлердің тарапынан болатындардың алдын алу бойынша үздіксіз күш-жігерді қажет етеді. Балалардың құқықтарын қорғауды

қамтамасыз ету мақсатында, балалар үшін қауіпсіз ортаны құруға бағытталған шаралар кешенінен тұратын Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен әл-ауқатын қамтамасыз ету жөніндегі 2023-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды қабылдады.

Адам саудасына қарсы күрес саласында жүйелі жұмыстар жүргізілуде, соның нәтижесінде құрбандар саны азайды (58-сурет).

Дереккөз: ҚР ИІМ

58-сурет. 100 000 адамға шаққанда анықталған адам саудасының құрбандарының саны

Атап айтқанда, мемлекеттік органдар адам саудасымен байланысты қылмыстардың алдын алу, жолын кесу және оған қарсы күрес жөніндегі 2024-2026 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарын жүзеге асыруда. Адам саудасына қарсы күрес жөніндегі ведомствоаралық комиссия жұмыс істейді.

Құқықтық жүйені дамытудағы басты кезең 2024 жылы осы қылмыстың құрбаны болған қазақстандықтарды қолдауды көздейтін «Адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңының қабылдануы болды.

Заң үстемдігін қамтамасыз ету және сот төрелігіне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету

Сот жүйесінің тиімділігін арттыру және азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында, тұрақты дамуға және заңдылықты нығайтуға ықпал ететін құқықтық реформалар бойынша жұмыс жалғасуда. 2022-2024 жылдар аралығындағы негізгі бастамалар келесі салаларда көрініс тапты:

1. Сот төрелігіне қолжетімділікті кеңейту және бұзылған құқықтарды тиімді қорғау

2022 жылы азаматтық істердің экстерриториялық юрисдикциясы енгізілді, яғни тараптар келіссе, талаптар даудың аумақтық ерекшелігіне сілтеме жасамай, республиканың барлық соттары арасында автоматты түрде кездейсоқ бөлінеді. Мұндай тәжірибе әкімшілік істер бойынша да қолданылатын болды, бірақ ол бастапқыда жауапкер – мемлекеттік органнан әлсіздеу саналатын талапкердің таңдауына байланысты жүзеге асырылады. Мұндай шараларды қолдану сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін, жергілікті соттың әділдігіне күмәнді жояды және сот жүйесіне деген сенімнің артуына ықпал етеді.

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттардың юрисдикциясын кеңейтуді көздейтін «отбасылық соттарды» құру маңызды реформа болды, бұл жерде баланың мүдделері бірінші орында тұр. 2023 жылдан бастап кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттар кәмелетке толмағандардың заңды құқықтары мен мүдделерін қозғайтын болса, барлық дерлік істер мен дауларды қарайды. Соттар ажырасуға және балалардың құқықтарына қатысты барлық дауларды, соның ішінде алимент өндіру, балалармен кездесу және мүлікті бөлу мәселелерін қарайды.

2. Әділ және бейтарап сот талқылауының негізгі шарты ретінде соттар мен судьялардың тәуелсіздігін нығайту шараларын қолдану

Қаржыландырудың жаңа моделі енгізілді, оған сәйкес, соттардың бюджетінің ең төменгі мөлшері заң негізінде барлық мемлекеттік органдардың шығыстарына пайыздық қатынас ретінде белгіленеді. Бюджеттік қаражатты барлық деңгейдегі соттардың делегаттары қатысатын соттың өзін-өзі басқару органы бөледі. Мұндай қаржылық дербестік сот жүйесінің өзге билік тармақтарынан тәуелсіздігін қамтамасыз етуге оң әсерін тигізеді.

Судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етуде Жоғарғы Сот судьялыққа кандидаттарды даярлау, олардың біліктілігін арттыру, жас шектеуін ұзарту, қазіргі судьялардың өкілеттіктерін тоқтата тұру және тоқтату мәселелерін оның қарауына берген Жоғарғы Сот Кеңесі ерекше рөл атқарады.

Соттардың нақты тәуелсіздігін қамтамасыз ету жолындағы маңызды қадам сот әкімшілігі институтын жаңғырту болды: жаңа орталық мемлекеттік орган – Сот әкімшілігі құрылды. Функцияларға сот әкімшілігі саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және сот жүйесі мен соттардың қызметін жетілдіру бойынша жүйелі реформаларды дамыту кіреді. Осылайша, сот әкімшілігі мемлекеттік басқарудың дербес саласы ретінде институционалды түрде ресімделді, ал барлық сатыдағы соттардың заңды және жеке тұлғалармен өзара іс-қимылы енді тек іс жүргізу тәртібімен жүзеге асырылады.

3. Сот жүйесін цифрландыру

Еуропа Кеңесінің сот төрелігінің тиімділігі жөніндегі Еуропалық комиссияның Еуропа Кеңесіне мүше мемлекеттердің соттардың IT-технологияларды қолдануы жөніндегі сот жүйелері туралы шолуларында Қазақстан 47 елдің ішінде 4-орынды иеленеді.

Қазақстанда кез-келген ыңғайлы уақытта кемелермен барынша ыңғайлы байланыс орнатуға мүмкіндік беретін халық үшін ыңғайлы және түсінікті құралдар енгізілуде. «Сот кабинеті» электронды сервисі арқылы құжат айналымының 95 %-ы сотқа бармай-ақ жүзеге асырылады. Сервис мемлекеттік бажды онлайн төлеуге, іс материалдарымен танысуға, сот шешімдерін алуға және олардың түпнұсқалығын тексеруге және т.б. мүмкіндік береді. Барлық функцияларды смартфон арқылы әлемнің кез келген нүктесінен пайдалануға болады.

Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми мәліметтеріне сәйкес, қаржы институттары мен олардың арасындағы дауларды шешу мақсатында жеке клиенттерге арналған банктік, сақтандыру және микроқаржылық омбудсмен институттары бар.

Омбудсмендер банктік несиелер шарттары, ипотекалық несиелер, сақтандыру шарттары, шағын несиелер бойынша дауларды қарайды. Олардың шешімдері банктер, микроқаржы ұйымдары, коллекторлық агенттіктер және клиент ұсынылған шешіммен келіскен жағдайда сақтандыру ұйымдары үшін міндетті болып табылады.

Жалпы, сот жүйесін цифрландыру бойынша жүзеге асырылып жатқан реформалар сот төрелігінің қолжетімділігін, тәуелсіздігін және тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. Дегенмен, құқықтық мәдениеттің жоғарылауы сот жүйесіне жаңа талаптар қояды және қоғам әлі де жетілдіруді талап етуде.

Сыбайлас жемқорлық пен парақорлық ауқымын азайту

Қазақстан сыбайлас жемқорлықпен күрестің институционалдық тетіктерін жүйелі түрде жетілдіруде. 2022–2024 жылдары сыбайлас жемқорлықпен күресуге және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жетілдіруге бағытталған бірнеше негізгі нормативтік құқықтық актілер қабылданды. Күнделікті өмірде сыбайлас жемқорлықты азайту және мемлекеттік және жеке сектордағы адалдық институтын дамыту стратегиясын айқындайтын 2022–2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасын қабылдау маңызды қадамдардың бірі болды. 2023 жылы күшіне енген «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңына енгізілген түзетулер адалдық стандарттарын сақтамағаны үшін жауапкершілікті арттыра отырып, мемлекеттік және квазимемлекеттік мекемелерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы сәйкестік қызметтерін құруды міндетті етті.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы еріктілік қызметі» жобасының маңызы ерекше. Ол мүдделі азаматтарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларға тартуға бағытталған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы еріктілік

2023 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы еріктілік» бастамасын бастады. Жобаның мақсаты – азаматтарды сыбайлас жемқорлықпен белсенді күресуге тарту. Жоба төрт негізгі бағытты қамтиды: қоғамдық бақылау(1), сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру және зерттеу(2), pro bono(3) (тегін кәсіби көмек көрсету) және корпоративтік еріктілік(4), мұнда әр саланың өзіндік бірегей міндеттері бар.

Еріктілердің жалпы саны 2,5 мың адамды құрайды және олардың қызметі бюджет қаражатын ұтымсыз пайдалану жағдайларын анықтауға бағытталған. Жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде олардың күш-жігерінің арқасында 15 млрд. теңгеден астам тауарлар мен қызметтер бағасының көтерілу қаупінің алдын алғаны анықталды. Жалпы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы еріктілердің қызметі халықтың әлеуметтік маңызды мәселелерін шешуге бағытталған қоғамдық бақылауды қамтамасыз етеді.

2024 жыл сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүзеге асырудың маңызды кезеңі болды. Осы кезеңде инновациялық тетіктерді белсенді енгізу және халықаралық ынтымақтастықты нығайту орын алды, бұл сыбайлас жемқорлықпен күресте едәуір нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді.

2024 жылы ҚР Парламент Мәжілісінің қарауына құқық қорғау органдары мен азаматтық қорғаныс органдарында кәсіби адалдық тестілеуін «Integrity check» енгізуді көздейтін заң жобасы енгізілді. Ол қызметкердің имитацияланған жағдайға реакциясын тексеруге негізделген, яғни оның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруы мен қызметтік міндеттерін бұзуға бейімділігі тексеріледі.

«Цифрлық теңге» платформасында «ақшаны бояу» бойынша пилоттық жобалар жүзеге асырылуда. Бұл құралдың арқасында бюджет қаражатын ұрлау мен мақсатсыз пайдалану барынша азайтылады.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде Transparency International халықаралық сыбайлас жемқорлықты қабылдау рейтингінде Қазақстанның позициясы жақсарып келеді. Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің 2024 жылғы рейтингі бойынша Қазақстан мүмкін болатын 100 балдан 40 балл жинап, 88-орынға ие болды. Бұл тарихтағы ең жақсы нәтиже. Оның үстіне Қазақстан Орталық Азия елдері арасында жетекші орын алады. Transparency International Қазақстанды рейтингі едәуір өскен ел ретінде атап өтеді – 2016 жылдан бері (29-дан) 11 баллға өсті.

Заңсыз қаржылық ағындарды қысқарту

2022 жылы криптовалюталар мен басқа да сандық активтерді пайдалануға байланысты заманауи сын-қатерлерге бейімделуге бағытталған 2022-2026 жылдарға арналған қаржы мониторингін дамыту тұжырымдамасы бекітілді.

Заңсыз қаржылық ағындарды азайту мақсатында, Тұжырымдаманы орындау мақсатында, активтерді қайтару жөніндегі ұлттық үйлестіруші құрылды. Құзыреттерге активтерді қайтару саясатын әзірлеу, оларды жүзеге асыру үшін қажетті құқықтық базаны құру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту кіреді. Мұндай үйлестірушіні құру Қазақстанның юрисдикциялары мен ұқсас агенттіктері бар дамыған елдердің көпшілігі арасындағы сенім мен жақындықты ынталандырады.

Өкілеттіктерді беру және жаңа үйлестірушіні енгізумен қатар мүдделі мемлекеттік органдармен капиталды заңсыз шығарумен күресу бойынша бірлескен жұмыстар жүргізілуде; кейіннен олардың тұрақты мониторингін енгізе отырып, заңсыз қаржы ағындарының көлемін есептеу әдістемесі әзірленуде; тыйым салынған, тыйым салынған, тәркіленген және қайтарылған барлық активтер бойынша орталықтандырылған статистикалық деректерді жинау жүзеге асырылады; Қаржы мониторингі органдары мемлекеттік қызметкерлер мен олардың жақын туыстарының тізімін енгізді.

Бас прокуратура Қазақстандағы мыңнан астам және шетелдегі 150-ден астам мүлік объектілері туралы ақпаратты талдайды. Сондай-ақ талдау 600 млрд. теңгенің құнды қағаздарын қамтиды, елімізде 200-ден астам және шетелде 140-тан астам банк шоты анықталды, екі триллион теңгеге жуық сомаға күдікті операциялар тексерілуде.

Комиссия жүргізген жұмыстардың қорытындысы бойынша 325 млрд. теңгеден астам сомаға активтерді мемлекетке қайтару туралы келісімдер мен талаптар мақұлданды, оның ішінде 272 млрд. теңге сомасында қаражат маңызды әлеуметтік-экономикалық жобаларды іске асыруға бағытталады.

Қазақстан Республикасы азаматтарын құжаттандыру

Жеке басты куәландыратын құжаттарды ұсыну ең танымал және әлеуметтік маңызды қызметтердің бірі болып табылады. Халыққа қызмет көрсету орталықтарында жыл сайын 2 млн. дейін азамат құжаттандырылады.

Халықты құжаттандыру қызметі көбірек автоматтандырылды: суретке түсіру функциясы ақпараттық жүйе арқылы тікелей тіркеу кезінде және төлемсіз орындалады. Бұл ретте, қызметке экстерриториалдылық қағидасы енгізілді, яғни азамат құжаттарды алу үшін тұрғылықты жері бойынша тіркелгеніне қарамастан, республикадағы кез келген Халыққа қызмет көрсету орталығына хабарласа алады. Мемлекеттік бажды онлайн төлеу қызметі QR-код арқылы, және төлқұжат пен жеке куәлікке электронды өтінішті толтыру кезінде тікелей жүзеге асырылады және бұл, өз кезегінде, халыққа қызмет көрсету уақытын қысқартады.

Ішкі істер министрлігінің азаматтарды құжаттандыру жүйесін Әділет министрлігінің азаматтық хал актілері туралы ақпарат алу үшін «АХАЖ АЖ» ақпараттық жүйесімен енгізу бойынша жұмыстар аяқталды. Енді көші-қон қызметінің қызметкерлері сәйкестендіру деректеріндегі өзгерістер туралы барлық ақпаратты жүйеден алатын болады, бұл тегін немесе өзге де мәліметтерді өзгерту туралы құжаттардың берілгенін растау үшін азаматтардың хал актілерін тіркеу органдарымен қағаз жүзіндегі хат алмасуды болдырмайды, сондай-ақ, туу туралы жалған куәліктерді, тегін өзгерту және басқа да мәліметтерді анықтауға мүмкіндік береді.

Алдағы уақытта қызметті автоматтандыруды жетілдіру мақсатында, төлқұжаттар мен жеке куәліктерді терминалдар арқылы беру жобасын іске қосу жоспарлануда. «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы» мемлекеттік корпорациясының 2025 жылғы 1 қаңтардан 31 желтоқсанға дейінгі аралықта биометриялық сәйкестендіруді пайдалана отырып құжаттама терминалы арқылы «Қазақстан Республикасының азаматтарына төлқұжаттарды, жеке куәліктерді беру» мемлекеттік қызметін көрсету бойынша пилоттық жобаны іске асыру жоспарлануда.

Жеке басты куәландыратын құжаттарды алу үшін ақпаратқа қол жеткізу кедергісіз болып саналады. Қазақстандықтар құжаттардың қағаз және цифрлық нұсқасын белсенді пайдаланады.

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2024 жылы әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігі туралы ҚР Заңы қабылданды.
- Отбасы, әйелдер мен балалардың құқықтары мәселелері бойынша көмек көрсететін «111» байланыс орталығының мәртебесі ресми түрде бекітілді.
- 2024 жылы Адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы ҚР Заңы қабылданды.
- 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасы қабылданды, мемлекеттік және квазимемлекеттік мекемелерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтер құрылды, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы волонтерлік» жобасы іске қосылды.
- Активтерді қайтару бойынша ұлттық үйлестіруші құрылды, 325 млрд. теңгеден астам сомаға активтерді мемлекетке қайтару туралы келісімдер мен талап-арыздар мақұлданды.

16-Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Ерлер арасында қасақана кісі өлтіру құрбандарының саны салыстырмалы түрде көп-100 000 адамға шаққанда 661, ал әйелдер арасындағы құрбандар саны – 100 000 адамға шаққанда 223.
- Құқықтық мәдениеттің жоғарылауы сот жүйесіне жаңа талаптар қояды, ал қоғам әлі де жетілдіруді талап етуде.
- Transparency International ұйымының сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексындағы салыстырмалы орташа рейтинг – 180 елдің ішінде 88-орын, 2024 жылы 40 балл (180 елдің ішінде 97-орын, 2023 жылы 39 балл).

Келешек қадамдар

- Құқық қорғау қызметінің сапа аудиті жүйесін қайта қарау.
- Құқық қорғау органдары үшін кадрлар даярлайтын оқу орындарының жүйесін жетілдіру.
- Құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен олардың отбасыларына қосымша әлеуметтік қолдау шараларын көрсету.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан мемлекеттік қызметтерді цифрландыруда біршама прогреске қол жеткізді, бұл халықтың, әсіресе қалаларда негізгі қызметтер мен құжаттарға қолжетімділігін жеңілдетті.
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бастамалар мен білім беру бағдарламалары жүзеге асырылуда, Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттама ратификацияланды, өз-өзіне көмек көрсету топтары және Ұлттық алдын алу тетігі жұмыс істейді.
- Сот тәуелсіздігі және азаматтардың шешім қабылдау үдерісіне қатысуының шектелуі сияқты жүйелі мәселелер әлі де сақталуда.
- Сот әділдігі жүйесінде ашықтық жеткіліксіз, үкімдердің көпшілігі – кінәлау, адам құқықтарын қорғауға қолжетімділік шектеулі, әсіресе ауылдық жерлерде және халықтың мұқтаж топтарында.
- 2030 жылы 16-Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу үшін тәуелсіз сот жүйесін құру, азаматтық кеңістікті кеңейту, қоғамның шынайы қатысуын қамтамасыз ету және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды күшейту ұсынылады.

17-мақсат. Тұрақты даму мүддесіндегі жаһандық әріптестік аясындағы жұмысты жүзеге асыру құралдарын нығайту және жандандыру

Қазақстан қауіпсіздік, ынтымақтастық және даму саласындағы жаһандық және өңірлік күн тәртібін қалыптастыру мен жүзеге асыруға елеулі үлес қосатын көп векторлы, прагматикалық және белсенді сыртқы саясатты жүзеге асыруда. Еуразияның кіндігінде стратегиялық тұрғыдан орналасқан республика кең ауқымда халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа белсенді қатысады. Қазақстанның бес негізгі халықаралық ұйымдағы өкілдігі әріптестікті нығайту арқылы халықаралық аренада өз жетістіктерін көрсетуге және жаңа жобаларды бастауға бірегей мүмкіндік береді.

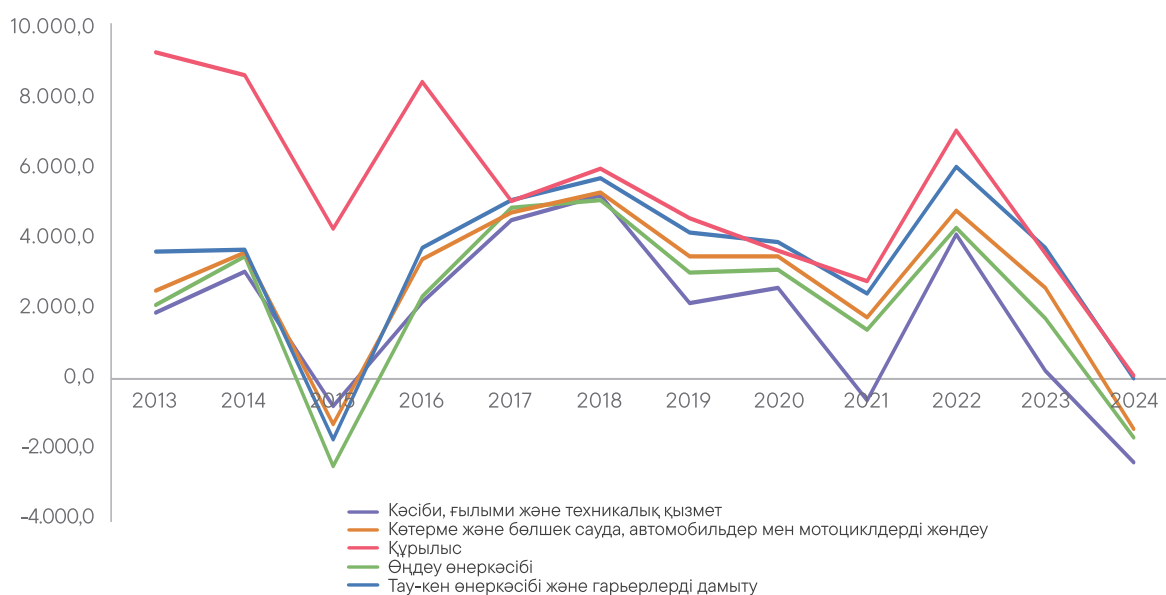
Әртүрлі көздерден қосымша қаржылық ресурстарды жұмылдыру

Тікелей шетелдік инвестициялар, дамуға ресми көмек және Оңтүстік-Оңтүстік ынтымақтастық жалпы ұлттық табыстың пайызы ретінде

Тікелей шетелдік инвестицияларды (ТШИ) тарту контекстінде жоғары тартымдылық байқалады: 2022 жылы – 28,1 млрд. АҚШ доллары, 2023 жылы – 23,9 млрд., 2024 жылы – 17,1 млрд. Тікелей шетелдік инвестицияның негізгі үлесін Нидерланды, АҚШ, Швейцария, Бельгия, Ресей, Оңтүстік Корея, Қытай, Франция, Ұлыбритания және Германия тұрақты түрде қалыптастыруда.

2024 жылы тікелей шетелдік инвестициялардың таза ағыны теріс мәнге ие болды. Бұл тенденция инвестициялардың үлкен үлесін құрайтын экономиканың негізгі секторларында: тау-кен өнеркәсібінде және карьерлерді қазуда, автомобильдер мен мотоцикл жөндеуде, ғылыми-техникалық қызметте, құрылыс пен өңдеу өнеркәсібінде ТШИ азаматымен байланысты (59-сурет). Инвестициялық ортаның ұсынылған динамикасы құбылмалы тенденцияны көрсетеді, мұнда инвестициялардың жоғарғы шегі барлық салалар үшін 2022 жылға келеді.

2022 жылы ТШИ ағынының көлемі 6 542 млн. АҚШ долларды құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 1,9 есеге жоғары. Салалар бойынша едәуір үлес тау-кен өнеркәсібіне және карьерлерді қазуға келеді – 4 060,9 млн. АҚШ долл.; өңдеу өнеркәсібі – 184,8 млн. АҚШ долл.; құрылыс – 494,4 млн. АҚШ долл.; көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу – 1 230 млн. АҚШ долл.; кәсіптік, ғылыми және техникалық қызмет – 94,4 млн. АҚШ долл. Одан кейінгі жылдары ТШИ тарту көлемі азайып, 2024 жылға қарай бұл теріс мәнге әкелді.

Дереккөз: ҚР Ұлттық Банкі

59-сурет. Резиденттердің экономикалық қызметінің негізгі түрлері бойынша тікелей инвестициялардың таза ағыны

ТШИ ағынының қысқаруы экономикалық тұрақсыздықтан туындаған жаһандық ағыммен байланысты. Дүние жүзінде төмендеу 8 %-ды құрады, дамушы елдер орташа есеппен 2 %-ды жоғалтты. Келесі себеп, шикізат секторындағы ірі инвестициялық жобалардың аяқталуы (2024 жылы ол ТШИ-нің 38 %-ын құрады), оның ішінде Теңіз кен орнындағы болашақ кеңейту жобасының белсенді инвестициялық кезеңінің аяқталуы, болып табылады¹⁵³.

Дамуға ресми көмек Қазақстан үшін де, басқа донорлар үшін де сыртқы саясаттың тиімді құралы ретінде айқындалды. Ауғанстан мен Орталық Азия елдерінің дамуына басымдық беріледі. Мұндай көмек көрсету Қазақстан Республикасының «Дамуға ресми көмек туралы» Заңын реттеу шеңберінде жүзеге асырылады.

Ресми деректерге сәйкес, Ауғанстан Қазақстан үшін көмек алу жағынан басымдықты алушы болып табылады. Экономиканың жақын маңдағы Пәкістан мен Үндістанның, сондай-ақ Таяу Шығыстың сыйымды нарықтарына қол жеткізуі Қазақстан үшін жоғары сауда қызығушылығын тудырады. Ресми көмек кешенді түрде, оның ішінде ұн, бидай, күнбағыс майы, қара бидай, зығыр тұқымдарымен қамтамасыз ету бөлігінде көрсетіледі; Дәрілік заттарды, тыңайтқыштар мен прокаттарды жөнелту тұрақталды. Ауғанстанға жеткізудің экспорттық әлеуеті азық-түлік, мұнай-химия, металлургия, жеңіл және машина жасау өнеркәсібінің тауарлары бойынша 500 млн. АҚШ долларын құрады. 2022 жылы елдер арасындағы өзара тауар айналымы 1 млрд. АҚШ долларын құраса, алдағы уақытта тауар айналымын 3 млрд. АҚШ долларына дейін арттыру жоспарлануда¹⁵⁴.

¹⁵³ <https://kz.kursiv.media/2025-04-07/zhzh-investotvet/?ysclid=manl23xdug773473716>

¹⁵⁴ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/597308?lang=ru&ysclid=manr550q8s409487650>

Орталық Азия елдеріне көмек көрсету тұрғысында ауыл шаруашылығы және азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы жобаларды іске асыруда қолдау көрсетілуде; қоршаған ортаны қорғауда, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануда; есірткінің заңсыз айналымына және трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа, оның ішінде адам саудасына қарсы күрес; білім және ғылым, денсаулық сақтау; мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру және кәсіпкерлікті қолдау¹⁵⁵.

Ақша аударымдары (АҚШ доллары) жалпы ЖІӨ-ге пайызбен

2024 жылы халықаралық ақша аудару жүйелері арқылы жүзеге асырылған ақша аударымдарының жалпы көлемі 1,05 трлн. теңгені құрады, бұл 2023 жылғы көрсеткіштен 21 %-ға төмен (4-кесте). Шот ашпай, халықаралық ақша аудару жүйелері арқылы жүзеге асырылатын барлық транзакциялардың 97 %-ы Қазақстан мен басқа елдер арасындағы трансшекаралық аударымдар болып табылады.

4-кесте. Ақша аударымдарының ағыны, 2023-2024 жж.

№	Атауы	2023	2024
1	Халықаралық ақша аудару жүйелері арқылы жүзеге асырылатын ақша аударымдарының жалпы көлемі	1,33 трлн.	1,05 трлн.
2	Қазақстан мен басқа елдер арасындағы трансшекаралық трансферттердің үлесі	95%	97%
3	Шетелге жіберілген аударымдар көлемі	961,4 млрд. (72%)	788,9 млрд. (77%)
4	Қазақстаннан шетелге бір аударымның орташа сомасы	373,6 мың	372,2 мың
5	Ақша аударымдарын алатын негізгі елдер:		
	Өзбекстан	27,5%	29,7%
	Ресей	25,1%	29,4%
	Түркия	23,1%	19,8%
	Грузия	9,6%	6,8%
	Қырғызстан	3,4%	3,7%
6	Ақша аударымдарын жіберетін негізгі елдер:		
	Ресей	35,3%	26,1%
	АҚШ	11,0%	13,7%
	Оңтүстік Корея	10,7%	10,3%
	Өзбекстан	11,0%	10,0%
7	Түркияның негізгі трансфер жүйесі: «Золотая корона» және «Вестерн Юнион»	6,4%	8,6%

Дереккөз: ҚР Ұлттық Банкі

¹⁵⁵ https://informburo.kz/stati/gumanitarnaya-diplomatiya-zacem-kazakhstan-pomogaet-drugim-stranam-razvivatsya?ysclid=man_s6gpjx2758941812

Адамдарға банктік шотсыз ақша жіберуге және алуға мүмкіндік беретін халықаралық ақша аудару жүйелеріне сұраныс төмендеуде. Ақша аударымдарының негізгі алушы елдері Ресей мен Өзбекстан болса, Түркия, Грузия және Қырғызстан салыстырмалы түрде аз мөлшерде ақша аударымдарын алады. 2024 жылы Ресейден Қазақстанға ақша аударымдарының қысқаруы Ресей Федерациясы азаматтарының кетуіне байланысты.

Солтүстік-Оңтүстік және Оңтүстік-Оңтүстік ынтымақтастығын, сондай-ақ ғылым, технология және инновация салаларындағы үшжақты өңірлік және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту

Қазақстан Оңтүстік-Оңтүстік ынтымақтастығын тұрақты даму мақсаттары үшін **нығайтады**. 2023 жылы Азия-Тынық мұхиты Бас директорларының Оңтүстік-Оңтүстік және Үшбұрышты ынтымақтастық жөніндегі бесінші форумы өтті. Форумға Әзірбайжан, Индонезия, Қытай, Сингапур, Таиланд және Филиппин елдерінің дамуға көмек көрсету жөніндегі ресми агенттіктерінің басшылары қатысты. Форумда тұрақты даму мақсаттарын кеңейту, цифрлық теңсіздікті жою және техникалық көмек көрсету бойынша операторлардың күш-жігерін біріктіру үшін ынтымақтастық пен озық технологияларға қол жеткізудің заманауи сын-қатерлері мен мүмкіндіктері талқыланды.

Ғылым, инновация және технология салаларындағы ықпалды күшейту халықаралық аренада Ғылым қорының өкілдерімен, F3TKЖ менеджменті сарапшыларымен, Еуропалық Одақтың мемлекеттік ұйымдарымен, қаржы агенттіктерімен және жетекші еуропалық ғылыми ұйымдармен ынтымақтастықта өтеді. Ынтымақтастық F3TKЖ жүйесін Еуропалық Одақ бағдарламаларымен үйлестіру мақсатында, зияткерлік меншікті және бағалау әдістерін қоса алғанда, құралдарды енгізуге бағытталған. Отандық ғалымдар ЕО шеңберлік бағдарламасының ұлттық үйлестірушілерінің 5-отырысына қатысты. Оны қаржыландыру көлемі жылына шамамен 100 млрд. еуроны құрады¹⁵⁶.

Технологиялар қорының жұмыс істеуін және ғылымды, техниканы және инновацияны дамыту механизмін қамтамасыз ету

Ел Үкіметі 2024-2026 жылдарға арналған ғылымды дамытудың басым бағыттары бекітілді. Жоғары ғылыми-техникалық комиссия отырысы барысында алдағы жылдарда әзірленетін алты негізгі бағыт анықталды.

Назар аударылатын негізгі тақырыптар – су ресурстарын ұтымды пайдалану, топырақ сапасын сақтау, энергетикалық қауіпсіздік, парниктік газдар шығарындыларын азайту және жаңартылатын энергия көздерін дамыту. Құрылыс, машина жасау, өнеркәсіп, робототехника, жасанды интеллект, медицина, фармацевтика, ауыл шаруашылығы және ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу салаларындағы зерттеулерге де қолдау көрсетіледі.

Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы жасаған 2023 – Жаһандық инновациялар индексі бойынша Қазақстан Орталық және Оңтүстік Азия өңірінің үздік 3 инновациялық экономикасының қатарына енді¹⁵⁷.

¹⁵⁶ <https://24.kz/ru/news/social/628376-kazakhstan-es-razvitie-nauki-i-innovatsij>

¹⁵⁷ <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2024-exec-en-global-innovation-index-2024.pdf>

Дүниежүзілік сауда ұйымы шеңберінде әмбебап, ережелерге негізделген, ашық, кемсітпейтін және әділ көпжақты сауда жүйесін қолдау

Дүниежүзілік сауда ұйымы шеңберінде Қазақстан сыртқы нарықтарға шығу шарттарын жақсартуға, отандық тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, сауда дауларын шешуге бағытталған сауда жүйесін дамыту бойынша шараларды жүзеге асыруда. 2024 жылы ел ДСҰ-ға кіргеннен кейін бірінші Сауда саясатына шолу жасалды. Шолу ДСҰ мүшелеріне Қазақстанның сауда саясатын, олардың ашықтығы мен халықаралық стандарттарға сәйкестігін егжей-тегжейлі бағалауға және одан әрі ілгерілеу үшін ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік берді.

Даму стратегиясының негізгі элементі ретінде электронды үкіметке жедел және кешенді көшу жүзеге асырылып, қолайлы бизнес-орталық құрылды. Қазіргі уақытта Қазақстан мұнайының 80 %-дан астамы экспортталатын Солтүстік дәлізге (Ресей Федерациясы арқылы) қосымша ретінде Қытайды, Қазақстанды және Еуропаны байланыстыратын Транскаспий халықаралық көлік бағдарының инфрақұрылымын жаңартуға едәуір көңіл бөлінуде.

Көп жақты әріптестіктермен толықтырылған тұрақты даму үшін жаһандық әріптестікті нығайту

Шанхай ынтымақтастық ұйымы аясындағы әріптестікті нығайту

2024 жылы ШЫҰ-ның барлық қатысушыларының белсенді қолдауымен Қазақстанның төрағалығымен ШЫҰ-да сандық, туризм, энергетика және бизнес-форумдарды, ШЫҰ Жастар кеңесін қоса алғанда, әртүрлі деңгейдегі 150-ге жуық іс-шара өткізілді. Ұйымның шарттық базасы 60 жаңа құжатпен кеңейтілді, оның ішінде Есірткіге қарсы стратегия, Экономикалық ынтымақтастық стратегиясын іске асыру жоспары, Қоршаған ортаны қорғау туралы келісім, Энергетикалық ынтымақтастықты дамыту стратегиясы және т.б.

Өзара сауданың өсуі жалпы тенденцияға айналып, Қазақстанның ШЫҰ елдерімен саудасы 2023 жылдың соңына қарай 6,5 %-ға өсті. ШЫҰ мүшелерінің берік технологиялық базаға және экономиканың барлық салаларын дамыту үшін әсерлі нарығына ие болуын ескере отырып, Қазақстан тарапы ШЫҰ-ға мүше елдермен өзара сауда-саттықты дамыту үшін ШЫҰ-ға дейінгі және Орталық Азия елдері арасындағы өзара сауда-саттықты талқылау үшін Бірыңғай платформа құру туралы ұсыныс жасады. инвестициялық жобаларды мақұлдау.

Мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайтуға ерекше назар аударылды, бірқатар зәкірлік жобалар іске қосылды, оның ішінде «ШЫҰ елдерінің рухани қасиетті орындары» және «ШЫҰ Жібек жолы» бірінші халықаралық музыка фестивалі, бірлескен жобаларды жүзеге асыру үшін 10 туристік өңір анықталды. Алматы қаласы ШЫҰ-ның мәдени және туристік астанасына айналды. Осылайша, Қазақстан төрағалық еткен бір жыл ішінде Ұйымды одан да тиімді көпжақты ынтымақтастық механизміне айналдыру бойынша теңгерімді ұсыныстарын ұсынды.

Түркі мемлекеттері ұйымы аясындағы әріптестікті нығайту

Қазақстан Түркі мемлекеттері ұйымына төрағалық етуді 2023 жылы ұйымның 10-саммитінде қабылдады. Ұйым «Түркі дәуірі!» ұранымен жүргізілді, немесе ұйымның сегіз басымдылығын білдіретін «TURKTIME!»: дәстүрлер (traditions), бірігу (unification), реформалар (reforms), білім (knowledge), сенім (trust), инвестиция (investments), делдалдық (mediation) және энергия (energy). Бұл басымдықтар ұйымның 20-шы саммитіне дейінгі он жылдық кезеңді қамтитын қысқа және орта мерзімді кезеңге есептелген.

Ұйымға басшылық ету барысында сауда-инвестициялық ынтымақтастық, «жасыл қаржыландыру» нарығын дамыту, жаңа энергия көздерін игеру, оны жаңғырту және тасымалдау бағыттарын әртараптандыру маңызды міндеттер ретінде белгіленді. Осы бағытта Қазақстан мен Әзірбайжанның бастамасымен біріктірілген аумақтық қауымдастықтардың инвестициялық қоры құрылып, қордың тиімді қызметі түркі елдерінің енгізуді тереңдетуге ықпал еткен тиімді қадам болды. Қор жұмысы әртүрлі салалардағы бірлескен жобаларды қолдауға бағытталған: инфрақұрылым, жаңартылатын энергия көздері, ауыл шаруашылығы, туризм, IT және т.б. 2024 жылы өзара сауда көлемі 45 млрд. АҚШ долларынан асты.

Оның төрағалығы кезінде бірқатар жобалар жүзеге асып, 80-нен астам іс-шара ұйымдастырылды. 2024 жылы Астанада 5-ші Дүниежүзілік көшпенділер ойындары өтті, ол Ұлы даланың бай көшпенділер өркениетін әлемге айқын көрсетті; Бірыңғай түркі әліпбиінің орнығуы тарихи оқиға болды.

Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы шеңберінде әріптестікті нығайту

2024 жылы Қазақстан ҰҚШҰ-на төрағалық етті. Төрағалық шеңберінде Қазақстанда және ҰҚШҰ-ға мүше басқа мемлекеттерде 70-ке жуық іс-шара өткізілді, оның ішінде экстремизмге, терроризмге, есірткі бизнесіне және заңсыз көші-қонға қарсы күрес бойынша бірлескен командалық-штабтық оқу-жаттығулар; жоспарлы әскери оқу-жаттығулар, ҰҚШҰ-ның алдын алу және арнайы операциялары, сондай-ақ Ұйымның көмекші және жұмыс органдарының отырыстары ұйымдастырылды.

2024 жылы Астанада ҰҚШҰ-ның басты оқиғасы – мүше мемлекеттер басшыларының, сондай-ақ ҰҚШҰ, ТМД және ШЫҰ бас хатшыларының қатысуымен Ұжымдық Қауіпсіздік Кеңесінің сессиясы өтті. ҰҚШҰ Саммитінің қорытындысы бойынша Қазақстанның басымдықтарын кешенді іске асыруға, сондай-ақ Ұйым аясындағы ынтымақтастықты одан әрі дамытуға бағытталған бірқатар құжаттар қабылданды. Атап айтқанда, ҰҚШҰ ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің күштері мен құралдарының жай-күйі туралы және әскери және басқа құрамаларды, олардың жылжымалы мүлкі мен әскери өнімдерін тасымалдау мәселелері жөніндегі келісімдерге, Тәжік-Ауған шекарасын нығайту жөніндегі ҰҚШҰ-ның мақсатты мемлекетаралық бағдарламасына, сондай-ақ ҰҚШҰ-ның Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі шеңберіндегі Қауіпсіздік кеңесінің барлық өзара қарым-қатынастарын одан әрі нығайту жөніндегі шешіміне екі хаттамаға қол қойылды.

Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шеңберінде әріптестікті нығайту

2022-2024 жылдар аралығында Қазақстан Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары (АӨСШК) кеңесіне төрағалық етті. Қазақстандық мандат кезінде АӨСШК даму перспективаларының бірі 2022 жылы Конференцияны толыққанды өңірлік халықаралық ұйымға түрлендіру бойынша «Жол картасын» әзірлеу және қабылдау болды.

Қазақстанның төрағалығының екінші басымдығы – АӨСШК Тұрақты байланыс жөніндегі кеңесін құру, сондай-ақ Азияның көлік-логистикалық әлеуетін нығайту. Терроризмге қарсы ынтымақтастықты белсендіру, соның ішінде алтыншы Саммитте қабылданған БҰҰ-ның терроризмге қарсы жаһандық стратегиясын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары аясында бұл да ел үшін басым міндеттердің бірі болып табылады.

АӨСШК мен Азық-түлік қауіпсіздігі жөніндегі Ислам ұйымы арасында елдің төрағалығы кезінде АӨСШК мүше-мемлекеттер аймағында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктерін табу үшін екіжақты консультацияларды сәтті құру ерекше маңызға ие.

Мәдени-гуманитарлық салада 2024 жылы мәдениетаралық түсіністікті дамытуға және Азия континентіндегі ынтымақтастықты ілгерілетуге бағытталған АӨСШК Еріктілер қозғалысы көшбасшыларының кездесуі өтті. Сондай-ақ, қазақстандық тарап білім беру мекемелері арасындағы ынтымақтастықты, академиялық алмасуды және Азия университеттері арасындағы бірлескен ғылыми жобаларды жүзеге асыру мақсатында, АӨСШК-ге мүше мемлекеттердің жетекші университеттерінің әріптестік желісін құру бойынша шаралар қабылдауда¹⁵⁸.

Халықаралық Аралды құтқару қорындағы Қазақстанның рөлі мен өкілеттігін күшейту

2024-2026 жылдар аралығында Қазақстан ХАҚҚ төрағасы болып табылады. 2024 жылғы қыркүйекте Басқарманың Бірінші отырысы өтті, онда құрылтайшы мемлекеттер басшыларының және ХАҚҚ Президентінің тапсырмаларын орындау үшін 10 бағыт пен 40-тан астам іс-шарадан тұратын егжей-тегжейлі Жұмыс жоспары ұсынылды. Қор қызметінің басым бағыттары екі ауқымды жобаны одан әрі жүзеге асыру болып табылады: Арал теңізі бассейні елдеріне көмек көрсету жөніндегі іс-қимыл бағдарламасы, оның аясында өңірде 35 жоба жүзеге асырылуда және Орталық Азиядағы тұрақты даму бойынша өңірлік қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы.

Осылайша, Қазақстан төрағалық ету барысында Орталық Азия мемлекеттерімен, сондай-ақ басқа да халықаралық ұйымдармен және қаржы институттарымен су қоймасының экологиялық мәселелерін шешуде ынтымақтастықты тереңдетуге ниетті.

Қабылданған шаралардан басқа, жастардың ТДМ-ға қол жеткізу жөніндегі бастамаларға қатысуы олардың жаһандық сын-қатерлерді шешуге тартылуына ықпал етеді.

¹⁵⁸ https://www.s-cica.org/ru/index.php?view=page&t=forthcoming_events&id=2033&ysclid=m9fmr7qrh183362574
<https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/858199?lang=ru&ysclid=m9fmr44dg5932496476>
<https://wiedergeburt-kasachstan.de/slyot-liderov-volontyorskikh-dvizhenij-svmda-2024/?ysclid=m9fmrbbbyqd655949013>

Жас буынның көзқарасы

(түпнұсқаның орыс тілінен қазақ тіліне аудармасы)

“

Қазіргі әлем жылдам өзгеруде, ал елдер арасындағы қарым-қатынас барған сайын маңызды және нақты бола түсуде. Экологиялық апаттар, экономикалық дағдарыстар, кедейлік және індеттер сияқты жаһандық мәселелер жекелеген мемлекеттердің шекарасымен шектелмейді. Олар бүкіл планетаға әсер етеді, сондықтан оларды шешу бүкіл адамзаттың бірлескен күш-жігерін талап етеді. Қазіргі жағдайда мемлекеттер арасындағы өзара көмек тек ізгі ниет емес, адамзаттың тұрақты болашағы үшін қажеттілік болып табылады.

Негізден халықаралық ынтымақтастық жаһандық мәселелерді шешудің маңызды құралы болып табылады? Ол ең алдымен ресурстарды ұтымды пайдалануға ықпал етеді. Дамыған елдер кедей өңірлерге тұрақты дамуға көшуге көмектесу үшін технологияларды, инвестицияларды және тәжірибені ұсына алады. Сонымен бірге мемлекетаралық ынтымақтастық әлемнің барлық өңірлеріне бірдей пайда әкелетін экологиялық қауіпсіздік пен саяси тұрақтылықты орнатуға негізгі үлес қосады. БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары сияқты көптеген халықаралық келісімдер мен бастамалар қазіргі өзінде өзінің тиімділігін дәлелдеп үлгерді. Сондықтан алдағы уақытта халықаралық өзара көмек идеяларын кеңінен насихаттау және оны БҰҰ немесе басқа ұйымдардың құрылымдары арқылы жүзеге асыру басты міндет болмақ. Сонымен қатар, бір-бірімізге қолдау көрсету жауапкершілігі тек мемлекеттерге ғана емес, әрқайсымызға жүктеледі. Жаһандық мәселелерді шешу және тұрақты болашаққа жету әрбір адам басқалар үшін жауапкершілікті сезініп, оларға ырыссыз көмек көрсетуге дайын болғанда ғана мүмкін болады.

20 жылдан кейін халықаралық ынтымақтастық пен өзара жауапкершілік қалыпты жағдайға айналады деп сенгім келеді. Мұндай әлемде кедейлік, ұлтаралық қақтығыстар мен экологиялық мәселелер өткеннің еншісінде қалып, берік ынтымақтастық пен дамуға жол ашады. Әрине, бұл дүние қиял болуды тоқтату үшін көп еңбектену керек. Бірақ егер біз мейірімділік пен өзара көмек құндылықтарын бүгіннен бастап жүзеге асыра бастасақ, ертең әлем сәл жақсарады.

Ролан Туспай, ІІ-сынып оқушысы,
№8 мектеп-гимназиясы, Алматы қаласы,
мектеп оқушылары арасындағы эссе байқауына қатысушы

”

2022-2024 жылдардағы жетістіктер

- 2022 жылы ТШИ ағынының көлемі 6 542 млн. АҚШ долларын құрады, бұл 2021 жылғы көрсеткіштен 1,9 есе көп.
- ШЫҰ-ға төрағалық ету шеңберінде 60 жаңа құжатқа қол қойылды (2024).
- Түркі мемлекеттері ұйымының инвестициялық қоры құрылды; ЖЭК, АКТ, туризм, ауыл шаруашылығы саласындағы бірлескен жобаларды іске асыру қамтамасыз етілді; өзара тауар айналымы – 45 млрд. АҚШ долларын құрады (2024).
- Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің кеңесін толыққанды өңірлік халықаралық ұйымға трансформациялау жөніндегі жол картасы қабылданды (2022).
- Азияда ғылыми ынтымақтастық үшін университет желісін құру бастамасы іске қосылды (2024).
- Қазақстан Халықаралық Аралды құтқару қорына төрағалық етуде.

17- Мақсатқа қол жеткізу жолындағы негізгі сын-қатерлер

- Тікелей шетелдік инвестициялар көлемінің, атап айтқанда шикізат секторында төмендеуі.
- Цифрлық технологияларды әзірлеуге және енгізуге қомақты инвестициялардың қажеттілігі.
- «Солтүстік – Оңтүстік» желісі бойынша ынтымақтастықтың тұрақтылығына әсер ететін негізгі елдердің халықаралық конъюктурасы мен ұстанымдарының өзгеруі.
- Трансшекаралық ақша аударымдарының көлемін қысқарту.

Келешек қадамдар

- Цифрландыруды, «жасыл» ауысуды және шикізаттық емес салаларды дамытуды қоса алғанда, экономиканы құрылымдық трансформациялау процестеріне халықаралық ресурстар мен әлеуетті тарту.
- Қазақстанның Орталық Азия мен Ауғанстандағы әріптестікті дамыту мен үйлестіруге ресми көмек көрсету жөніндегі өңірлік хаб ретіндегі рөлін нығайту.
- БҰҰ Жарғысының мақсаттары мен қағидалары негізінде халықаралық қатынастардағы сенімді қалпына келтіруге және нығайтуға жәрдемдесу.
- АӨСШК және ШЫҰ шеңберінде бастамаларды ілгерілетуді қоса алғанда, Азиядағы өңірлік қауіпсіздік мәселелері бойынша кешенді шешімдерді іздеуді жандандыру.
- Жеке сектор мен халықаралық институттардың қатысуымен көпжақты платформалар арқылы «Оңтүстік–Оңтүстік» және «Солтүстік–Оңтүстік» желілері бойынша ынтымақтастықты кеңейту.

Азаматтық қоғамның бағасы

- Қазақстан халықаралық ынтымақтастыққа бейілділігін көрсетуде: мемлекетті, бизнесті және ҰЕҰ-ды біріктіретін ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесі құрылды, ТДМ мониторингі жөніндегі Парламенттік комиссия, БҰҰ және донорлармен әріптестік белсенді дамып келеді, цифрлық мониторинг құралдары енгізілуде және жасыл технологияларға қолдау көрсетілуде.
- Қалған жүйелік мәселелердің қатарында тұрғындар мен жергілікті атқарушы органдардың Күн тәртібінің маңыздылығы туралы мағлұмат деңгейінің төмендігі және түсініктің жеткіліксіздігі, ресурстарды жұмылдыру мәселелері, борыштық жүктеме және инвестицияларға қолжетімділіктің шектелуі сияқты мәселелер тұрақты даму әлеуетін төмендетеді.
- ТДМ 17-ге қол жеткізу азаматтық қоғамның қатысуын кеңейтуді, ашық мониторингті қамтамасыз етуді, халықаралық қолдауды тартуды және институционалдық ынтымақтастықты нығайтуды талап етеді. Бұл мақсат барлық басқа ТДМ-ға қол жеткізу үшін негіз болып табылады және өз кезегінде қоғамның барлық секторларының стратегиялық күш-жігерін талап етеді.

Соңғы үш жылда Қазақстан тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің институттары мен құралдарын нығайтты, жаңа стратегияларды іске қосты және мақсатты жергілікті деңгейде жүзеге асыруға баса назар аударды. Негізгі жетістіктерге мыналар жатады:

- **Тұрақты даму мақсаттары жөнінде Парламенттік комиссияның құрылуы:** 2023 жылы Қазақстанда Сенат Төрағасының жетекшілігімен тұрақты дамудың ұлттық мақсаттарының орындалуын бақылау үшін арнайы парламенттік комиссия құрылды. Комиссия негізгі мәселелер талқыланатын депутаттардың, сарапшылардың, ҰЕҰ мен халықаралық ұйымдардың қатысуымен диалог алаңына айналды.

60-сурет. ТДМ мониторингі жөніндегі парламенттік комиссияның бірінші отырысы

- **Орталық Азия елдері үшін ТДМ мониторингі платформасы:** 2023 жылы Экономикалық зерттеулер институты БҰҰДБ және ЕО қолдауымен Орталық Азияға арналған **тұрақты даму мақсаттарының цифрлық платформасын** құру жобасы жүзеге асырды. Бұл платформа үлкен деректер жинағын (шамамен 1500 индикаторлық қатынас) біріктіретін және өңірдегі елдердің ТДМ бойынша ілгерілеуін бақылауға мүмкіндік беретін интерактивті бақылау тақтасын ұсынады. Құрал бір мақсатты алға жылжыту басқалардың қол жеткізуіне қалай әсер ететінін анық көрсетеді және трендті талдауды саясат және қаржыландырумен байланыстырады.

61-сурет. Орталық Азия елдерінің өкілдерімен ТДМ мониторингі бойынша платформа құру жөніндегі жобаның нәтижелерін талқылау

- **2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізу стратегиясы:** Жаһандық климаттық күн тәртібіне қосқан үлесі шеңберінде Қазақстан декарбонизацияның ұзақ мерзімді стратегиясын әзірлеп, бекітті. 2023 жылғы ақпанда Президент жаңартылатын энергия көздеріне көшу мен энергия тиімділігін арттырудан бастап көмірсутектерден біртіндеп бас тартуға дейінгі экономиканы терең өзгертуді көздейтін **құжатты** ресми түрде **мақұлдады**. Мұндай стратегияны қабылдау климат бойынша ТДМ (ТДМ 13) іске асырудағы және Париж келісімін орындаудағы маңызды қадам болды. Халықаралық деңгейде Қазақстан осылайша Климаттық күн тәртібі бойынша өңірдегі көшбасшылықты нығайта отырып, ғасырдың ортасына қарай **net zero**-ға қол жеткізуге міндеттеме алған елдер қатарына қосылды¹⁵⁹.
- **Өзара байланыстар мен ілгерілеушіліктерді ескере отырып, ТДМ ұлттық индикаторларын жаңарту:** ТДМ бойынша ілгерілеуді барабар қадағалау үшін Қазақстан мақсаттар арасындағы байланыстарды талдау негізінде индикаторлардың ұлттық тізімін қайта қарады. Нәтижесінде ұлттық мониторинг жүйесі жаңартылды: бүгінде ол 200 индикаторды, оның ішінде жергілікті деңгейде жүзеге асырылатын 25 индикаторды қамтиды.
- **Тұрақты даму мақсаттарын жергілікті деңгейде жүзеге асыру әдістемесін және өңірлік индикаторларды бекіту:** «Жаһандық деңгейде ойлау – жергілікті деңгейде әрекет ету» қағидасы өңірлік деңгейде ТДМ-ны іске асырудың әдістемелік негіздерін әзірлеуде көрініс тапты. 2024 жылы **ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыру әдістемесі** әзірленіп, бекітілді, ол жергілікті деңгейде ТДМ-мен жұмыс жасаудың негізін қалайды.
- **Алматы қаласының бірінші ерікті жергілікті шолуы (VLR):** Тұрақты даму мақсаттары бойынша Қазақстан тарихындағы алғашқы **Ерікті жергілікті шолуды** дайындау маңызды оқиға болды. 2023 жылы Алматы қала деңгейінде ТДМ жетістігі туралы есеп берген алғашқы қазақстандық және ортаазиялық қала болды¹⁶⁰. Бұл қадам жергілікті деңгейде жүзеге асыру қағидасына бейілділікті көрсетеді: қала ұлттық мақсаттарға қосқан үлесін бағалайды, қалалық жобаларды ТДМ мақсаттарымен салыстырады және жақсарту бағыттарын анықтайды. Кең ауқымда алар болсақ, 2030 күн тәртібін іске асыруда қалалардың рөлін нығайтып, ондаған мегаполистер (Нью-Йорк, Токио және басқалары) VLR (ерікті жергілікті шолулар) жариялайтын жаһандық тәжірибе үрдісін Қазақстан қолдауда.

Қол жеткізілген прогреске қарамастан, Қазақстанда Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруда бірқатар жүйелі және институционалдық **мәселелер** сақталуда. Тұрақты даму мақсаттарына жету жолындағы негізгі қиындықтарды келесідей топтарға бөлуге болады:

- **Дезагрегацияланған деректердің шектеулілігі:** Сапалы, уақтылы және бөлшектелген деректердің болмауы Тұрақты даму мақсаттарының мониторингін және тиімді саясатты қалыптастыруды қиындатады. Ұлттық статистикалық жүйе бірқатар жаһандық индикаторлар бойынша, әсіресе халықтың мұқтаж топтары мен өңірлері бойынша мәліметтерді әлі толық қамтамасыз ете алмайды.

¹⁵⁹ ОДМ: Қазақстан 10 жылдың аралық нәтижелерін ұсынды <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/press/news/details/>

¹⁶⁰ Алматы халықаралық деңгейде өз позициясын нығайтады <https://almatydc.kz/press/news/almaty-usilit-svoi-pozicii-na-mezhdunarodnom-urovne#>

БҰҰ атап өткендей, бөлшектелген деректерге қол жеткізудің болмауы инклюзивті саясат пен теңсіздікті азайту үшін негізгі кедергі болып табылады¹⁶¹. Қазақстанда мүгедектер, ауыл тұрғындары және басқалар сияқты белгілі бір әлеуметтік топтар туралы деректердің шектеулі болуына, сондай-ақ аймақтар арасындағы айырмашылықтарға байланысты «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын іске асыруда қиыншылықтар туындайды. ҚР СЖРА ҰСБ шеңберіндегі индикаторлар тізбесінің кеңеюіне қарамастан, едәуір олқылықтар сақталуда. Бұларды шешу үшін серіктестермен бірлесіп әзірленген ТДМ мониторингінің заманауи цифрлық құралдарын пайдаланумен қатар бөлшектелген деректерді жинау және талдау әлеуетін күшейту қажет.

- **Тұрақты даму мақсаттары жөніндегі халықтың мағлұматының аздығы:** Қазақстандықтардың көпшілігі 2030 Күн тәртібін жақсы біле бермейді, ол қоғам тарапынан қолдау мен қатысуын шектейді. Ғаламдық деңгейдегі бағаға сүйенсек, әр түрлі елдердегі халықтың орта есеппен үштен бірінен жартысына дейінгі бөлігі ғана БҰҰ мақсаттары туралы естіген¹⁶², Қазақстан да бұдан тысқары емес. Тұрақты даму тақырыптары қалың жұртшылық үшін абстрактілі болуынан олардың мағлұматының аздығы байқалады. Мысалы, жастар мен үкіметтік емес ұйымдар арасында жүргізілген сауалнамалар «ТДМ» терминінің негізінен тек сарапшыларға ғана түсінікті екенін көрсетеді. Мақсаттардың кеңінен түсінілмеуі қоғамда пассивтілікке әкеледі – азаматтар мен бизнес оларға қол жеткізуге толық тартылмайды. Бұл міндет жүйелі сипатқа ие: ол белсенді коммуникациялық науқанды, ТДМ-ды білім беру бағдарламаларына біріктіруді және табысты жобаларды танымал етуді талап етеді. Қоғамның мағлұматын арттыру ТДМ-ды «халықтық» қолдауды арттыруға және билік өкілдерінен есептілік талаптарын күшейтуге мүмкіндік береді.
- Мемлекеттік органдардың мағлұматы да біркелкі емес. Ұлттық деңгейде ТДМ-ды іске асырудың институционалдық негіздері қалыптасуда, бірақ бірқатар өңірлер мен мекемелерде олардың мазмұны, бағдарламаларға енгізілуі және мониторинг әдістері туралы білім шектеулі күйінде қалып отыр. Бұл ведомствоаралық үйлестіруді және мақсаттарды жергілікті жерде іске асыруды қиындатады.
- **«Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын жүзеге асыру:** Инклюзивті дамуға берілген міндеттемеге қарамастан, оны іс жүзінде жүзеге асыру сын-қатер болып отыр. Әлеуметтік және өңірлік теңсіздік сақталуда: қала тұрғындарының қызметтерге қолжетімділігі жақсырақ, жұмыспен қамтуда гендерлік теңгерімсіздік бар, ал мұқтаж топтар кедергілерге тап болуда.

Ерлерге немесе мүгедектігі жоқ адамдарға қарағанда, зорлық-зомбылыққа көбірек ұшырайтын мүгедектігі бар қыздар мен әйелдердің жағдайы ерекше алаңдатады. Олардың құқықтық сауаттылығының төмендігі, ақпарат пен көмекке қолжетімділігінің шектеулілігі және бейімделген инфрақұрылымның болмауы оларды зорлық-зомбылықтың, қанаудың және алаяқтықтың әртүрлі нысандарына әсіресе тәуелді етеді.

¹⁶¹ United Nations Sustainable Development Cooperation Framework Country Kazakhstan Year 2021-2025 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UN>

¹⁶² What People Know and Think About Sustainable Development <https://sdg-communicator.org/data/#:~:text=Data%20,AIESEC%27s%20Жастар>

Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияның 16-бабына сәйкес, оған қатысушы мемлекеттер жасы мен жынысына байланысты қолдау жүйелерін құруды қоса алғанда, зорлық-зомбылықтан қорғау шараларын қабылдауға міндетті. Дегенмен, Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі жандармен жұмыс істеуді білетін, білікті мамандары бар арнайы психологиялық қолдау қызметтері немесе сенім телефондары жоқ.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламалары бұл топтың ерекше қажеттіліктерін сирек ескереді, ал қолжетімді форматтағы ақпараттың болмауы олардың оқшаулануын күшейтеді. Мүгедектігі бар әйелдер мен жастардың өз құқықтары мен қорғау тетіктері туралы білімге қолжетімсіздігі жиі кездеседі.

Жалпы, «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасы қоғамдағылардың барлығы дамудың пайдасын көруін талап етеді. Елімізде қолдау шаралары жүзеге асырылып жатқанымен (мысалы, атаулы көмек, ауылдық бағдарламалар), олардың қамтылуы мен тиімділігі әлі де шектеулі. Бөлшектелген деректердің болмауы нақты кімнің «артта қалып жатқанын» анықтауды қиындатады. Қағиданы алға жылжыту үшін олардың тұрақты дамуға қатысуына кедергілерді жоспарлау және жою кезінде мұқтаж топтардың қажеттіліктерін ескеру маңызды¹⁶³.

Қазіргі кезеңде Қазақстан өтпелі фазада, яғни инклюзивтіліктің үзінді түрінен жүйелі және әмбебап түрінде түсінуге өту кезеңінде. Бұл саясатты қайта қарауды, деректерді бөлшектеуді жақсартуды және тұрақты даму шараларының әртүрлі әлеуметтік топтарға әсерін бағалау тетіктерін енгізуді талап етеді.

- **Прогресті жеткілікті талдамауға байланысты формальды амал қолдану қаупі:** Тұрақты даму мақсаттары бойынша есеп беру процесінің формальдылыққа айналу қаупі бар – сапалы өзгерістерді терең түсінбей, сандық индикаторларға назар аудару. **Жетістіктер мен мәселелер арасындағы осындай теңгерімсіздік** қазірдің өзінде байқалуда: Қазақстан табыстарды (рейтингтегі позициялардың өсуі, жекелеген индикаторлардың орындалуы) лайықты атап өтуде, алайда кейбір өзекті мәселелер көлеңкеде қалып отыр. Мысалы, ел басшылығы жалпы прогреспен қатар «су ресурстарын қысқарту және әлеуметтік теңсіздік мәселелері шешілмегенін» мойындап отыр¹⁶⁴. **ТДМ 2 (аштықты жою), ТДМ 3 (денсаулық), ТДМ 6 (таза су), ТДМ 10 (теңдік)** және т.б. сияқты бірқатар ТДМ-де айтарлықтай қиындықтар сақталуда, мұнда индикаторлар мақсатты мәндерден алыс. Егер ұлттық шолулар дайындаған кезде тек оң динамикаға мән берсе, айтарлықтай олқылықтар назардан тыс қалу қаупі бар. Формальды тәсіл талдамалық есептерге қарағанда сипаттамалық есептердің басым болуымен де көрінеді: шаралар жүзеге асырылуда, бірақ олардың тиімділігі жеткілікті түрде талданбаған. Бұл сын-қатерді еңсеру үшін Қазақстанға **неғұрлым мазмұнды мониторингті** қамтамасыз ету қажет, бұларға тәуелсіз бағалау, қабылданған шаралардың ықпалына ғылыми зерттеулер жүргізу және мәселелермен ашық алмасу жатады. Жетістіктерді мойындау мен мәселелерді анықтау арасындағы тепе-теңдік Тұрақты даму мақсаттары прогресін жеделдетудің негізгі шарты болып табылады.

¹⁶³ United Nations Sustainable Development Cooperation Framework Country Kazakhstan Year 2021-2025

¹⁶⁴ Kazakhstan Climbs 12 Spots in SDG Index in Three Years <https://astanatimes.com/2023/06/kazakhstan-climbs-12-spots-in-sdg-index-in-three-years/>

- **Тұрақты даму мақсаттарын стратегиялық және бюджеттік жоспарлауға жеткілікті енгізбеу:** Ұлттық басымдықтарды Тұрақты даму мақсаттарымен байланыстыратын стратегиялық құжаттардың болуына қарамастан, іс жүзінде **жоспарлар мен бюджетті ТДМ-мен үйлестіру** тиісті деңгейде емес¹⁶⁵. Үкіметте ТДМ жөніндегі Үйлестіру кеңесі жұмыс істейді, мақсаттар жүйелі түрде стратегиялық құжаттарға біріктіріліп отырады, бірақ бюджеттік процеспен байланыс одан әрі дамытуды талап етеді. Тұрақты даму мақсаттарын тиімді жүзеге асыру үшін ресурстарды мақсаттарға бөліп, ТДМ индикаторларын мемлекеттік органдардың KPI-не қосу қажет. Қазақстанда ТДМ бойынша жекелеген жобалар қаржыландырылады (мысалы, Климаттық бастамалар), бірақ жалпы алғанда, **бюджеттік жоспарлау тұрақты даму қағидаларына бейімделмеген**. Бұл мақсатты индикаторларға қол жеткізу үшін білім беру, денсаулық сақтау және қоршаған ортаны қорғауға жеткілікті қаражаттың бағытталуын бағалауда белгілі бір қиындықтар туғызады. ТДМ қаржыландырудың біріктірілген ұлттық механизмін (ҚБҰМ) енгізу мәселені шешуі мүмкін еді¹⁶⁶. Міндет – мемлекеттік бюджетті және облыстық бюджеттерді тұрақты даму мақсаттары басымдықтарымен байланыстыру және мақсаттар бойынша шығыстар мен нәтижелердің мониторингін енгізу. Тұрақты даму қағидаларын тереңірек енгізу Қазақстанға ресурстарды тиімдірек пайдалануға және қол жеткізілген нәтижелердің тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, шаралардың қайталануын болдырмауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Тұрақты даму мақсаттарын қолдайтынын институттық негіздерін нығайтып, стратегиядан бастап, мониторинг платформалары мен жергілікті шолуларға дейінгі жүйелі инструменттерді енгізу арқылы көрсетіп келеді. Бұл қадамдар одан әрі ілгерілеудің берік негізін құрайды және ұлттық күн тәртібін жаһандық деңгейге жақындатуда.

Алайда, сенімді түрде алға жылжу үшін қалған олқылықтарды жою қажет: статистикалық базаны жақсарту, халықтың мағлұматын арттыру, халықтың мұқтаж топтарына бағытталған саясатты күшейту, ТДМ-ның жоспарлар мен бюджеттерге нақты енгізілуін қамтамасыз ету.

Тұрақты даму саласындағы ұлттық мақсаттар мен міндеттерінің іске асырылуына мониторинг жүргізу бойынша Парламенттік комиссия қызметін бастауының арқасында ТДМ-ды іске асырудың институттық архитектурасының мазмұны толығып, тұрақтана түсті.

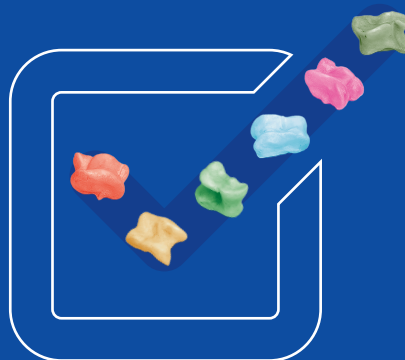
Жергілікті деңгейде тиімді жүзеге асыру үшін және мониторинг процесін жүргізу мақсатында, ағымдағы жағдай мен қиындықтарды ескере отырып, ТДМ ұлттық индикаторларының жаңартылған тізбесі бекітілді, сондай-ақ өңірлер үшін индикаторлардың жобасы әзірленді.

Ел экономикасын дамытудың тұрақты негіздерін қамтамасыз етуге бағытталған ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарлаудың стратегиялық құжаттары қабылданды.

ТДМ іске асыру процесіне азаматтық қоғамды, бизнесті, тәуелсіз сарапшыларды, еріктілік ұйымдарды тарту белсенділігі артып келеді.

¹⁶⁵ Sustainable Development Goals: A Snapshot of Kazakhstan's Progress <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/sustainable-development-goals-a-snapshot-of-kazakhstans-progress>

¹⁶⁶ Орталық Азия үшін тұрақты даму мақсаттары (ОДМ) платформасын құру жобасы аяқталды https://eri.kz/ru/Celi_ustojchivogo_razvitiya/Sobytiya_CUR/

5. ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫ БОЛАШАҚҚА БАҒЫТТАЛҒАН ҚАДАМДАР

ҚР үшінші Ерікті ұлттық шолуы 2030 Күн тәртібін іске асыруды бағалаудың маңызды кезеңі болып табылады. Шолуды дайындау барысында ТДМ жүзеге асырудың негізгі қағидасы болып табылатын инклюзивтілік пен әріптестікке басты назар аударылды. Гендерлік және жас ерекшелігін ескере отырып, мүдделі тараптардың қатысуына ерекше назар мән берілді. Қазіргі балалар мен жастар жақын арада еңбек нарығының белсенді қатысушыларына айналатынын түсіне отырып, Қазақстан олардың басым мақсаттарды белгілеу үдерісіне кеңінен тартылуын қамтамасыз етті.

Шолуды дайындау процесін ҚР Үкіметінің Аппараты үйлестірді. Құжат жобасын өңірлік деңгейде талқылау Ұлттық экономика министрлігінің, сондай-ақ облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар әкімдіктерінің белсенді қатысуымен өтті.

Ағымдағы жағдайды талдау үшін тұрақты даму мақсаттарын іске асыру бойынша мемлекеттік органдардың деректері, ел дамуының негізгі бағыттары бойынша ұлттық есептер, сондай-ақ Экономикалық зерттеулер институты, БҰҰ-ның Қазақстандағы агенттіктері, басқа да халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар 2022–2024 жылдары жүргізген зерттеулердің нәтижелері пайдаланылды.

Талдау көрсеткендей, бұрын COVID-19 пандемиясына байланысты бәсеңдеген, Тұрақты даму мақсаттарын ұлттық деңгейде және жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесі едәуір жанданған.

Екінші шолу дайындағаннан бері едәуір прогреске қол жеткізілді. Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру бойынша қабылданған шаралар нәтижесінде Қазақстан әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақты оң серпінін көрсетуде.

Ұлттық мақсаттарға қол жеткізудегі ілгерілеу экономиканың тұрақты өсуінен, жаңа өндірістердің дамуы мен еңбек нарығындағы жағдайдың жақсаруынан көрінеді. Мәселен, экономиканы әртараптандыру саясатының арқасында 2024 жылы жалпы ішкі өнім 4,8 %-ға өсті. Жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ 2005 жылғы деңгеймен салыстырғанда 2010 жылғы 125,5 %-дан 2024 жылы 171,4 %-ға дейін өсті.

Жұмыспен қамтуға жәрдемдесуге бағытталған шаралар жұмыссыздық деңгейін 2022 жылғы 4,9 %-дан 2024 жылғы 4,7 %-ға дейін төмендетуге ықпал етті, бұл елдің қазіргі тарихындағы ең төменгі көрсеткіш.

Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, Қазақстан 2022–2024 жылдар аралығында кедейлік деңгейін 5,2 %-дан 5,0 %-ға дейін төмендету және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту арқылы табыстың орташадан жоғары санатындағы елдер қатарына көшті.

Қол жеткен прогреске қарамастан, Қазақстан Республикасының Үкіметі дамудың тұрақтылығы мен инклюзивтілігіне ерекше назар аудара отырып, Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру бойынша күш-жігерді одан әрі жетілдіруге ұстанымдылығын сақтауда.

Тұрақты даму мақсаттарын іске асырудың ағымдағы жағдайын қарау нәтижелері бойынша бірқатар басым бағыттар белгіленді.

1. ТДМ жергілікті деңгейде жүзеге асыру процесін жеделдету

Жергілікті деңгейде үйлестіруді күшейту мақсатында, тиісті басқармалардың, азаматтық қоғам және бизнес өкілдерінің қатысуымен әкімдіктер жанынан жұмыс топтарын құру және олардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету бойынша жұмыс жалғасатын болады. Бұл топтар өз салаларында Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруды үйлестіреді және ілгерілеуді бақылайды.

Сонымен қатар, әрбір өңірдің әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері мен басымдықтарын ескере отырып, тұрақты дамудың өңірлік индикаторлардың тізбесін бекіту жоспарлануда.

2. Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру мониторингі мен бағалауды жетілдіру

Тұрақты даму мақсаттарын мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарына біріктіру процесінің қисынды жалғасы олардың іске асырылуын жүйелі талдау болып табылады.

Қазақстандағы стратегиялық жоспарлаудың ерекшеліктерін ескере отырып, тұрақты даму міндеттерін іске асыру мониторингі мен бағалаудың әдістемелік тәсілдері айқындалатын болады.

3. Тұрақты даму мақсаттары туралы қоғамның түсінігі мен мағлұматын арттыру

Халықтың мағлұматын арттыру Тұрақты даму мақсаттарын тиімді жүзеге асырудың негізгі тетігі болып қала береді. Бұл бағыттағы жұмыстар жалғасын табады.

Барлық деңгейдегі білім беру бағдарламаларына тұрақты даму қағидаларын енгізу мүмкіндігі зерттелетін болады.

Қоғамдық түсіністікті кеңейту үшін БАҚ әлеуетін белсенді пайдалану жоспарлануда.

Сондай-ақ, үкіметтік емес ұйымдардың бастамаларына, әсіресе жастар мен еріктілік жобаларға қолдау көрсетіледі.

4. Кәсіпкерлік субъектілері мен үкіметтік емес ұйымдардың салымы туралы ашық деректер базасын құру

Бизнес пен үкіметтік емес ұйымдар Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруға қосқан үлесін жүйелі талдау үшін тұрақты дамуды қаржыландырудың шаралары мен көлемдері туралы ақпаратты қоса алғанда, бизнес пен ҰЕҰ дерекқорын құрған жөн. Бұл ашықтықты арттырады, жақсы тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді және тиісті ақпаратты өңірлік және ұлттық есептерге енгізу үшін негіз болады.

5. Тұрақты даму қағидаларын бюджеттік жоспарлауға енгізуді күшейту

Тұрақты даму мақсаттарын іске асырудың тиімділігін арттыру мақсатында, SDG-бюджеттеуді енгізудің мүмкіндіктерін талдау және оңтайлы тетіктерін айқындау бойынша белсенді шаралар қабылданатын болады, яғни әрбір бюджеттік бағыт тұрақты дамудың нақты мақсатымен байланысты болу керек.

Жынысына, жасына, мұқтаждығына немесе басқа да мәртебесіне қарамастан, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажеттіліктерін ескеретін гендерлік-сезімтал бюджетті әзірлеуге ерекше назар аударылатын болады. Бірінші қадам бюджеттік талдаудың гендерлік әдістемесін қабылдау болады.

Тұрақты прогрестің негізгі шарты орталық мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың және үкіметтік емес сектордың жүйелі қолдауы мен үйлестіруі болып қала береді. Жоғарыда аталған қадамдарды дәйекті жүзеге асыру Қазақстанға Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуде нақты нәтижелерге қол жеткізуге ғана емес, сондай-ақ халықаралық аренада әріптестікке, ашықтық пен жауапкершілікке негізделген тұрақты даму үлгісін көрсетуге мүмкіндік береді.

ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

1. Астана қаласының әкімдігі. (2024,13 желтоқсан). Астана Орталық Азияда бірінші болып тұрақты дамудың халықаралық сертификатын алды. <https://www.gov.kz/memleket/entities/astana/press/news/details/902750?lang=kk>
2. Ақмола облысы Есіл ауданы әкімдігінің материалдары
3. «Ауылда денсаулық сақтауды жаңғырту» пилоттық ұлттық жобасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 қарашадағы №962 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000962>
4. «А.Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» білім беруді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы» АҚ, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024). «PISA-2022 зерттеу нәтижелерінің өңірлік талдамасы» талдамалық жазба, Астана.
5. «А.Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» білім беруді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы» АҚ, Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі. (2024). Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық ба-яндама: 2023 жылдың қорытындысы бойынша, 373-бет. Астана.
6. Алматы қаласын дамыту орталығы.(2023). Халық қатысатын бюджет. https://budget.open-almaty.kz/?utm_source=
7. Алматы қаласын дамыту орталығы. (2023, 2 мамыр). Алматыда «Халық қатысатын бюджет» жобасы аясында тұрғындар-дың үздік ұсыныстары үшін дауыс беру басталды. <https://almatyc.kz/kk/press/news/almatyda-halyq-qatysatyn-byudzhethobasy-ayasynda-turgyndardyn-uzdik-usynystary-ushin-dauys-beru-bastaldy>
8. Алматы қаласын дамыту орталығы. (2023, 20 шілде). Алматы халықаралық деңгейде өз позициясын нығайтады. <https://almatyc.kz/kk/press/news/Almaty-halyqaralyq-dengejde-oz-poziciyasyn-kushejted%D1%96>
9. АӨСШК. (2024ж.). Жастар кеңесінің қамқорлығымен АӨСШК елдерінің еріктілік қозғалыстары жетекшілерінің кездесуі. https://www.s-cica.org/ru/index.php?view=page&t=forthcoming_events&id=2033&ysclid=m9fnr7qrh183362574
10. «Байланыс саласындағы «Қолжетімді Интернет» ұлттық жобасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 27 қазандағы №949 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000949>
11. «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023 – 2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы №748 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748>
12. Біріккен Ұлттар Ұйымының Қазақстандағы Даму бағдарламасының материалдары
13. БҰҰДБ. (2024). Жылумен жабдықтау шығындары және CO2 шығарындыларын қысқарту жолы: Қазақстандағы мектептің тәжірибесі. <https://www.undp.org/kk/kazakhstan/stories/zhylumen-zhabdyktau-shygyndary-zhne-so2-shygaryndylaryn-kyskartu-zholy-kazakstandagy-mekteptin-tzhiribesi>
14. БҰҰ-Әйелдер Қазақстан материалдары
15. «Жайлы мектеп» білім беру саласындағы ұлттық пилоттық жобаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 қарашадағы №963 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000963>
16. Қазақстан Республикасындағы жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласы: <https://atlasbt.enbek.kz/>
17. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ (2023, 27 қыркүйек). Қазақстанда 14,6 мың шетел азаматы жұмыс істейді. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/625897?lang=kk>
18. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті. (2023, 6 қараша).Такси жүргізушілерін үшін платформалық жұмыспен қамту бойынша пилоттық жоба. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd/press/news/details/647721?lang=ru>
19. Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігі. (2024, 4 қыркүйек). 42 жаңа су қоймасын салу, 12 млрд тасқын суды жинау және шаруаларды суармалы сумен тұрақты қамтамасыз ету: Су ресурстары және ирригация министрлігінің құрылғанына – 1 жыл. <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/839004>
20. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. (2023, 27 ақпан). Қазақстанда халықтың табысын арттыру бағдарламасы кеңейтіледі. <https://primeminister.kz/news/azastanda-khalyty-tabysyn-arttyru-badarlamasy-keeytiledi-23180>

21. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. (2024, 23 желтоқсан). Жыл қорытындысы: «Таза Қазақстан» экологиялық болашақ үшін миллиондарды біріктірді. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-goda-taza-kazakstan-obednila-milliony-radi-ekologicheskogo-budushchego-29507>
22. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. (2023, 28 қыркүйек). Қазақстанда ғылымды дамытудың 2024–2026 жылдарға арналған басым бағыттары бекітілді. <https://primeminister.kz/news/kazakstanda-gylymdy-damyudyn-2024-2026-zhyldarga-arnalghan-basym-bagyttary-bekitildi-25716>
23. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі. (2024, 13 желтоқсан). ОДМ: Қазақстан 10 жыл ішіндегі аралық нәтижелерді ұсынды. <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/press/news/details/903196?lang=kk>
24. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі. (2024, 3 қазан). Астанада АӨСШК волонтерлар слеті басталды. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/858199?lang=ru&ysclid=m9fmr44dg5932496476>
25. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі. (2024, 18 желтоқсан). Қазақстан жастары: 2024 жыл қорытындысы. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/905036?lang=kk>
26. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024, 30 мамыр). Балалардың әл-ауқатының индексі әзірленіп, енгізілді. <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/781739?lang=kk>
27. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. (2025, 27 қаңтар). Қазақстанда өндірістік жарақаттану деңгейі 4,5 %-ға азайған. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/924686?lang=kk>
28. Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі. (2023, 3 тамыз). Қазақстан мен Ауғанстан сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейтуге ниетті. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/597308?lang=kk>
29. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024). «Сапалы білім беру. Білімді ұлт» Ұлттық жобасын жүзеге асыру туралы 2023 жылдың қорытындысы бойынша есепке талдамалық жазба.
30. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024). Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыру туралы есеп: кезең: 2023 ж.
31. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024). 2023 ж. кезеңге арналған Даму жоспарының орындалуы туралы есеп.
32. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. (2025). 2024 ж. кезеңге арналған 2023–2027 жылдарға арналған даму жоспарының орындалуы туралы есеп.
33. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі. (2024, 7 маусым). Қазақстан өкілі алғаш рет БҰҰ Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою комитетіне сайланды. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/788558?lang=kk>
34. Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі. (2023, 3 тамыз). Қазақстан мен Ауғанстан сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейтуге ниетті. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/press/news/details/597308?lang=kk&ysclid=manr550q8s409487650>
35. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. (2025, 17 сәуір). 2024 жылы АӨК алған 50,9 мың отбасы кедейлік жағдайынан шықты. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/977867?lang=kk>
36. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Қазақ дерматология және инфекциялық аурулар ғылыми орталығының материалдары. (2024, қазан). <https://kncdiz.kz/ru/>
37. ҚазМұнайГаз. (2024, 21 маусым). «ҚазМұнайГаз» Орталық және Шығыс Өріктау кен орындарын толық көлемде игеру тұжырымдамасын дайындауда. <https://www.kmg.kz/press-center/press-releases/osvoenie/>
38. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының материалдары
39. Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің материалдары
40. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің материалдары
41. Қазақстан Республикасы Өнеркәсіп және құрылыс министрлігінің материалдары
42. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің материалдары

43. Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің материалдары
44. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің материалдары
45. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жоғары білімді дамыту ұлттық орталығының материалдары
46. «Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты» РММ материалдары
47. Қазақстан Республикасы кәсіподақтар федерациясының материалдар
48. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Орталық коммуникациялар қызметі. (2025, 25 ақпан). 2024 жылы Қазақстан алғаш рет ана өлімінің ең төменгі көрсеткішін көрсетті. <https://ortcom.kz/ru/Nevosti/1740487057>
49. «Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 30 шілдедегі №611 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000611>
50. «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы №802 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802>
51. «Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 26 қыркүйектегі №1021 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021>
52. «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы №577 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>
53. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>
54. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы №522 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
55. «Қазақстан Республикасындағы отбасы және гендерлік саясаттың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>
56. «Қазақстан Республикасында жоғары білімді және мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №248 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>
57. «Қазақстан Республикасының газ саласын дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 18 шілдедегі №488 қаулысы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000488?utm_source
58. «Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы №66 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066>
59. «Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2026 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы №945 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945>
60. «Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №249 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>
61. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы №960 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>

62. «Қазақстан Республикасының 2023-2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 қарашадағы №961 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
63. «Қазақстан Республикасының еңбек нарығын дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 29 қарашадағы №1050 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001050>
64. «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №262 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>
65. «Қазақстан Республикасындағы қатерлі ісікке қарсы іс-қимыл жөніндегі 2023-2027 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 5 қазандағы №874 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000874/info>
66. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 247 қаулысы. Қазақстан Республикасының 2023-2029 жылдарға арналған мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасын бекіту туралы». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>
67. «Қазақстан Республикасының газ саласын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 18 шілдедегі №488 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000488/history>
68. «Қазақстан Республикасын газдандырудың 2023-2030 жылдарға арналған бас схемасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2023 жылғы 29 қыркүйектегі №350 бұйрығы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23JVM00350?utm_source
69. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің, Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің және Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің 2023 жылғы 21 желтоқсандағы «Зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе зорлық-зомбылыққа, кибербуллингке ұшыраған кәмелетке толмағандарды ерте анықтау және оларға көмек көрсету әдістемесі» атты бірлескен бұйрығы. <https://www.gov.kz/memleket/entities/bko/press/article/details/149127?lang=ru>
70. Қазақстандағы БҰҰДБ. (2024, 30 қазан). БҰҰДБ Алматыда ауаның ластануымен күресу бастамасының нәтижелерімен таныстырды. <https://www.undp.org/kk/kazakhstan/press-releases/buudb-almatyda-auany-n-lastanuymen-kuresu-bastamasynyn-ntizhelerimen-tanystyrdy>
71. Қазақстандағы БҰҰДБ. (2025, 8 мамыр). БҰҰДБ: Қазақстан Адам дамуы индексі рейтингіндегі орнын сақтап қалды, теңсіздік пен экологиялық тәуекелдерді еңсеру үшін шаралар қажет. <https://www.undp.org/kk/kazakhstan/press-releases/buudb-kazakstan-adam-damuy-indeksi-reytingindegi-ornyn-saktap-kaldy-tensizdik-pen-ekologiyalyk-tuekelderdi-enserushin>
72. «Қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024 – 2028 жылдарға арналған тұжырымдамасын (құқық бұзушылық профилактикасы саласында) бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 29 желтоқсандағы №1233 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233/links>
73. Мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасы (д.ж.), «ХҚБ» – халық қатысатын бюджет туралы не білуіңіз керек? https://www.gov.kz/situations/682/intro?lang=kk&utm_source
74. «Отбасы» банкі. (2023, 15 желтоқсан). «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы жөнінде толыққанды ақпаратты қайдан алуға болады. <https://hcsbk.kz/news/publications/-lty-or-balalar-a-ba-darlamasy-zh-ninde-toly-andy-a-paratty-aydan-alu-a-bolady-15/>
75. Статистика, ҚР СЖРА Ұлттық статистика бюросының сайтында <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/2/>
76. Түркістан облысының әкімдігі. (2024,13 мамыр). Түркістан: Саурандықтар тамшылатып суару технологиясын қолдануда. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/769155>
77. Түркістан облысы әкімдігінің материалдары

78. «Фармацевтика және медицина саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2020 жылғы 6 қазандағы №132-ө екімі. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2000000132>
79. Халықаралық Аралды құтқару қорының Атқару комитетінің материалдары.
80. «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ материалдары
81. «Экологиялық мәдениетті дамытудың 2024 – 2029 жылдарға арналған «Таза Қазақстан» тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 31 қазандағы №910 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910>
82. «Save the Caspian Sea» Азаматтық қозғалысының материалдары
83. ВОЗ и Европейская Обсерватория по системам и политике здравоохранения. (2022). Системы здравоохранения в действии: Казахстан. <https://shorturl.at/AQIDi>
84. Жазетова, Ж. (2025, 7 апреля). В Kazakh Invest ответили, почему инвесторы стали меньше вкладывать в Казахстан и что ждет страну дальше, Курсив. <https://kz.kursiv.media/2025-04-07/zhzh-investotvet/?ysclid=manl23xdug773473716>
85. Институт экономических исследований. (2024, 1 июля). Завершился проект по созданию Платформы Целей устойчивого развития (ЦУР) для Центральной Азии. https://eri.kz/ru/Celi_ustojchivogo_razvitija/Sobytiya_CUR/
86. Казахстанская ассоциация по управлению отходами «KazWaste». (2024, 12 апреля). В Алматы прошел круглый стол по вопросу внедрения национальных стандартов в области управления отходами. <https://kaz-waste.kz/news/850/>
87. Казахстанский Институт Стратегических Исследований при Президенте РК. (2024, 29 июля). Молодежь на рынке труда в Казахстане. <https://kisi.kz/ru/molodezh-na-rynke-truda-v-kazahstane/>
88. Министерство культуры и информации и ОЮЛ «Национальная волонтерская сеть». (2023). Аналитический доклад по состоянию волонтерства в Казахстане 2023.
89. Министерство экологии и природных ресурсов Республики Казахстан. (2024). Национальный доклад о состоянии окружающей среды об использовании природных ресурсов Республики Казахстан за 2023 год, г. Астана. <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2024/12/Jekologija-rus-variant-okonchatelnyj.pdf>
90. НАО «Казахстанский институт общественного развития». (2024). Социологическое исследование «Гендерная политика в современном казахстанском обществе», Выборка-1200 женщин?
91. Общественный фонд «Казахстанское объединение немцев «Возрождение». (2024, 16 октября). Слёт лидеров волонтерских движений СВМДА – 2024. <https://wiedergeburt-kasachstan.de/slyot-liderov-volontyorskikh-dvizhenij-svmda-2024/?ysclid=m9fnrbyqd655949013>
92. ПРООН в Казахстане и ООН-женщины. (2024). Общественное восприятие гендерного равенства и расширения прав и возможностей женщин в Казахстане. <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/publications/obschestvennoe-vospriyatie-gendernogo-ravenstva-i-rasshireniya-prav-i-vozmozhnostey-zhenschin-v-kazahstane>
93. Сеитова Г.Т. и другие. (2024). «Доклад о положении детей в Республике Казахстан в 2023 году», по заказу Комитета по охране прав детей МП РК.
94. Черненко, Л. (2024, 8 ноября). Природный резерват «Каспий итбалығы» создадут в Казахстане. <https://www.zakon.kz/pravo/6455551-prirodnyy-rezervat-kaspiy-itbalygy-sozdadut-v-kazahstane.html>
95. Adam Research. (н.д.). Исследование «Особенности рынка труда и занятости в РК».
96. Digital Business. (2025, 14 апреля). «За 2 года вложили в проект 250-300 млн тенге»: Казахстанцы запустили производство «умных» касок под Алматы. <https://digitalbusiness.kz/2025-04-14/za-2-goda-vlozhili-v-proekt-250-300-mln-tenge-kazhstantsi-zapustili-proizvodstvo-umnih-kasok-pod-almati/#>
97. EnergyProm. (2024, 14 мая). Площадь аварийного жилья увеличилась на 41 % в Казахстане. Какие из регионов в антилидерах?. <https://energyprom.kz/articles-ru/society-ru/ploshhad-avarijnogo-zhilya-uvlechilas-na-41-v-kazahstane-ka-kie-iz-regionov-v-antiliderah/> Informburo.kz. (2023, 31 марта). «Гуманитарная дипломатия»: зачем Казахстан помогает другим странам развиваться. <https://informburo.kz/stati/gumanitarnaya-diplomatiya-zacem-kazahstan-pomogaet-drugim-stranam-razvivatsya>
98. Ranking.kz. (2023, 19 июня). Казахстан нуждается в обновлении жилфонда: количество аварийных домов в РК выросло на 8 % за год. <https://ranking.kz/reviews/kazahstan-nuzhdaetsya-v-obnovlenii-zhilfonda-kolichestvo-avariynyh-domov-v-rk-vyroslo-na-8-za-god.html>

99. 24kz. (2023, 26 ноября). Казахстан – ЕС: развитие науки и инноваций. <https://24.kz/ru/news/social/628376-kazakhstan-es-razvitiye-nauki-i-innovatsij>
100. 100micro. (н.д.). Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2023 год
101. Court, R., Lattuada, M., Shumeyko, N., Baimukanov, M., Eybatov, T., Kaidarova, A., Mamedov, E. V., Rustamov, E., Tasmagambetova, A., Prange, M., Wilke, T., Hassall, C., & Goodman, S. J. (2025). Rapid decline of Caspian Sea level threatens ecosystem integrity, biodiversity protection, and human infrastructure. *Communications Earth & Environment*, 6(1). <https://doi.org/10.1038/s43247-025-02212-5>
102. Economist Impact. (2022). Global Food Security Index 2022: Exploring challenges and developing solutions for food security across 113 countries. <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>
103. Fanger, S. (2023, June 29). Sustainable Development Goals: A Snapshot of Kazakhstan's Progress. Caspian Policy Center. <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/sustainable-development-goals-a-snapshot-of-kazakhstans-progress>
104. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2014). Women in forestry: challenges and opportunities. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/fcee5e65-63f8-4a68-8004-72b0720352f9/content>
105. Ganic, E. (2025, April 29). Jan De Nul: New terminal launched at Kuryk Port – Dredging Today. *Dredging Today*. <https://www.dredgingtoday.com/2025/04/29/jan-de-nul-new-terminal-launched-at-kuryk-port/>
106. Kostianoy, A. G., Knyazev, N. A., Lavrova, O. Y., Koibakova, S. E., & Syrylbekkyzy, S. (2024). Oil pollution near the ports of Aktau, Kuryk and Er Sai (the Caspian Sea): Satellite and in-situ data. *Ecologica Montenegrina*, 76, 63–76. <https://doi.org/10.37828/em.2024.76.4>
107. Li, S., & Hu, Z. (2024). The impact of the Circular Economy Pilot Policy on carbon emissions in Chinese cities and its underlying mechanisms. *Sustainability*, 16(17), 7859. <https://doi.org/10.3390/su16177859>
108. Ministry of Ecology and Natural Resources. (2023). Report: Updated Nationally Determined Contribution of the Republic of Kazakhstan to the global response to climate change. https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-06/12updated_%20NDC%20KAZ_Gov%20Decree313_19042023_en_cover%20page.pdf
109. Nebiler, M. (2025). Poverty & Equity Brief: Kazakhstan, The world bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099644504212516788/pdf/IDU-66abcca0-b9e4-416a-a15e-c700cac255d6.pdf>
110. OECD Development Communication Network. (2017). What People Know and Think About Sustainable Development Goals. <https://sdg-communicator.org/wp-content/uploads/2023/11/what-people-know-and-think-about-the-sdgs-international-survey-data-oecd-devcom-june-2017.pdf>
111. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023, July 18). SIGI 2023 Global Report: Gender Equality in Times of Crisis. https://www.oecd.org/en/publications/sigi-2023-global-report_4607b7c7-en/full-report.html
112. PwC Kazakhstan. (2024, July 1). ESG Awareness in Eurasia Survey. <https://www.pwc.com/kz/en/assets/esg-awareness/kz-esg-awareness-eng.pdf>
113. Sakenova, S. (2023, June 26). Kazakhstan Climbs 12 Spots in SDG Index in Three Years. *The Astana Time*. <https://astanatimes.com/2023/06/kazakhstan-climbs-12-spots-in-sdg-index-in-three-years/#:~:text=Maulen%20Ashimbayev%2C%20the%20chairperson%20of,are%20yet%20to%20be%20addressed>
114. “Samruk-Energy” JSC. (2023). Integrated Annual Report 2023: Heading for a green future. https://ar2023.samruk-energy.kz/files/se_ar2023_tom1_eng.pdf
115. SWITCH-Asia. (2023). Sustainable Consumption and Production Action Plan for the Republic of Kazakhstan. <https://www.switch-asia.eu/resource/sustainable-consumption-and-production-action-plan-of-the-republic-of-kazakhstan/>
116. SWITCH-Asia. (2025). Assessment Of Sustainable/Green Public Procurement In Kazakhstan. https://www.switch-asia.eu/site/assets/files/4401/gpp_assessment_kazakhstan.pdf
117. Tankibayeva, A., Bouman-Dentener, A., Fisher Ingraham, R. (2022). Gender-inclusive clean water supply and sanitation for Central Asia. Policy Briefs of the Green Central Asia Initiative. DOI:10.48440/GCA.2022.006. https://ks.dku.kz/documents/12/6_gender-inclusive_clean_water_supply_and_sanitation_for_central_asia.pdf
118. Uteyeva, A., Lee, W. and Templeton, M.R. (2024). Stakeholder perceptions, challenges, and sustainable solutions for achieving safely managed sanitation in Kazakhstan: a case study from a cold region. *Journal of Water, Sanitation and Hygiene for Development*, 14(10), pp.938–949. DOI:<https://doi.org/10.2166/washdev.2024.067>. <https://iwaponline.com/washdev/article/14/10/938/104926/Stakeholder-perceptions-challenges-and-sustainable>

119. UN Water. (n.d.). Water Scarcity. United Nations. <https://www.unwater.org/water-facts/water-scarcity>
120. UNDP Kazakhstan. (2024, December 13). Kazakhstan hosts expanded meeting on Sustainable Development Goals. <https://www.undp.org/kazakhstan/news/kazakhstan-hosts-expanded-meeting-sustainable-development-goals>
121. UNECE. (n.d.). National country reports on SDG indicator 6.5.2. <https://unece.org/environmental-policy/national-country-reports-sdg-indicator-652>
122. United Nations Kazakhstan. (2020). United Nations Sustainable Development Cooperation Framework Country Kazakhstan Year 2021-2025. [https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UN %20Sustainable %20Development %20Cooperation %20Framework %202021-2025.pdf](https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UN%20Sustainable%20Development%20Cooperation%20Framework%202021-2025.pdf)
123. United Nations. (2024, November). Common Country Analysis: Kazakhstan 2024. United Nations Country Team in Kazakhstan.
124. World Bank Group. (2023). Global Trends in Child Monetary Poverty According to International Poverty Lines. Policy Research Working Paper 10525.
125. WIPO. (2024). Executive Version Global Innovation Index 2024. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2024-exec-en-global-innovation-index-2024.pdf>
126. WIPO. (2024). Kazakhstan ranking in the Global Innovation Index 2024. <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan>
127. World Bank. (2024, May). Circular Economy as an Opportunity for Central Asia. Summary Report. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052024074569900/pdf/P170870-a3dabbd3c-3f9a-48e1-b7b1-feb6167f2ecb.pdf>
128. World Bank Group. (2024-2025). Funding the Future: Boosting Revenues for Lasting Investments. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099059501272541786/pdf/IDU11da225421849a149901937e1a05880ba9ffc.pdf>
129. Xenarios, S., Orazgaliyev, S., Haghighi, A. T., & Kløve, B. (2025). A perspective on sustainability and environmental challenges in the Caspian Sea. *International Journal of Water Resources Development*, 41(1), 1–8. <https://doi.org/10.1080/07900627.2025.2441052>
130. Zakon.kz. (2023, декабря 20). Казахстан теряет половину воды из-за изношенной инфраструктуры. <https://www.zakon.kz/ekonomika-biznes/6418079-kazakhstan-teryat-pолоvinu-vody-izza-iznoshennoy-infrastruktury.html>
131. Zhidebekkyzy, A., Temerbulatova, Z., Amangeldiyeva, B. A., & Sakhariyeva, A. (2023b). Towards a Circular Economy: an Analysis of Kazakhstani case. *Farabi Journal of Social Sciences*, 143(1). <https://doi.org/10.26577/be.2023.v143.i1.02>

ШОЛУДЫ ӘЗІРЛЕУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ТІЗІМІ

Орталық мемлекеттік органдар:

- Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты
- Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы
- Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті
- Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық
- Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі
- Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет)
- Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі
- Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі
- Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі
- Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі
- Қазақстан Республикасы Өнеркәсіп және құрылыс министрлігі
- Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігі
- Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі
- Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі
- Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігі
- Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі
- Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
- Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
- Қазақстан Республикасы Көлік министрлігі
- Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі
- Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі
- Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі
- Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
- Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
- Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі
- Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі
- Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі
- Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігі
- Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі
- Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігі

Жергілікті атқарушы органдар:

- Астана қаласының әкімдігі
- Алматы қаласы әкімдігі
- Шымкент қаласының әкімдігі
- Ақмола облысының әкімдігі
- Ақтөбе облысының әкімдігі
- Атырау облысының әкімдігі
- Алматы облысының әкімдігі
- Шығыс Қазақстан облысының әкімдігі
- Батыс Қазақстан облысының әкімдігі
- Қарағанды облысының әкімдігі

- Қостанай облысының әкімдігі
- Қызылорда облысының әкімдігі
- Маңғыстау облысының әкімдігі
- Павлодар облысының әкімдігі
- Жамбыл облысының әкімдігі
- Солтүстік Қазақстан облысының әкімдігі
- Түркістан облысының әкімдігі
- Абай облысының әкімдігі
- Жетісу облысының әкімдігі
- Ұлытау облысының әкімдігі

Халықаралық ұйымдар:

- БҰҰ Тұрақты өкілдігінің кеңсесі
- БҰҰ Даму бағдарламасы
- БҰҰ Балалар қоры (ЮНИСЕФ)
- БҰҰ Қазақстандағы Әйелдер
- БҰҰ Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі бюросы (ЮНЕСКО)
- БҰҰ Халық қоныстану қоры (ЮНФПА)
- БҰҰ Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы
- БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының кеңсесі
- БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссиясы
- Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі
- Азия банкінің Қазақстандағы өкілдігі
- Ислам даму банкінің Қазақстандағы өкілдігі
- Еуразиялық даму банкінің Қазақстандағы өкілдігі
- БҰҰ ЭСКАТО-ның Солтүстік және Орталық Азиядағы Субөңірлік кеңсесі
- Орталық Азия бойынша ЮНЕП Субөңірлік кеңсесі
- Еуропалық Одақтың Қазақстан Республикасындағы Өкілдігі
- Қазақстандағы халықаралық еңбек ұйымы
- ДДҰ-ның Қазақстандағы Елдік кеңсесі
- Жаһандық экологиялық қор (ЖЭҚ)
- БҰҰ Қазақстандағы Еріктілер Бағдарламасы
- Халықаралық көші-қон ұйымы
- БҰҰ Орталық Азиядағы Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссарының басқармасы

Академиялық және ғылыми сектор:

- «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДБҰ
- «Назарбаев Университеті» ДБҰ (SDSN Kazakhstan)
- «Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» КЕАҚ
- «Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті» КЕАҚ
- «Қарағанды индустриалды университеті» КЕАҚ
- «Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КЕАҚ
- «Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ
- «Семей медицина университеті» КЕАҚ
- Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті» КЕАҚ
- «Тұран» университеті» мекемесі
- «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы» РМҚК

- «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» білімді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы» АҚ
- «Қазақстан-Британ техникалық университеті» АҚ
- «М.С.Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті» АҚ (MIND ғылыми-зерттеу орталығы)
- «География және су қауіпсіздігі институты» АҚ
- «У.У.Успанов атындағы Қазақ топырақтану және агрохимия ғылыми-зерттеу институты» АҚ
- «Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті» мекемесі
- «Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі
- «Алматыдағы Қазақстан-Неміс университеті» білім беру мекемесі
- «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты» РММ
- «Қазақстандық қоғамдық даму институты» КЕАҚ
- «Талдау» ұлттық білім беруді зерттеу және бағалау орталығы» АҚ
- «Сыртқы саяси зерттеулер институты» АҚ
- «Қазақстандық биоалуантүрлілікті сақтау қауымдастығы» РҚБ
- «Гидробиология және экология институты» мекемесі
- «Орталық Азияның өңірлік экологиялық орталығы» мекемесі
- «Жасыл Академия» ғылыми-білім беру орталығы» ЖШС

Квазимемлекеттік және жеке сектор:

- «Бәйтерек» Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ
- «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қоры» АҚ
- «ҚазМұнайГаз» Ұлттық компаниясы» АҚ
- «Қазақстан темір жолы» ұлттық компаниясы» АҚ
- «Қазақстан Ғарыш Сапары» ұлттық компаниясы" АҚ
- «Kazakh Invest» ұлттық компаниясы» АҚ
- «Kazakh Tourism» ұлттық компаниясы" АҚ
- «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ
- «Алматы қаласын дамыту орталығы» АҚ
- «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» АҚ
- «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ
- «Qazaqstan Investment Corporation» АҚ
- «Астана» халықаралық қаржы орталығы
- «Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ
- «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ
- «Kegoc» АҚ
- «Самұрық-Энерго» АҚ
- «Жасыл Даму» АҚ
- «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ
- «Орталық Азия электр энергетикалық корпорациясы» АҚ
- «АрселорМиттал Теміртау» АҚ
- «№405 әуе жөндеу зауыты» АҚ
- «Камаз Инжинирг» АҚ
- «С. М. Киров атындағы зауыт» АҚ
- «Республикалық ғарыштық байланыс орталығы» АҚ
- «Astana Hub» IT-стартаптардың халықаралық технопаркі» корпоративтік қоры
- ҚР «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы
- Eurasian Resources Group S.à r.l.

- «Теңізшевройл» ЖШС
- «Қазақтүрікмұнай» ЖШС
- «ПрайсуотерхаусКуперс» ЖШС
- «Ost Fish» ЖШС
- «Qazaq National Parks» ЖШС
- «BEST Vision Technologies» ЖШС
- «Яндекс.Такси Корп» ЖШС
- «Wolt Technologies Kazakhstan» ЖШС
- «Glovo Kazakhstan» ЖШС
- «Интернет Доставка» ЖШС
- «Arbuz Group (Арбуз Групп)» ЖШС
- «Tengry Tyres» ЖШС
- «QazTehna» ЖШС
- «Silk Road Electronics» ЖШС
- «Primus capital Almaty» ЖШС
- «Техно-Қарағанды Зауыты» ЖШС
- «Saran Industry» ЖШС
- «OptimTech» ЖШС
- «Ақжар Өндіріс» Агрофирмасы ЖШС
- «Тұрар» ЖШС
- «Kazygurt Intellectual School» ЖШС
- «Maker»-КЛМЗ ЖШС
- «Оңтүстік-Батыс мал шаруашылығы және өсімдік шаруашылығы ҒЗИ» ЖШС
- «Сантехпром» ЖШС
- «Дезинфекция» ЖШС
- «Пархоменко атындағы Қарағанды машина жасау зауыты» ЖШС
- «Kazprom Avtomatika» ЖШС
- «КМГ Инжиниринг» ЖШС
- «KZ Recycling» ЖШС
- «Kazakhmys Smelting» ЖШС
- «Ново-Приречное» ЖШС
- «Қуаныш» ЖШС
- «Қызыл қазақ» ЖШС
- «Саюшкин» ЖШС
- «Петропавл электротехникалық зауыты» ЖШС
- «Biny Holding Ltd.» жеке компаниясы
- «Мұрат» шаруа қожалығы

Партиялар, үкіметтік емес ұйымдар және тәуелсіз сарапшылар:

- «Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар федерациясы» Республикалық кәсіподақтар бірлестігі
- «Кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігі
- «Qazaq-Oner Ұлттық қауымдастығы» жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар бірлестігі
- «Samruk-Kazyna Trust» корпоративтік қоры
- «Ауылдық аумақтарды орнықты дамыту қоры» ҚҚ
- «Камеда» ҚҚ
- «Қазақстандағы Халықаралық Аралды құтқару қорының атқарушы дирекциясы» ҚҚ
- «Восточная молодежь» ҚҚ

- «Особенный мир» ҚҚ
- «Зияткерлік жастар қауымдастығы» ҚҚ
- «Родители детей с нарушением развития» ҚҚ
- «Катонқарағай ауданының тұрақты дамуы» ҚҚ
- «Мейірімді жол» ҚҚ
- «Маңғыстау» жергілікті бастамалар орталығы» ҚҚ
- «Парасатты ұрпақ үшін» ҚҚ
- «Ел сенімі» ҚҚ
- «Исток» балалар мен жастардың шығармашылық орталығы» ҚБ
- «Қазақстан халық ақыны Нұрпейіс Байғанин атындағы мәдени қор» жеке қоры
- «KazWaste» қалдықтарды басқару жөніндегі Қазақстандық қауымдастығы» ЗТБ
- «Азаматтық қоғамды дамыту қауымдастығы» ЗТБ («АҚДҚ»)
- «Қазақстанның Азаматтық Альянсы» ЗТБ
- «Chapter Zero Kazakhstan» КеАҚ
- «KazAID» Қазақстандық халықаралық даму агенттігі» КЕАҚ
- «Қазгидрогеология» Ұлттық гидрогеологиялық қызметі» КЕАҚ
- «Аманат» партиясы» ҚБ
- «Халықтық дипломатия орталығы» ҚБ
- «Қарағанды облыстық экологиялық мұражайы» ҚБ
- «Aqniет» денсаулық сақтау және қоғамдық қызмет көрсету қызметкерлерінің Қазақстандық салалық кәсіподағы» ҚБ
- «Общая дорога» жол қозғалысы қауіпсіздігі қауымдастығы» ҚБ
- «Рух Тіл Жаңғыру» ҚБ
- «Женский луч» ҚБ
- «The Last Hope» үкіметтік емес ұйымы» ҚБ
- «Aral Oasis» ҚБ
- «Sos Taldykol» ҚБ
- «Үміт аралы» мүгедектер қоғамы» ҚБ
- «Қазақстанның экологиялық ұйымдарының қауымдастығы» ЗТБ
- «Жасыл экономика» және G-Global дамыту коалициясы» ЗТБ
- «Ұлттық еріктілер желісі» ЗТБ
- «Almaty Azamattyq Alliance» ЗТБ
- «Солтүстік фестиваль» ЖҚБ
- «За будущее Казахстана» қоғамдық студенттік бірлестігі
- «Save the Caspian Sea» азаматтық қозғалысы
- «Birgemiz» Жалпыұлттық еріктілер жобасы
- «Central Asia Cronos» Талдау порталы
- «Орталық Азиядағы су ресурстарын басқару және климаттың өзгеруі жөніндегі Платформа» жобасы
- Еуропалық Одақ қаржыландыратын «Жаңарту - Жергілікті өзін-өзі басқарудың жаңа нысандарын тиімді ұйымдастыру және Алматы облысындағы жайылым жүйесінің тұрақтылығы үшін жайылым пайдаланушылар бірлестіктері мен олардың қауымдастықтарының рөлін арттыру» жобасы
- «Алтын Дала» табиғатты қорғау бастамасы Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау қауымдастығы, Қазақстан Үкіметі, фауна мен флора өкілдері, Франкфурт зоологиялық қоғамы және құстарды қорғау Корольдік қоғамы арасындағы серіктестікте

